louis-sébastien mercier

«Mercier este un publicist filosof în sensul cel mai propriu, mai ales în generația care a pornit Revoluția : entuziast și eclectic, amestecînd raționalismul militant cu efuziunea sentimentală, critica și utopia, el cheltuiește moștenirea enciclopedistă, risipind-o, dar și răspîndind-o. Nu e nici un teoretician ca Montesquieu, nici un creator de talia lui Diderot, nici un critic de anvergura lui Voltaire, ci un martor pătruns, lucrat și modelat de ideile acestora.»

IRINA BĂDESCU

Lei 8

editura minerva

1263

louis sébastien mercier

louis-sébastien mercier

anul 2440 sau un vis cum n-a mai fost

Ilustrația copertei : *Adrian Moldovan*

louis-sébastien mercier

anul 2440 sau un vis cum n-a mai fost

TRADUCERE DE RADU TOMA
INTRODUCERE, PREFAȚĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC
DE IRINA BĂDESCU

ROMANUL LUMINILOR FRANCEZE

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1986
EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

LOUIS-SÉBASTIEN MERCIER
L'an 2440
Rêve s'il en fut jamais
Editions France Adêle
„Bibliothèque des utopies"
Paris, 1977

INTRODUCERE *

Epocă de răscruce între lumea veche și cea nouă, care avea să se nască în gemetele și proclamațiile de victorie ale Revoluției de la 1789, gîndire în prefacere, hărțuită de propria-i conștiință, de intuițiile unui viitor ce nu-l putea stăpîni, deși îi prevedea orientarea, Luminile, „inventatoare ale libertății" (Jean Starobinski), au început prin a respinge de-a valma întreaga moștenire a veacurilor precedente. Furia lor iconoclastă de tinerețe — aceeași cu a mai tuturor perioadelor de mutație din cultura europeană — s-a ridicat de la bun început împotriva celor două valori întemeietoare ale universului lumii vechi : autoritatea și tradiția. Convulsiile acestei lupte se pornesc încă de la finele veacului al 17-lea, în anii de absolutism bigot și despotic ai sfîrșitului domniei lui Louis XIV ; ele continuă măcinarea lentă a străvechii alianțe între biserică și tron, începută o dată cu Reforma, pentru a debușa asupra acelei derive istorice accelerate progresiv pe toată durata veacului al 18-lea și a celor ce-i vor urma, derivă pusă sub semnul voinței de înnoire economică, de progres, de deschidere spre alte continente, de beție civilizatoare, marcată de ideea de

* Extras din *Introducere* la romanul Luminilor franceze, publicată în volumul : Rétif de la Bretonne — *Viața tatălui meu*, București, Ed. Minerva, 1986, („B.P.T." nr. 1 257).

Europă, de atîtea alte idei-valori care mai sînt şi astăzi ale noastre. Sub zodia Luminilor, nu numai lumea istorică, cu valorile şi instituţiile sale tradiţionale, se află în plină schimbare. Ci, de aproape două veacuri, lucrat pe dinlăuntru de o gîndire străină şi subversivă, universul întreg se regăseşte, în pragul celui de-al 18-lea, preschimbat cu totul. Pentru că Luminile, înainte de-a fi o epocă istorică cu un anume profil, reprezintă prima etapă a unei noi alianţe de putere, în care locul gîndirii religioase este luat de ştiinţă. Ele desăvîrşesc şi consacră modelul galileo-copernician al universului infinit şi plural, de unde Dumnezeu s-a retras lăsîndu-l pe om — o specie printre altele — să-şi guverneze lumea, — tot aşa, una printre multe altele „posibile", cum spunea filosoful Leibniz —, să-şi încerce puterile şi să-şi croiască singur destinul. Or, acest gol ameţitor al universului care-l înspăimînta deja pe Pascal ca o „infinită tăcere", trebuia cît mai repede umplut şi stăpînit. În locul relaţiei Dumnezeu-om, ţintuite veacuri de-a rîndul prin autoritate (conform principiului absolutist : „un rege, o credinţă şi o lege", întreită unitate aidoma treimii divine) şi transmise prin tradiţie (prin ierarhizarea instituţională şi a discursului teologico-politico-moral : tatăl este în familie ceea ce regele este în ţară şi Dumnezeu în lume), Luminile definitivează relaţia de cunoaştere subiect-obiect. Ele descătuşează astfel energiile unei raţionalităţi triumfale, măsură şi putere a omului, deschizînd calea practicismului, întreprinderii civilizatoare, înlocuind profeţia cu prospectarea, speculaţia cu experimentul, meditaţia cu acţiunea. Înstăpînindu-se asupra noului său spaţiu, — universul infinit —, omul porneşte să şi-l măsoare, să-l construiască, să-l facă locuibil. Lumea economico-socială şi politică, a valorilor şi a culturii, se cere şi ea reproporţionată la această nouă şi ameţitoare scară. Sisteme, modele şi teorii, de la cele mai cuprinzătoare, care modelează însuşi universul, cum ar fi atotputernicul sistem newtonian sau complementul lui, „mănuşa" leibniziană, pînă la cele mai punctuale, slujind drept cadru experimental în domenii nou-născute precum astronautica sau dibuirile genetice, articulează teoretic primele succese ale ştiinţei moderne : fizica

clasică în formula lui Laplace, chimia „născută" de Lavoisier, *Istoria naturală* a lui Buffon, începuturile antropologiei, cu Locke şi senzualiştii francezi etc. Luminile curioase pînă la exaltare descoperă, cercetează, explorează, umplu lumea de obiecte şi scule. Ştiinţa „filosofică", adică acea cercetare a faptului concret îngemănată de la sursă cu reflecţia asupra cercetării însăşi, asupra ansamblului în care faptul e cuprins şi legat, încetează să mai fie o speculaţie închisă între limitele unui discurs specializat în abstracţii : ea se extinde asupra gîndirii întregi, împînzeşte realitatea, ambiţia de-a fi „filosof" este a fiecăruia : meşteşugar, negustor sau om de litere ; pînă şi a femeilor — îngăduie Descartes —, adică a tot omul „care ştie să audă şi să se slujească de raţiunea proprie", cum spunea Kant, cel mai strălucit vlăstar al Luminilor. Euforia descoperirii şi invenţiei, cu tot cortegiul ei de valori nou-născute purtate de o clasă tînără, muncitoare şi dornică de-a stăpîni lumea nouă, cuprinde de-a valma gîndirea şi activitatea practică, răscolind — pentru a-l reorganiza — întreg spaţiul : al „lucrurilor" ca şi al „cuvintelor" (Michel Foucault).

Istoric vorbind, Luminile se desfăşoară în etape care le scandează, tocmai din acest punct de vedere constructiv, mersul şi configuraţia : zorii lor sînt pregătiţi încă din perioada 1685—1715, aşa numita „criză a conştiinţei europene" (Paul Hazard) dintre actul de maximă manifestare a despotismului absolutist — revocarea Edictului de toleranţă politico-religioasă din Nantes — şi moartea Regelui-Soare. În ciuda strălucirii culturii franceze clasice, răspîndită în întreaga Europă, exilaţii intoleranţei religioase, fie ei refugiaţi prin ţările protestante care şi-au săvîrşit eliberarea, — Anglia sau Olanda —, fie în exil intern, încolţesc cu critici şi atacuri vehemente Franţa conservatoare şi, o dată cu ea, întreaga moştenire a lumii vechi. Valul raţionalismului cartezian taie ca un cuţit în dogme, „superstiţii" intelectuale, obscurantisme şi prejudecăţi, în numele libertăţii de conştiinţă, mătură cu violenţă tradiţii politice, juridice, demască autorităţi sclerozate, instituţii vetuste, clişee de gîndire. E primul asalt al militantismului filosofic împotriva structurilor vechiului regim ; prin aceasta se

realizează acea „tabula rasa" cerută de Descartes ca operație preliminară pentru reconstrucția lumii pe temeiul *eu*-lui gînditor liber.

Moartea bătrînului despot reprezintă pentru Franța o promisiune de înnoire ; cu ea se deschide etapa Luminilor în ascensiune, începe marele răscol constructiv al noului împotriva vechiului. Regența — anii 1715-1724 — este, în continuare, martora unei dezlănțuiri de vitalitate eliberată, neîntrerupt carnaval în care balurile, serbările „galante" se întrețes cu intrigi politice și luptă de culise pentru putere la curtea eliberată de sumbrul bigotism al perioadei precedente ; lumea burgheză, a comerțului, finanțelor și meseriilor, pe de altă parte, este și ea frămîntată de speranțe vitale, structurile vechi ivesc muguri tineri. Începe în acești ani, cea mai avîntată dezvoltare economică și demografică din toată istoria Franței de pînă acum : urbanizare masivă, construirea rețelei de drumuri, șosele și canale de navigație, schimbarea monedei, liberalizarea comerțului interior, deschiderea celui exterior și marile concurențe coloniale, culturi noi și perfecționări ale sistemului agrar, progres tehnic, invenții utilitare, descoperirea confortului, bunăstare și îmbogățire. Drumurile eliberate de bariere, negoțul sporit și construcțiile civile figurează, la nivelul civilizației materiale (cuvîntul „civilizație" este o creație a Luminilor) neastîmpărul spiritului iscoditor, sociabilitatea comunicativă și mai ales, practicismul (de origină engleză, dar poate mai țanțoș și mai ideologizat decît cel englez) al acestei epoci care tinde să realizeze paradisul pe pămînt, „aici unde sînt", după cum spunea Voltaire. Neastîmpărul creator de bunăstare și valori din ordinea lucrurilor este identic cu acela din ordinea cuvintelor. În spațiul Luminilor, afirmă Ernst Cassirer, ideile nu mai sînt obiect de contemplare, ci forțe active. Militantismul filosofic nu mai are acum virulența critică distrugătoare, dar cumva abstractă din etapa precedentă : contaminat de voința practică de edificare și stăpînire, el devine metodic, își precizează obiectul, coboară în stradă cu lupta lui Voltaire împotriva fanatismului religios, propune suveranilor principii de guvernare cu teoriile legislative ale lui Montesquieu ; iar cu generalizarea atracției universale ca și cu primele experiențe publice din „cabinetele" de științele naturii sau medicină se asociază științei tinzînd spre dobîndirea „binelui public". Ținta majoră a acestui militantism nu mai este distrugerea vechiului, ci difuzarea cunoștințelor și progresului (alt cuvînt inventat de Lumini), spre progres, spre „luminarea poporului". Preocupările științifice și filosofice, moda invențiilor, experiențelor și scornelilor mai mult sau mai puțin ingenioase invadează saloanele ; pînă și femeile, din cochete devin savante. Ca odinioară Molière, ziarele vremii ironizează tinerele pedante care, vrînd să fie în pas cu moda, își resping pretendenții sub pretext că aceștia nu sînt în stare să rezolve problema cvadraturii cercului sau altele de același soi. Parisul ia locul Versailles-ului, cafeneaua publică locul salonului prețios, concentrînd acea energie comunicativă a ideilor care străpung zidurile — iar la capătul veacului, le vor dărîma chiar pe cele ale Bastiliei. E vremea cînd, pe temeiul liberei circulații „fără bariere și frontiere", a ideilor, începe să se înfiripe concepția unei Europe cu fizionomie proprie, astfel țesîndu-se pînza unei noi sociabilități. Se scrie, se citește, se traduce, se vorbește în numele atotputerniciei omului, tot așa cum se construiește, se croiesc căi și se sporesc valori în numele bunăstării lui pe această lume care, de acum înainte, îi aparține în propriu. În această efervescență civilizatoare, universalistă și tălăzuită de entuziasm își încep cariera marile spirite ale Luminilor, se leagă Franța și Anglia, — de unde sînt împrumutate mare parte din valorile politice, morale și filosofice ale vremii —, de celelalte țări europene, într-un circuit din ce în ce mai intens și mai rodnic ; se pun, într-un cuvînt, temeliile culturii noastre de astăzi [...].

Publicarea, în traducere românească, a unora dintre cele mai de seamă romane ale Luminilor franceze nu este un simplu gest de pietate literară. Ci, în primul rînd, un mijloc pentru a reproporționa propria noastră lectură. Romanul zilelor noastre se deslușește și se pătrunde mai bine prin mijlocirea imaginii lui în oglinda romanului din epoca Luminilor — așa cum în fotografia îngălbenită a bunicului, nepotul își descifrează mai limpede propriile trăsături. O continuitate a spiritului se înfiripă în acest joc de

oglinzi o continuitate care este totodată și un mod de-a ne apropia, de-a ne face părtași la cultură. Căci lectura este și ea o creație culturală, cu adevăr și expresie proprii — iar aceasta este numai una din învățăturile pe care ni le propune romanul Luminilor.

Și mai e ceva. Faptul anume că romanul veacului al 18-lea are o componentă utopică. Or, această componentă e orientată, pe coordonata de timp descoperită de Lumini, a viitorului, înspre vremea noastră. Între eternul uman și varietatea istorică tranzitorie, romanul Luminilor deschide perspectiva tulburătoare — în care însă ne aflăm — a indeciziei. Estetica lui nu este atît „frumoasă", cît problematică : asemenea și a noastră, azi. Mai important încă, și mai precizat cu privire la spațiul românesc, Luminile reprezintă momentul de intrare (prin difuzarea ideilor și idealurilor, prin traduceri, prin corespondențe) a Țărilor Române în consonanță cu cultura europeană.

Afinități deci. Romanul, spune un autor din epoca Luminilor, este o oglindă plimbată de-a lungul unui drum. Un drum care duce către acele vremi, aducîndu-ni-le totodată aproape. Un detaliu : definiția de mai sus a devenit clasică, ba chiar a intrat în patrimoniul teoriei literare ca una ce servește drept motto celebrului roman al lui Stendhal *Roșu și negru*. Autorul ei este un romancier francez din veacul al 18-lea, cu totul uitat... dacă Stendhal nu l-ar fi citit. Un detaliu numai, dar care rezumă o întreagă istorie : istoria romanului european modern.

IRINA BĂDESCU

PREFAȚĂ

Utopiile au ceva deopotrivă înduioșător și înspăimîntător, ca tot ce ține, pentru adulți, de o gîndire infantilă. Întrucît miezul tuturora, oricare le-ar fi dezvoltarea și apoi, soarta publică, stă în povestirea unui vis îmbrăcînd o dorință. Or, logica povestirii, solară, implacabilă, asuprește dorința precum scrisul gîndul nerostit ; pe cînd elanul dorinței, izvorînd din adîncurile obscure ale ființei, îl poartă pe povestitor, de multe ori ascunzîndu-i lui însuși consecințele din urmă ale propriei povestiri. O dimensiune profetică, mai mult sau mai puțin evidentă, se naște din această tensiune. Așa se face că, citită sau recitită peste un timp și cu ochi de adult, adică într-o confruntare cu istoria pe care nici o profeție nu o poate evita, utopia stîrnește fie un zîmbet indulgent, poate nostalgic — unde dorința s-a pierdut, prea înaltă, în nesăbuință și eșec ; fie un fior de spaimă, ca dinaintea unei prezențe străine — unde logica modelînd dorința, sau chiar simplul hazard, au dus la consecințe împlinite, la realizarea adică a profeției. Rostul însuși al utopiilor rezidă într-acest îndoit efect : construind o lume ideală, ele o descriu în cele mai mici detalii, și revelă în același timp, un întreg mod de-a gîndi. Fie că lumea lor este de niciunde și de nicicînd, în dreapta tradiție a *Utopiei* lui Thomas Morus, o lume cu adevărat ideală în perfecțiunea ei— fie ea ilustrată de principi

ai gîndirii ca Platon, Bacon sau Campanella sau de literați de toată mîna precum, în Franța, Cyrano de Bergerac, Gabriel de Foigny, Tyssot de Patot, Daniel de Villeneuve, Morelly ; sau că este configurarea în viitor a unor proiecte conținute deja în prezent — categorie de utopii puse sub semnul „lumilor posibile“ ale lui Leibniz, din care, sub un anume aspect, s-a desprins, literatura de știință-ficțiune și căreia îi aparțin lucrări ca *Looking backward* de E. Bellamy, *L'Anno 3000* de Paolo Mantegazza, *L'An 2000* de Rétif de la Bretonne, *Mémoires d'un industriel de l'an 2000* de P. Enfantin, *Sur la pierre blanche* de Anatole France, *Time Machine* de H. G. Wells și, bine înțeles, cea mai veche și una din sursele de inspirație ale celorlalte, *Anul 2440* al lui Mercier. Și într-un tip, și în celălalt, utopia e semnată istoric. Nu numai pentru că pornește de la o lume reală, refuzînd-o pe de-a-ntregul sau parțial, deci căutîndu-i ori un substitut, ori remedii și îmbunătățiri. Dar, și mai ales, pentru că dincolo chiar de dorința etern umană de bine, drept, frumos, utopia dă la iveală constrîngerile la care o epocă sau alta supune jocul liber al acestor concepte ce îmbracă, îngustînd-o dar și precizînd-o, zbuciumata dorință. Confruntînd-o cu lumea proprie — probă pe care cititorul unei utopii o face aproape instinctiv —, el poate rămîne insensibil constatînd neconcordanțele sau, dimpotrivă, coincidențele cutărui fapt descris cu realitatea contemporană. Mult mai acută este însă pentru cititor concordanța logică, necesitatea intrinsecă ce leagă premisele de consecințe într-acea construcție impecabilă care se cuvine să fie o utopie. În *modul de-a gîndi lumea* caută el falii sau potriviri, eșecuri sau, dimpotrivă, împliniri ale viziunii, și nu în vreo corespondență punctuală, inevitabil greu de sesizat la distanțe istorice mari. Cu atît mai mult aceasta este cerința cititorului modern, antrenat în parcurgerea unor lumi posibile foarte diverse, de la roman la știință, deprins cu jocurile logice și, mai ales, prins în istorie și cunoscîndu-i acesteia determinările. Acestui cititor, utopia — mai ales de al doilea tip — îi permite să-și vadă și să-și înțeleagă, prin contrapunere, propriul mod de-a gîndi. Să urmărească, precum într-o oglindă, ceea ce îi scapă în detaliul vieții de fiecare zi, anume desfășurarea logică : felul, de pildă, cum o concepție generoasă

debușează într-o instituție represivă, cum o idee se poate preface în contrarul ei, cum un cuvînt poate fi benefic sau malefic după împrejurări. Înainte chiar de-a fi o imagine de ficțiune, utopia este un mecanism ideologic virtual, așteptîndu-și de la cititor punerea în funcțiune.

Cele mai multe din utopiile clasice sînt scăldate în optimism. Există, desigur, și utopii negative sau contra-utopii, apărute pe măsură ce, în epoca noastră, orizontul apare zburătăcit de felurite lumi posibile, unele întunecate pînă la apocalipsă. Să fie aceasta, întrucît privește modul nostru, contemporan, de-a gîndi, consecința faptului că ne-am irosit dorința din pricina unei prea atente preocupări pentru logică ?... Oricum ar fi, utopiile negative sînt de dată mai recentă și ele par a fi menite în primul rînd să se opună optimismului celor clasice, cu deosebire utopiilor din spațiul Luminilor.

Optimiste sînt și „visurile“ lui Sébastien Mercier — căci, în afară de *Anul 2440 sau Un vis cum n-a mai fost*, el a mai scris o întreagă culegere de *Visuri filosofice*, încă o utopie intitulată *Omul de fier* etc. Ideologic vorbind, acestea îi aparțin mai puțin lui cît Luminilor în general. Mercier se definea el însuși ca fiind „le plus grand livrier de France“ : termenul „livrier“, deși traductibil prin cărturar, are un sens artizanal și enciclopedic ușor depreciativ. El desemnează la drept vorbind, un fabricant de cărți în serie, înzestrat cu tehnica manipulării de toate soiurile (inclusiv plagiatul !) a textelor, conotînd o specializare de meseriaș pe care Rousseau, idolul lui Mercier, o respingea ca fiind surogatul talentului. Mai modest, dar și mai public, cu acea credință aprinsă în virtuțile absolute ale ideilor și în democratica lor comunicabilitate care este caracteristică Luminilor, Mercier nu refuză eticheta. Cum nu ar fi respins-o probabil nici pe aceea de „touche à tout“ pe care i-a atribuit-o exegeza academică, cu obtuz dispreț pentru diletantismul lui generos, pentru curiozitatea afabilă față de tot ce privește lumea omului, de la utopii la acțiunea politică, de la observația sociologică la critica literară, trecînd prin sisteme de legislație și prin problema iluminatului public. Taxîndu-l de „poligraf nevoiaș“, de „publicist de duzină“, critica pedantă, opacă

la idei, a încercat să-l coboare pentru că nu-i împărtăşea crezul. Luminile n-au cunoscut trufia personalităţii, egocentrică şi monumentalistă, pe care tocmai Rousseau o inaugurează. Un soi de modestie de slujbaşi ai ideilor îi solidarizează pe toţi reprezentanţii, străluciţi sau obscuri, ai acestui spaţiu de gîndire, îndemnîndu-i să se pronunţe despre tot, să participe la tot, să cînte sau să critice tot. Acesta e spiritul filosofic, cea mai înaltă ambiţie a omului Luminilor : un sacrament de angajare deopotrivă în lume şi în idee. Iar Mercier este un publicist filosof în sensul cel mai propriu, mai ales pentru generaţia care a pornit Revoluţia : entuziast şi eclectic, amestecînd raţionalismul militant cu efuziunea sentimentală, critica şi utopia, el cheltuieşte moştenirea enciclopedistă, risipind-o, dar şi răspîndind-o. Nu e nici un teoretician ca Montesquieu, nici un creator de talia lui Diderot, nici un critic de anvergura lui Voltaire. Ci un martor pătruns, lucrat, modelat de ideile acestora — cu deosebire ale lui Rousseau — şi un scrib care le notează, de multe ori după ureche, dar cu zel şi emoţie. Privirea lui de sociolog al străzii e pătrunzătoare, iar suflul anticipativ are vibraţie. Dorinţa lui de-a nota tot l-a făcut într-adevăr prea „atent la ceea ce nu se vede sau la ceea ce îţi distrage atenţia", cum se exprima un contemporan. Nu e vorba de un cult al detaliului, ci de rîvna de-a cuprinde, cu gîndul şi cu stilul, cît mai mult dacă nu tot. Pentru un observator al moravurilor, e o mare calitate. Criticînd *Tabloul Parisului*, lucrarea cea mai de succes şi, probabil, cea mai interesantă a lui Mercier, Rivarol, mare pontif al literelor vremii, îi aducea involuntar un elogiu : e o lucrare, spunea el, „gîndită pe stradă şi scrisă la margine de drum ; autorul a zugrăvit pivniţa şi podul, sărind peste salon". Cu alte cuvinte, a nesocotit canoanele de dragul observaţiei pe viu.

Fără a fi avut, la apariţie, succesul *Tabloului*, *Anul 2440* iese şi el, sub un anume aspect, din tipare. Nu din cele ale genurilor, ca să-l nemulţumească pe un Rivarol. Ci, mult mai important pentru cititorul de azi, întrucît atestă ingenuitatea înflăcărată a unui martor şi prozelit, a unui *transmiţător* de idei. Aşa cum eroul voltairian Candide e obligat de experienţă să-şi verifice rînd pe rînd toate

clişeele leibniziene de gîndire, Mercier ne pune în situaţia de-a cîntări şi reevalua tot ceea ce, în modul nostru de-a gîndi, ţine de rousseauism. Tocmai pentru că nu este un creator de idei, Mercier ne transmite ambianţa, circulaţia şi, la limită, consecinţele ideii. Ne oferă deci prilejul de-a ne confrunta, pe terenul unor principii şi valori care sînt, în bună parte, şi azi ale noastre, modul nostru de-a gîndi cu cel al Luminilor ; faţă în faţă cu transparenţa lui ideologică, responsabilitatea cititorului e cu atît mai solicitată. Din această perspectivă, orice nuanţă depreciativă atribuită poligrafiei lui Mercier se cuvine înlăturată — mai ales cînd îl citim într-o singură operă, aceea care, cum am spus, ne interoghează cel mai mult.

Utopia lui Mercier, comportînd obligatoriile două panouri cerute de regulile genului — critica şi (re)construcţia — porneşte, de fapt, din cea mai strictă contemporaneitate. (După cum lumea *Anului 2440* se limitează de fapt la Franţa : pentru că maximul de civilizaţie este reprezentat, în afara Franţei, prin faptul că se joacă *Cinna* de Corneille în China şi că Montesquieu este tradus în Japonia, Mexic şi Tahiti. În ciuda universalismului proclamat de Lumini, aici Mercier nu se deosebeşte prea mult de contemporanii lui ironizaţi de Montesquieu pentru că se uitau gură-cască la eroii lui persani şi se mirau foarte : cum poate cineva să fie persan ?) Autorul însuşi îi previne pe oamenii anului 2440 că „fiecare lucru la timpul lui. Timpul nostru este al proiectelor.. al vostru, al execuţiei." Viitorul a şi început ; după cum Parisul anului 2440 se afla aşternut pe hîrtie încă din vremea lui Mercier. În virtutea ideii de progres, atît de scumpă Luminilor, viitorul nu numai că purcede direct, liniar din prezent : el nu este decît o perfecţionare a prezentului. Mai mult încă : în spiritul — nu însă şi conform literei — rousseaismului, perfecţionarea însăşi este înscrisă în natura umană, cumva ca o predestinare. Desigur, o predestinare cu semn schimbat faţă de cea religioasă, dar totuşi o predestinare. Progresul, în această perspectivă, constă în a „asculta glasul naturii". Lumea, mai exact Franţa anului 2440, este aceea a unei „naturi" fizice şi morale regăsite. Însă nu printr-o revoluţie, ci printr-o conversiune. Ca orice reformist, — cum s-a

şi dovedit a fi în timpul Revoluţiei, Mercier exclude ideea unei schimbări sîngeroase. Cu o singură excepţie: emanciparea sclavilor din colonii, problemă cu privire la care el adoptă o atitudine extrem de radicală. În rest, el aşteaptă schimbarea de la maturizarea spiritelor, de la închegarea unui consens al opiniei; iar acesta poate fi obţinut (şi astfel apare în lumea anului de vis) pe de-o parte, prin „luminare", pe de alta prin aplicarea directă a unora dintre cele mai circulate idei din spaţiul Luminilor: despotul luminat, separarea puterilor, libertatea comerţului etc. Totul, pentru candidul Mercier, merge ineluctabil pe calea progresului, accesul la viitorul de aur poartă marca facilităţii pentru că este pus, în toate aspectele, sub semnul moral: binele e tot atît de uşor de făcut ca şi răul, e suficient să te gîndeşti să-l faci! În acelaşi spirit rousseauist, al dominantei morale, Mercier se interesează mai mult, dacă nu exclusiv, de politic, neglijînd socialul, economicul, tehnicul, sau vădind — cum vom vedea — în aceste privinţe încăpăţînări retrograde de-a dreptul surprinzătoare pentru un viitor convenţional.

Modul în care Mercier îşi reprezintă accesul la viitorul ideal se traduce clar şi succint în concepţia lui despre construcţii: „pentru a crea palatul Luvrului, a fost deajuns să dărîmăm cocioabele care-l mascau din toate părţile". Deci, e vorba de o operaţie de *curăţire*, de debarasare a esenţialului de neesenţial sau de nociv, de scoatere la iveală. Nu o mutaţie, ci o rafinare, cumva alchimică, dar în viziune tehnicistă. Operaţia e şi mai explicită în ce priveşte cărţile din bibliotecile anului 2440 şi cunoştinţele socotite de Mercier necesare umanităţii viitoare. Întîi incendierea cărţilor „inutile", „frivole" sau „primejdioase": curăţire prin foc a esenţei valabile de toate „prostiile vremilor trecute" şi sacrificiu închinat „adevărului, bunului simţ, adevăratului gust". Apoi „reducerea" celor rămase şi „corectarea" lor conform principiilor morale. Tot astfel sînt eliminate şi din salonul de artă picturile licenţioase sau războinice. Cît despre clasicii literaturii, Corneille, Racine, Molière de pildă, ei sînt după opinia lui Mercier, cam demodaţi; Voltaire este şi el „redus" căci „era prea repezit în privinţa ideilor şi nu le

lăsa timp să se coacă... Aşa încît prea arare vădeşte profunzime". Bineînţeles, Rousseau este păstrat în întregime. Cenzura lui Mercier, bizară şi neaşteptată din partea cuiva care se proclamă „le plus grand livrier de France", este de fapt îndreptată orbeşte spre promovarea valorilor vertuismului burghez: morală sentimentală, civism, virtute, gravitate etc., toate principii largi şi generoase sub aspect, ca să spunem aşa, terminologic, dar vădind, de îndată ce sînt duse pînă la ultimele consecinţe, îngustimea şi chiar intoleranţa de fond a ideologiei de la care se reclamă. În predilecţia lui Mercier pentru „reducere" se regăseşte de altminteri o înclinare, care este a întregii epoci, pentru concentrate: antologii, colecţii, adesea miniaturizate, aşa cum este cabinetul monarhului, cu toate aparatele, planşele şi mostrele lui, apar ca „rezumate ale universului". Înclinarea enciclopedistă este însă, în cazul lui Mercier, marcată de dirijismul ideologic apăsat al tuturor utopiilor, în general, al rousseauismului în special. Un dirijism contradictoriu în gîndirea Luminilor, întemeiată pe toleranţă şi deschidere spirituală, dar care reprezintă într-un fel, latura de umbră, latenţa negativă a nepotolitei lor propensiuni pedagogice, de „luminare" şi formare.

Dimensiunea critică a utopiei lui Mercier, strecurată în ţesătura lumii anului 2440 căreia îi alcătuieşte fondul de contrast, se constituie tot din ideile cele mai vehiculate în spaţiul mental al Luminilor. E mai redusă decît dimensiunea utopică propriu zisă, cum e şi firesc. Uneori cu virulenţă, prea arare însă cu ironie, aşa cum o practică un Montesquieu sau un Voltaire — utopiile în general sînt lipsite de umor — sînt criticate absolutismul monarhic, intoleranţa religioasă, luxul şi trîndăvia aristocraţiei, abuzurile administrative sau politice, şi, cu deosebită tărie, privilegiile sociale: toate teme curente în spaţiul Luminilor. Ele servesc drept introducere a ideilor constructive, şi ele curente, dar mai rar prezentate legat, într-un ansamblu cu ambiţii de coerenţă sistematică. Aşa de pildă, pe plan politic, separarea puterilor este realizată la Mercier printr-un stat de tip federativ compus din „provincii", guvernat „à l'anglaise" de un suveran flancat de un senat şi o adunare legislativă şi sprijinit de sfetnici înţelepţi. Printre aceştia îşi

află locul şi omul de litere care a binemeritat fie pentru a fi „nimicit superstiţia" şi „susţinut dreptul popoarelor", fie datorită efortului de-a „săpa în mina fecundă a moralei".

Idealul filosofului de-a fi sfetnicul domniei este propriu mai ales primei jumătăţi a veacului al 18-lea. Mulţi reprezentanţi ai Luminilor, printre care Voltaire şi Diderot, s-au străduit a-l încarna, dar au eşuat, cum era şi de aşteptat, dată fiind tocmai „natura" despotismului monarhic, cît se va fi vrut el de luminat, al regelui Frederic II al Prusiei ori al împărătesei Ecaterina II. Între acest ideal şi cel prezentat de Mercier există însă o diferenţă, care informează despre o evoluţie. La Mercier, omul de litere — romancierul, ca să-i spunem pe nume — este cel mai apt să judece valoarea suveranului, tocmai prin „istoria" ce-o povesteşte despre el, istorie „creuzet, în care eroul se topeşte dacă nu a fost cu adevărat om". (Filosoful, în schimb, a devenit în anul 2440 academicianul pustnic, înveşmîntat în haina neoclasică a înţeleptului coborît dintr-o antichitate imaginată, şi el s-a retras în singurătatea propice geniului pentru a medita şi a produce idei folositoare umanităţii.) Este, într-un fel, un atestat de reconsiderare a romancierului şi a producţiilor sale — numai cele girate de morală, se înţelege. O confirmare a acestei reabilitări o mai aflăm în modul de-a dreptul romanesc în care Mercier îşi închipuie educaţia viitorului monarh luminat. Deşi monarhia nu este, pentru el, decît „o sperietoare de ciori instalată într-o grădină", formaţia tînărului-rege reeditează una din temele de predilecţie ale romanului Luminilor, tema copilului de pripas crescut în spiritul valorilor „naturale", departe de onoruri corupătoare, în simplitate şi frugalitate, deprins cu munca şi răspunderea. Educaţie „à la Emile", care face din tînăr un soi de Figaro redivivus, un „self-made man"; intronat mai apoi printr-o adevărată ceremonie de iniţiere, el va şti, susţine Mercier, să guverneze spre binele poporului, conform valorilor ce l-au nutrit, ale acestuia. Tot de domeniul romanescului ţine şi descrierea justiţiei regale publice, care aminteşte izbitor de imaginea idilică legendară a regelui Ludovic IX — zis şi sfîntul Ludovic — şezînd sub nu mai puţin legendarul său stejar şi împărţind dreptate poporului.

Nici în privinţa celorlalte instituţii Mercier nu e mai radical. Deşi violent anticlerical, el promovează de pildă, o religie „naturală şi raţională", adică acel deism filosofic ce străbate veacul, de la Voltaire citire, şi care s-a şi materializat într-o primă etapă a Revoluţiei în pomposul cult al Fiinţei Supreme.

Monarhie, familie, religie, arte sau comerţ, toate instituţiile anului 2440 se conduc după *Lege* şi funcţionează conform *Naturii*. Două instanţe cu iz de transcendenţă, care de altminteri obsedează de-a dreptul Luminile. Nu este greu de aflat, sub această Lege în care socialul nu s-a decantat nici de fizic, nici de biologic, instanţa mitică a unui model bîntuit de imaginea tatălui; adică un model de gîndire a lumii laicizat în toate consecinţele, nu însă şi în premise: modelul newtonian. Cît despre Natură, adevărată „parolă" a Luminilor, ea deghizează fie „raţiunea", fie afectul, fie pe amîndouă. În cazul de faţă desemnînd tocmai acea predestinare a progresului amintită mai sus. Pentru rousseauism, Natura e argumentul măciucă în orice împrejurare. Într-adevăr, în mentalitatea rousseauistă — ansamblu de atitudini şi opinii ce se reclamă ideologic de la Rousseau, dar nu trebuie confundat cu sistemul de idei al acestuia, după cum este informată filosofic de gîndirea lui Leibniz, dar în mod indirect — a acţiona conform Naturii înseamnă a dezvălui în fiecare individ lăuntricul, cu necesitate bun, al fiinţei umane. Iarăşi dezvăluirea prin curăţire, debarasare a esenţei de inutil, deci de nociv. Printr-un soi de aberaţie anatomo-fiziologică, totul, pentru rousseauişti, stă în *inimă*: cuget, intelect, afect. E drept, concepţia s-a născut din dorinţa de-a se evita metafizica intelectualistă ascunsă îndărătul conceptului de suflet. Nu mai puţin însă inima de tip rousseauist poate tot, ştie tot, face tot: „Inima, iar nu geniul, realizează înfăptuirile mari şi generoase. Henric IV a fost cel mai bun dintre regi, nu datorită întinderii cunoştinţelor sale, ci pentru că iubea sincer oamenii". Gîndul ne poartă din nou spre hagiografia istoriei: asemenea legendarului sfînt Ludovic, Henric IV îşi are şi el aura idilică de rege popular, o imagine curentă de altfel în manualele copiilor de clasa I ai veacului al 19-lea.

Prin aceeaşi concepţie despre calificarea *nec plus ultra* a naturii „sensibile" a omului se explică şi pornirea violentă, aparent inexplicabilă, a lui Mercier împotriva istoricilor, „mai vinovaţi decît principii", împotriva istoriei în general. Aici apar cu limpezime deopotrivă limita — cumva obligatorie —a criticii lui Mercier, contradicţiile gîndirii lui şi caracterul magic, pentru el, al utopiei. Mercier nu agreează istoria, şi în primul rînd istoria din timpul său, pentru că o consideră falsă, o *historia stultitiae*, o ţesătură de aventuri sîngeroase şi nebunii ale principilor, ale cuceritorilor, toţi „duşmani ai omului". Ca atare, ea trebuie rezumată „la cîteva mari trăsături", pentru a nu corupe sufletele tinere. Este un punct de vedere firesc de altminteri într-o gîndire utopică, şi o consecinţă logică a concepţiei lui Mercier despre „fatalitatea" progresului. În fond, el nu combate doar instituţiile, stările de fapt ale Franţei vechiului regim — ci şi *cuvintele* ce le desemnează. De aceea şi sînt istoricii mai vinovaţi decît principii. După cum consideră suficientă luminarea spiritelor — spre dezvăluirea lăuntricului de unde vorbeşte „glasul inimii" — pentru ca fericirea să fie atinsă, iar fericirea generală se realizează, printr-o aritmetică expeditivă, din suma fericirilor personale, Mercier exaltă unele cuvinte şi veştejeşte altele. Aşa de pildă, cînd ghidul este întrebat de povestitor ce fel de guvernare e în funcţie în lumea anului 2440, acesta răspunde : „Guvernarea nu e nici monarhică, nici democratică, nici aristocratică : e raţională şi făcută pentru oameni." Importantă pentru Mercier nu e referinţa cuvîntului, ci calificarea lui ca parolă de raliere la ideologia vertuistă. Alt exemplu : Mercier nu este, ca Rousseau, un adversar al proprietăţii private, ci al cuvîntului care-i desemnează pe deposedaţi. „Vai, vai de naţiunea împărţită în două clase cu necesitate duşmane, aceea a proprietarilor şi aceea a proletarilor" scrie el în a sa *Neologie*. Consecinţa imediată ar fi, logic vorbind, afirmarea dreptului la egalitate. Or, Mercier, în *Anul 2440* îşi explică pe larg poziţia antiegalitară încheind cu argumentul că „egalitatea extremă ar duce la o extremă confuzie".

Contradicţiile, avînd aceeaşi sursă, ţîşnesc la el la tot pasul : Mercier este pentru libertate, dar împotriva emancipării femeii, pentru comerţ şi circulaţia bunurilor, dar într-o economie închisă, de tip agrar, pentru abolirea sclaviei — pasajul consacrat monumentului negrului răzbunător este impresionant şi de-o autentică vibraţie profetică —, nu însă şi a proprietăţii etc. Aceasta nu înseamnă nicidecum că ideile Luminilor rousseauiste, imaginea lumii anului 2440 ar fi pentru Mercier pure jocuri verbale. Dimpotrivă. Cuvintele, spune sociologul Emile Durckheim, înainte de-a fi cuvinte, sînt valori pentru cei ce le utilizează. Valori de preţ, crez de o viaţă sau chiar de o generaţie şi, cum de atîtea ori a dovedit-o istoria, ideal cerînd totul, pînă la sacrificiul suprem. Iar poziţia lui Mercier, dincolo chiar de cerinţele genului, nu este a unui transmiţător indiferent, sau măcar obiectivist, de idei : ci a unui martor zelos, a unui prozelit înflăcărat. Pentru el — poate pentru literatura anticipativă în general — într-aceasta tocmai rezidă ceeace am numit caracterul magic al utopiei. Vădit încă de la început, în chiar formula narativă adoptată : naratorul doarme şi se trezeşte brusc transportat, printr-un truc de iluzionism, într-altă lume care devine, tot atît de brusc, „mai reală" decît cea reală pentru că este profetizată, este *spusă*. Caractertul magic constă în eliberarea dorinţei, a intenţiei faţă de povestire, în investirea cuvîntului cu putere fondatoare. De aici şi ingenuitatea lui Mercier care, într-un anume sens strict literal, uneori nu ştie ce spune : pentru că este purtat de sistemul rousseauist, cumva vorbit de acesta, fără a realiza deplin şi lucid, antrenat cum este de înflăcărarea lui vizionară, consecinţele finale ale propriilor afirmaţii. Această realizare rămîne de datoria cititorului, a noastră mai ales, cei ce, apropiindu-ne de anul 2440, dispunem de o distanţă şi de o experienţă istorică suficientă pentru a le evalua sau chiar a le putea vedea aplicate. Dincolo de paginile, unele desuete, altele surprinzător de actuale, dincolo chiar de ceea ce pot ele oferi ca informaţie despre un mod de-a gîndi şi despre o epocă faţă în faţă cu propriul viitor, un suflu de credinţă străbate utopia lui Mercier. Entuziasmul vizionar — chiar atunci cînd viziunile în sine apar

demonetizate sau chiar comic de grave — și ardoarea discursului ne pun, ca cititori, în situația adultului care privește jocul „de-a cuvintele“ al copilului : îl invidiem pentru intensitatea, pentru pasiunea trăirii, uneori însă cădem pe gînduri față în față cu ceea ce a rezultat, pentru copil, din cuvintele de la noi învățate. Căci de la Rousseau — nu însă și de la rousseauiști — încoace, știm că, în bună măsură, copilul este tatăl omului.

IRINA BĂDESCU

TABEL CRONOLOGIC

1740 Se naște la Paris Louis-Sébastien Mercier, fiul unui mic alămar.
Urmează studiile la Collège des Quatre-Nations.

1763—1765 Pentru scurt timp, Mercier este profesor de retorică într-un colegiu din Bordeaux. Profesoratul însă nu-l interesează ; se preocupă tot mai intens de literatură, primele încercări datînd încă din adolescență : poeme, scurte eseuri „filosofice“ pe cele mai diverse teme la ordinea zilei.

1768 Mercier publică *Songes philosophiques* (Visuri filosofice), culegere de povestiri realizate după modelul voltairian ; dintre acestea, *Songe d'un monde heureux* (Visul unei lumi fericite) prefigurează utopiile viitoare.

1771 Apare *L'An 2440 ou Rêve s'il en fut jamais* (Anul 2440 sau Un vis cum n-a mai fost) ; roman-eseu „filosofic“ de anticipație care expune, în lumina adeziunii lui Mercier la valorile rousseauismului, viziunea

unei lumi a viitorului, reformată în spiritul acestor valori. Romanul nu a avut mare succes la apariţie, publicul nefiind pregătit pentru a recepta o operă care nu va căpăta statut literar decît începînd de la sfîrşitul veacului al 19-lea (odată cu romanele lui Jules Verne) şi cu deosebire, în epoca contemporană. În anii ce urmează, preocupările lui Mercier se orientează exclusiv spre teatru ; a scris în total peste 35 de piese (în majoritate, comedii „serioase", drame şi melodrame, dintre care cele mai cunoscute sînt *La Brouette du vinaigrier* (Roaba oţetarului), 1775, şi *Le Déserteur* (Dezertorul), 1782, precum şi o serie de lucrări teoretice în care promovează un teatru de tip realist şi moralizator, pe linia contemporană a dramei burgheze întemeiate de Diderot ; un teatru a cărui formulă este bazată pe conflicte şi situaţii cotidiene, pe reînnoirea convenţiilor spectacolului, pe estetica sentimentalismului patetic.

1781 Mercier publică *Tableau de Paris* (Tabloul Parisului), un eseu psiho-sociologic îndrăzneţ, foarte modern ca factură, primit cu mare succes de către publicul vremii. Chiar contestările venite din partea partidei filosofilor — care acuză lucrarea de-a fi „o harababură", de-a conţine de-a valma „tot ce se poate afla într-un sertar răsturnat" — sînt de fapt tot atîtea elogii pentru curajul cu care Mercier dărîmă prejudecăţile, mai ales literare, pentru interesul pasionat ce-l dovedeşte atît în înregistrarea detaliului semnificativ al vieţii de toate zilele cît şi în dezbaterea ideilor abstracte. Temîndu-se să nu fie luat la ochi de poliţie pentru concepţiile sale, Mercier se retrage un timp în Elveţia, de unde se întoarce nestingherit la sfîrşitul anului 1785. Începe acum să se preocupe de politică, intră în vîltoarea evenimentelor premergătoare Revoluţiei. În 1787 publică

Notions claires sur les gouvernements (Noţiuni clare despre formele de guvernare), un eseu de teorie a guvernării unde sînt luate în discuţie majoritatea opiniilor vremii asupra acestei probleme.

1788 Apare culegerea de povestiri-eseuri de factură utopistă *Songes et visions* (Visuri şi viziuni) ; cea mai cunoscută este *L'Homme de fer* (Omul de fier), povestea unui personaj fabulos, un „superman" care îndreaptă toate neajunsurile omenirii.

1789—1791 Mercier editează, mai întîi singur, apoi în colaborare cu literatul Carra, revista *Annales patriotiques et littéraires*. Duce o activitate politică din ce în ce mai susţinută. Membru al Grupului Social (extremist), în 1792 se desolidarizează de iacobini şi este ales deputat al departamentului Seine-et-Oise în Convenţia Naţională. În ianuarie 1793 votează împotriva ghilotinării lui Ludovic al XVI-lea şi pentru detenţia lui pe viaţă. După 30 mai 1793, cînd grupul lui Robespierre preia puterea, Mercier protestează împotriva „tiraniei montagnarde". Este arestat şi eliberat numai după instaurarea Convenţiei Thermidoriene, căreia îi împărtăşeşte întru totul vederile reformiste.

1795—1797 Mercier face parte din Consiliul celor Cinci-Sute. În această calitate, duce o activitate foarte intensă, intervine în dezbaterea diferitelor chestiuni, păstrînd în general o poziţie moderată şi tradiţionalistă (susţine respectarea proprietăţii private, este împotriva divorţului, a emancipării femeii, a introducerii limbilor moderne în şcoli etc.)

În 1795, devine membru al Academiei. Doi ani mai tîrziu, reintră în învăţămînt ca profesor de istorie, în ciuda propriilor convingeri anti-istoriste,

la Ecole-Centrale ; între timp continuîndu-şi activitatea publicistică — colaborări neîntrerupte la *Journal de Paris* — şi literară.

1798 Mercier publică *Nouveau Paris* (Noul Paris), urmare şi dezvoltare ale *Tabloului Parisului.*

1801 Apare *Néologie ou Vocabulaire de mots nouveaux, à renouveler dans des acceptions nouvelles* (Neologie sau Lexicon de cuvinte noi, de reînnoit în accepţii noi), original eseu de semantică, înscris în sfera de preocupări caracteristice Luminilor pentru „invenţia" de cuvinte.

În perioada Consulatului, Mercier se raliază politicii lui Bonaparte. După proclamarea Imperiului, scriitorul se desolidarizează public de politica napoleoniană autoritară şi se retrage din viaţa literară.

1814, ianuarie Se căsătoreşte, după mulţi ani de convieţuire, cu Louise Machard, cu care avea deja trei fete. *25 aprilie* Mercier moare la Paris.

EPISTOLA ÎNCHINATOARE ANULUI 2440

An măreţ şi demn de respect, care vei aduce fără îndoială fericirea pe pămînt ; an pe care, vai mie ! nu te voi fi văzut decît în vis ; cînd va veni sorocul să ţîşneşti din sînul eternităţii, cei ce îţi vor vedea soarele vor călca pe cenuşa mea şi pe a celor treizeci de generaţii stinse rînd pe rînd şi dispărute în hăul fără fund al morţii. Regii azi pe tron nu vor mai fi; şi nici urmaşii lor ; iar tu, tu îi vei judeca şi pe monarhii aceştia ce vor fi murit şi pe scriitorii ce trăiau supunîndu-se puterii lor. Numele prietenilor şi apărătorilor umanităţii vor lumina, preţuite : gloria le va fi pură şi strălucitoare. Iar hulitul norod de regi ce vor fi chinuit, în toate înţelesurile acestui cuvînt, speţa umană nu va scăpa oprobriului decît mulţumită neantului.

Gîndirea supravieţuieşte omului, iată apanajul său cel mai strălucit ! Gîndirea se ridică din mormîntul lui şi ia un trup durabil, nepieritor ; iar în vreme ce fulgerele despotismului cad şi se sting, pana scriitorului străbate întinderile de timp şi-i absolvă ori pedepseşte pe stăpînii universului.

M-am folosit de puterea primită la naştere ; am făcut să se înfăţişeze în faţa raţiunii mele solitare legile, abuzurile, obiceiurile ţării în care am trăit, neştiut şi-n umbră. Am cunoscut ura curată pe care o fiinţă simţitoare o datorează opresorului ; am urît din toate puterile tirania, am înfierat-o, am combătut-o cu tot ce mi-a stat în putinţă. An măreţ şi demn de respect, zadarnic mi-am înnobilat şi înflăcărat ideile contemplîndu-te : în ochii tăi nu vor fi poate decît idei de sclav. Fii îngăduitor cu mine ! mă înăbuşă spiritul veacului şi mă ţine ca într-un cleşte ; prostia e atotstăpînitoare : liniştea patriei mele seamănă cu aceea a mormintelor. În jurul meu numai cadavre viu colorate ce vorbesc, merg, dar în care principiul vieţii nu a putut niciodată să facă să răsară nici cel mai mic lăstar. Pînă şi vocea filosofiei, obosită şi descurajată, şi-a pierdut din putere : glăsuieşte în mijlocul oamenilor ca în inima unui imens deşert.

O, de-aş putea să împart în două timpul ce mi-e dat să trăiesc, cum aş mai coborî, chiar acum, în coşciug ! cît de bucuros m-aş despărţi de înfăţişarea triştilor, nefericiţilor mei contemporani, ca să mă trezesc în zilele pure pe care le vei zămisli, sub cerul tău fericit, cînd omul îşi va fi redobîndit curajul, libertatea, independenţa şi virtuţile. De-aş putea să te văd şi altcum decît în vis, an dorit pe care te chem din toate puterile sufletului ! Grăbeşte-te ! vino să luminezi fericirea lumii ! Dar ce spun ? ieşit de sub puterea unui semn favorabil, mi-e teamă, vai ! mi-e teamă ca nu cumva soarele tău să vină să lumineze, trist, un morman fără formă, de cenuşă şi ruine !

CUVÎNT ÎNAINTE

Dorinţa ca totul să fie bine e proprie filosofului. Prin cuvîntul acesta din urmă, de care, fără îndoială, s-a făcut abuz, înţeleg o fiinţă virtuoasă şi sensibilă ce doreşte fericirea generală, căci are idei precise de ordine şi armonie. Răul oboseşte privirea înţeleptului, care se plînge; lumea bănuieşte că ar fi cîrcotaş : se înşeală. Înţeleptul ştie că e mult rău pe pămînt, dar totodată are mereu prezentă în minte perfecţiunea aceea atît de frumoasă şi de emoţionantă ce poate şi chiar trebuie să fie lucrarea omului raţional.

Într-adevăr, de ce să ne fie interzis să sperăm că după ce va fi străbătut extravagantul cerc de neghiobii în care îl fac să rătăcească pasiunile, plictisit, omul acesta se va întoarce la lumina pură a judecăţii ? De ce speţa umană nu ar fi asemănătoare individului? Pripit, violent, zăpăcit cînd e tînăr; înţelept, blînd, moderat la bătrîneţe[1]*. Cel ce gîndeşte astfel îşi impune sieşi datoria de a fi drept.*

[1] Să nu fi fost oare creată lumea decît pentru mîna de oameni ce fac azi umbră pămîntului ? Ce sînt toate fiinţele ce au vieţuit în comparaţie cu acelea pe care Dumnezeu le poate crea ? Alte generaţii veni-vor să ocupe locul pe care-l ocupăm ; vor urca pe

Știm noi însă ce e perfecțiunea ? Poate fi ea zestrea unei ființe slabe și mărginite ? Acest mare secret nu e oare el ascuns sub acela al vieții ? și n-ar trebui oare să ne despuiem de veșmîntul nostru muritor ca să pătrundem sublima enigmă ?

Să încercăm însă pînă atunci să facem în așa fel încît lucrurile să fie acceptabile ; sau, dacă și așa cer prea mult, să visăm măcar că sînt așa. În ceea ce mă privește, absorbit de Platon, visez și eu ca el. O, dragii mei concetățeni ! v-am văzut atît de des gemînd în fața abuzurilor de care am obosit să ne și plîngem ! Cînd ne vom vedea oare visurile realizate ? Să dormim, iată așadar fericirea noastră.

---

aceeași scenă : vor vedea același soare și ne vor împinge atît de departe în vechime că nu va mai rămîne din noi nici urmă, nici vestigiu, nici amintire.

CAPITOLUL I

PARISUL FORFECAT DE UN BĂTRÎN ENGLEZ

Prietene sîcîitor, de ce mă trezești ? Ce rău mi-ai făcut ! Mă lipsești de un vis a cărui dulce iluzie era preferabilă luminii supărătoare a adevărului. Ce plină de desfătare mi-era amăgirea și ce nu aș da să-mi petrec în ea restul zilelor. Dar nu, iată-mă căzut din nou în îngrozitorul haos de care mă credeam scăpat. Stai jos și ascultă-mă cîtă vreme mintea-mi mai e încă plină de lucrurile ce au uimit-o.

Stăteam ieri noapte de vorbă cu un bătrîn englez al cărui suflet e cum nu se poate mai drept. Știi că-mi plac adevărații englezi. Niciunde n-ai să-ți găsești prieteni mai buni ; la nici un alt popor nu întîlnești oameni cu o fire mai neșovăitoare și mai generoasă. Spiritul de libertate ce-i însuflețește le dă o putere și o vîrtoșie extrem de rare la alte neamuri.

Nația dumitale, îmi spunea el, e pradă unor erori pe cît de ciudate pe atît de numeroase : nu poți nici să le pricepi și nici să le numeri, iar mintea ți se rătăcește. Nimic nu mă zăpăcește mai mult decît imobilitatea, aparentul calm ce ascunde îngrozitoarele zbateri ale atîtor lupte intestine. Capitala voastră e un amestec de neînchi-

puit [1]. Monstrul acesta inform e un receptacul atît pentru extrema opulență cît și pentru mizeria cea mai cruntă : lupta lor e eternă ! Ce lucru de mirare e corpul acesta ale cărui părți se mistuie, dar care poate să se mențină în îngrozitoarea-i inegalitate [2] !

Totul se face pentru capitală în regatul dumitale : i se sacrifică provincii, orașe întregi. Și ce altceva e ea dacă nu un diamant înconjurat de gunoaie ? Ce amestec nemaivăzut de spirit și prostie, de geniu și delir, de grandoare și nimicnicie ! Plec din Anglia, mă grăbesc, vin în goana mare și cred că ajung într-un centru luminat în care, unindu-și talentele, oamenii ar fi trebuit să facă să domnească toate plăcerile din lume, precum și belșugul și confortul ce le măresc farmecul. Dar Doamne ! ce cruntă dezamăgire pentru speranțele mele ! În aceste locuri unde totul prisosește văd nefericiți ce suferă de foame. În mijlocul atîtor legi înțelepte se comit mii de crime. În pofida atîtor regulamente de poliție, totul e în neregulă. Peste tot piedici, obstacole, obiceiuri potrivnice binelui public.

Mulțimea riscă în fiece clipă să fie strivită de incredibilul puhoi de trăsuri pe ale căror perne se lăfăiesc oameni ce valorează infinit mai puțin decît cei pe care-i stropesc cu noroi și amenință să-i calce. Tresar de cîte ori aud pașii grăbiți ai unei perechi de cai ce înaintează la galop într-un oraș plin de femei grase, bătrîni și copii. Adevărul e că nimic nu e mai insultător pentru natura

[1] Întreg regatul e de fapt la Paris. Regatul seamănă cu un copil rahitic : toate sucurile urcă la cap și-l măresc. Copiii de felul acesta au mai mult spirit decît ceilalți, dar restul trupului le este plăpînd și extenuat : copilul spiritual nu trăiește prea mult.

[2] Și mai de mirare e felul cum se menține. Nu rareori vezi pe cîte cineva care nu e în stare să trăiască avînd o sută de mii de livre rentă și care se împrumută de la altul ce se simte în largul său cu o sută de pistoli.

omenească decît indiferența plină de cruzime față de pericolele ce renasc în fiece clipă [1].

Treburile vă cheamă chiar de nu vreți în cutare cartier, și din el se răspîndește un miros fetid ucigător. Mii de oameni respiră fără să vrea aerul otrăvit [2].

Templele mai mult scandalizează decît îndreaptă pe calea virtuții. Ați făcut din ele locuri de trecere, mai rău uneori. Nu poți sta jos dacă n-ai plătit : indecent monopol într-un sfînt lăcaș în care toți oamenii, găsindu-se în fața Ființei Supreme, ar trebui să se privească, măcar atît, drept egali între ei.

De-i imitați pe greci și pe romani, nu aveți atîta minte încît să vă mențineți în limitele genului lor ; le stricați maniera, care e simplă și maiestuoasă ; o stricați, spuneam, o desfigurați prin micimea ideilor voastre și prin furia copilărească de care v-ați lăsat cuprinși pentru *joli*, pentru „drăguț". Aveți cîteva piese de teatru adevărate capodopere, dar dacă, citindu-le, îmi vine cumva chef să merg să le văd jucate, nici nu le mai recunosc.

Aveți trei teatre mici, întunecate și sărăcăcioase. În primul se cîntă cu multă energie ; ești năucit cu magnificiență, iar mașinistul face risipă de minuni în mijlocul cărora începi să caști. În cel de la doilea ești făcut să rîzi cînd ar trebui să plîngi. Costumul e întotdeauna nepotrivit ; și în afară de jalnicii actori tragici pe care nimeni nu se mai ostenește să-i critice, mai vezi și cîte o

[1] Voi, locuitorii dintîi ai pămîntului, v-ați închipuit că va exista într-o bună zi un oraș în care vor fi nemilos călcați în picioare nefericiții pietoni, care pe mîini, care pe picioare ?

[2] Cimitirul Inocenților servește unui număr de douăzeci și două de parohii pariziene. Se îngroapă aici de vreo mie de ani. Normal era să se găsească foarte departe, în afara incintei orașului. Dar ce ați făcut ? L-ați situat în mijlocul orașului și, parcă temîndu-vă că nu va fi destul de frecventat, l-ați înconjurat cu prăvălii și tarabe. E un mormînt veșnic deschis, veșnic plin, veșnic gol. Cochetele vin să-și încerce, deasupra osemintelor putrezite ale unui miliard de morți, farmecele panglicuțelor și ale celorlalte flecuștețe.

confidentă al cărei nas turtit e de ajuns pentru a spul bera şi cea mai reuşită iluzie. In ceea ce-l priveşte pe a treilea, acesta îi adăposteşte pe saltimbanci, care, cîn agită clopoţelul lui Momus, cînd lălăie ariete anoste. I prefer totuşi spălăciţilor de comedianţi francezi, căci sîn mai fireşti pe scenă şi slujesc mai bine publicul[1] ; dar nu pot totuşi să nu recunosc că doar dacă nu mai ştii ce să faci cu timpul poţi să te amuzi cu prostiile pe care le debitează.

Ce mă face să surîd cu milă e faptul că astfel de oa- meni, cărora fiecare dintre noi le dă, ca să zic aşa, de pomană, îşi îngrămădesc cu neruşinare judecătorii într-o sală strîmtă unde, în picioare şi înghesuiţi unul în altul, aceştia trebuie să suporte mii de cazne fără să le fie măcar îngăduit să strige că se sufocă în clipa în care îşi dau duhul. Un popor ce poate să accepte o servitute atît de îngrozitoare chiar şi în plăcerile sale arată în ce mă- sură poate fi înrobit. Aşa că toate plăcerile acestea care, văzute de departe, suscită lauda, de aproape apar tulburi, alterate, şi trebuie să dai din coate dacă vrei să respiri un pic.

Cum nu îmi simt un asemenea curaj barbar, adio, plec. Fiţi mîndri de monumentele minunate ce cad în ruină ; arătaţi cu admiraţie Luvrul, a cărui înfăţişare vă face vrednici nu de cinste, ci de ruşine, mai cu seamă cînd vezi de-a lungu-i atîtea bagatele strălucitoare a căror întreţinere vă costă mai mult decît ar trebui să cheltuiţi pentru a vă termina monumentele publice.

Dar asta încă nu-i nimic. Dacă aş aminti acum îngro- zitoarea disproporţie dintre averi ; dacă aş aduce la lu-

[1] Există o deosebire esenţială între comedianţii francezi şi comedianţii italieni : primii se consideră, cu cea mai bună cre- dinţă, oameni de merit şi sînt insolenţi ; cei din urmă sînt inte- resaţi, şi singura lor ţintă e banul. Din orgoliu, unii vor să pună stăpînire pe gustul publicului ; din zgîrcenie, ceilalţi încearcă să i se conformeze.

mina zilei temeiurile ei ascunse ; dacă aş vorbi despre obiceiurile voastre aspre şi pline de orgoliu, mascate de aparenţe amabile şi politicoase[1] ; dacă aş zugrăvi mize- ria în care se zbate cel sărac şi imposibilitatea de a ieşi din ea rămînînd totuşi cinstit ; dacă aş calcula rentele pe care le dobîndeşte omul necinstit şi consideraţia din ce în ce mai mare de care se bucură pe măsură ce de- vine tot mai netrebnic...[2], toate acestea m-ar duce prea departe. Noapte bună. Plec mîine ; plec mîine, zic : nu pot să mai trăiesc o zi într-un oraş atît de nefericit, deşi are totul pentru a nu fi astfel.

Parisul m-a dezgustat ca şi Londra. Toate oraşele mari se aseamănă, a spus-o deja Rousseau cum nu se poate mai potrivit. S-ar părea că pe cît încearcă oamenii să facă legi mai bune pentru a fi fericiţi unindu-se într-un singur corp, pe atît se depravează şi înmulţesc numărul relelor de care suferă. Te-ai fi aşteptat, raţional, să se întîmple invers, dar prea sînt mulţi oameni ce au inte- res să se opună binelui obştesc. Am să caut un sat unde, respirînd un aer curat şi oferindu-mi plăceri calme, să pot deplînge soarta triştilor locuitori ai acestor fastuoase închisori ce poartă numele de oraşe[3].

[1] Exceptîndu-i pe financiari, care sînt aspri şi nepoliticoşi în acelaşi timp, restul oamenilor bogaţi nu au decît unul dintre aceste două defecte : sau vă lasă, politicoşi, să muriţi de foame sau vă ajută cu grosolănie.

[2] Pe vremuri, omul virtuos nu era ajutat, dar cel puţin se bucura de stimă. Astăzi lucrurile nu mai stau aşa. Îmi amintesc răspunsul pe care o prinţesă îl dădu intendentului ei, pe care îl plătea cu şase sute de livre şi care se plîngea că nu e suficient. „Cum se descurca predecesorul tău ? întrebă ea. Nu a rămas în serviciul meu decît zece ani, dar s-a retras cu o rentă de douăzeci de mii de livre. — Vă fura, doamnă, răspunse intendentul. — Ei bine, sună replica prinţesei, fură-mă !"

[3] În torentul acesta de mode, capricii, distracţii din care nimic nu durează şi fiecare o distruge pe cealaltă, sufletul celor mari îşi pierde pînă şi puterea de a se mai bucura şi ajunge ne- putincios atît să simtă măreţia şi frumuseţea cît şi să le producă.

Degeaba i-am amintit vorba din popor că *Parisul nu s-a făcut într-o zi* și că toate erau deja perfecționate în comparație cu veacurile trecute. „Ai răbdare doar cîțiva ani, îi tot spuneam, și poate că nimic nu va mai lăsa de dorit ; desigur, dacă va fi cu putință să realizăm întru totul diferitele planuri propuse...

— Ah ! replică el, iată ticul de care suferă nația dumitale. Mereu planuri peste planuri ! Și mai și credeți în ele ! Ești francez, prietene, și cu tot bunul dumitale simț te lași molipsit. Fie, voi veni să te văd cînd toate aceste planuri vor fi fost îndeplinite. Dar pînă atunci, voi trăi prin alte părți. Nu-mi place deloc să am în juru-mi atîția nemulțumiți, atîția nefericiți a căror privire îndurerată îmi sfîșie inima [1]. Îmi dau seama că relele cele mai evidente ar putea fi înlăturate ; dar crede-mă, nu se va face nimic : prea sînt simple mijloacele pentru a se recurge la ele, așa că, pariez, vor fi căutate altele, aiurea. Mai pariez și că dacă repetați cu atîta afectare cuvîntul sacru de umanitate nu o faceți decît pentru a vă scuti de îndeplinirea datoriilor pe care le implică [2]. De multă vreme păcatul vostru nu mai e neștiința, așa că nu vă veți îndrepta niciodată. Adio.

---

[1] Nu există instituție în Franța care să nu tindă la distrugerea nației.

[2] Blestemat să fie scriitorul ce-și lingușește veacul și sfîrșește prin a-l adormi, ce-l leagănă povestindu-i istoria eroilor săi antici și a virtuților pe care nu le mai are ; scriitorul care ascunde răul mistuitor și, precum un șarlatan șmecher și curtenitor, îl face să creadă că fruntea-i strălucește de sănătate atunci cînd cangrena se pregătește să disloce membrele. Scriitorul curajos nu proferează o astfel de minciună periculoasă ; dimpotrivă, el strigă : O, concetățenii mei, nu, nu mai semănați deloc cu părinții voștri : sînteți politicoși dar cruzi, nu aveți decît aparența umanității ; lași și vicleni, nu aveți nici măcar curajul marilor fărădelegi : crimele vă sînt mărunte, cum sînteți și voi.

CAPITOLUL II

AM ȘAPTE SUTE DE ANI

Se făcuse miezul nopții cînd a plecat bătrînul englez. Eram cam obosit : am închis ușa și m-am culcat. De îndată ce somnul mi s-a așezat pe pleoape, am început să visez că dorm de secole, și m-am trezit [1]. M-am dat jos din pat, dar mă simțeam greoi cum nu mă simțisem niciodată. Mîinile îmi tremurau, picioarele abia de mă țineau. Cu greu mi-am recunoscut chipul cînd m-am privit în oglindă : cînd mă culcasem, părul îmi era blond, dar acum fruntea îmi era brăzdată de riduri, părul îmi albise, deasupra ochilor apăruseră două oase în relief, nasul mi se lungise și pe față mi se răspîndise o culoare palidă, lividă. Vrînd să fac cîțiva pași, mi-am sprijinit mașinal corpul într-un baston. Din fericire nu eram afectat de toanele atît de caracteristice moșnegilor.

Ieșind din casă am văzut o mare piață publică, necunoscută. Tocmai se terminase ridicarea unei coloane piramidale ce atrăgea privirile curioșilor. Înaintez și citesc clar : anul de grație MMCCCCXL, cu caractere de aur gravate pe fondul de marmoră.

La început crezui că e o greșeală a ochilor, ori mai degrabă a artistului și tocmai voiam s-o spun celor din jur, dar nu mică îmi fu surpriza aruncîndu-mi privirea pe cele două ori trei edicte regale afișate pe pereți : aceeași dată, MMCCCCXL, era cu fidelitate imprimată pe toate aceste anunțuri. Ce se întîmplă ? îmi spusei, am îmbătrînit atît fără să-mi dau seama : am dormit șase sute șaptezeci și cinci de ani !

---

[1] E suficient ca imaginația să-ți fie puternic impresionată de un obiect pentru a ți-l zugrăvi în timpul nopții. Se petrec lucruri de mirare în vis : cel de față, după cum veți vedea, e destul de interesant.

Totul se schimbase ! Cartierele pe care le știam atît de bine mi se arătau sub o înfățișare diferită și păreau înfrumusețate de curînd. Mă pierdui în străzile largi și frumoase aliniate cu grijă, străbătui încrucișări vaste unde domnea atîta ordine, încît nu vedeai nici urmă de îmbulzeală. Nu mai auzeam strigătele amestecate și bizare ce-mi spărgeau pe timpuri timpanele[1]. Nu întîlnii nici o trăsură gata să mă răstoarne, iar un bolnav de gută ar fi putut să se plimbe fără nici o grijă. Orașul părea însuflețit, dar fără agitație și fără dezordine.

Eram atît de fermecat încît nu-i vedeam pe trecătorii ce se opreau spre a mă privi din cap pînă în picioare, mirați la culme. Ridicau din umeri și zîmbeau, cum zîmbim noi cînd vedem pe cineva mascat. Și într-adevăr, îmbrăcămintea mea le părea fără doar și poate originală și grotescă, într-atît era de diferită de a lor.

Un cetățean (despre care aflai mai tîrziu că era un savant) se apropie de mine și îmi spuse politicos dar cu o gravitate fermă :

— Bătrîne, la ce-ți slujește deghizarea asta ? Ți-ai propus să ne amintești obiceiurile ridicole ale vreunui veac bizar ? Nu avem nici cea mai mică dorință de a le imita, căci nimeni nu poate fi într-atît de nebun. Așa că lasă gluma aceasta inutilă.

— Dar nu-i adevărat, răspunsei, nu m-am deghizat deloc ; port hainele pe care le aveam și ieri : voi sînteți cei care mințiți, cu afișele și coloanele voastre. Parcă nu ați avea de suveran pe Ludovic al XV-lea ! Nu știu ce idei aveți în minte, dar mi se par periculoase, luați aminte ; nu e bine să te dedai unor astfel de mascarade ; nu poți fi într-atît de nebun. Oricum, sînteți niște impos-

---

[1] Strigătele ce se fac auzite la Paris formează o limbă aparte, a cărei gramatică trebuie învățată.

tori fără haz, căci e cu neputință să nu știți că nimic nu poate clătina evidența propriei existențe.

Ori se convinsese că deliram, ori socotea că vîrsta înaintată pe care păream s-o am mă făcea să vorbesc în dodii, nu știu, dar mă întrebă în ce an m-am născut.

— În 1740, i-am răspuns.

— Ei bine, dacă așa stau lucrurile înseamnă că ai nici mai mult nici mai puțin decît șapte sute de ani. N-avem de ce să ne mai mirăm, spuse mulțimii ce ne înconjura : Enoch, Ilie n-au murit ; Mathusalem și cîțiva alții au trăit 900 de ani ; Nicolas Flamel vîntură lumea precum evreul rătăcitor și dînsul a găsit poate elixirul nemuririi ori piatra filosofală.

Spunînd aceste cuvinte surîdea și toată lumea se îngrămădea în juru-mi cu o amabilitate și un respect cu totul deosebite. Ardeau de nerăbdare să-mi pună tot felul de întrebări, dar discreția îi amuțea, așa că se mulțumeau să repete șoptit : „Un om din veacul lui Ludovic al XV-lea ! ce lucru curios !"

CAPITOLUL III

LA NEGUSTORUL DE HAINE

Nu mă simțeam deloc în largul meu. Învățatul îmi spuse :

— Uimitorul meu bătrîn, mă ofer să-ți slujesc de călăuză ; să începem însă, rogu-te, prin a intra în prima prăvălie de haine ce ne va ieși în cale, căci (adăugă el cu sinceritate) nu pot să te însoțesc dacă nu ești îmbrăcat cuviincios. Vei recunoaște că, într-un oraș civilizat în

care guvernul interzice de pildă cu desăvîrșire duelurile și răspunde de viața fiecăruia, este de prisos, ca să nu zic necuviincios, să mergi împiedicat din pricina mai știu eu cărei arme dătătoare de moarte, ori să-ți încingi sabia la șold cînd mergi să stai de vorbă cu Dumnezeu, cu o femeie sau cu prietenii : așa ar face numai un oștean într-un oraș asediat. Se mai ținea încă, în veacul dumitale, la vechea și barbara prejudecată cavalerească : se credea că e distins să tîrii după tine o armă de luptă ; și am citit chiar într-o carte de pe vremea dumitale că pînă și bătrînii neputincioși se făleau cu o sabie devenită inutilă. Cît de incomod și de nesănătos e felul dumitale de a te îmbrăca : umerii și mîinile sînt ca într-o închisoare, corpul e strivit, iar pieptul e strîns ca într-o chingă de nici nu poți respira. Și de ce, mă rog, să-ți expui pulpele și picioarele intemperiilor ? Fiecare epocă își are moda ei, însă ori mă înșel cu totul, ori a noastră e pe cît de plăcută, pe atît de salutară : privește numai !

Într-adevăr, deși nou pentru mine, felul în care era îmbrăcat n-avea nimic care să nu-mi placă. Culoarea pălăriei nu mai era tristă și lugubră, nu mai existau colțurile acestea de prisos [1] : din pălăria noastră nu mai rămînea decît calota, destul de adîncă pentru a sta bine pe cap, terminată cu un fel de sul frumos răsucit care rămînea strîns cînd nu-ți era de nici o trebuință și putea fi desfăcut și întins după placul posesorului, spre a-l apăra de soare ori de vremea proastă.

[1] Dacă m-aș apuca să scriu istoria Franței, aș zăbovi cu multă plăcere asupra capitolului „pălării". Tratat cum se cuvine, subiectul ar fi plin de curiozități și ar stîrni interesul. Aș face o paralelă între Anglia și Franța : una din ele ar opta pentru o pălărie mică atunci cînd cealaltă ar alege una mare ; iar aceasta din urmă ar abandona-o pe cea mare în clipa în care prima ar abandona-o pe cea mică.

Împletit cu grijă, părul era strîns la spate [1], iar o idee de pudră îi păstra culoarea inițială. Găteala aceasta simplă nu mai avea nimic din piramidele noastre năclăite în pomadă și orgoliu, nici din buclele țepene care, departe de a închipui un păr ce flutură, n-au nici o altă calitate decît pe aceea de a fi de o rigiditate lipsită și de expresie și de grație.

Gîtul nu-i era strangulat de nici o bentiță de muselină [2] : era înconjurat de o cravată mai mult ori mai puțin călduroasă, după anotimp. Mîinile i se bucurau de toată libertatea în mînecile potrivit de largi, iar corpul, acoperit de un soi de cazacă subțire, era înveșmîntat într-un mantou în formă de robă, util pe vreme de ploaie sau de ger.

Mijlocul îi era încins elegant cu o lungă eșarfă, ce dădea corpului o căldură potrivită. Nu purta jartiere, care-ți intră în carne și împiedică circulația. Avea ciorapi lungi, pînă la centură ; și o încălțăminte ușoară, un fel de gheată, îi îmbrăca piciorul.

Intrarăm într-o prăvălie unde mi s-a propus să-mi schimb veșmintele. M-am așezat pe un scaun ce nu avea nimic comun cu ale noastre, care sînt încărcate de stofe și te obosesc în loc să te facă să te simți mai bine. Era un soi de canapea scurtă, care, mulțumită unui pivot, urma mișcarea corpului. Nu mă puteam obișnui cu ideea că sînt la un negustor de haine, căci nu-mi vorbea nici de cinste, nici de conștiință, iar magazinul său era cum nu se poate mai luminos.

[1] Dacă mi-ar veni vreodată cheful să fac un tratat de coafură, ce mi-aș mai minuna contemporanii arătîndu-le că există vreo trei-patru sute de feluri de a răsuci părul omului ! Oh, cît sînt de ingenioase meșteșugurile, și cine poate să pretindă că le-a parcurs cu de-amănuntul !

[2] Nu-mi place să ne fie criticate gulerele, căci ne folosesc mai mult decît ne duce gîndul. Nopțile pierdute, chefurile și alte asemenea excese ne ofilesc. Strîngîndu-ne puțin, gulerele ne pun din nou ceva culoare în obraji.

CAPITOLUL IV

HAMALII

Călăuza era din ce în ce mai îndatoritoare. Plăti ce cumpărasem de la hăinar. În banii noștri, socoteala se ridica la un ludovic, pe care-l scosei din buzunar. Negustorul mă asigură că-l va păstra ca pe o antichitate. Se plătea peșin în toate prăvăliile, iar poporul acesta, prieten al cinstei fără cusur, nu cunoștea cuvîntul *credit*, perdea pentru o ingenioasă escrocherie folositoare ambelor părți. Arta de a face datorii și de a nu le plăti încetase de a mai fi îndeletnicirea lumii bune [1].

La ieșire, mulțimea continuă să mă înconjoare, însă privirile nu aveau nimic batjocoritor ori jignitor ; doar un zumzet îmi venea din toate părțile la ureche : Iată-l pe omul de șapte sute de ani ! Ce nefericit trebuie să fi fost în prima parte a vieții lui [2].

---

[1] Carol al VII-lea, rege al Franței, aflîndu-se odată la Bourges, ceru să i se facă o pereche de cizme ; dar pe cînd le încerca, veni vistiernicul, care spuse cizmarului : „Strînge-ți marfa, căci nu ți-am putea plăti cizmele cîtăva vreme. Maiestatea sa mai poate să umble o lună cu cele vechi“. Regele dădu dreptate vistiernicului, și merita să aibă un asemenea om în slujba lui. Ce-ar spune, citind acestea, tînărul zăpăcit care se lasă încălțat rîzind în sine că a mai găsit un sărman muncitor pe care să-l păcălească : disprețuiește pe omul care-i pune pantofi în picioare și căruia nu-i dă nici un ban, dar aleargă să-și risipească aurul în locașurile dezmățului și crimei. De ce oare nu îi este întipărită pe frunte josnicia sufletească, pe fruntea ce nu roșește cînd se întoarce la fiece colț de stradă pentru a scăpa de privirea creditorului ! Dacă l-ar opri la o răspîntie toți cei cărora le datorează veșmintele de pe el și și-ar lua înapoi ce e al lor, ce ar mai rămîne pe el ? Mi-ar plăcea ca pe străzile Parisului fiecare om îmbrăcat mai bine decît îi permite starea să fie obligat, cu amenințarea unor pedepse strașnice, să poarte în buzunar chitanța de la croitor.

[2] Cel ce are în mînă miliția unui stat și finanțele este un despot în toată puterea cuvîntului, iar dacă nu-i îngenunchează întotdeauna pe cei din jur e pentru că nu e întotdeauna folositor intereselor sale să-și exercite întreaga putere.

Eram minunat să văd pe stradă atîta curățenie și atît de puțină înghesuială : a-i fi zis că e Sărbătoarea ungerii. Și totuși orașul părea să fie extraordinar de populat.

Pe fiecare stradă un militar asigura ordinea publică ; dirija circulația trăsurilor și pe cea a oamenilor ce duceau poveri ; deschidea mai cu seamă drum acestora din urmă, încărcați întotdeauna pe măsura puterii lor.

Nu vedeai nici un nefericit care să gîfîie, cu cămașa udă de sudoare, cu ochii injectați și capul parcă prins într-un cerc de fier, gemînd sub o povară făcută, la un popor de omenie, doar pentru animale : bogatul nu-și bătea joc de umanitate zornăindu-și banii din pungă. Cu atît mai puțin puteai să vezi femeile, sex delicat și slab, născut pentru a îndeplini îndatoriri mai blînde și mai plăcute, întristînd privirea trecătorului transformate în hamali : nu le puteai vedea în piețele publice siluind la fiecare pas natura și acuzînd barbara insensibilitate a bărbaților, spectatori liniștiți la chinurile lor. Redate îndatoririlor stării lor, femeile îndeplineau unica grijă impusă de creator, aceea de a face copii și de a-i consola pe cei din jur de greutățile vieții.

CAPITOLUL V

TRĂSURILE

Am observat că toți cei care plecau țineau dreapta în vreme ce cei care veneau țineau stînga [1]. Mijlocul acesta simplu de a nu fi călcat de vreo trăsură fusese imaginat

---

[1] Străinul nu poate defel să înțeleagă cauza mișcării perpetue a francezilor, care, de dimineața și pînă seara, sînt plecați din casa lor, de multe ori fără nici o treabă și într-o agitație de neînțeles.

cu puțin înainte, într-atît e de adevărat că invențiile folositoare nu se fac decît cu vremea. Evitai prin aceasta întîlnirile neplăcute. Toate ieșirile erau simple și sigure, iar în ceremoniile publice, care atrăgeau mulțime de oameni, aceștia își bucurau ochii cu un spectacol ce place în mod firesc și pe care ar fi nedrept să li-l refuzi. Fiecare se întorcea teafăr acasă, fără să fie strivit ori omorît. Nu mai aveam sub ochi priveliștea rizibilă și revoltătoare a mii de trăsuri, înghesuite unele în altele, rămînînd nemișcate ceasuri în șir în vreme ce bărbatul îmbrăcat în haine cu fir, bărbatul imbecil ce se lăsa purtat uitînd că mai are și picioare striga aplecat peste portieră și se plîngea că nu poate înainta.[1]

O mulțime numeroasă de oameni circula liber, cu ușurință și în cea mai deplină ordine. Am întîlnit o sută de căruțe încărcate cu de-ale gurii ori cu mobile și o singură trăsură ; și încă era vorba de o trăsură care transporta un bărbat ce mi se păru infirm.

— Ce s-a întîmplat, întrebai atunci, cu strălucitoarele trăsuri, elegant aurite, vopsite, lăcuite care, pe vremea mea, umpleau străzile Parisului ? Să nu mai aveți oare nici perceptori, nici curtezane[2], nici filfizoni ? Aceste trei soiuri de nenorociți insultau odinioară publicul și păreau care mai de care să se întreacă în a-l speria pe tîrgovețul de treabă, care o rupea la fugă de teamă să nu-și afle cumva sfîrșitul sub roțile unei trăsuri. Nobilii noștri luau străzile Parisului drept arena Jocurilor Olimpice și își făceau un punct de onoare din a-și omorî caii de atîta alergat. Scăpa cine putea.

[1] Nimic mai comic decît să vezi pe un pod un șir de trăsuri ce se împiedică una pe cealaltă. Stăpînii privesc și își pierd răbdarea. Vizitii se ridică în picioare pe capră și înjură. Spectacolul acesta îi răzbună întrucîtva pe nefericiții pietoni.

[2] Treceau odată șase cai minunat împodobiți, înhămați la o trăsură superbă : lumea se așezase pe două șiruri s-o vadă trecînd. Meșteșugarii se descopereau pentru a saluta o prostituată.

— Asemenea curse nu mai sînt azi îngăduite, sună răspunsul. Înțelepte legi somptuare au stîrpit luxul barbar ce îngrășa un întreg popor de lachei și de cai[1]. Răsfățații soartei nu mai știu ce este trîndăvia vinovată care revolta privirea săracului. Seniorii de astăzi își pun și ei la treabă picioarele ; au ceva mai mulți bani și mai puțină gută. Mai poți vedea totuși cîteva trăsuri ; sînt însă ale unor foști magistrați ori ale unora ce s-au distins prin servicii deosebite iar acum sînt gîrboviți de vîrstă. Doar lor le mai este îngăduit să se lase transportați, la pas, pe străzile acestea unde și cel din urmă cetățean e respectat ; iar dacă i-ar paște nenorocul să schilodească pe cineva, s-ar da cît ai clipi jos pentru a-l instala în trăsura lor și i-ar asigura, pe cheltuiala lor, un asemenea vehicul pe viață. O astfel de nenorocire nu se întîmplă totuși niciodată. Bogătașii cu titluri sînt persoane demne de toată stima ce nu cred că se înjosesc dacă acceptă ca echipajul lor să cedeze întîietate cetățeanului de rînd. Însuși suveranul iese pe jos la plimbare ; uneori chiar ne onorează casa cu persoana lui, iar cînd obosește, își alege ca loc de odihnă mai întotdeauna prăvălia unui meșteșugar. Îi place să ne amintească prin aceasta egalitatea naturală ce trebuie să domnească între oameni și de aceea nu citește în privirile noastre decît dragoste și recunoștință ; aclamațiile izvorăsc din inima noastră, iar inima lui le aude și aprobă. E un nou Henric al IV-lea : aceeași măreție sufletească, același caracter, aceeași augustă simplitate ; doar că e mai îndrăgit de soartă. Strada dobîndește sub pasul său un soi de amprentă sfîntă parcă, pe care o venerăm cu toții : nimeni nu îndrăznește să provoace aici vreun scandal ; ți-ar fi rușine să comiți cea mai mică

[1] Întreținînd o mulțime de servitori, proștii bogați au fost pe bună dreptate asemuiți unor miriapozi : au nenumărate picioare și merg deosebit de încet.

neregulă. „Dacă trece regele ?“ îşi zice fiecare, gînd care ar curma el singur, cred, un război civil. Cît de puternic devine exemplul atunci cînd e dat de primul om al ţării ! ce impresie face ! devine lege inviolabilă şi porunceşte tuturor !

CAPITOLUL VI

PĂLĂRIILE BRODATE

— Am impresia că lucrurile s-au mai schimbat, spusei călăuzei mele ; toată lumea e îmbrăcată simplu şi modest, iar de cînd mergem, n-am întîlnit nici un costum cusut cu fir de aur şi n-am zărit nici galoane, nici manşete de dantelă. Pe vremea mea, luxul pueril şi ruinător luase tuturor minţile : un trup fără suflet era încărcat cu aurărie şi automatul căpăta astfel înfăţişare de om.

— E tocmai ceea ce ne-a făcut să dispreţuim vechiul semn al orgoliului. Ochiul nostru nu se opreşte defel la suprafaţa lucrurilor. Cînd cineva e cunoscut ca excelînd în meseria lui, nu are nevoie nici de veşminte impunătoare, nici de mobile bogate pentru a i se recunoaşte meritul ; nu are nevoie nici de admiratori care să-l laude, nici de protectori care să-l sprijine : acţiunile îi sînt grăitoare şi orice cetăţean îşi face un merit din a cere pentru omul respectiv recompensa cuvenită. Primii care fac acest lucru sînt cei ce-şi încearcă puterile în aceeaşi profesie. Fiecare scrie o petiţie pentru a zugrăvi în adevărata lor lumină serviciile aduse statului, iar monarhul nu întîrzie să cheme la curte pe acel om atît de îndrăgit de popor. Stă de vorbă cu el ca să înveţe, căci nu crede că înţelepciunea îi e înnăscută, profită de lecţiile luminoase ale celui ce şi-a ales cutare ori cutare obiect drept ţintă

fundamentală a meditaţiilor sale. Şi îi dă în dar o pălărie, pe care e brodat numele său, distincţie ce întrece panglicuţele albastre, roşii ori galbene ce împodobeau odinioară nişte bărbaţi pe care patria nu-i cunoştea absolut deloc[1]. Îţi închipui, desigur, că un ticălos nu ar îndrăzni să apară în faţa unui public a cărui privire l-ar demasca. Cine poartă o asemenea pălărie venerabilă poate să meargă oriunde, oricînd îi e deschisă calea spre tron şi aceasta e o lege fundamentală. Dacă un prinţ ori un duce nu au făcut nimic care să le permită să-şi vadă brodat numele, ei se bucură de bogăţiile lor, dar nu poartă nici un semn distinctiv ; pe stradă sînt urmăriţi cu aceeaşi privire cu care e urmărit cetăţeanul obscur ce se amestecă şi se pierde în mulţime. Distincţia aceasta e îndreptăţită de politică şi de raţiune : nu e jignitoare decît pentru cine se simte neputincios să se ridice vreodată. Omul nu e într-atît de perfect încît să facă binele numai pentru cinstea de a-l fi făcut. Dar nobleţea de care e aici vorba e personală, cum prea bine îţi dai seama, nicidecum ereditară sau venală. La douăzeci şi unu de ani, fiul unui bărbat ilustru se prezintă în faţa unui tribunal care va hotărî dacă să se bucure de aceleaşi prerogative ca şi tatăl său. Pe temeiul comportării trecute şi, uneori, pe baza speranţelor date de naştere, îi este confirmată cinstea de a aparţine unui cetăţean scump statului. Dar dacă fiul lui Ahile e un laş Thersit, ne luăm privirea de la el, scutindu-l de ruşinea de a fi văzut roşind ; se va afunda în uitare pe măsură ce numele tatălui va deveni şi mai onorat. Pe vremea dumitale, ştiaţi să pedepsiţi crima, dar nu ofereaţi virtuţii nici o recompensă ; era o legislaţie cu totul imperfectă. La noi, cel care, plin de curaj, salvează

[1] În vechime, oamenii se făleau spunînd că se trag din zei ; ce de eforturi pentru a fi nepotul lui Neptun ori Venus, vărul bun al lui Marte ; alţii, mai modeşti, se mulţumeau să se tragă dintr-un fluviu, o nimfă sau o naiadă. Nebunii de azi au o ciudăţenie mai tristă : caută să descindă nu din strămoşi iluştri, ci necunoscuţi de cînd e lumea lume.

viața unui cetățean aflat în primejdie [1], preîntîmpină vreo năpastă publică, ori face altceva măreț și folositor poartă pălăria brodată, iar numele lui, vrednic de toată stima, expus în văzul tuturor, are întîietate față de acela legat de o avere uriașă, fie acesta Midas ori Plutus [2].

— E foarte bine chibzuit. E drept, pe vremea mea se dădeau pălării, dar roșii : erau aduse de peste munți și nu însemnau nimic ; erau rîvnite cum nu se poate mai mult, dar nu prea știu pentru ce merite erau primite.

CAPITOLUL VII

PODUL DEBOTEZAT

Cînd te interesează discuția, drumul ți se pare scurt. Nu mai simțeam povara anilor, întinerit cum eram de vederea atîtor lucruri noi. Dar ce zăresc, o, cerule ! ce priveliște. Sînt pe malul Senei și privirea mea fermecată aleargă de colo-colo, zăbovește asupra celor mai frumoase monumente. Luvrul e gata ! Spațiul ce se-ntinde între Tuilleries și Luvru formează o uriașă piață în care se țin serbările populare. O galerie nouă în fața celei vechi, în care mai era încă admirată mîna lui Perrault. Cele două mărețe monumente unite astfel constituiau

[1] E lucru de mirare că nu se acordă nici un fel de răsplată celui ce salvează viața unui cetățean. Printr-un decret al poliției se dă zece scuzi barcagiului care scoate din apă corpul unui înecat, dar barcagiul care salvează viața unui om nu primește nimic.

[2] Atunci cînd sufletele sînt cuprinse de o cupiditate fără margini, entuziasmul virtuții dispare, iar guvernul nu mai poate răsplăti decît cu sume imense pe cei pe care înainte îi recompensa cu mici semne de prețuire. Morala e că monarhii ar trebui să creeze o monedă care să te facă ilustru ; dar nu va avea curs decît atunci cînd sufletele vor resimți puternic acest imbold.

cel mai minunat palat din Univers. Acolo locuiau toți marii artiști. Ei formau cel mai demn cortegiu al maiestății suverane, care nu se mîndrea decît cu ceea ce putea aduce împărăției slavă și fericire. Am zărit o minunată piață în care putea să încapă mulțimea cetățenilor orașului. În fața ei, un templu : cel al Dreptății. Arhitectura zidurilor era potrivită cu măreția destinației.

— E Pont-Neuf, nu-i așa ? exclamai. Ce frumos e împodobit !

— Ce spui dumneata Pont-Neuf ! I-am dat alt nume. Am schimbat de altfel mai multe, înlocuindu-le cu altele mai semnificative și mai potrivite, dat fiind că nimic nu impresionează mai mult imaginația poporului decît faptul că lucrurile își au denumirile potrivite și reale. Iată podul Henric al IV-lea, înțelegi ? Asigurînd legătura între cele două părți ale orașului, nu putea să aibă un nume mai respectat. În fiecare din semilunele lui am pus efigia cîte unei mari personalități, care, ca și el, i-a iubit pe oameni și nu a dorit decît binele patriei. Nu am stat nici o clipă pe gînduri să-i punem alături pe Cancelarul l'Hôpital, pe Sully, pe Jeannin, pe Colbert. Ce carte de învățătură ! ce lecție publică e la fel de puternică, la fel de grăitoare ca șirul acesta de eroi a căror frunte tăcută dar impunătoare afirmă tuturor că e folositor și măreț să cîștigi prețuirea publică ! Veacul dumitale nu a avut norocul să facă așa ceva.

— Ei, veacul meu se lovea de cele mai mari piedici ori de cîte ori întreprindea ceva, oricît de mărunt. Se făceau cele mai extraordinare pregătiri pentru a vesti apoi un eșec. Un fir de nisip oprea din mișcare cele mai orgolioase mașinării. Se construiau cele mai frumoase lucruri în închipuire, iar limba ori pana păreau să fie instrumente universale. Toate își au vremea lor. A noastră a fost cea a nenumăratelor proiecte ; a voastră e cea a realizărilor. Vă felicit. Cît îmi sînt de recunoscător că am trăit atît !

CAPITOLUL VIII

NOUL PARIS

Intorcînd privirea spre podul numit odinioară Pont-au-Change, am văzut că nu mai era strivit de puzderia aceea de maghernițe [1]. Privirea mi se afunda cu plăcere în întinsa apă a Senei, iar priveliştea aceasta cu adevărat unică era pentru mine prilej de continuă încîntare.

— Iată într-adevăr schimbări admirabile !

— E drept ; păcat doar că ne aduc aminte de un eveniment funest, izvorît din deosebit de marea voastră nepăsare.

— A noastră ? Despre ce e vorba, rogu-te ?

— Istoria spune că ați tot vorbit de dărîmarea cocioabelor acelea mizere și că nu ați făcut-o. Într-o bună zi, pe cînd magistrații orașului comandaseră, înaintea unui ospăț somptuos, un anemic foc de artificii (pentru a sărbători vreun sfînt căruia, fără îndoială, francezii îi sînt deosebit de îndatorați), zgomotul tunurilor, al grenadelor și al petardelor fu de ajuns ca să dărîme părăginitele cocioabe construite pe vechile poduri ; se cutremurară și căzură peste cei dinăuntru. Prăbușirea uneia fu cauza prăbușirii celei vecine și așa mai departe. Mii de cetățeni au pierit, iar magistrații, care încasau impozitul pe case,

[1] Miile de oameni care vin să se întîlnească în același loc, care locuiesc în case cu șapte etaje, se îngrămădesc pe niște străduțe neînchipuit de înguste, secătuiesc un sol deja epuizat, în vreme ce natura le oferea pretutindeni întinse și vesele cîmpii, constituie pentru filosof un spectacol deosebit de ciudat. Bogații vin aici să-și mărească puterea și să-și apere abuzurile de putere prin însăși puterea pe care o au. Cei mici se țin de matrapazlîcuri, lingușesc și se vînd. Cei ce nu reușesc sînt spînzurați ; ceilalți ajung oameni de vază. Îți dai cu ușurință seama că în acest perpetuu conflict de interese nu mai sînt deloc cunoscute drepturile naturii și ale cetățeanului.

blestemară focul de artificii, ba chiar și festinul. În anii ce urmară nu se mai făcu atît zgomot pentru nimic. Banii ce pînă atunci erau aruncați spre ceruri ori erau cauza unor grave indigestii fură folosiți pentru creerea unui fond destinat restaurării și întreținerii podurilor. Am regretat cu toții că ideea aceasta nu venise nimănui mai devreme : dar așa a dorit soarta, ca veacul dumitale să nu vrea să-și recunoască uriașa prostie decît în momentul în care consecințele ei se vor fi manifestat pînă la cea din urmă. Vino să ne plimbăm puțin pe aici : vei vedea ce demolări am mai hotărît, cred eu, cu multă înțelepciune. Aripile clădirii Les Quatre Nations nu mai strică priveliștea unuia dintre cele mai frumoase cheiuri, lăsînd să se mai vadă urmele unei vindicații cardinale. Primăria am ridicat-o în fața Luvrului, iar cînd organizăm vreo serbare populară nu uităm că e pentru popor. Piața e spațioasă : nimeni nu mai e schilodit de focurile de artificii ori de ghionturile soldaților care, pe vremea dumitale, lucru de necrezut, răneau uneori pe spectatori și nu erau pedepsiți [1]. Privește, în mijlocul fiecărui pod, statuia ecvestră a regilor care au urmat regelui vostru ! Ridicîndu-se fără pompă în mijlocul orașului, șirul acesta de regi oferă un spectacol interesant. Dominînd fluviul ce udă și fecundează cetatea, par să fie zeii ei tutelari. Așezați asemenea preabunului Henric al IV-lea, au un aer mai popular decît închiși într-o piață [2], unde privirea e îngrădită. Piețele de azi, întinse și firești, nu au cerut prea multă cheltuială. Regii nu mai percep după moarte acest ultim tribut care, pe vremea dumitale, îi sleia pe cetățenii ajunși deja la capătul puterilor.

[1] E ceea ce am văzut cu ochii mei și las în grija magistraților, care trebuie să vegheze la apărarea omului mai mult decît la pregătirea nenumăratelor serbări publice.

[2] Cele mai multe dintre casele perceptorilor regali înconjură statuile regilor noștri : nici după moarte aceștia nu pot să scape de cercul escrocilor.

Am constatat cu multă satisfacţie că fuseseră înlăturaţi de la picioarele statuilor sclavii în lanţuri[1], că orice inscripţie fastuoasă fusese ştearsă şi că, deşi linguşirea grosolană e cea mai puţin periculoasă dintre toate, se renunţase cu grijă la orice semn de minciună sau orgoliu.

Am mai aflat că Bastilia fusese ştearsă de pe faţa pămîntului de către un prinţ ce nu se credea un zeu printre oameni şi căruia îi era teamă de judecătorul regilor; că pe locul îngrozitoarei fortăreţe (numită pe bună dreptate palatul răzbunării, şi încă al răzbunării regale) fusese ridicat un templu al clemenţei; că nici un cetăţean nu mai dispărea dintre ai săi fără să i se facă un proces public şi că ordinele de arestare în numele regelui — aşa numitele „scrisori cu sigiliu regal" — nu mai erau cunoscute de către popor, iar amintirea lor nu mai hrănea decît neobosita erudiţie a celor ce se străduiau să înţeleagă noaptea vremurilor barbare; se scrisese chiar şi o carte intitulată *Paralelă între ordinele regale şi ştreangul de mătase.*

Traversarăm pe nesimţite grădina Tuileriilor, în care intra oricine vrea: mi se păru cu atît mai frumoasă[2]. Nu mi s-a cerut plată pentru a putea sta jos în acest parc regal. Iată-ne şi în piaţa Ludovic al XV-lea. Luîndu-mă de braţ, călăuza îmi spuse zîmbind:

— Ai luat parte, nu, la inaugurarea acestei statui ecvestre?

— Da. Eram tînăr, dar tot atît de curios.

— Ştii dumneata că e o capodoperă demnă de veacul nostru? O admirăm încă în fiecare zi, iar cînd vrem să-i contemplăm din castel perspectiva ni se pare, mai cu seamă la asfinţit, încununată cu cele mai frumoase raze. Minunatele alei formează un arc armonios, iar cine le-a plănuit nu era deloc lipsit de gust; a avut meritul rar de a fi prevăzut efectul pe care-l vor avea într-o bună zi. Am citit totuşi undeva că pe vremea dumitale cîteva persoane pe cît de invidioase pe atît de neştiutoare dezaprobau şi statuia şi piaţa, pe care ar fi trebuit de fapt să le admire[1]. Dacă s-ar găsi azi cineva să spună o asemenea prostie, i-am întoarce spatele de cum ar deschide gura.

Îmi continuai plimbarea plină de surprize, dar n-am să vă reţin cu amănunte. De altfel, cînd ajungi să-l povesteşti, visul pierde mult. Fiece colţ de stradă îmi oferea o frumoasă fîntînă din care ţîşnea o apă pură şi transparentă: cădea dintr-o cochilie făcută dintr-o pînză de argint, iar cristalul ei te îmboldea să bei. Cochilia prezenta trecătorului o binevenită ceaşcă, iar apa se scurgea în şanţul de la marginea drumului, spălînd din belşug caldarîmul şi dînd naştere unui pîrîiaş în permanenţă limpede.

— Iată, realizat şi îmbunătăţit, proiectul domnului Desparcieux, de la Academia voastră de ştiinţe. Priveşte, nu e casă care să nu aibă tot ce e necesar şi folositor vieţii. Ce curăţenie! şi ce cer curat! Nu mai construim acele coşuri funeste a căror ruină era o ameninţare pentru trecător, iar acoperişurile nu mai au panta aceea ciudată care, la cea mai uşoară boare, lăsa să cadă cîte o ţiglă în strada plină de lume.

Urcarăm pe acoperişul unei case pe o scară pe care nu riscai să-ţi bagi degetele în ochi de întuneric. Ce plăcere, pentru mine care iubesc spaţiile deschise şi aerul curat, să aflu o terasă împodobită cu ulcele de flori şi

[1] Ludovic al XIV-lea spunea că dintre toate formele de ocîrmuire din lume cel mai mult îi plăcea cea a Sultanului. Nu e cu putinţă să fii mai orgolios şi mai neştiutor totodată.

[2] Să interzici oamenilor de rînd să intre în această grădină mi se pare o insultă gratuită şi cu atît mai mare cu cît aceştia nici nu-şi dau seama de ea.

[1] Numai în Franţa arta de a păstra tăcerea nu e un merit. Recunoşti francezul mai puţin după figură şi accent decît după uşurinţa cu care vorbeşte şi-şi dă cu părerea despre toate celea; niciodată nu a ştiut să spună: *Nu mă pricep la asta.*

acoperită de un umbrar frumos mirositor. Acoperişul fiecărei case avea o asemenea terasă, astfel încît, avînd aceeaşi înălţime, toate formau împreună un soi de imensă grădină, iar oraşul, văzut din înaltul unui turn, era încununat de flori, fructe şi verdeaţă.

Nu e nevoie să mai spun că spitalul nu era în centrul oraşului.

— Dacă un străin ori un cetăţean, mi se spuse, se îmbolnăveşte departe de patrie ori de familie, nu-l mai transformăm, ca pe vremea dumitale, în prizonierul unui pat îngrozitor, între un cadavru şi un muribund, ca să respire aerul otrăvit al morţii în care o afecţiune simplă devine o boală necruţătoare. Am împărţit spitalul în douăzeci de case particulare, aflate în toate colţurile oraşului. Aerul nesănătos răspîndit de hăul acela de oroare [1] e astfel împrăştiat şi nu mai ameninţă capitala. Bolnavii nu mai sînt mînaţi spre aceste spitale de către mizerie, nu vin cu mintea pradă ideii morţii, ori pentru a avea un mormînt asigurat ; vin pentru că serviciile sînt mai prompte şi mai numeroase decît în propia lor casă. Nu vezi aici amestecul acela oribil, revoltătoarea învălmăşeală ce vestea mai degrabă un lăcaş al răzbunării decît unul al milosteniei. Fiecare bolnav îşi are patul şi poate să-şi dea obştescul sfîrşit fără să acuze natura omenească. S-au verificat socotelile directorilor. Ce ruşine ! ce durere ! o ticăloşie cum nu s-a mai pomenit pe lume ! Oamenii

[1] Şase mii de nefericiţi sînt înghesuiţi în sălile spitalului parizian, în care nu circulă fir de aer. În braţul rîului din apropiere sînt aruncate toate scîrnăviile, iar apa lui, ce conţine germenii infecţiei, potoleşte setea unei jumătăţi din oraş. În braţul ce scaldă cheiul Pelletier, între cele două poduri, mulţi boiangii îşi aruncă vopselele de trei ori pe săptămînă. Am observat că apa rămîne neagră mai bine de şase ceasuri. Arcul ce formează cheiul Gesvre e un focar pestilenţial. Această parte a oraşului bea, fără excepţie, o apă infectată şi respiră un aer otrăvit. Banii risipiţi pe focurile de artificii ar fi de ajuns pentru a se stîrpi acest flagel.

aceia nemiloşi se îmbuibau din hrana sărmanilor ; suferinţele semenilor le aduceau fericirea ; încheiaseră un tîrg avantajos cu moartea... Dar să mă opresc : vremea acestor nedreptăţi s-a dus, adăpostul năpăstuiţilor e respectat ca fiind templul asupra căruia privirea dumnezeirii adastă cu cea mai mare bunăvoinţă ; abuzurile fără de margini au fost corectate, iar sărmanii bolnavi nu mai au de înfruntat decît neajunsurile firii omeneşti : cînd aceasta e singurul izvor al suferinţei, suferi în tăcere [1]. Doctori învăţaţi şi milostivi nu mai dictează condamnări la moarte rostind la întîmplare precepte generale : îşi dau osteneala să examineze fiecare bolnav în parte, iar sănătatea nu întîrzie să reînflorească sub privirea lor atentă şi grijulie. Doctorii aceştia fac parte dintre cei mai onoraţi cetăţeni. Într-adevăr, e oare ceva mai frumos, mai măreţ, mai demn de o fiinţă virtuoasă şi simţitoare decît a reînnoda aţa firavă a zilelor unui om, a acelor zile fragile, trecătoare, dar cărora meşteşugul dătător de viaţă le sporeşte vigoarea şi durata ?

— Dar unde e Spitalul general ?

[1] M-am plimbat de unul singur într-o zi, agale, prin sălile spitalului Hôtel-Dieu din Paris. Ce loc de meditaţie asupra omului ! Am văzut zgîrcenia omenească împopoţonată aici cu numele de caritate publică. Am văzut muribunzi mai înghesuiţi decît ar trebui să fie chiar şi în mormînt unindu-şi răsuflarea şi grăbind moartea triştilor tovarăşi de mizerie. Am văzut durere şi lacrimi ce nu mişcau pe nimeni ; am văzut secera morţii lovind în dreapta şi în stînga fără să se facă auzit vreun geamăt : ai fi spus că te găseşti într-un abator unde sînt sacrificate nişte biete animale. Am văzut oameni ce rămîneau de piatră la un asemenea spectacol şi care se mirau că putea cineva să fie mişcat. Două zile mai tîrziu eram la Operă. Ce spectacol costisitor ! Decoruri, actori, instrumentişti, se făcuse totul pentru ca priveliştea să fie magnifică. Dar ce va spune posteritatea cînd va afla că oraşul avea între zidurile sale două locuri atît de diferite ! Vai, cum se pot ele ridica pe acelaşi sol ? Nu se exclud oare reciproc ? De atunci Academia Regală de Muzică îmi întristează sufletul ; de la întîiul sunet ce iese de sub arcuş am în faţa ochilor paturile dezgustătoare ale nefericiţilor bolnavi.

— Nu mai avem Spital general, nu mai avem Bicêtre [1], nu mai avem casă de nebuni sau, mai bine spus, de turbați. Corpul sănătos nu are nevoie de cauter. Luxul, ca o substanță caustică ce este, cangrenase pe vremea dumitale cele mai sănătoase părți ale statului, iar corpul politic era în întregime acoperit de răni ulceroase. În loc să le vindecați cu grijă, le înveninați și mai tare. Gîndeați că veți înăbuși crima recurgînd la cruzime. Erați neomenoși pentru că n-ați știut să vă faceți legi bune [2]. Vă era mai ușor să puneți la cazne pe cel vinovat ori năpăstuit decît să stîrpiți dezordinea și mizeria. Violența barbară n-a făcut decît să împietrească și mai tare inimile criminale: ați

[1] E la Bicêtre o încăpere numită sala de forță: e imaginea iadului. Șase sute de nefericiți, înghesuiți claie peste grămadă, năpăstuiți de mizerie, de lipsă de noroc, de răsuflarea celorlalți, de păduchii ce se înfruptă din ei, de un plictis și mai crud chiar, viețuiesc în fermentația unei mînii reținute. Este chinul lui Mézence, înmulțit cu o mie. Magistrații sînt surzi la plîngerile acestor nenorociți. Au fost cazuri în care unii dintre aceștia din urmă s-au făcut vinovați de violență, îndreptată asupra unor paznici, medici ori preoți ce-i vizitau: au ucis cu singurul gînd de a părăsi locul îngrozitor în care se aflau și de a găsi puțină odihnă pe roata călăului. Au dreptate cei ce spun că moartea ar fi mai puțin barbară decît ceea ce sînt ei făcuți să îndure. O, magistrați fără suflet, oameni de piatră, oameni nedemni de numele pe care-l purtați, ultragiați umanitatea mai mult decît au făcut-o ei. Niciodată ferocitatea călăilor n-a egalat-o pe a voastră. Hai, îndrăzniți, fiți și mai neomenoși, făcînd ca justiția să fie mai puțin înceată: ardeți de vie turma de nefericiți; v-ați cruța astfel osteneala de a vă exercita vigilența asupra îngrozitoarei lor sclavii, sclavie de două ori mai apăsătoare de îndată ce vă faceți apariția. La urma urmei ar putea fi împiedicați de picioare cu o ghiulea de vreo cincizeci de ocale și puși să lucreze ogoarele. Dar nu: despotismul are victime pe care vrea să le ferească de orice privire. Pricep.

[2] Chiar așa, domnilor magistrați, disperarea săracului e provocată de neștiința, lenea și graba voastră. Îl băgați la pușcărie pentru un fleac, îl puneți să doarmă lîngă un criminal, îi acriți și-i otrăviți sufletul, îl uitați în mulțimea nefericiților; dar el, el își amintește nedreptatea făcută; cum nu ați dat dovadă de măsură în stabilirea pedepsei, vă va imita și totul îi va deveni egal.

făcut să pătrundă în ele disperarea. Și care au fost roadele? Lacrimi, strigăte de mînie, blesteme. Ospiciile vi le-ați făcut luîndu-vă parcă drept model acel tărîm înfricoșător pe care-l numeați iad și în ele miniștri ai durerii porunceau torturi cu nemiluita din plăcerea îngrozitoare de a pune la îndelungi cazne pe cei sensibili și-nlăcrimați. Pe scurt (căci altfel nu m-aș mai opri), nu știați nici măcar să-i puneți la muncă pe cerșetori; întreaga voastră înțelepciune politică era de a-i închide și a-i lăsa să moară de foame. Nefericiții aceștia, ce se prăpădeau într-un colțișor al regatului luați de o moarte prea puțin grăbită, și-au făcut auzite pînă la noi gemetele: nu ne-am sfiit să plecăm urechea la strigătele lor umile; au străbătut un interval de șapte veacuri, iar această josnică tiranie e de ajuns pentru a revela altele o mie.

Îmi plecai ochii, neîndrăznind să răspund, căci fusesem martorul acestor lucruri rușinoase și, neputînd face mai mult [1], gemusem doar. Păstrai tăcerea o vreme, după care spusei:

— Vai, nu-mi mai zgîndări rănile din suflet. Dumnezeu a îndreptat relele oamenilor, a pedepsit inimile lor împietrite; știi că... Dar mai bine să mergem. Cred că ați lăsat să dăinuie unul din viciile noastre politice: Parisul e tot atît de populat ca pe vremea mea și, lucru dovedit, față de corp capul era de trei ori mai mare.

— Sînt fericit că-ți pot spune, glăsui ghidul, că numărul locuitorilor regatului e cu jumătate mai mare, că toate pămînturile sînt cultivate și că, prin urmare, capul se află astăzi într-o proporție dreaptă cu membrele. Orașul acesta frumos continuă să producă tot atîția oameni de vază, savanți, oameni întreprinzători în direcții utile, genii sclipitoare ca toate celelalte orașe ale Franței luate împreună.

[1] Mi-aș fi satisfăcut atît inima cît și simțul dreptății denunțînd acest atentat la umanitate, atentat îngrozitor pe care îți vine greu să-l crezi; dar, vai, e comis în continuare.

— Dar aş mai vrea să aflu un lucru destul de important : mai sînt magaziile de pulbere oare situate în aproape centrul oraşului ?

— Nu sîntem chiar aşa de imprudenţi cu o asemenea forţă : şi aşa sînt destul de numeroşi vulcanii aprinşi de mîna naturii ca să mai facem şi noi unii artificiali, de o sută de ori mai primejdioşi.[1]

CAPITOLUL IX

JALBELE

Am văzut mai mulţi demnitari, avînd toate însemnele rangului lor ce veneau să primească public plîngerile poporului, pe care le raportau întocmai înalţilor magistraţi. Tot ce privea administraţia oraşului era tratat cu cea mai mare grabă : cei lipsiţi de putere[2] erau apăraţi şi toţi binecuvîntau guvernul. Nu mai pridideam cu laudele la adresa acestei înţelepte şi salvatoare instituţii.

— Domnilor, să nu credeţi însă că gloria acestei descoperiri vă revine în întregime. Încă de pe vremea mea oraşul începuse să fie condus cum se cade. O legislaţie vigilentă cuprindea toate rangurile şi toate faptele. Unul

[1] Aproape toate oraşele au în centrul lor magazii de pulbere. Fulgerele şi mii de alte accidente imprevizibile, necunoscute chiar, pot oricînd să le dea foc. Mii de exemple îngrozitoare (lucru de necrezut) n-au putut pînă acum îndrepta speţa umană. Două mii cinci sute de oameni îngropaţi de curînd sub dărîmăturile oraşului Brescia vor atrage poate atenţia guvernelor asupra acestui flagel provocat de mîna lor şi pe care ar fi atît de uşor să-l evite.

[2] Dacă un ministru de stat delapidează ori pune monarhia în primejdie sau dacă un general de armată varsă fără rost sîngele soldaţilor săi, pedeapsa e ştiută : i se interzice să mai apară în faţa monarhului. Delicte ce duc la pierzanie o naţie întreagă sînt astfel pedepsite ca nişte simple bagatele.

dintre cei ce a menţinut-o în cea mai desăvîrşită ordine trebuie neapărat să fie pomenit cu elogii : printre înţeleptele-i ordonanţe poate fi citită aceea care interzicea firmele extravagante şi grele, ce desfigurau oraşul şi puneau în primejdie viaţa trecătorilor ; apoi aceea care perfecţiona, ca să nu zic chiar crea, iluminatul public ; aceea care introducea un plan demn de admiraţie în activitatea pompierilor şi care a salvat astfel pe cetăţeni de mai multe incendii, atît de frecvente odinioară.

— Da, mi se răspunse, demnitarul despre care vorbeşti era un om neobosit, plin de zel în îndeplinirea datoriei, oricît ar fi fost de grea ; poliţia nu fusese însă adusă încă la o adevărată perfecţiune. Principalul sprijin al unei conduceri vlăguite, neliniştite, minuţioase era spionajul, a cărui caracteristică era cel mai adesea nu un ţel, bine fixat, de utilitate publică, ci curiozitatea răutăcioasă. Secretele obţinute cu îndemînare puneau adesea faptele într-o lumină falsă, derutîndu-l pe magistrat. Armata delatorilor momiţi de bani forma de altfel o masă coruptă ce infesta societatea[1]. Adio plăcerilor ei. A-ţi împărtăşi tainele inimii nu mai era cu putinţă : te găseai în faţa crudei alternative de a fi ori imprudent ori ipocrit. Degeaba îşi lua sufletul zborul spre înaltele idei patriotice, îi era interzis să se lase în voia sensibilităţii : zărea capcana şi recădea trist în el însuşi, singuratic şi rece. Ce mai, trebuia să-ţi maschezi fără încetare faţa, gestul, vocea. Ce chin pentru omul generos să-i vadă pe monştrii patriei cum zîmbesc înfigînd pumnalul : îi vedea dar nu îndrăznea să-i numească[2] !

[1] Adunătura aceasta de regulamente frivole, bizare, poliţia aceasta atît de lăudată nu sînt în stare să impresioneze decît pe cei ce nu au cugetat niciodată la inima omenească. Severitatea deplasată duce la o odioasă supunere, ale cărei legături nu sînt nici pe departe trainice.

[2] N-am avut, noi francezii, nici un Iuvenal. Şi ce secol l-a meritat mai mult ? Iuvenal nu era satiricul egoist care au fost linguşitorul Horaţiu şi platul Boileau. Era un suflet tare, adînc

CAPITOLUL X

BĂRBATUL MASCAT

— Dar cine-i, rogu-te, bărbatul acela cu mască pe față ? Ce repede merge ! parc-ar fugi.

— Un autor care a scris o carte proastă. Spunînd proastă nu mă refer la defectele de stil ori de spirit : poți face o lucrare excelentă chiar și cu un bun simț necioplit [1]. Mă refer doar la faptul că a adus la lumina zilei principii primejdioase, contrare sănătoasei morale, moralei universale ce vorbește tuturor inimilor. El umblă cu această mască pe față ca să nu-i crape obrazul de rușine, pînă își va face uitată vina, scriind lucruri mai raționale și mai înțelepte. Îl vizitează în fiecare zi doi cetățeni plini de virtute, care-i combat opiniile greșite cu armele blîndeții și elocinței, îi ascultă obiecțiile, îi răspund și îl îndeamnă să se retracteze de îndată ce se va convinge de adevăr. Va fi reabilitat atunci și, recunoscîndu-și greșeala, va obține un și mai mare titlu de glorie : căci ce poate fi mai frumos decît să-ți renegi greșeala [2] și să adopți cu o nobilă sinceritate un adevăr nou ?

— Dar cartea lui primește aprobare să apară ?

— Cine e omul care ar îndrăzni să judece o carte înaintea publicului ? Cine poate să ghicească influența

---

indignat de viciu, pe care-l combătea și-l urmărea pînă și sub purpură. Cine va îndrăzni să se înhame la această sarcină sublimă și generoasă ? Cine va fi într-atît de curajos încît să moară pentru adevăr zicînd veacului său : *„Îți las testamentul pe care mi l-a dictat virtutea, citește și roșește : acestea sînt cuvintele mele de adio“ ?*

[1] Nimic mai adevărat, iar cutare predică a unui preot de țară e cu mult mai folositoare decît cine știe ce carte ingenioasă plină de adevăruri și sofisme.

[2] Totul e demonstrabil într-o teorie ; însăși eroarea își are geometria ei.

cutărui gînd în cutare împrejurare ? Fiecare scriitor răspunde personal de ceea ce scrie și nu-și ascunde niciodată numele. Publicul e acela care îl strivește sub oprobriul său, dacă încalcă sfintele principii ce se află la baza comportării și probității omului ; dar tot el e cel care-l sprijină dacă a descoperit vreun nou adevăr, în stare să înlăture un șir de abuzuri ; în sfîrșit, vocea publicului e singurul judecător în asemenea cazuri și doar ea e ascultată. Un autor, care este o persoană publică, e judecat de vocea aceasta generală, nu de capriciile unui singur om, care rar are privirea suficient de limpede și de pătrunzătoare pentru a descoperi ceea ce va fi în ochii nației într-adevăr demn de laudă sau blam. Lucrul a fost de nenumărate ori dovedit : adevărata măsură a libertății civice e libertatea presei [1]. Nu te poți atinge de una fără s-o știrbești pe cealaltă. Gîndirea trebuie să aibă întreaga ei forță : e o crimă de lezumanitate să încerci să-i pui frîu, să vrei s-o înăbuși în însăși sanctuarul ei. Și ce-mi va mai aparține dacă nici gîndul meu nu e al meu ?

— Pe vremea mea, cei de la putere nu se temeau de nimic mai mult decît de scriitorii buni. Sufletul lor vanitos și vinovat se cutremura pînă în străfunduri cînd echitatea îndrăznea să dezvăluie ceea ce ei nu roșiseră să facă [2]. În loc să apere cenzura publicului, care, bine controlată, ar fi cea mai puternică frînă în calea crimei și a viciului, nu au pregetat să condamne toate cărțile să treacă printr-o sită, care era adesea atît de deasă, încît de multe ori cele mai bune tratate erau pierdute : elanurile

---

[1] Propoziția aceasta echivalează cu o demonstrație geometrică.

[2] Într-o dramă intitulată *Nunta unui fiu de rege*, un ministru de justiție, scelerat curtean, spune valetului său cu privire la scriitorii filosofi : „Amice, sînt dăunători. Nu-ți poți îngădui nici cea mai mică nedreptate fără s-o observe. Degeaba ne ascundem adevăratul chip de privirile lor pătrunzătoare punîndu-ne o mască. Privindu-te par să spună : **Te știu eu prea bine ! Domnilor filosofi, sper să vă fac să înțelegeți că e primejdios să cunoști un om ca mine : nu vreau să fiu cunoscut.“**

geniului erau supuse nemilosului foarfece al mediocrităţii, care-i reteza fără să se înduioşeze aripile [1].

În juru-mi se auziră rîsete.

— Era fără doar şi poate foarte amuzant, spuse unul, să vezi nişte oameni serioşi cum se apucă să despice gîndul în două şi să cîntărească silabele. Cu asemenea piedici e şi de mirare că aţi putut totuşi face şi ceva bun. Cum să dansezi cu graţie şi naturaleţe sub greutatea covîrşitoare a lanţurilor ?

— O, cei mai buni dintre scriitorii noştri s-au hotărît, fireşte, să le scuture. Frica schimonoseşte sufletele, iar cel ce încearcă dragoste pentru om trebuie să fie mîndru şi curajos.

— La noi, reluă cel ce vorbise înainte, poţi să scrii despre orice te şochează, căci nu mai avem nici sită, nici foarfece, nici cătuşe. Se scriu foarte puţine lucruri proaste, căci acestea cad de la sine în mocirlă, elementul lor firesc. Guvernul e cu mult deasupra a tot ce se poate spune : nu-i e teamă de pana însufleţită de raţiune şi s-ar acuza singur dacă lucrurile ar sta astfel. Ceea ce face e drept şi sincer. Îl lăudăm fără încetare şi, cînd interesul patriei o cere, fiecare dintre noi devine, în felul său, autor, fără să pretindă că doar lui i se cuvine titlul acesta.

CAPITOLUL XI

NOILE TESTAMENTE

— Cum, toată lumea scrie ? Cerule, dar ce spui ? Zidurile se vor aprinde precum silitra şi totul va sări în aer. Doamne-Dumnezeule, un popor de autori !

[1] Jumătate din aşa-zişii cenzori regali nu pot fi socotiţi literatori, nici măcar mediocri, şi se poate spune despre ei că nici măcar nu ştiu să citească, în adevăratul înţeles al cuvîntului.

— Da, dar nu veninos, nici orgolios ori necugetat. Fiecare scrie ce gîndeşte în clipele lui cele mai bune şi, ajuns la o anumită vîrstă, strînge laolaltă cugetările cele mai pure pe care le-a avut de-a lungul vieţii. Cînd i se apropie ceasul morţii, face din ele o carte mai groasă ori mai subţire, după felul lui de a vedea lucrurile şi de a simţi : cartea e însuşi sufletul său. În ziua funeraliilor, e citită cu voce tare şi în aceasta constă tot elogiul ce i se aduce. Urmaşii adună cu respect cugetările strămoşilor şi meditează la ele. Iată care ne sînt urnele funebre şi cred că sînt preferabile somptuoaselor voastre mausolee şi monumente încărcate de inscripţiile stupide pe care le dictează trufia şi le gravează linguşeala. Ne facem o datorie din a lăsa urmaşilor imaginea vie a ceea ce ne-a fost viaţa. Amintirea aceasta respectabilă e singurul bun ce ne mai rămîne pe pămînt [1]. Şi nu o neglijăm. Sînt lecţii nemuritoare pe care le lăsăm celor de după noi, iar aceştia ne iubesc mai mult. Portretele şi statuile nu redau decît trăsăturile fizice. De ce să nu zugrăvim însuşi sufletul şi sentimentele virtuoase ce l-au încercat ? Ele se înmulţesc mulţumită expresiilor însufleţite de dragoste. Istoria gîndurilor şi faptelor noastre e plină de învăţăminte pentru familie, care, alegînd şi comparînd, află cum să-şi perfecţioneze simţirea şi gîndirea. Nu trebuie însă uitat că tot scriitorii cei mai importanţi, geniile veacului, sînt sorii ce antrenează şi fac să circule masa ideilor. Ei sînt cei ce dau primul impuls, iar cum inima lor generoasă arde de dragoste pentru umanitate, toate inimile răspund vocii lor sublime şi victorioase, ce face ca despotismul şi superstiţia să muşte ţărîna.

— Domnilor, daţi-mi voie, rogu-vă, să-mi apăr şi eu veacul, măcar în ce a avut şi el lăudabil. Am avut şi noi, gîndesc, bărbaţi virtuoşi, bărbaţi de geniu.

[1] Cicero se întreba adesea ce se va spune despre el după ce va muri. Cel căruia nu-i pasă de buna sa reputaţie nu va face nimic pentru a o căpăta.

— Desigur, însă barbari cum erați, cînd nu i-ați recunoscut, cînd i-ați persecutat. Am fost siliți să aducem o reparație expiatoare sufletelor lor ultragiate : le-am ridicat statui prin care sînt omagiați atît de către noi cît și de către străini. Piciorul lor drept strivește pe cel ce le-a fost Zoil ori tiran : capul lui Richelieu, bunăoară, e sub coturnul lui Corneille[1]. Știi oare că ați avut o întreagă suită de bărbați minunați ? Și nu putem defel pricepe furia nebunească și nesăbuită a celor ce i-au persecutat. Își măsurau parcă gradul josniciei cu înălțimea la care ajungeau aceste acvile ; dar s-au ales cu rușinea ce trebuie să fie veșnica lor pătimire.

Spunînd acestea, mă conduse către o piață în care se aflau busturile bărbaților de seamă. I-am văzut acolo pe Corneille, Molière, La Fontaine, Montesquieu, Rousseau[2], Buffon, Voltaire, Mirabeau etc.

— Toți scriitorii aceștia ce se bucurau printre noi de faimă vă sînt așadar foarte cunoscuți ?

— Numele lor e abecedarul copiilor noștri ; de îndată ce încep să judece îi punem să citească *Dicționarul enciclopedic*, pe care l-am redactat cu grijă.

— Mă surprindeți ! *Enciclopedia*, o carte elementară ? O, cum trebuie să vă fi avîntat spre științele înalte și ce nerăbdător sînt să vă fiu învățăcel ! Deschideți-mi degrabă tezaurele voastre spre a mă bucura într-o clipă de cîștigurile acumulate de șase secole de glorie !

---

[1] Mi-ar fi plăcut ca autorul să numească acele capete deasupra cărora vor călca Rousseau și Voltaire precum și pe cei ale căror nume se leagă de aceste mari spirite. Multe capete de prelați și de neprelați nu se vor simți de bună seamă în largul lor ; dar va veni fiecăruia rîndul.

[2] E vorba aici de autorul lui *Emil*, nu de poetul bombastic și fără pic de idei care a avut talentul de a potrivi cuvinte și de a le da cîteodată o strălucire amăgitoare, dar care își masca prin aceasta sterilitatea sufletului și răceala geniului.

CAPITOLUL XII

COLEGIUL CELOR PATRU NAȚIUNI

— Îi mai puneți să învețe greaca și latina pe bieții copii ? Noi îi făceam să moară de plictis. Și mai consacrați oare zece ani din viața lor (cei mai frumoși și mai de preț) pentru a le da o spoială de știință a două limbi pe care niciodată nu le vor vorbi ?

— Știm să folosim mai cu chibzuință timpul. Fără îndoială, prin vechimea ei greaca e o limbă venerabilă ; dar i-am tradus[1] în mod desăvîrșit pe Homer, Platon, Sofocle, cu toate că pedanți de vază spuneau că frumusețea lor nu poate fi vreodată atinsă. Cît despre latină, care, fiind o limbă mai recentă, nu poate fi atît de frumoasă, trebuie spus că a murit de moarte naturală.

— Cum asta ?

— Peste tot învingătoare a ieșit franceza. Mai întîi s-au făcut traduceri atît de bune încît aproape că am fost scutiți de a ne mai adresa originalului ; apoi au fost compuse opere capabile să le pună în umbră pe cele din vechime. Noile poeme sînt incomparabil mai frumoase și mai interesante pentru noi, mai legate de felul nostru de viață, de felul de a ne conduce treburile publice, de progresul cunoștințelor noastre fizice și politice și, în sfîrșit, de scopul nostru moral, pe care nu trebuie să-l pierdem niciodată din vedere. Doar cîțiva savanți mai

---

[1] În loc de a ne mai da tot felul de disertații despre capul lui Anubius, despre Osiris și mii de alte înșeilări inutile, de ce oare membrii Academiei regale de inscripții nu-și petrec vremea dîndu-ne, ei, care se laudă că le înțeleg, traducerea operelor grecești ? Demostene e aproape necunoscut. Ar fi ceva mai cu folos decît cercetarea soiului de ace de păr purtate de femeile romane, a formei colierelor și a problemei dacă agrafele de la rochiile lor erau rotunde ori ovale.

știu cele două limbi din vechime despre care vorbeam. Titus Livius se citește cum citești *Coranul*...

— Pe frontispiciul colegiului din fața noastră e totuși scris cu caractere mari : „Școala celor Patru Națiuni".

— Am păstrat monumentul, ba chiar și numele, dar pentru a le folosi mai bine. Colegiul are patru clase, în care se învață italiana, engleza, germana și spaniola Îmbogățiți cu tezaurele acestor limbi vii nu mai avem de ce să-i invidiem pe cei din vechime. Nația pe care am pomenit-o la urmă, ce purta în sînul ei o sămînță de mărire pe care nimic n-a putut-o nimici, s-a luminat dintr-o dată într-o zvîcnire puternică, neașteptată și nesperată. Revoluția a fost rapidă și fericită, căci lumina a cuprins mai întîi capul, spre deosebire de alte state unde acesta e mai mereu în beznă. Prostia și pedanteria sînt izgonite din colegiu, în vreme ce străinii sînt chemați să ușureze învățarea pronunției limbilor predate aici. Îi traducem pe cei mai buni autori, iar din corespondența aceasta izvorăsc noi lumini. Alt avantaj : întreținîndu-se circulația gîndurilor, urile naționale se sting pe nesimțite. Popoarele și-au dat seama că obiceiurile locale nu distrug rațiunea universală ce vorbește de la un capăt la celălalt al lumii și că au cam aceleași idei în legătură cu problemele ce stîrniseră în trecut dispute atît de îndelungate și de violente.

— Dar Universitatea ce mai face, acest prim născut al regilor ?

— E o prințesă neglijată. Fată bătrînă, după ce a asistat la ultimele clipe ale latinei, limbă fastidioasă și denaturată, încă mai încerca să o facă să treacă drept o limbă nouă, proaspătă și încîntătoare. Fura perioade, stîlcea emistihuri și, într-un jargon barbar și morocănos, se străduia să reînvie limba din veacul lui Augustus. În cele din urmă și-a dat însă seama că nu avea decît un firicel de voce acră și discordantă și că toată Curtea, Orașul și mai cu seamă înșiși discipolii ei căscau de mai mare

focul auzind-o. Printr-un decret al Academiei a fost chemată în fața acesteia spre a da seamă pentru ce a făcut vreme de patru veacuri cît a primit casă, masă și o pensie. A încercat să-și apere cauza în idiomul ei ridicol, pe care nici latinii n-ar fi izbutit de bună seamă să-l înțeleagă. Franceză nu știa o iotă, așa că nu îndrăzni să vorbească această limbă în fața judecătorilor. Academiei i se făcu milă și, blajină, îi ordonă să tacă. Mai avu apoi și omenia de a o învăța limba nației și, de atunci încoace, despovărată de antica-i coafură, de morgă și de riglă, nu mai țintește decît la a-i învăța pe ceilalți, cu grijă și cu simplitate, frumoasa limbă pe care Academia franceză o perfecționează pe zi ce trece. Mai puțin timidă, mai puțin ezitantă, aceasta din urmă o corectează, fără însă a o enerva.

— Dar cu Școala militară ce s-a întîmplat ?

— A avut destinul celorlalte colegii, cu care împărțea aceleași abuzuri, fără a mai vorbi de cele care erau privilegiul ei exclusiv, izvorîte din alcătuirea ei particulară. Nu faci oameni așa cum faci soldați.

— Iertare dacă abuzez de bunăvoința dumitale, dar e ceva prea important ca să-l las deoparte : în tinerețile mele nu se vorbea decît de educație. Nu era pedant care să nu scrie o carte pe acest subiect și te simțeai fericit dacă nu era și plicticoasă. Dar cea mai bună dintre toate, cea mai simplă, mai rațională și mai profundă totodată a fost arsă de mîna călăului și criticată de oameni ce nu pricepeau din ea mai mult decît servitorul sus-numitului călău. Spune-mi, te implor, ce cale ați urmat în formarea oamenilor ?

— Mai curînd decît de vreo instituție, oamenii sînt formați de înțeleapta iubire de care dă dovadă guvernul nostru. Dar ca să nu vorbim acum decît de cultivarea spiritului, trebuie spus că, familiarizîndu-i pe copii cu literele, îi familiarizăm în același timp cu operațiile de

algebră. Meşteşugul acesta e simplu şi de folos general ; nu e mai greu de însuşit decît cititul : a dispărut şi cea mai mică urmă de dificultate, caracterele algebrice nemaifiind considerate magice [1]. Am constatat că ştiinţa aceasta obişnuieşte mintea să vadă lucrurile întocmai cum sînt şi că rigoarea ei, aplicată atît artelor liberale cît şi celor mecanice, este deosebit de preţioasă. Îi învăţam pe copii o infinitate de lucruri ce nu servesc cu nimic fericirii, aşa că nu am păstrat din ele decît ceea ce putea să le dea idei adevărate şi temeinice. Îi mai învăţam apoi două limbi moarte, ce păreau să cuprindă în hotarele lor ştiinţa universală, dar care nu puteau să le dea nici cea mai mică idee despre oamenii cu care aveau să trăiască. Ne mulţumim să-i învăţăm limba naţională, şi chiar ne permitem s-o modificăm după geniul lor, căci nu de grămătici avem nevoie, ci de oameni elocvenţi. Stilul e omul, iar sufletul puternic are nevoie de un idiom al său, diferit simţitor de nomenclatură, singurul sprijin al minţilor nevolnice ce nu au parte decît de o tristă amintire. [...] Nu e plăcut Domnului să le dăm aceste exemple de tîlhărie şi ambiţie. Pedantismul istoriei i-a înălţat pe regi printre zei. În ceea ce ne priveşte, îi învăţăm pe copii o logică mai sigură şi idei mai sănătoase. Cronologiştii cu suflet de piatră, nomenclatorii tuturor veacurilor, toţi scriitorii aceştia corupţi de romanţuri, care au pălit primii în faţa idolului lor, s-au stins o dată cu panegiriştii

[1] Tiparul era cunoscut de puţină vreme la Paris cînd s-a întreprins publicarea *Elementelor* lui Euclid ; dar fiindcă, aşa cum oricine ştie, sînt acolo cercuri, pătrate, triunghiuri şi tot soiul de linii, unul din muncitori a crezut că e o carte de vrăjitorie, menită să-l invoce pe necuratul, care ar putea să-l răpească în toiul lucrului. Iar cum meşterul insista, nefericitul a crezut că-i vrea pieirea şi închipuirea i-a luat-o într-adevăr razna încît, neascultînd nici de raţiune, nici de confesor, a murit de frică la cîteva zile.

prinţilor pămîntului [1]. Cum ? Cînd timpul e scurt şi trece repede, să-l irosim pe cel hărăzit copiilor noştri silindu-i să-şi încarce mintea cu nume şi date, cu o puzderie de fapte şi de arbori genealogici ? Ce lucruri de nimic în comparaţie cu întinsul cîmp al moralei şi al fizicii care ni se deschde în faţa ochilor ! [...] Dacă a existat vreodată un bărbat cinstit şi virtuos, contemporanii lui au fost nişte monştri, ce l-au strivit, iar tabloul virtuţii călcate în picioare, deşi cum nu se poate mai adevărat, desigur, e tot atît de primejdios de arătat. Doar un om gata format poate să privească un asemenea tablou fără să pălească şi chiar să încerce o anumită bucurie lăuntrică văzînd trecătoarea victorie a crimei şi soarta veşnică a virtuţii. Pe copii, însă, trebuie să-i ferim de asemenea privelişti şi să-i facem, dimpotrivă, să devină prietenii ordinii şi ai echităţii, din care să plămădim, ca să zic aşa, însăşi substanţa sufletului lor. Nu-i învăţăm o morală comodă, făcută din probleme frivole, ci una practică, aplicabilă fiecăruia din acţiunile lor, o morală care vorbeşte prin imagini şi înclină inimile la blîndeţe, la curaj, la sacrificarea dragostei de sine sau, într-un cuvînt, la generozitate. Dispreţuim îndeajuns metafizica, tărîmul acesta întunecat în care fiecare-şi construia propriul său sistem himeric şi, întotdeauna, nefolositor. Din ea erau extrase imperfectele imagini ale divinităţii, ea desfigura esenţa acesteia printr-o sumedenie de subtilităţi privitoare la atribute ce zăpăceau mintea omului, oferindu-i un teren alunecos şi mişcător, de unde în fiece clipă putea să cadă în îndoială. În ceea ce ne priveşte, îi învăţăm pe copiii noştri să simtă inteligenţa şi înţelepciunea Creatorului făcîndu-i să parcurgă întru aceasta minunatul dedal al acestei ştiinţe vii

[1] De la Pharamond şi pînă la Henric al IV-lea de-abia dacă au fost doi regi care să ştie, nu spun să domnească, dar să dea dovadă în administrarea treburilor obşteşti de bunul simţ cu care un particular îşi conduce economia casei.

şi palpabile care este fizica, adevărată cheie a naturii. Bine înţeleasă, ştiinţa aceasta îi eliberează de o puzderie de greşeli, iar masa informă a prejudecăţilor e învinsă de lumina pură pe care o răspîndeşte asupra tuturor lucrurilor. Cînd ajung destul de mari, le dăm voie să-i citească pe poeţi. Ai noştri au avut priceperea să îmbine înţelepciunea şi entuziasmul. Nu sînt dintre cei ce înşeală raţiunea prin cadenţa şi armonia cuvintelor, dintre cei ce se lasă duşi, fără voie parcă, pe tărîmul erorii şi al bizareriei ori se amuză împopoţonîndu-i pe pitici sau făcînd tot felul de giumbuşlucuri potrivite doar nebunilor : dimpotrivă, poeţii noştri sînt barzii acţiunilor măreţe ce ilustrează umanitatea, iar eroii sînt aleşi de oriunde întîlneşti curaj şi virtute. Venala şi mincinoasa trîmbiţă ce-i linguşea pe coloşii lumii a fost pe veci zdrobită. Poezia nu a mai păstrat decît trîmbiţa demnă de crezare, ce va răsuna negreşit de-a lungul veacurilor, căci anunţă, ca să zic aşa, vocea posterităţii. Avînd sub ochi asemenea pilde, copiii noştri primesc ideile pe care trebuie să le aibă cu privire la adevărata măreţie, iar grebla, suveica ori ciocanul au devenit obiecte mai de preţ chiar decît sceptrul, diadema ori hlamida domnească.

CAPITOLUL XIII

CE S-A MAI ÎNTÎMPLAT LA SORBONA ?

— În ce limbă se mai ceartă oare domnii doctori ai Sorbonei ? Mai sînt tot atît de caraghioşi cu orgoliul lor, cu robele şi pălăriile lor îmblănite ?

— Nu se mai ceartă nimeni la Sorbona, căci de cînd a început să se vorbească franţuzeşte şi între zidurile ei întreaga trupă de pedanţi a dispărut. Slavă Domnului, bolţile ei nu mai răsună de cuvinte barbare, mai puţin lipsite totuşi de înţeles decît extravaganţele pe care voiau să le spună. Şi am descoperit că băncile pe care stăteau aceste capete pătrate erau dintr-un lemn a cărui funestă virtute deranja şi mintea cea mai organizată, făcînd-o să delireze cu metodă.

— Vai, de ce nu m-am născut în veacul dumitale ! Întreaga tinereţe mi-a fost chinuită de mizerabilii ăştia de inventatori de argumente ; am crezut multă vreme că sînt imbecil, căci nu puteam să-i înţeleg. Dar la ce mai serveşte acum palatul durat de acel cardinal [1] ce făcea versuri proaste cu entuziasm şi punea să se taie capete bine făcute cu tot sîngele rece cu putinţă ?

— Clădirea aceasta măreaţă adăposteşte săli în care se studiază ceva ce e cu mult mai util umanităţii : se disecă tot felul de cadavre. Anatomiştii înţelepţi caută în rămăşiţele morţii tot ce poate să micşoreze chinurile fizice. În loc să se mai analizeze propoziţii idioate, se încearcă să se descopere originea ascunsă a crudelor noastre boli, iar scalpelul nu pătrunde în carnea cadavrului lipsit de simţire decît spre binele posterităţii. Aceştia ne sînt doctorii, stimaţi, înnobilaţi, retribuiţi cu pensii de stat. Chirurgia s-a împăcat cu medicina, iar aceasta din urmă nu mai e certată cu sine însăşi.

— Ce minune ! S-a tot vorbit de animozitatea femeilor frumoase, de violenţa geloasă a poeţilor, de veninul pictorilor, dar toate acestea erau prea blînde pe lîngă ura care, pe vremea mea, îi însufleţea pe adepţii lui Esculap. Vorba unui şugubăţ, nu o dată medicina a fost pe punctul de a chema chirurgia în ajutor.

---

[1] O, crud Richelieu, autor de tristă amintire al tuturor suferinţelor noastre, cît te urăsc ! După ce l-ai detronat pe Ludovic al XIII-lea, ai introdus în Franţa despotismul. De atunci, naţia nu a mai făcut nimic măreţ, căci ce poţi aştepta de la un popor de sclavi ?

— Toate s-au schimbat : prietene și nu rivale, ele nu mai sînt decît un trup, se ajută între ele și, împreună, fac lucruri ce țin uneori de miracol. Medicul nu mai roșește cînd face el însuși operația ce se impune, iar cînd recomandă leacuri nu mai lasă prepararea lor în seama unui ajutor, ale cărui neglijență și nepricepere le-ar putea face dătătoare de moarte, ci analizează cu proprii ochi calitatea și doza preparatelor, lucru important, de care depinde direct vindecarea. Nu mai stau la căpătîiul bolnavului trei practicieni, comic subordonați unul celuilalt, certîndu-se, înfruntîndu-se din priviri și așteptînd greșeala rivalilor pentru a rîde în hohote. Un medicament nu mai e un bizar amestec de principii dintre cele mai opuse, iar stomacul slăbit al bolnavului nu mai e arena unde otrăvurile sudului vin să înfrunte otrăvurile nordului. Binefăcătoarele sucuri ale plantelor ce cresc la noi și sînt potrivite temperamentului nostru alungă humorile fără să sfîrtece măruntaiele. Meșteșugul acesta e considerat cel mai important dintre toate, căci a fost dezbărat de spiritul speculativ și de rutină, tot atît de funest pentru omenire precum au fost aviditatea regilor și cruzimea miniștrilor.

— Mă bucur că lucrurile stau așa. Îmi plac medicii voștri : nu mai sînt șarlatani interesați și fără inimă, prizonieri ai periculoasei rutine ori dedați experimentelor barbare ce nu făceau decît să lungească suferințele bolnavului, asasinat fără remușcări. A, să nu uit : pînă la ce etaj își dau osteneala să urce ?

— La orice etaj s-ar afla cineva care are nevoie de ajutorul lor.

— Ce minune : pe vremea mea, doctorii renumiți nu urcau mai sus de primul ; și după cum anumite doamne cochete înțelegeau să nu primească în casa lor decît „manșete" și „dantele", ei nu acceptau să vindece decît pe cei cu trăsură.

— La noi, doctorul care ar da dovadă de atîta neomenie și-ar pierde pe vecie onoarea. Oricine poate chema doctorul, care nu e preocupat decît de gloria de a putea porunci sănătății să reînflorească pe obrajii suferindului. Iar dacă, lucru rar, acesta e prea sărac pentru a putea plăti onorariul cuvenit, atunci statul e cel care se ocupă de plată. În fiecare lună sînt înscriși într-un registru bolnavii care au murit ori s-au vindecat, iar în dreptul celor dintîi e trecut întotdeauna numele celui care i-a tratat și care trebuie să dea socoteală de rețete și de tot ce a făcut în cursul bolii. Firește, e neplăcut, dar cum viața unui om e prea de preț pentru a nesocoti mijloacele de a o păstra, înșiși medicii sînt interesați în aplicarea acestei înțelepte legi. Și-au simplificat meșteșugul, și l-au dezbărat de multe cunoștințe absolut nefolositoare artei de a tămădui.

Credeați, în mod greșit, că un doctor trebuie să învețe toate științele de pe lume, că trebuie să știe temeinic anatomia, chimia, botanica, matematica și, deși fiecare dintre ele cere o viață de om, medicii voștri nu valorau nimic dacă nu erau și oameni de spirit, plăcuți în societate, pricepuți în ale corversației. Ai noștri se mărginesc să știe temeinic să definească orice boală, să-i cunoască speciile și să-i știe simptomele și, mai cu seamă, să cunoască temperamentul oamenilor în general și pe al fiecăruia în parte. Nu mai folosesc deloc pretinsele licori prețioase, nici misterioasele hapuri pregătite în secretul cabinetului : cîteva medicamente le sînt de ajuns. Au recunoscut că natura acționează după aceleași legi atît în ceea ce privește hrănirea plantelor cît și nutriția animalelor. Iată un grădinar, își spun ; are grijă ca seva, adică spiritul universal, să circule în mod egal în toate porțiunile corpului ; orice boală a plantelor vine de la îngroșarea minunatului fluid. Tot așa, bolile ce-i năpăstuiesc pe oameni nu au vreo altă cauză decît coagularea sîngelui și a umorilor : redați-le lichiditatea firească și circulația își va relua cursul, sănătatea va reînflori. O dată stabilit acest principiu, nu mai e nevoie

de un prea mare număr de cunoștințe pentru a-l aplica, căci toate vin de la sine. Privim drept leac universal toate plantele odorifere, bogate în săruri volatile, căci sînt cum nu se poate mai potrivite diluării sîngelui prea îngroșat : e cel mai de preț dar pe care ni l-a făcut natura spre a ne păstra sănătatea ; îl folosim în toate bolile și lui îi datorăm toate însănătoșirile.

CAPITOLUL XIV

SPITALUL INOCULĂRII

— Dar ce e, spune-mi, clădirea aceea izolată din față departe în plin cîmp ?

— E spitalul inoculării, al acelei vaccinări care a fost atît de combătută pe vremea dumitale, ca și alte daruri folositoare pe care le-ați obținut. Tare încăpățînați mai erați dacă atîtea experiențe evidente nu au fost în stare să vă facă să luați aminte la propriul vostru interes ! Dacă nu ar fi existat cîteva femei prea îndrăgostite de frumusețea lor pentru a nu se teme că ar putea-o pierde, dacă nu ar fi existat cîțiva principi prea puțin doritori de a-și depune sceptrul între mîinile lui Pluton, niciodată nu ați fi făcut această minunată descoperire. Încununată cu un succes deplin, urîtele au fost silite să tacă, iar cei ce nu purtau coroană nu au simțit mai puțin imboldul de a rămîne pe pămînt ceva mai multișor. Nu se poate ca, mai devreme ori mai tîrziu, adevărul să nu răzbată și să nu domnească pînă și asupra spiritelor celor mai puțin docile.

Practicăm astăzi inocularea așa cum era ea practicată pe vremea dumitale în China, Turcia și Anglia. Departe de noi gîndul de a refuza un ajutor salutar pe motiv că e nou. Nu ne stă deloc în fire, ca vouă, să ne certăm aprig numai pentru a fi pe scenă și a reține asupră-ne privirile publicului. Mulțumită activității noastre și spiritului nostru

scormonitor, am descoperit multe secrete admirabile, pe care nu a sosit încă vremea să ți le prezint. Studierea temeinică a minunatelor plante medicinale pe care ignoranța voastră le călca în picioare ne-a dat arta de a tămădui pneumonia, ftizia, hidropizia și multe alte boli pe care leacurile voastre obișnuite nu făceau decît să le înrăutățească. Igiena mai ales a fost tratată cu atîta limpezime încît fiecare a învățat să vegheze asupra propriei sănătăți. Nu ne lăsăm în întregime pe seama doctorilor, oricît ar fi ei de pricepuți, și fiecare dintre noi și-a dat osteneala să-și studieze propriul temperament, necrezînd că un străin l-ar putea ghici de la prima privire. De altfel cumpătarea, elixir reparator și conservator, contribuie la formarea unor oameni sănătoși și puternici, care oferă adăpost unor suflete tari și pure, precum le e și sîngele.

CAPITOLUL XV

TEOLOGIE ȘI JURISPRUDENȚĂ

— Preafericiți muritori ! nu mai aveți așadar teologi [1], căci nu mai zăresc tomurile acelea groase ce păreau a fi stîlpii fundamentali ai bibliotecilor noastre, obiectele acelea grele pe care cred că doar tipograful le citise. Dar, cum să zic, teologia este o știință sublimă...

— Cum nu mai vorbim despre Ființa Supremă decît pentru a o binecuvînta și a o adora în tăcere, fără a mai isca dispute în privința atributelor divine, în vecii vecilor de nepătruns, am căzut de acord să nu mai scriem nimic în legătură cu acest subiect sublim și cu mult peste puterile inteligenței noastre. Sufletul e cel care îl simte pe Dumnezeu, și nu are nevoie de ajutoare exterioare

[1] Nu trebuie să-i confundăm aici pe moraliști cu teologii : cei dintîi sînt binefăcătorii omenirii, în vreme ce aceștia din urmă sînt flagelul și rușinea ei.

pentru a se înălţa pînă la acesta [1]. Toate cărţile de teologie şi jurisprudenţă au fost îngrămădite în subteranele bibliotecilor unde-s apărate de groase bare de fier ; iar de sîntem vreodată în război cu o naţie vecină, în loc să mai aţintim asupra ei tunurile, îi trimitem aceste cărţi primejdioase. Păstrăm aceşti vulcani de materie inflamabilă ca să ne răzbunăm pe duşmani, care nu vor întîrzia să se distrugă mulţumită otrăvurilor subtile ce cuprind în acelaşi timp mintea şi inima.

— Mi-e uşor să înţeleg că poţi să trăieşti foarte bine fără teologie, dar nu pot pricepe cum s-ar putea fără jurisprudenţă.

— Avem şi noi jurisprudenţă, dar e diferită de a voastră, care era barbară şi stranie. Mai purtaţi încă amprenta vechii voastre sclavii. Aţi adoptat legi, dar ele nu erau făcute nici pentru moravurile voastre, nici pentru climat. Pe măsură ce lumina s-a pogorît în aproape toate minţile, au fost îndepărtate abuzurile ce făceau din sanctuarul justiţiei o vizuină de tîlhari. Ne-a cuprins mirarea cînd am văzut cîtă vreme a fost lăsat să trăiască în pace monstrul acela negru devorator de văduve şi de orfani. Nu pricepem cum putea un procuror să traverseze nestingherit oraşul, fără să devină ţinta pietrelor aruncate de mîini disperate. Augustul braţ ce ţinea sabia dreptăţii a lovit mulţimea acelor corpuri fără suflet, în care zăceau însă instinctul lupului, viclenia vulpii şi croncănitul corbului : înşişi slujbaşii lor, pe care-i lăsau să moară de foame

[1] Să coborîm în noi înşine, să ne întrebăm sufletul, să ne spună el de unde-i vin sentimentul şi gîndirea. Ne va arăta fericita lui dependenţă, ne va atesta existenţa inteligenţei supreme a cărei simplă emanaţie este. Cînd se apleacă asupra sa, nu poate să nu-l vadă pe Dumnezeu, al cărui fiu şi imagine este, nu-şi poate nesocoti originea celestă. E un adevăr de sentiment, comun tuturor popoarelor. Omul simţitor va fi mişcat de spectacolul naturii şi-l va recunoaşte uşor pe Dumnezeu, care ne pregăteşte şi alte binefaceri. Omul nesimţitor nu-şi va împleti cu laudele noastre imnul admiraţiei sale. Primul ateu a fost inima care nu a iubit.

ori de plictis, au arătat cei dintîi fărădelegile pe care le-au comis şi i-au atacat. Zeiţa Themis a vorbit şi rasa a dispărut. Iată sfîrşitul tragic şi înfricoşător al acelor potlogari ce ruinau familii întregi mizgălind hîrţoage.

— Pe vremea mea se spunea că fără ajutorul lor o parte din cetăţeni ar fi rămas cu braţele în sîn în faţa adevăratei bariere ce erau tribunalele şi că acestea ar fi devenit teatrul licenţei şi al violenţei, probabil.

— Fără îndoială că vorbeau aşa cei ce aveau monopolul hîrtiei timbrate.

— Dar atunci, cum se judecă procesele ?

— Ei, sînt judecate cît se poate de bine. Am păstrat ordinul avocaţilor, care cunoaşte întreaga nobleţe şi utilitate a misiunii sale ; mai dezinteresat, a devenit mai respectabil. Avocaţii sînt cei care trebuie să expună clar şi, mai cu seamă, laconic cazul celui împilat, totul fără emfază, fără declamaţie. Nu mai pomeneşti pledoarii lungi şi reci, alimentate însă din belşug cu invective gîndite a înflăcăra, dar care-l costau de fapt viaţa pe cel în cauză. Omul rău, cel a cărui cauză e nedreaptă, nu mai găseşte în avocatul acesta integru decît un bărbat incoruptibil ce-şi pune în joc onoarea pentru afacerile de care se ocupă şi refuză să-l slujească pe cel vinovat, care e astfel condamnat să se scuze tremurînd în faţa tribunalului, unde apare fără apărător. Ne-am cîştigat cu toţii dreptul fundamental de a ne apăra singuri cauza. Nu se mai lasă proceselor timp să se încurce : sînt judecate şi lămurite chiar de la început, iar cel mai lung timp ce li se acordă, cînd cazul e încîlcit este de un an. Judecătorii nu mai primesc cadouri : s-au ruşinat de dreptul acesta, modic la început [1], dar pe care îl făcuseră să urce la sume exorbitante : ei înşişi au recunoscut că dădeau exemplu de rapacitate şi că, dacă există vreo situaţie în care interesul nu

[1] La început consta din cîteva cutii de bomboane şi alte zaharicale. Azi trebuie să umpli aceleaşi cutii cu monede de aur. Iată ce gusturi lacome au auguştii senatori părinţi ai patriei.

trebuie să treacă înaintea altor considerente, e cu siguranță atunci cînd, înfricoșătoare clipă de cinste, omul vorbește în numele dreptății.

— Văd că ne-ați schimbat enorm de mult legile.

— Legile voastre ! Cum puteați da un asemenea nume indigestei colecții de obiceiuri contradictorii, acelor petece descusute ce nu ofereau decît idei fără cap și coadă și imitații grotești ! Cum de ați acceptat monumentul acela barbar, ce nu avea nici plan, nici ordine, dezgustătoare compilație în care răbdarea geniului era aspirată de un abis noroios ? Au venit însă pe lume și niște bărbați suficient de inteligenți, de iubitori ai neamului lor, îndeajuns totodată de curajoși pentru a se gîndi la completa refacere a legilor și, dintr-un haos ciudat, ei au făcut o statuie exactă și bine proporționată. Regii au acordat întreaga atenție vastului proiect ce interesa mii de oameni. S-a recunoscut că studiul prin excelență este acela al legislației. Numele lui Licurg, al lui Solon și ale urmașilor lor sînt dintre toate cele mai respectate. Scînteia de lumină a venit dinspre nord și, ca și cum natura ar fi vrut să ne arate cît de orgolioși sîntem, o femeie e cea care a început această revoluție importantă [1]. Justiția a vorbit atunci prin vocea naturii, legislatoare suverană, mamă a virtuților și a tot ce se află pe pămînt : a dat precepte puține la număr și întemeiate pe rațiune. Toate cazurile generale au fost prevăzute și parcă înlănțuite de lege. Cazurile particulare derivă din ele firesc, ca ramurile ce ies dintr-un trunchi fertil ; iar dreptatea, mai înțeleaptă decît jurisprudența însăși, aplică probitatea practică tuturor evenimentelor. Noile legi sînt zgîrcite în ceea ce privește sîngele omenesc : pedeapsa e proporțională cu delictul. Ne-am lipsit și de interogatoriile voastre înșelătoare, demne de un tribunal inchizitorial și făcute pentru un popor de canibali. Nu-l mai condamnăm la moarte pe cel care a furat, căci

[1] O ediție a *Codului* Ecaterinei a II-a a fost în întregime arsă la Paris, în secret. Păstrez un exemplar, scăpat ca prin minune.

ar fi o nedreptate neomenească să ucizi un om ce nu a dat moartea : tot aurul din lume nu face cît viața unui singur om : îl pedepsim luîndu-i libertatea. Rar curge sîngele, dar cînd sîntem siliți să-l vărsăm întru înspăimîntarea scelerațiior, o facem cu cea mai mare pompă. Spre exemplu, nu avem milă pentru ministrul [1] care abuzează de încrederea suveranului și se folosește împotriva poporului de puterea încredințată. Criminalul nu are însă vreme să se plictisească în închisoare : pedeapsa urmează îndeaproape fărădelegea. Iar dacă se iscă vreo îndoială, preferăm să ne milostivim de el pentru a nu ne găsi în groaznica situație de a ține închis un nevinovat. Vinovatul arestat e pus în lanțuri în văzul tuturor, căci trebuie să slujească de pildă vie și răsunătoare a neostenitei veghi a justiției. Deasupra grilei ce se închide în urma lui rămîne veșnic o pancartă pe care e scris motivul pentru care a ajuns aici. Nu-i mai aruncăm de vii pe oameni în bezna mormîntului, căci o asemenea cazně nu slujește la nimic și e mai îngrozitoare chiar decît moartea ! Vinovatul își arată la lumina zilei rușinea pedepsei. Fiecare cetățean știe de ce cutare e condamnat la închisoare, iar cutare la muncă silnică. Iar cel căruia trei pedepse nu-i sînt de ajuns pentru a se cuminți este însemnat, nu pe umăr, ci pe frunte, și izgonit pe vecie din patrie.

— Dar spune-mi, rogu-te, ce s-a întîmplat cu scrisorile-cu-pecete-regală, mijlocul acela prompt, infailibil, ce trecea peste toate obstacolele și dădea atîta satisfacție orgoliului, răzbunării și persecuției ?

[1] Ce farsă și tabloul miniștrilor noștri ! Unul primește portofoliul mulțumită unor versuri galante pe care le-a făcut ; un altul, după ce s-a ocupat de aprinderea felinarelor trece la corăbii, crezînd că nu există nici o deosebire între vasele în care torni ulei și vasele de război ; un altul, în fine, în vreme ce tatăl său mai măsoară cu cotul, se ocupă cu administrarea finanțelor etc. Parcă s-ar fi pus pariul absurd de a nu se da posturi importante decît unora ce nu se pricep defel.

— Dacă ai pune serios întrebarea, răspunse călăuza pe un ton sever, l-ai insulta pe monarh, naţiunea întreagă şi pe mine însumi. Tortura şi scrisorile-cu-pecete-regală [1] sînt la fel : nu pătează decît paginile istoriei voastre.

CAPITOLUL XVI

EXECUŢIA UNUI CRIMINAL

Înteţirea dangătului unui uriaş clopot îmi atrase deodată atenţia : sunetele triste şi lugubre păreau să murmure în văzduh cuvinte ca dezastru şi moarte. Toboşarul din garda oraşului îşi făcea cu paşi rari rondul, dînd alarma, iar mersul acesta sinistru îşi găsea ecou în suflete, stîrnind în ele o cumplită spaimă. I-am văzut pe cetăţeni ieşind trişti din case, vorbind cu vecinii, ridicînd mîinile spre cer, plîngînd şi dînd toate semnele unei dureri adînci. L-am întrebat pe unul din ei de ce bat funebru clopotele şi ce accident s-a întîmplat.

— Dintre cele mai înfricoşătoare, mi se răspunse cu un oftat. Justiţia este silită să condamne pe unul dintre con-

[1] Un cetăţean e smuls brusc din sînul familiei, dintre prieteni, din societate. O bucăţică de hîrtie e un trăsnet invizibil. Ordinul de exil sau de închisoare e trimis în numele regelui şi e întemeiat doar pe bunul lui plac. Nu e întovărăşit de vreo altă formă în afară de semnătura miniştrilor lui. Intendenţii, episcopii au la dispoziţie teancuri de astfel de scrisori : nu mai e nevoie decît să treacă numele celui pe care vor să-l piardă, locul pentru aceasta fiind lăsat în alb. S-au văzut cazuri în care nenorociţi au îmbătrînit în închisoare, uitaţi de cei ce-i persecutau ; şi niciodată nu s-a adus la cunoştinţa monarhului nici vina, nici necazurile şi nici măcar existenţa lor. Ar fi de dorit ca toate parlamentele din regat să se unească împotriva acestui straniu abuz de putere : nu are la bază nici una din legile noastre. Această problemă importantă pusă în discuţie ar interesa întreaga naţiune şi ar lipsi despotismul de arma sa cea mai înfricoşătoare.

cetăţenii noştri la pierderea vieţii, de care s-a făcut nedemn scăldîndu-şi mîna ucigaşă în sîngele aproapelui său. Se împlinesc mai bine de treizeci de ani de cînd nu s-a mai văzut sub soare asemenea fărădelege : trebuie să plătească înainte de sfîrşitul zilei. Oh ! ce de lacrimi am vărsat gîndindu-mă la excesele în care te aruncă oarba răzbunare! Aţi auzit de crima comisă alaltăieri seară ?... O, ce durere ! nu e de ajuns că am pierdut un adevărat cetăţean, mai trebuie ca altul să primească la rîndu-i moartea... Plîngea... Ascultaţi, ascultaţi cum s-a petrecut această tristă întîmplare ce ne îndoliază pe toţi.

Unul din compatrioţii noştri, temperament sanguin, cu o fire năvalnică, altfel plin de virtuţi, iubea o fată pe care urma să o ia în căsătorie. Pe cît de impetuos era caracterul lui, pe atît de blîndă era firea ei. Fata se amăgea că-i va putea îmblînzi apucăturile, dar mai multe izbucniri de mînie, dese, de care el dădu dovadă (în ciuda grijii cu care se străduia să le ascundă), o făcură să tremure la gîndul unirii cu un bărbat atît de violent.

Legea spune că femeia e absolut stăpînă pe inima ei. Temîndu-se că nu va fi fericită, se hotărî dar să ia de soţ pe un altul, care avea o fire mai apropiată de a ei. Torţele acestei uniri aprinseră de mînie inima pasionată care din fragedă tinereţe nu ştiuse vreodată ce e cumpătarea. Îl provocă la duel, în secret, de mai multe ori pe rivalul fericit în dragoste, care însă nu-l luă în seamă, fiind mai curajos să ignori insulta, să pui stavilă unui resentiment îndreptăţit, decît să dai nebuneşte urmare unei provocări pe care o interzic de altfel atît legile cît şi raţiunea. Nedînd ascultare decît geloziei, cel cuprins de patimă îl atacă însă alaltăieri, undeva în afara oraşului, la cotul unui drum, şi, cum celălalt refuză din nou să se bată, puse mîna pe o creangă de copac şi-l lăsă fără simţire la picioarele sale. După această groaznică întîmplare, barbarul mai avu neruşinarea să se amestece printre noi ; dar crima se întipărise deja pe fruntea lui. De cum l-am văzut, am recunos-

cut cu toţii fărădelegea pe care vrea să ne-o ascundă. L-am acuzat de crimă fără a şti încă natura delictului şi, puţin mai tîrziu, văzurăm apărînd mai mulţi cetăţeni care, în lacrimi, purtau cu paşi măsuraţi la piciorul tronului justiţiei trupul însîngerat care cerea răzbunare.

Cînd împlinim patrusprezece ani, ni se citesc legile patriei. Sîntem obligaţi să le copiem fiecare cu propria noastră mînă şi să jurăm că le vom respecta. Legea ne cere să declarăm justiţiei tot ce poate arunca lumină asupra infracţiunilor ce tulbură ordinea socială şi nu urmăreşte decît pe cel care a provocat un prejudiciu real. Reînnoim jurămîntul la fiecare zece ani şi, fără să fim delatori, veghem cu toţii la respectarea venerabilului tezaur de legi.

Ieri s-a lansat monitoriul, act cu totul şi cu totul civil. Oricine întîrzie să spună ce a văzut e acoperit de infamie. Aşa se face că omuciderea a fost descoperită. Numai sceleratul înrăit în crimă poate să tăgăduiască, fără a se tulbura, fărădelegea proaspăt comisă şi un asemenea monstru, de care societatea noastră a fost curăţată, nu ne mai înspăimîntă ca în veacurile trecute.

Vino, aleargă cu noi la chemarea justiţiei, care vrea ca întregul popor să fie martorul cutremurătoarelor ei sentinţe. E ziua victoriei sale şi oricît ar fi aceasta de funestă nu putem să nu aplaudăm. Nu vei vedea spectacolul unui nefericit aruncat de luni de zile în cine ştie ce temniţă, orbit de strălucirea soarelui, cu oasele zdrobite în tortúrile preliminare şi secrete [1], mai cumplite decît cele la care urmează să fie supus, îndreptîndu-se jalnic la vedere spre eşafodul ridicat într-o piaţă. Pe vremea dumitale, judecat în secretul cabinetelor, criminalul era pedepsit uneori, în tăcerea nopţii, la uşa cetăţeanului ce sărea speriat din somn la strigătele nenorocitului, fără să ştie dacă acesta cade sub loviturile călăului ori sub sabia vreunui asasin ! Am terminat cu tortúrile care fac să se înfioare natura : respectăm umanitatea chiar şi în persoana celui ce o ultragiază. Veacul dumitale credea că ucide doar un om, într-atît sîngele rece cu care erau comandate atît de des asemenea scene tragice îi slăbise sensibilitatea. Departe de a fi tîrît într-un fel ce dă Justiţiei un chip josnic şi respingător, vinovatul nu are nici măcar cătuşe. De ce să-l mai striveşti sub povara lanţurilor de vreme ce îşi ia singur viaţa ? Fireşte, Justiţia are dreptul să-l condamne la moarte, nu însă şi pe acela de a-l însemna cu stigmatul sclaviei. Îl vei vedea aşadar mergînd liber în mijlocul unui pîlc de soldaţi al căror singur rost e de a deschide drum prin mulţime. Nici o teamă că s-ar dezonora încă o dată încercînd să scape vocii teribile ce îl cheamă. Şi unde să fugă ? Ce ţară, ce neam ar primi în sînul său un ucigaş [1] ? Iar el, cum ar putea să şteargă îngrozitoarea pecete pe care mîna divină o pune pe fruntea criminalului ? Uraganul remuşcărilor se zugrăveşte pe ea în caractere vizibile iar ochiul obişnuit cu priveliştea virtuţii deosebeşte fără greutate trăsăturile crimei. Şi, ca să închei, cum ar mai putea oare nefericitul de el să mai respire liber sub imensa piatră ce-i striveşte inima ?

Sosirăm într-o piaţă întinsă străjuită într-o parte de treptele palatului de justiţie. În faţa sălii de audienţe trona un vast peron în formă de amfiteatru unde se aduna Senatul pentru a rezolva treburile publice, în prezenţa

[1] Blestemat e statul care îşi rafinează legile penale. Moartea nu e oare de ajuns ? Şi ne puteam noi închipui că omul o va face şi mai oribilă ? Ce magistrat e acela care interoghează cu ajutorul a tot felul de pîrghii şi care zdrobeşte fără să se grăbească un nenorocit, provocîndu-i încet-încet cele mai groaznice dureri ? Se mai poate numi magistrat acela care, ingenios în găsirea de cazne, împiedică moartea atunci cînd, blîndă şi milostivă, se apropie de victimă spre a-i aduce liniştea ? Gîndul se înfioară. Iar cine vrea să mediteze asupra inutilităţii tortúrii să citească admirabilul *Tratat asupra delictelor şi pedepselor* : desfid pe oricine să găsească vreun argument cît de cît solid întru apărarea acestei legi barbare.

[1] Se zice că Europa e civilizată, dar cine a comis la Paris un asasinat ori a dat faliment prin disimulare de fonduri se refugiază la Londra, Lisabona ori Viena, unde beneficiază nederanjat de nimeni de fărădelegea lui. Printre atîtea tratate, nu s-ar putea

poporului : sub ochii acestuia trata el problemele importante ale patriei, mulțimea cetățenilor adunați insuflîndu-i idei demne de augústa cauză încredințată. Moartea cuiva era pentru stat o nenorocire, iar judecătorii nu ezitau să dea dezbaterii întreaga pompă, întreaga importanță cuvenită. Ordinul avocaților ocupa locul ce-i era rezervat, gata să intervină în favoarea nevinovatului, dar hotărîți să păstreze tăcerea în ceea ce-l privește pe vinovat. De cealaltă parte, înconjurat de pastori, cu capul descoperit, prelatul invoca în tăcere pe Dumnezeu milostivul și edifica mulțimea adunată în piață [1].

Apăru și criminalul. Era îmbrăcat cu o cămașă însîngerată și, pe cînd înainta, își lovea pieptul dînd toate semnele remușcării sincere. Fruntea nu avea semnele îngrozitoarei tristeți ce nu se potrivește deloc celui care trebuie să știe să moară, cînd e necesar, mai ales dacă își merită moartea. Fu silit să treacă pe lîngă un fel de țarc ce îngrădea, mi s-a spus, trupul celui asasinat. Fu condus în fața acestuia și priveliștea produse în inima lui remușcări atît de puternice încît i se îngădui să se retragă. Se apropie de judecători și îngenunche o clipă spre a săruta sfînta carte a Legii. Aceasta fu apoi deschisă și se dădu citire, cu voce tare, articolului privitor la omucidere ; fu pus și el să citească. Se prăbuși atunci pentru a doua oară în genunchi și își mărturisi vina. De pe o estradă, șeful Senatului citi condamnarea cu glas puternic și maiestuos. Consilierii și avocații se așezară cu toții, semn că nici unul nu voia să-l apere.

După citirea sentinței, șeful Senatului întinse criminalului mîna și-l ajută să se ridice, spunîndu-i : „Nu-ți rămîne decît să mori cu demnitate, spre a obține iertarea Domnului și a oamenilor. Nu te urîm : te plîngem, iar amintirea ta nu se va bucura printre noi de cinstire. Supune-te de bună voie legii și respectă-i severitatea mîntuitoare. Privește-ne lacrimile : stau mărturie de netăgăduit pentru dragostea care ne va cuprinde inimile în clipa în care legea își va fi împlinit fatala misiune. Moartea e mai puțin îngrozitoare decît infamia. Pleacă-te uneia pentru a scăpa de cealaltă. Îți mai e îngăduit să alegi : de vrei să trăiești, vei trăi, dar în rușine și țintă a întregii noastre indignări. Vei vedea soarele, dar te va acuza zi de zi că l-ai lipsit pe semenul tău de blînda-i și strălucitoarea-i lumină. Iar aceasta îți va deveni nesuferită, căci privirile noastre, ale tuturor, nu-ți vor vorbi decît de disprețul pe care-l avem pentru ucigași. Peste tot vei purta povara remușcării și rușinea veșnică de a te fi împotrivit legii drepte

---

oare stipula că ucigașul nu poate să primească nicăieri azil ? Nu sînt oare toate statele și toți oamenii interesați în pedepsirea omuciderii ? Dar monarhii cad mai degrabă de acord în ceea ce privește desființarea iezuiților.

[1] Justiția noastră nu înspăimîntă, ci dezgustă : nu e pe lume spectacol mai odios și mai revoltător decît acela în care un bărbat își scoate pălăria împodobită, își depune sabia pe eșafod, urcă treptele în haină de mătase ori plină de gaetane și se apucă să „danseze“ indecent pe trupul nefericitului pe care-l stranguleazā. De ce nu se dă călăului înfricoșătoarea haină pe care ar trebui s-o poarte ? Ce înseamnă atrocitatea acesta comisă cu sînge rece ? Legile își pierd demnitatea, iar supliciul puterea de a înspăimînta. Și mai pudrat e judele. Nu trebuie să îngroș impresia pe care mi-a făcut-o spectacolul. M-am înfiorat, nu de fărădelegea comisă, ci de îngrozitorul sînge rece al tuturor celor care-l înconjurau pe vinovat. Ceva omenesc mi-a părut să aibă doar generosul bărbat care-l împăca pe nefericit cu Ființa Supremă și-l ajuta să bea din caliciul morții. Nu vrem oare decît să omorîm ? Ne e necunoscută arta de a înfricoșa imaginația fără a ultragia umanitatea ? Învățați, oameni necugetați și cruzi, învățați să deveniți judecători : cum se preîntimpină crima, cum se împacă datoria față de lege cu aceea față de om. Nu aș avea putere să vorbesc aici de caznele rafinate la care au fost supuși cîțiva criminali rezervați, ca să zic așa, unui supliciu privilegiat. O, rușine patriei mele ! ochii sexului ce părea făcut pentru milă rămaseră cel mai mult ațintiți asupra oribilei scene. Să lăsăm cortina. Ce aș putea spune celor ce nu mă înțeleg ?

ce te osîndeşte. Fii drept cu societatea şi judecă-te tu însuţi !"[1]

Ucigaşul făcu un semn cu capul, dînd a se înţelege că e de acord cu moartea[2]. Se pregăti să o primească în mod curajos şi chiar cu decenţa care, în asemenea clipe, e cea mai frumoasă trăsătură a umanităţii[3]. Nu mai fu tratat ca un vinovat. Cercul de pastori se apropie şi se refăcu în juru-i. Prelatul îl îmbrăţişă în semn de pace şi, scoţîndu-i cămaşa însîngerată, îl îmbrăcă într-o tunică albă, emblemă a reconcilierii lui cu oamenii. Părinţii, prietenii veniră grăbiţi să-l îmbrăţişeze. Păru mulţumit de mîngîierile lor, de îmbrăcămintea ce i se dăduse ca mărturie că patria l-a iertat. Oroarea ultimelor clipe îi era ascunsă de mărturiile de prietenie. În îmbrăţişări uita chipul morţii. Prelatul se îndreptă spre mulţime şi alese acest moment pentru a ţine un discurs vehement şi patetic despre primejdia pasiunilor. Fu atît de frumos, atît de adevărat şi de emoţionant, încît toate inimile se simţiră cuprinse de admiraţie şi teamă. Fiecare îşi promitea să vegheze cu grijă asupra lui însuşi şi să-şi înăbuşe germenii de resentiment

[1] Cei care ocupă un loc ce le dă o oarecare putere asupra celorlalţi ar trebui să tremure dacă ar acţiona după cum le e firea ; ar trebui să-i privească pe vinovaţi mai degrabă ca pe nişte nefericiţi mai mult ori mai puţin nebuni. E necesar aşadar ca omul care îi are în puterea lui să fie pătruns de gîndul că acţionează asupra unor semeni rătăciţi pe căi nefericite din cauze ce ne rămîn necunoscute. Pronunţînd solemn condamnarea, severul judecător ar trebui să ofteze din pricina neputinţei sale de a-l salva pe răufăcător de la supliciu. Să înfricoşezi tîlhăria prin întreaga pompă a justiţiei şi să-l menajezi într-ascuns pe tîlhar : iată care ar trebui să fie cele două pivoturi ale jurisprudenţei criminale.

[2] Fericită conştiinţă, jude echitabil şi prompt, nu te stinge în mine ! Arată-mi că nu pot aduce oamenilor cel mai mic prejudiciu fără să mă expun la rîndu-mi şi că nu pot răni pe cineva fără a mă răni pe mine.

[3] Văzînd pe un răufăcător suportînd cu tărie supliciul, Agesilas a spus : *Ah ! netrebnicul, cum mai abuzează de virtute !*

ce încolţesc în suflet, neştiuţi de nimeni, şi care, curînd, devin substanţa unor pasiuni dezordonate.

În acest răstimp, un deputat din Senat se duse cu sentinţa la monarh, pentru ca acesta să o semneze cu propria lui mînă. Nimeni nu putea să fie executat fără voinţa celui în care sălăşuia puterea sabiei. Bunul părinte ar fi vrut să cruţe viaţa nefericitului[1], dar trebui totuşi să renunţe în acele clipe la dorinţele atît de dragi inimii sale în faţa necesităţii unei sentinţe destinată a servi drept pildă.

Înapoindu-se deputatul, clopotele reîncepură să bată funebru, tobele îşi reluară marşul lugubru şi cum vaietele mulţimii se împleteau în văzduh cu sunetele acelea înspăimîntătoare ai fi zis că întreg oraşul se afla în pragul unui dezastru universal. Prietenii şi rudele celui ce avea să-şi piardă viaţa îl îmbrăţişară pentru ultima oară. Prelatul invocă mila Fiinţei Supreme cu glas puternic şi cei prezenţi, într-un glas, strigară către bolta cerească : *Bunule Dumnezeu, ia-l la sînul tău ! Fie-ţi milă şi iartă-l aşa cum îl iertăm şi noi !* O voce imensă urca spre a potoli mînia celestă.

Fu condus atunci spre ţarcul despre care am mai pomenit, cu paşi măsuraţi, înconjurat în continuare de cei dragi. Şase puşcaşi cu fruntea acoperită cu un voal negru ieşiră în faţă. Şeful Senatului dădu semnalul înălţînd cartea Legii : armele traseră şi sufletul dispăru[2] !

Corpul nefericitului fu luat : crima fiind din plin ispăşită, el intra din nou în rîndul cetăţenilor. Şters mai îna-

[1] Sînt mîhnit că regii au renunţat la acest vechi şi înţelept obicei : semnează tot felul de hîrtii, dar de ce au renunţat la cel mai înalt privilegiu al coroanei ?

[2] Am asistat la mai multe dezbateri pe tema : *dacă persoana călăului e infamă ;* am tremurat la gîndul că i s-ar putea ţine partea şi nu am putut fi de acord cu aceia care-l includeau în categoria cetăţenilor de obşte. Poate greşesc, dar aşa simt.

inte, numele îi fu reînscris în registrele civile, alături de ale celor care muriseră în aceeași zi. Poporul acesta nu avea cruzimea de a urmări și în groapă amintirea unui om și de a face părtașă la crimă familia celui care era singurul vinovat [1]; nu-i făcea plăcere să dezonoreze fără noimă pe cetățeanul util și să nefericească oamenii din barbara plăcere de a-i umili. Corpul fu purtat la crematoriu împreună cu acelea ale compatrioților ce plătiseră în ajun inevitabilul tribut cerut de natură. Singura durere a rudelor era dată de dispariția unui prieten ; și cum în aceeași seară se întîmplă ca un post de încredere să devină liber, regele îl dădu, în semn de prețuire, fratelui ucigașului. Toată lumea se bucură de această hotărîre dictată de echitate și caritate.

Emoționat, pătruns de cele văzute, mă adresai vecinului :

— Cît de respectată e la voi umanitatea ! Moartea unui cetățean e un doliu general pentru patrie !

— Aceasta se datorează faptului că legile noastre sînt înțelepte și umane, urmărind mai curînd cumințirea decît pedepsirea criminalului : calea de a-l descuraja nu e să faci din pedeapsă un lucru obișnuit, ci unul înfricoșător. Avem grijă să preîntîmpinăm crima : am creat locuri destinate singurătății, unde vinovații găsesc oameni ce le insuflă părerea de rău, le înmoaie încetul cu încetul inima împietrită și o fac să devină treptat sensibilă farmecelor pure ale virtuții, a cărei putere o simte și omul cel mai depravat. Îl vedem oare pe medic lăsînd pradă morții pe bolnavul cuprins de primul acces violent de febră ? De ce să nu procedăm la fel cu cei ce s-au făcut vinovați, dar care se pot îndrepta ? Puține inimi sînt într-atît de corupte încît să nu poată fi îndreptate dacă dai dovadă de perseverență,

[1] Josnică și demnă de dispreț prejudecată, ce confundă toate noțiunile dreptății, e contrară rațiunii și e făcută doar pentru un popor de imbecili.

iar puțin sînge vărsat cînd trebuie cimentează liniștea și fericirea noastră. Legile voastre penale erau făcute pentru cei bogați și apăsau pe umerii săracului. Idolul națiunilor era aurul, averile erau înconjurate de edicte, de spînzurători, iar tirania, cu sabia scoasă, era stăpînă pe zilele, sudoarea și sîngele nefericiților ; nefăcînd distincție în stabilirea pedepselor, ea obișnui poporul cu același lucru în privința crimelor. Pedepsea la fel delictul cel mai mărunt și atentatul cel mai grav. Ce a urmat de aici ? Mulțimea legilor a făcut să se înmulțească crimele și infractorii au devenit tot atît de cruzi ca judecătorii : vrînd ca membrii societății să formeze un tot, ele au strîns într-atît legăturile încît au provocat mișcări convulsive. În loc să ușureze, legăturile au intrat în carne vie și sărmana umanitate află gemînd că tortúrile călăilor nu inspiră niciodată virtutea [1].

[1] Dacă examinăm validitatea dreptului de a pedepsi la moarte pe care societățile omenești și l-au atribuit, nu putem să nu fim speriați constatînd cît de imperceptibil e punctul ce separă dreptatea de injustiție, și, oricît am aduna argumente după argumente, luminile minții nu fac decît să ne rătăcească și mai mult. Trebuie să ne întoarcem la legea naturală, singura ce respectă, mai mult decît instituțiile noastre, viața tuturor ; ea ne învață că legea talionului e cea mai conformă cu dreapta rațiune. În formele de guvernămînt de-abia născute și care poartă încă amprenta firii, aproape nici o fărădelege nu e pedepsită cu moartea. În caz de omucidere nu e loc pentru îndoială, căci însăși natura te-ndeamnă să ridici arma asupra ucigașului ; în caz de furt, barbaria ce condamnă la luarea vieții se face însă pe deplin simțită : e o pedeapsă imensă pentru o bagatelă și vocea unui milion de oameni care adoră aurul nu poate da valabilitate unui lucru esențialmente nul. S-ar putea susține că hoțul a încheiat cu mine un contract prin care consimte să fie pedepsit cu moartea dacă mă fură ; dar nimeni nu are dreptul să încheie un asemenea contract injust, barbar și nerațional : injust prin faptul că viața nu îi aparține ; barbar prin acela că nu respectă proporțiile ; nerațional prin faptul că e incomparabil mai util ca doi oameni să trăiască decît ca unul singur să se bucure de o comoditate exclusivă ori inutilă.

Această notă vine dintr-un roman intitulat *Vicarul din Wakefield.*

CAPITOLUL XVII

NU CHIAR ATÎT DE FĂRĂ LEGĂTURĂ PE CÎT S-AR CREDE

Ne-am întreţinut vreme îndelungată pe această temă interesantă, dar cîştigaţi tot mai mult de seriozitatea ei şi înfierbîntîndu-ni-se creierii într-atît încît riscam să cădem în acel exces de gînduri ce te face întotdeauna să-ţi pierzi calmul necesar reflecţiei, l-am întrerupt brusc :

— Spune-mi, rogu-te, cine a învins, *Molinistul* ori *Jansenistul ?*

Savantul îmi răspunse cu un nestăvilit hohot de rîs şi nu-mi fu cu putinţă să scot altceva de la el.

— Fie-ţi milă, am reluat, şi dă-mi un răspuns ca lumea. Aici erau capucinii, colo franciscanii, iar dincolo carmeliţii ; ce s-a întîmplat cu toţi acei purtători de sutană, sandale şi barbă, cu cinurile lor cu tot ?

— Nu mai îngrăşăm în statul nostru o mulţime de automate pe cît de plictisite pe atît de plictisitoare, care făceau prostescul legămînt de a nu fi niciodată oameni şi întrerupeau orice legătură cu cei neasemeni lor. Am găsit totuşi de cuviinţă că merită mai curînd mila decît blamul nostru. Intraţi de la vîrsta cea mai fragedă într-un ordin pe care nu-l cunoşteau, nu ei, ci legile acestuia erau vinovate de faptul că-l făceau să renunţe orbeşte la o libertate al cărei preţ le era necunoscut. Sihaştrii, al căror refugiu se înălţa, pompos, în mijlocul tumultului citadin, au început să simtă dulceaţa societăţii şi s-au lăsat în voia ei. La vederea dragostei dintre fraţi, la vederea fericirii taţilor, a niştei familiilor, le-a părut rău că nu pot avea şi ei aşa ceva: regretînd în secret clipa de rătăcire în care renunţaseră la o viaţă mai plăcută şi blestemîndu-se unii pe ceilalţi precum ocnaşii în lanţuri [1], au făcut ce au putut spre a grăbi ziua în care porţile închisorii aveau să se deschidă. Aceasta nu întîrzie: jugul fu scuturat fără criză şi fără efort, căci îi sunase ceasul. La fel vezi cum cea mai uşoară atingere face ca fructul copt să cadă de pe ramul ce-l poartă [2]. Ieşind, dînd cu toţii semnele unei uriaşe bucurii, din sclavi redeveniră adevăraţi bărbaţi. Robuştii călugări [3], în care părea că retrăieşte sănătatea vîrstei de început a lumii, cu faţa îmbujorată de dragoste şi bucurie, s-au căsătorit cu îndureratele porumbiţe, purele fecioare care, sub vălul monahal, jinduiseră la o viaţă mai puţin sfîntă, dar mai plăcută[4]. Îndepliniră îndatoririle căsătoriei cu o fer-

---

[1] În toate lăcaşurile religioase, în care bărbaţii sînt înghesuiţi claie peste grămadă, mocnesc războaie intestine. Şerpi ce se sfîşie în umbră. Călugărul e un animal rece şi trist ; îl macină ambiţia de a urca în ierarhia cinului : are tot timpul necesar să reflecteze la ceea ce trebuie să facă pentru aceasta, iar ambiţia concentrată are în ea ceva sumbru. Ajuns la conducere, e dur şi nemilos prin esenţă.

[2] Nici o zguduitură violentă în materie de administraţie, căci nimic nu e mai primejdios : raţiunea şi timpul operează mari schimbări şi-şi pun irevocabila pecete.

[3] Tunînd cu elocvenţa-i aprigă împotriva legămintelor monahale, Luther spunea că e tot atît cu neputinţă să respecţi legea de abstinenţă pe cît e să încerci să-ţe desparţi de propriul tău sex.

[4] Ce crudă superstiţie aruncă în lanţurile unei închisori sfinte atîtea fete frumoase, înzestrate cu toate farmecele îngăduite sexului, lanţuri îndoite de recluziunea pe viaţă şi de însăşi lupta pe care o poartă cu ele înseşi. Ca să simţi întreaga suferinţă a unei inimi ce se autodevoră trebuie să fii în locul ei. Timidă, încrezătoare, amăgită, ameţită de un entuziasm pompos, fata aceasta a crezut vreme îndelungată că religia şi dumnezeul ei îi absorb toate gîndurile. În toiul exaltărilor provocate de zel, natura trezeşte în inima ei puterea aceea de neînvins, de care nu devine conştientă şi care o supune jugului său nemilos. Focul provoacă ravagii în simţurile ei : arde în liniştea sihăstriei. Ea opune rezistenţă, dar tăria îi e înfrîntă ; roşeşte şi doreşte. Priveşte în jur, se vede singură în spatele gratiilor de netrecut, în vreme ce întreaga-i fiinţă tînjeşte aprig după ceva fantastic căruia închipuirea aprinsă îi dă farmece noi. Din clipa aceasta s-a zis cu pacea. A venit pe lume pentru o fecunditate fericită ; o legătură eternă o ţine prizonieră şi o condamnă nefericirii şi

voare edificatoare ; carnea lor castă dădu naştere unor copii demni de o atît de frumoasă legătură. Nu mai puţin fericiţi, soţii lor norocoşi nu mai dădură dovadă de multă grabă în a solicita canonizarea unor rămăşiţe pămînteşti şi se mulţumiră, fără mofturi, să fie buni taţi, buni cetăţeni. Sînt pe deplin convins că, după moarte, tot în paradis au ajuns, fără să-şi facă pentru aceasta din viaţa lor un infern. E drept, episcopul de Roma găsi reforma cam ciudată, dar avea el însuşi de făcut faţă unor probleme personale atît de serioase încît...

— Ce numeşti dumneata episcop de Roma ?

— Papa, ca să folosesc o expresie de pe vremea dumitale, dar cum ziceam, am înlocuit mulţi din termenii aceştia barbari. Nu mai ştim ce înseamnă canonicatele, bulele, beneficiile, episcopatele cu venituri uriaşe [1]. Nu ne mai ducem să sărutăm papucii succesorului unui apostol, care n-a găsit la învăţătorul lui decît exemple de umilinţă, iar cum acelaşi apostol propovăduia sărăcia, atît prin faptă cît şi prin cuvînt, nu ne mai trimitem aurul cel mai curat, cel mai necesar statului, pentru indulgenţele cu care prea bunul magician se arăta atît de zgîrcit. A simţit la început o oarecare neplăcere, desigur, căci nimeni nu-şi pierde cu inima uşoară drepturile, mai ales cînd sînt prea puţin legitime ; dar şi-a dat curînd seama că adevăratul său apanaj e cerul, că treburile lumeşti nu erau de căderea domniei

sterilităţii. Descoperă atunci că legea a înşelat-o, că jugul ce distruge libertatea nu e jugul lui Dumnezeu, că religia care a ademenit-o fără scăpare e duşmanul naturii şi al raţiunii. Dar la ce bun regretele şi suspinele ? Lacrimile, oftaturile se pierd în noaptea tăcerii. Otrava fierbinte ce-i curge prin vine îi alterează frumuseţea, strică sîngele, îi grăbeşte paşii spre mormînt. Fericită să ajungă în el, ea însăşi deschide sicriul în care va afla stingerea chinurilor.

[1] Nu mă pot obişnui cu privelistea unor prinţi ai bisericii, înconjuraţi de toată pompa luxului, ce surîd cu dispreţ la vederea mizeriei generale, cutezînd să vorbească de morală şi credinţă în strigări către norod, scrise de altfel de pedanţi înfumuraţi ce insultă bunul simţ prin neruşinarea lor scandaloasă.

sale şi că, în sfîrşit, bogăţiile pămîntului erau zădărnicii, ca tot ce se află sub soare. Timpul, a cărui mînă nevăzută şi surdă macină orgolioasele turnuri, a lovit şi acest mîndru şi de necrezut monument al credulităţii omeneşti [1]. S-a prăbuşit fără zgomot: forţa stîndu-i în opinie, iar aceasta schimbîndu-se, totul s-a dus ca fumul. Tot aşa, după un înfricoşător incendiu, de-abia de mai zăreşti un abur imaterial şi uşor deasupra locului unde înainte era un rug uriaş. Un prinţ demn de a domni ţine sub stăpînirea lui această parte a Italiei, iar Roma şi-a regăsit astfel cezarii din vechime : înţeleg prin aceasta bărbaţi ca Titus ori Marcus Aurelius, şi nu nişte monştri cu chip de om. Frumoasa ţară şi-a primenit sufletul de cînd a scăpat de viermii puturoşi ce vegetau în murdărie. Regatul îşi ţine astăzi rangul şi are o fizionomie vioaie şi grăitoare, după ce vreme de mai bine de şaptesprezece veacuri a stat înfăşat în zdrenţele ridicole şi supestiţioase ce-l împiedicau să vorbească şi să respire.

CAPITOLUL XVIII

MINIŞTRII BLÎNDEŢII

— Dar spune mai departe, iubite învăţător ! ziceai că revoluţia s-a făcut cum nu se poate mai liniştit şi mai fericit !

— A fost fructul filosofiei, care lucrează fără să facă în juru-i gălăgie, precum natura, cu o forţă cu atît mai sigură cu cît e mai nevăzută.

— Am o sumedenie de obiecţii să-ţi supun. E nevoie de o religie.

[1] La turci, muftiul îşi întinde infailibilitatea pînă şi asupra istoriei. I s-a năzărit, pe vremea lui Amurat, să-i declare eretici pe toţi ce nu credeau că Sultanul va merge în Ungaria.

— Negreşit, luă el cuvîntul cu energie. Arată-mi-l pe nerecunoscătorul care va rămîne mut în mijlocul miracolului creaţiei, sub bolta lucitoare a firmamentului. Adorăm Fiinţa Supremă, dar cultul pe care i-l purtăm nu mai e izvor de tulburări şi dispute. Avem puţini miniştri: înţelepţi, luminaţi, toleranţi; nu ştiu ce e spiritul partizan şi de aceea sînt mai iubiţi, mai respectaţi. Nimic nu e mai de preţ pentru ei decît să-şi înalţe mîinile spre tronul tatălui fiinţelor omeneşti: le iubesc pe toate, după pilda sa. Faptele şi vorbele le sînt însufleţite deopotrivă de spiritul blîndeţii şi înţelegerii, de aceea, cum spuneam, toată lumea îi iubeşte. Avem un sfînt prelat ce trăieşte printre pastorii săi ca printre egali, ca între fraţi. Funcţiile nu se acordă decît la vîrsta de patruzeci de ani, căci doar atunci se sting pasiunile turbulente, iar raţiunea, atît de tîrzie la om, îşi exercită pe deplin calma ei putere. Viaţa lor exemplară se ridică la cel mai înalt grad de virtute omenească. Ei îi consolează pe năpăstuiţi, ei îi fac pe nefericiţi să-l descopere pe Dumnezeul ce veghează asupră-le şi le priveşte zbuciumul spre a-i răsplăti într-o bună zi. Ei sînt cei care caută sărăcia sub haina ruşinii şi o ajută, fără s-o facă să roşească. Împacă spiritele învrăjbite, aducîndu-le cuvîntul blîndeţii şi păcii. În prezenţa lor, duşmanii cei mai înverşunaţi se îmbrăţişează, iar inimile lor înduioşate scapă de venin. Ce mai, îndeplinesc toate îndatoririle pe care le au cei ce îndrăznesc să vorbească în numele Stăpînului Veşnic.

— Îmi plac miniştrii voştri, spusei, dar să însemne aceasta oare că nu mai există printre voi oameni a căror principală ocupaţie să fie recitarea fonfănită, la orice oră din zi, de cîntări, psalmi şi imnuri? Nimeni nu aspiră la sfinţenie? Ce s-a întîmplat cu ea? Şi care vă sînt sfinţii?

— Sfinţenie?! Te referi fără doar şi poate la cei ce aspiră la gradul cel mai înalt de perfecţiune, la cei ce se înalţă deasupra slăbiciunii omeneşti. Desigur, avem şi noi oameni de aceştia celeşti, dar îţi dai fireşte seama că nu duc o viaţă obscură şi retrasă şi că nu-şi fac un merit din a posti, din a psalmodia într-o latină stîlcită ori din a nu scoate o vorbă viaţa toată. Tăria şi constanţa sufletească şi-o arată la lumina zilei. Află dumneata că iau asupră-le toate muncile grele sau dezgustătoare pentru ceilalţi şi gîndesc că bunele oficii, acţiunile de caritate sînt mai plăcute Domnului decît rugăciunile. Să zicem că trebuie curăţate canalizările ori puţurile, că trebuie cărate gunoaiele sau că trebuie făcute muncile cele mai de jos, mai abjecte şi mai primejdioase, cum ar fi să cari o pompă în mijlocul incendiului, să mergi pe bîrne ce ard, să te arunci în apă pentru a salva viaţa unui nefericit pe cale de a se îneca etc.: ei bine, victimile acestea generoase ale binelui general se lasă însufleţite şi ard de un curaj activ, în ideea măreaţă şi sublimă de a fi folositori şi de a-şi cruţa compatrioţii de durere. Îşi fac din ocupaţiile acestea o îndatorire, cu tot atîta bucurie şi plăcere de parcă ar fi vorba de ceva uşor şi frumos: fac totul pentru umanitate, totul pentru patrie şi nimic pentru ei. Unii stau ţintuiţi la căpătîiul bolnavilor şi-i slujesc cu mîinile lor; alţii coboară în cariere de unde scot, smulg piatră: rînd pe rînd muncitori cu mîna, pionieri, hamali etc. par să fie sclavii unui despot ce-i zdrobeşte sub un jug de fier. Adevărul e că fiinţele acestea caritabile vor să fie pe placul Celui Veşnic, ajutîndu-şi aproapele: nepăsîndu-le de relele prezente, aşteaptă răsplata lui Dumnezeu, căci renunţarea la plăcerile lumeşti se întemeiază pe dorinţa unei utilităţi adevărate, nu pe o fandaxie bigotă. Nu e nevoie să vă spun că respectul nostru le e asigurat în timpul vieţii şi după aceea, dar cum nici cea mai vie recunoştinţă nu este de ajuns, lăsăm Autorului a tot ce e bun achitarea imensei datorii, convinşi că e singurul care ştie adevărata măsură a răsplăţii meritate. Aceştia sînt sfinţii pe care-i

venerăm, fără să credem nimic altceva decît că au perfecţionat natura omenească, a cărei mîndrie sînt. Martirii creştini au avut şi ei, desigur, demnitatea lor. Fără îndoială că era frumos să-i înfrunţi pe tiranii sufletelor, îndurînd moartea cea mai oribilă, refuzînd să sacrifici sentimentul intim al unui adevăr adoptat de inimă şi de minte. Dar cîtă glorie să-ţi închini întreaga viaţă unor lucrări umile ce renasc fără încetare, să devii binefăcătorul perpetuu al unei umanităţi care suferă şi geme, să ştergi lacrimile ce curg [1] şi să faci să înceteze, sau chiar să previi vărsarea unei picături de sînge. Oamenii aceştia ieşiţi din comun nu-şi prezintă viaţa drept pildă de urmat : nu se împăunează cu eroismul lor, nu se înjosesc pentru a-şi cîştiga veneraţia celorlalţi şi mai cu seamă nu critică defel defectele aproapelui ; sînt mult mai preocupaţi să-i facă acestuia viaţa mai plăcută şi mai uşoară, fruct al nenumăratelor lor acţiuni. Iar cînd aceste suflete nobile se duc la Fiinţa perfectă din care au emanat, nu le întemniţăm cadavrele într-un josnic metal : le punem pe hîrtie povestea vieţii şi încercăm să-i imităm, măcar în amănunte.

— Dar încotro te întorci dai numai peste schimbări neaşteptate.

— Vei mai vedea şi multe altele. Dacă n-ar fi atestată de douăzeci de pene, am pune sub semnul întrebării istoria veacului dumitale. Cum ? Slujitorii altarului erau turbulenţi, intriganţi, intoleranţi ? Nişte viermi de

---

[1] În veacul trecut, un consilier din Parlament şi-a dat sărmanilor întreaga avere : rămînînd fără nimic, cerşea peste tot pentru ei. Întîlneşte pe stradă un perceptor, se ia după el, îl urmăreşte spunînd într-una : „Daţi ceva pentru săraci, daţi ceva pentru săraci". Acesta rezistă şi răspunde cu vorbele obişnuite : „Nu pot face nimic pentru ei, domnule !" Consilierul nu se lasă, vorbeşte, cere pomană pentru săracii lui, urmărindu-l pînă la uşa cabinetului. Pierzîndu-şi răbdarea, brutalul milionar îi dă o palmă. „Bun ! e pentru mine, spuse consilierul ; dar ce-mi daţi pentru săraci ?"

nimica toată se persecutau şi se urau în timpul scurtei lor vieţi pentru că gîndeau adesea altfel în privinţa cîtorva subtilităţi inutile şi a unor lucruri neinteligibile ; firave creaturi, aveau cutezanţa să sondeze intenţiile Atotputernicului, terfelindu-le cu pasiunile lor de nimic, orgolioase şi nebune ! Am citit undeva că tocmai cei mai lipsiţi de caritate şi, în consecinţă, de spirit religios o propovăduiau celorlalţi ; că numărul celor ce purtau haina aceasta lucrativă, zălog al unei indolente lenevii, crescuse neînchipuit de mult ; că, în fine, trăiau într-un celibat scandalos [1]. Se mai spune apoi că bisericile voastre semănau a piaţă, că vederea şi mirosul îţi erau în ele agresate şi că, în loc să înalţe sufletul către Dumnezeu, ceremoniile erau mai curînd făcute pentru a distra... Dar aud sunetele limpezi ale trompetei sfinte anunţînd ora rugăciunii. Vino să ne afli religia, vino în templul de colo să mulţumeşti Creatorului că ai văzut lumina soarelui său.

CAPITOLUL XIX

TEMPLUL

Dînd colţul străzii, ajunserăm într-o frumoasă piaţă în mijlocul căreia se înălţa un templu de forma unei rotonde încununate de un minunat dom. Susţinută de un singur şir de coloane, clădirea avea patru mari intrări, iar pe frontonul fiecăreia puteai citi : *Templul Domnului*. Timpul dăduse deja zidurilor o patină venerabilă : erau cu atît mai maiestuoase. Care nu-mi fu însă

---

[1] E o lepră pentru stat clerul numeros care face public profesiunea de credinţă de a nu se ataşa decît de femeia altuia !

mirarea cînd, pe un panou de la intrare, citi următoarele versuri scrise cu slove uriaşe :

Tăcere adîncă despre cel bun şi sfînt,
Să-l adorăm în linişte, fără cuvînt.
Imens e misterul, iar mintea se pierde :
El singur îl ştie, putem numai crede.

— Să nu-mi spui, şoptii eu tovarăşului meu, că e din veacul dumitale.

— Dar nici că face elogiul secolului din care vii, răspunse el, căci teologii dumitale nu ar fi trebuit să spună mai mult. Se pare că e un răspuns dat de însuşi cel de sus, găsit printre nişte versuri de care nu făceam mare caz ; nu cred însă să existe altele mai frumoase dacă ne gîndim la înţelesul lor şi mi se pare că şi-au găsit aici adevăratul lor loc.

Ne luarăm după mulţime, care, cu un aer cucernic, cu pasul măsurat şi modest, pătrundea în vastitatea templului, umplîndu-l treptat. Lumea se aşeza, în ordine, pe nişte scăunele fără spătar, bărbaţii de o parte, femeile de cealaltă. Altarul era chiar în mijloc, fără nici un fel de podoabă, şi toţi îl puteau vedea pe preotul care aprindea tămîie. În clipa în care vocea sa intona cîntările sfinte, corul asistenţei se făcea şi el auzit, alternativ. Vocile blînde şi domoale erau imaginea sentimentului de respect din inimile ce păreau pătrunse de măreţia divină. Nici o statuie, nici o alegorie, nici un tablou [1]. Pe toţi pereţii era repetat de mii de ori, în mai multe limbi, numele lui Dumnezeu, singur stăpîn. Totul sugera unitatea divină şi fusese înlăturat cu grijă orice ornament : Dumnezeu se afla în sfîrşit singur în templul său.

De ridicai ochii, vedeai cerul, căci domul nu era terminat de o boltă de piatră, ci de vitralii transparente.

[1] Au dreptate protestanţii : lucrările omeneşti înclină poporul spre idolatrie. Pentru a anunţa un Dumnezeu invizibil şi prezent e nevoie de un templu în care să fie doar el.

Cerul luminos şi senin anunţa bunătatea Creatorului ; norii negri, care, rupîndu-se, lăsau să cadă torente de ploaie, zugrăveau aspectele sumbre ale vieţii şi arătau că tristul pămînt nu e decît un loc de exil. Tunetul arăta tuturor cît de năprasnic poate fi Dumnezeu cînd îl mînii, iar calmul de după fulgerele orbitoare spunea că supuşenia dezarmează mîna ce vrea să se răzbune. Iar cînd vîntul primăverii aducea aerul pur al vieţii precum un fluviu de balsam, se zugrăvea atunci adevărul salutar şi consolator că tezaurele misericordiei divine sînt de nesecat. Elementele şi anotimpurile, cu vocea lor plină de miez pentru cine îi dă ascultare, vorbeau astfel acelor oameni simţitori şi-i făceau să-l descopere pe stăpînul naturii sub toate aspectele lui [1].

Nu auzeai sunete discordante. Pînă şi glasul copiilor era educat pentru intonarea imnurilor maiestuoase. Nu era o muzică săltăreaţă şi profană. Simple acorduri de orgă (defel zgomotoase) acompaniau vocea imensei asistenţe şi dădeau impresia că însăşi vocea nemuritorilor se împletea cu ruga publică. Nimeni nu intra şi nici nu ieşea în timpul slujbei ; reculegerea fidelilor în adoraţie nu era întreruptă de venirea nici unui soldăţoi, a nici unei persoane care să-ţi ceară, inoportun, să-ţi dai obolul. Toată asistenţa era pătrunsă de un respect adînc religios şi mulţi se prosternaseră cu faţa la pămînt. Înconjurat de atîta tăcere, de această reculegere universală, am fost cuprins de o teroare sacră : îmi părea că divinitatea însăşi coborîse în templu şi îl umplea cu prezenţa ei invizibilă.

Erau la intrare cutii ale milei, dar aşezate în locuri mai retrase. Poporul acesta ştia să facă opere de caritate fără să simtă şi nevoia de a le face remarcate. În sfîrşit,

[1] Rătăcind prin pădure, contemplînd cerul şi natura, adulmecînd, ca să zic aşa, pe singurul stăpîn pe care-l recunoaşte, sălbatecul e mai aproape de religie decît adeptul sfîntului Bruno care se închide în chilie şi convieţuieşte cu fantomele închipuirii lui delirante.

în clipele de adorație, tăcerea era cu atîta sfințenie păstrată încît natura locului împreună cu ideea ființei supreme creau în suflete o impreseie adîncă și salutară.

Cuvîntarea pe care pastorul o adresa oilor sale era simplă, firească, elocventă prin conținut mai mult decît prin stil. Vorbea de cel sfînt, cu singura intenție de a-l face iubit ; de oameni, cu aceea de a-i îndemna la omenie, bunătate și răbdare. Nu încerca deloc să dea cuvîntul spiritului, obligația lui fiind de a atinge sufletele. Părea un părinte ce se întreține cu odraslele sale asupra conduitei celei mai potrivite. Și erai cu atît mai pătruns cu cît morala aceasta venea de la un om de o cinste fără cusur. Nu m-am plictisit deloc, căci nu am găsit în discursul său nici declamație, nici portrete aproximative, nici figuri prețioase, și mai cu seamă, nu am găsit acele zdrențe de poeme, fără cap și coadă, topite într-o proză devenită astfel și mai indigestă [1].

— Obiceiul cere, îmi spuse călăuza, să luăm parte în fiecare dimineață la o rugăciune publică. Durează un ceas, iar în restul zilei porțile templului rămîn închise. Nu avem sărbători religioase ; avem în schimb sărbători civile, care destind poporul fără a-l incita la libertinaj. Omul nu trebuie să rămînă fără să facă nimic în nici o zi : așa cum natura nu-și abandonează nici o clipă funcțiile, omul, la rîndul său, trebuie să-și facă reproșuri dacă procedează altfel. A te odihni nu înseamnă a nu face nimic. Inactivitatea e o pagubă reală pentru patrie, iar încetarea lucrului e de fapt un diminutiv pentru moarte. Durata rugăciunii e fixată și e deajuns pentru a-ți înălța inima spre cer. O slujbă lungă aduce după sine scăderea

[1] Ce-mi displace cel mai mult la predicatorii noștri e că sînt lipsiți de principii ferme și temeinice în materie de morală ; își iau ideile din alte texte, nu din inimă ; într-o zi sînt moderați, înțelegători, în alta intoleranți, excesivi. Înșiruie cuvinte : nu le pasă dacă se contrazic, esențial e să-și poată face cele trei puncte ale predicii. L-am ascultat pe unul care-și luase ideile din *Enciclopedie* dar tuna și fulgera împotriva Enciclopediștilor !

fervorii și dezgustul. O rugăciune secretă e mai puțin meritoasă decît una în care fervoarea se împletește cu faptul că e în văzul tuturor. Ascultă însă textul rugăciunii ce are curs printre noi ; fiecare îl repetă și cugetă la toate gîndurile pe care le cuprinde :

„Ființă unică, increată ! Creator inteligent al vastului univers ! De vreme ce ai dat omului acest spectacol, de vreme ce o făptură atît de nevolnică a primit de la tine darul neprețuit de a putea reflecta la marea și frumoasa ta lucrare, nu-i îngădui să treacă, precum bruta, pe suprafața pămîntului fără să aducă omagiu atotputerniciei și înțelepciunii tale. Îți admirăm augustele lucrări. Îți binecuvîntăm mîna suverană. Te iubim ca stăpîn, dar te iubim ca singurul părinte al ființelor. Da, ești bun pe cît de mare ești ; toate ne spun aceasta, dar mai ales inima. Dacă unele năpaste ne mai apasă, trecător, în lumea asta, e desigur pentru că nu se putea altfel : ne e de ajuns, de altfel, să știm că asta e voia ta ; ne supunem cu încredere și ne punem nădejdea în bunătatea ta infinită. Departe de noi gîndul de a crîcni, îți aducem dimpotrivă mulțumiri pentru faptul că ne-ai făcut în așa fel încît să te cunoaștem.

Fie ca fiecare să-ți aducă omagiu în felul său, după cum îi va spune inima că e mai bine și mai înflăcărat : nu vom pune hotar fervorii. Ai vrut să ne vorbești doar prin vocea răsunătoare a naturii, iar întreg cultul nostru se rezumă la a te adora, la a te binecuvînta și la a îndrepta către tronul tău strigătele noastre de ființe nevolnice, mizerabile, mărginite, strigăte ce-ți spun că avem nevoie de sprijinul brațului tău.

Iar dacă ne înșelăm, dacă există vreun cult din vremuri de demult ori de astăzi ce-ți este mai plăcut decît al nostru, fii bun și deschide-ne ochii, te rugăm, și risipește bezna din mintea noastră : ne vei găsi gata să-ți dăm ascultare. Iar dacă ești mulțumit cu sărmanul omagiu pe care știm că-l datorăm atotputerniciei tale, iubirii

tale cu adevărat părintești, dă-ne tăria de a avea mereu sentimentele de respect ce ne însuflețesc acum. Tu, care menții în ființă omenirea și a cărui privire o cuprinde dintr-o dată, fă ca milostenia să înflăcăreze inimile tuturor locuitorilor globului, fă-i să se iubească precum frații, fă-i să-ți înalțe același imn de dragoste și recunoștință.

Nu nutrim gîndul necugetat de a hotărî noi cît anume să trăim ; fie că ne iei de pe suprafața pămîntului, fie că ne mai lași, nu scăpăm de privirea ta scrutătoare : nu-ți cerem decît să ne faci virtuoși, să ne fie frică să-ți încălcăm decretele de nepătruns pentru mintea noastră ; că ne așteaptă o moarte blîndă sau aprigă, fii bun și ia-ne la sînul tău, izvor de fericire veșnică, pe noi, umili supuși ce ascultăm de voia ta. Inima ne tînjește după prezența ta. Cadă veșmîntul muritor de pe noi ca să ne luăm în sfîrșit zborul spre tine. Tot ce putem vedea din măreția ta ne dă dorința să știm și mai mult. Prea ai făcut multe pentru om pentru a nu da și cutezanță gîndurilor sale : iar dacă își îndreaptă spre tine dorințele-i arzătoare e pentru că el, creatura ta, s-a născut pentru a-ți primi binefacerile.

— Domnule dragă, exclamai atunci, dă-mi voie să spun că religia voastră e aproape aceea a patriarhilor de demult, care, din înaltul munților, îl adorau pe cel sfînt în spirit și adevăr.

— Întocmai. Ai găsit expresia potrivită, căci religia noastră e cea a lui Enoch, Ilie, Adam. Oricum, e cea mai veche. Religiile sînt ca legile : cea mai simplă e și cea mai bună. Să-l adori pe Dumnezeu, să-ți iubești aproapele, să-ți pleci urechea la vocea acestei conștiințe, acestui jude care veghează în permanență dinlăuntrul nostru, să nu înăbuși niciodată vocea celestă din tine. Restul e impostură, viclenie, minciună. Preoții pe care-i avem nu se pretind inspirați în întregime, ci spun că sînt ca

noi, că orbecăiesc, ca noi, în beznă. Urmăresc punctul de lumină pe care cerul a binevoit să ni-l arate și îl arată și ei fraților lor, fără despotism sau ostentație. O morală pură și nici o dogmă extravagantă, iată mijlocul de a nu avea nici necredincioși, nici fanatici, nici superstițioși. Am găsit această fericită cale și-i mulțumim din toată inima autorului a tot ce e bine.

— Îl adorați pe Dumnezeul vostru, dar credeți în nemurirea sufletului ? Ce gîndiți despre acest imens și de nepătruns secret ? Nu există filosof care să nu fi vrut să-l clarifice și atît înțelepții cît și neghiobii și-au spus părerea. S-au construit pe acest subiect sistemele cele mai diferite, și cele mai poetice. Îndeosebi imaginația legislatorilor pare să fi fost stîrnită de această enigmă. Care e părerea veacului dumitale ?

— Pentru a adora, ochii îți sînt deajuns, veni răspunsul ; nu e nevoie să-ți scrutezi prea mult ființa ca să vezi că există în noi ceva care trăiește, simte, gîndește, voiește, se delimitează. Părerea noastră e că sufletul e distinct de materie și inteligent prin natura sa. Nu ne gîndim prea mult la acest subiect : ne place să credem orice dă măreție ființei omenești și sistemul care o preamărește cel mai mult ne e și cel mai scump, neputînd gîndi că ideile care slăvesc creația ar putea fi vreodată false. Nu te poți înșela cînd alegi planul cel mai sublim ; dimpotrivă, atingi exact ținta urmărită. Îndoiala e slăbiciune, credința unei ființe inteligente nu poate fi decît cutezanța gîndului. De ce să ne tîrîm pe brînci spre neființă cînd simțim că avem aripi ce ne pot purta pînă la ceruri și cînd nimic nu se opune acestei nobile cutezanțe ? În ipoteza că ne-am înșelat, înseamnă totuși că omul a putut să închipuie o stare de lucruri mai frumoasă decît cea existentă și că puterea suverană — să zic bunătatea ? — e limitată. Mai credem apoi că toate sufletele sînt egale în ceea ce privește esența, diferite însă din punctul de vedere al calităților. Imateriale sînt

și sufletul omului și acela al animalului, numai că unul a făcut un pas înainte pe drumul perfecțiunii : iată care e starea lui prezentă, ceea ce nu înseamnă că nu mai poate să se modifice. Mai credem totodată că toți aștrii și toate planetele sînt locuite, dar că nu poți simți într-una din aceste lumi ce simți într-o alta. Această magnificență fără hotar, acest lanț infinit de lumi diferite, acest cerc radios trebuie neapărat să fi fost fructul unui plan de creație de mare întindere. Ei bine ! credem că aceste lumi minunate, mărețe, diferite una de cealaltă sînt locuințe pregătite pentru venirea omului : își corespund, drumurile lor se întretaie și toate se subordonează una celeilalte. Sufletul omenesc urcă în aceste lumi ca pe o scară luminoasă, ale cărei treapte sînt tot atîția pași spre perfecțiunea absolută. Urcînd, nu pierde amintirea a ceea ce a văzut, a ceea ce a învățat, ci strînge la un loc toate aceste idei ce formează comoara sa cea mai de preț, dusă cu sine oriunde merge. De s-a avîntat către o sublimă descoperire, străbate lumile ale căror locuitori i-au rămas mai prejos și urcă proporțional cu știința și virtuțile dobîndite. Prin forțe proprii, Newton a zburat spre toate sferele pe care le calculase. Ar fi nedrept să gîndim că suflul morții a stins puternicul său geniu, distrugere mai întristătoare, mai de neconceput decît însăși extincția universului material. La fel de absurd ar fi să spunem că sufletul lui s-a aflat la aceeași înălțime cu acela al unui neștiutor ori al unui prost, căci, într-adevăr, la ce bun și-ar perfecționa omul sufletul dacă acesta nu ar trebui să se înalțe, prin contemplație sau virtute. Un sentiment intim, mai puternic decît toate obiecțiile, îi strigă totuși : *dezvoltă-ți toate forțele, disprețuiește moartea ; nu depinde decît de tine să o convingi și să-ți prelungești viața, care e gîndire.* Cît despre sufletele de vierme, tăvălite în mocirla crimei ori a leneviei, ele se întorc la punctul de plecare sau sînt chiar retrogradate, rătăcesc vreme îndelungată la hotarele neantului, tind încetul cu încetul spre materie și constituie o rasă animală

abjectă. În vreme ce sufletele generoase se avîntă spre lumina dumnezeiască, veșnică, ele se afundă în bezna unde de-abia de lucește o palidă rază de existență. Murind, cutare monarh se transformă în cîrtiță ; cutare ministru devine un șarpe veninos într-o mlaștină împuțită ; în timpul acesta, scriitorul pe care-l disprețuiau sau, mai bine zis, pe care nu-l cunoșteau ajunge la un rang glorios printre inteligențele prietene ale umanității. Pitagora își dăduse seama de egalitatea dintre suflete și presimțise migrarea lor dintr-un corp în altul ; dar, după el, sufletele se învîrteau în cerc, neieșind nicicînd de pe orbită. Metempsihoza noastră e mai rațională și superioară în raport cu prima, căci în fața sufletelor nobile și generoase ce și-au ales drept ghid în viață fericirea semenilor lor se deschide, după moarte, o cale plină de glorie și lumină. Ce crezi despre filosofia noastră ?

— Mă farmecă, deoarece nu contravine nici atotputerniciei, nici bunătății Celui de Sus. Înaintarea aceasta, ascensiunea în lumi de el create, priveliștea creării globurilor, totul pare să corespundă măreției Monarhului care oferă spectacolul tuturor domeniilor sale ochiului făcut să-l contemple.

— Da, frate, reluă el entuziasmat, ce imagine interesantă este tot drumul acesta de sori, toate sufletele acestea îmbogățite pe măsură ce-și continuă călătoria în cursul căreia cunosc milioane de lucruri noi, se perfecționează neîncetat, devin tot mai sublime pe măsură ce se apropie de ființa suverană, o cunosc mai bine, iubind-o cu tot mai multă înțelepciune, afundîndu-se în oceanul măreției sale ! O, bucură-te, omule ! nu poți înainta decît din minune în minune, ești așteptat de un spectacol în permanență nou, în permanență miraculos : poți nădăjdui ; vei parcurge întreaga imensitate a firii, pînă ce te vei pierde în zeul din care își trage mîndra-i origine.

— Dar ce devin, am exclamat eu atunci, cei răi, cei ce au păcătuit împotriva legilor firii, care au fost de

piatră la strigătele de îndurare, care au ucis inocența, care au domnit pentru ei înșiși doar ? Deși nu-mi plac ura și răzbunarea, aș face cu mîinile mele un infern unde aș azvîrli cîteva asemenea suflete pline de cruzime : mi s-a înfierbîntat sîngele de indignare cînd am văzut relele pe care le-au făcut să se abată asupra celui slab, asupra celui drept.

— Nu e de căderea noastră, ființe slabe, pradă încă atîtor pasiuni, să ne pronunțăm asupra pedepsei pe care o vor primi, dar sigur e că omul rău va simți asprimea judecății. Ființele perfide, crude, indiferente la durerea celorlalți vor fi exilate departe de privirea divină. Niciodată sufletul unui Socrate ori al unui Marcus Aurelius nu-l vor întîlni pe acela al lui Neron : întotdeauna între ele va exista o distanță infinită. Iată lucrurile despre care cutezăm să fim siguri. Dar nu noi putem măsura greutățile ce vor fi puse pe balanța eternă. Credem că greșeala care nu a întunecat cu totul mintea, că inima care nu s-a înjosit pînă la insensibilitate, că regii care nu s-au luat drept dumnezei vor avea îngăduința să se purifice îmbunătățindu-și specia în cursul unui lung șir de ani... Vor coborî pe aștri unde vor afla cît sînt de dependenți și cîtă nevoie au de îndurare, mulțumită durerii fizice — bici care va corecta amăgirea orgoliului lor. De se vor umili sub mîna care îi pedepsește, de vor urma luminile rațiunii și se vor supune, de vor recunoaște cît sînt de departe de starea la care ar putea accede, de vor face eforturi să ajungă la ea, pelerinajul le va fi infinit scurtat ; vor muri în floarea vîrstei și lumea îi va plînge, în vreme ce, părăsind cu zîmbetul pe buze trista planetă, vor geme gîndindu-se la soarta celor ce rămîn pe nefericita stea de care au scăpat. Cine se teme de moarte nu știe așadar de ce se teme : frica sa e fiica neștiinței, iar neștiința e prima pedeapsă pentru greșelile comise. S-ar mai putea întîmpla, de asemenea, ca vinovații cei mai

mari să-și piardă prețiosul sentiment al libertății. Nu vor fi nimiciți, căci avem oroare de ideea de neant, care nu poate să existe sub un principiu creator, conservator și reparator. Să nu-și facă iluzii omul rău că s-ar putea cufunda în neființă : dimpotrivă, el va fi urmărit peste tot de atotpătrunzătorul ochi divin. Persecutorii de tot felul vor vegeta, stupid, în clasa cea mai de pe urmă a existenței, vor fi neîncetat prada distrugerii mereu renăscute, ce-i va arunca iar și iar în sclavie și durere. Dar singur Dumnezeu știe cît timp e necesar pentru pedeapsă ori iertare.

CAPITOLUL XX

PRELATUL

— Dar stai, privește-l pe omul acela : e un sfînt în viață. Îmbrăcat simplu, cu o robă violet, se ajută de un baston, iar mersul și privirea nu-i sînt nici orgolioase, dar nici nu afectează modestia : e prelatul nostru.

— Cum ! Și merge pe jos ?

— Desigur, precum primul dintre apostoli. I s-a dat de curînd o lectică, dar nu se folosește de ea decît în cazuri de extremă necesitate. Aproape întreg venitul său se scurge în buzunarele celor săraci și, înainte de a face o faptă bună, nu caută să afle dacă persoana care se va bucura de ea este ori nu fidelă opiniilor pe care el le profesează : împarte ajutoare tuturor nefericiților și îi e de ajuns că aceștia sînt oameni. Nu e deloc încăpățînat, ori fanatic, înverșunat, răzbunător și nu abuzează de autoritatea sfîntă pentru a se crede la aceeași înălțime

cu tronul. Privirea îi e mereu senină, imagine a unui suflet blajin, constant şi liniştit, ce nu se înflăcărează şi nu îşi consumă energia decît pentru a face bine. Il auzi adesea spunînd celor pe care îi întîlneşte : „Milosîrdia, prieteni, păşeşte, cum spune sfîntul Pavel, în faţa credinţei. Fiţi milostivi şi astfel veţi trăi după lege. Certaţi-l pe cel ce greşeşte, dar fără orgoliu, nici arţag. Nu chinuiţi pe nimeni dacă e de altă credinţă şi feriţi-vă să vă preferaţi, în secretul inimii, celui pe care-l vedeţi căzut în greşeală, căci se poate ca mîine să fiţi chiar mai vinovaţi decît el. Fiţi modele de conduită. Nu-l socotiţi duşman pe cel ce e absolut stăpîn pe mintea sa, căci fanatismul, în cruda-i îndărătnicie, a făcut destul rău pentru a nu ne teme pînă şi de cele mai mărunte manifestări ale lui şi pentru a nu încerca să le prevenim. Monstrul acesta pare să flateze pentru început orgoliul omului şi să mărească sufletul ce îi acordă adăpost ; recurge însă imediat după aceea la viclenie, perfidie, cruzime, calcă în picioare virtuţile şi devine cel mai crunt flagel al umanităţii."

— Dar, am întrebat eu atunci, cine-i magistratul cu înfăţişare venerabilă cu care s-a oprit şi discută atît de prietenos ?

— Unul din părinţii patriei, preşedintele Senatului, care l-a invitat pe patriarh la masă. În cursul sobrului şi scurtului lor dineu se va vorbi, şi nu o dată, de sărmanii muritori de foame, de văduve şi orfani, precum şi de mijloacele de a le alina suferinţa. Iată subiectul care îi face să se întîlnească şi pe care-l vor discuta cu tot zelul. Niciodată nu se lasă prinşi de zadarnicele discuţii asupra anticelor şi rizibilelor prerogative pentru care se pasionau copilăreşte spiritele grave din epoca dumitale.

CAPITOLUL XXI

COMUNICAREA CELOR DOUĂ INFINITURI

— Dar cine-i tînărul acela înconjurat de o mulţime entuziastă ? Cîtă bucurie se vede în toate mişcările lui ! cît de strălucitoare îi e faţa ! De ce e atît de fericit ? şi de unde vine ?

— Un proaspăt iniţiat, răspunse grav călăuza. Deşi avem puţine ceremonii, există totuşi una ce corespunde primei comuniuni de pe timpuri. Urmărim îndeaproape înclinaţiile, firea şi faptele cele mai secrete ale unui tînăr. De îndată ce ne dăm seama că e în căutarea unor locuri retrase prielnice meditaţiei, de îndată ce-i surprindem privirea emoţionată aţintită spre firmament, contemplînd într-un dulce extaz perdeaua azurie ce i se pare pe punctul de a se da deoparte, ne dăm seama că nu mai e timp de pierdut, căci vedem în toate acestea semnul că raţiunea sa a ajuns la deplina maturitate şi că poate prin urmare să profite de dezvăluirea minunilor creatorului. Alegem pentru aceasta o noapte cînd pe cerul senin străluceşte în toată splendoarea ei întreaga armată de stele. În tovărăşia părinţilor şi prietenilor, tînărul merge la observator, unde, fără a-l preveni, îl punem să-şi apropie ochiul de un telescop [1] : facem să defileze sub privirea lui planetele Marte, Saturn, Jupiter, toate aceste corpuri ce plutesc în spaţiu în deplină ordine. Deschidem, ca să zic aşa, pentru el abisul infinitului şi toţi sorii aprinşi vin să se îngrămădească în cîmpul privirii lui mirate. În clipa aceea, un veritabil pastor îi spune cu o voce impunătoare şi maiestuoasă :

[1] Telescopul e tunul care a spulberat toate superstiţiile, toate fantomele ce chinuiau rasa omenească. Se pare că mintea noastră s-a dezvoltat în proporţie directă cu imensul spaţiu descoperit şi străbătut de privire.

„Iată-l, tinere, pe făuritorul universului arătîndu-ți-se înconjurat de toată lucrarea sa. Iată-l pe creator, a cărui orbitoare maiestate și-a pus pecetea pe fruntea aștrilor, care ascultă de legile lui. Contemplînd minunile ieșite din mîinile sale, află cu cîtă dărnicie[1] știe el să răsplătească inima ce i se deschide. Nu uita că printre operele lui auguste, omul — fiul său, înzestrat cu puterea de a le percepe și simți — ocupă primul loc și că e dator să facă cinste titlului ce îl onorează !"

Scena se schimbă : e adus un microscop și i se dezvăluie un univers mai minunat și mai încîntător chiar decît primul, căci punctele vii pe care le vede pentru întîia oară și care se mișcă în pofida micimii lor, puncte care au organe identice cu ale colosilor pămîntului, îi arată un nou atribut al inteligenței creatorului.

Pastorul i se adresează din nou, pe același ton :

„Sărmane ființe ce sîntem, prinși între două infinituri, striviți din toate părțile de imensitatea dumnezeiască, să adorăm în tăcere mîna ce a aprins atîția sori și a dat totodată viață și simțire imperceptibilor atomi. Nu se poate ca ochiul ce a închipuit delicata alcătuire a inimii, a nervilor, a fibrelor arahnidei să nu citească fără nici o greutate în ungherele cele mai ascunse ale inimii noastre. Care e gîndul ce poate scăpa privirii absolute pentru care Calea laptelui nu e mai mult decît trompa moliei ? Fie toate gîndurile noastre demne de cel care le vede nașterea și le urmărește. De cîte ori pe zi nu poate sufletul nostru să se avînte spre el pentru a căpăta putere la sînu-i ! Nu putem da vieții noastre destinație mai bună decît aceea de a fi un veșnic concert de laude și de rugăminți de îndurare !"

Mișcat, mirat, tînărul e în puterea îndoitei impresii provocate în el aproape în aceeași clipă : plînge de bucurie și nu poate să-și potolească devoranta curiozitate care crește pe măsură ce înaintează în cele două universuri. Cuvintele-i devin un imn de admirație, inima-i palpită de surpriză și respect. Și-ți închipui cu cîtă putere, cu cît adevăr adoră el în clipele acestea ființa supremă, cum se umple de prezența ei, în măsura în care telescopul îi întinde și înalță cunoștințele făcîndu-le demne de locuitorul acestui univers minunat ! Se vindecă de ambiția pămîntească și de măruntele uri zămislite de ea, îi iubește pe toți oamenii însuflețiți de suflul egal al vieții, devine fratele a tot ce a fost atins de mîna divină[1]. De acum înainte își va face o glorie din a iscodi în ceruri puzderia de minunății. De cînd a avut prilejul să vadă lucruri mărețe se simte mai puțin mic și-și spune : mi s-a arătat creatorul, privirea-mi a vizitat Saturn, steaua Sirius și sorii ce se-ngrămădesc în Calea laptelui. Simt să ființa lui mi s-a mărit de cînd atotfăuritorul a binevoit să stabilească o relație între neantul meu și măreția sa și întrevăd destinul ce-l așteaptă pe cel plin de virtute. O, mărețe Doamne, fă-mă să te ador, fă-mă să te iubesc pe vecie ! Își umple, în repetate rînduri, sufletul cu priveliștea sublimă și, cu începere din acea zi, e inițiat în secretele ființelor gînditoare, pe care

[1] Montesquieu zice undeva că reprezentările despre infern sînt complete, dar că nu prea se știe ce să se promită oamenilor cinstiți cînd li se vorbește de fericirea veșnică. E o amăgire a acestui spirit de excepție care nu a gîndit întotdeauna cum trebuie. Să cugete o clipă omul sensibil la mulțimea plăcerilor vii și delicate datorate minții : cum le întrec pe ale simțurilor ! Și ce e corpul fără suflet ! De cîte ori nu cădem într-o letargie delicioasă și adîncă, în care, plăcut surprinsă, închipuirea se avîntă fără nici o piedică și-și dă voluptăți minunate și variate ce nu au nimic asemănător cu plăcerile materiale. De ce n-ar putea creatorul să prelungească și să dea mai multă forță acestei fericite stări ? Extazul în care cade sufletul celui drept cînd meditează la lucruri mărețe nu e oare prefigurarea plăcerii pe care o va gusta cînd va contempla vastul plan al universului ?

[1] S-a rîs adesea de un sfînt care spunea : *Paște în voie, oaie dragă, sora mea ; zburdați de fericire, voi toți ce-mi sînteți frați !* Sfîntul valora mai mult decît toți confrații lui : era un filosof adevărat !

nu le va dezvălui însă niciodată nimănui pentru a permite aceeaşi plăcere şi aceeaşi surpriză celor ce nu au atins încă vîrsta la care simţi întreaga valoare a acestor lucruri prodigioase. În ziua consacrată proslăvirii creatorului, în observator ni se oferă un spectacol înălţător : căzuţi în genunchi, cu ochiul lipit de telescop şi spiritul în rugăciune, nenumăraţii adoratori îşi înalţă, împreună cu privirea, sufletul către făuritorul acestor fastuoase minuni [1]. Cîntăm atunci imnuri scrise în limba poporului de către cei mai buni poeţi ai naţiei : cuvintele se găsesc pe buzele tuturor şi zugrăvesc atît înţelepciunea cît şi clemenţa divinităţii. Nu putem deloc pricepe cum un întreg popor o invoca pe vremuri într-o limbă pe care nu o înţelegea : ori era nebun, ori ardea de zelul cel mai devorant.

Adesea, cîte un tînăr nu mai rezistă şi dă glas, în faţa tuturor, sentimentelor de care îi e plină inima [2] : entuziasmul lui se transmite pînă şi inimilor celor mai reci, iar dragostea se aprinde şi se întipăreşte pe feţe. Ni se pare atunci că fiinţa veşnică a coborît printre noi să-i audă pe copiii săi vorbind de înţelepciunea sa augustă şi de clemenţa-i părintească. În acele zile de sărbătoare, fizicienii şi astronomii se grăbesc să ne dezvăluie cele mai frumoase descoperiri ale lor ; crainici ai divinităţii, ne fac să-i simţim prezenţa în lucrurile ce ni se par a fi

---

[1] Dacă degetul fiinţei veşnice ar grava mîine pe un nor cu litere de foc : *Muritori, adoraţi un Dumnezeu,* credeţi că ar fi cineva care să nu cadă în genunchi spre a adora ? O, muritor lipsit de minte, e nevoie ca Dumnezeu să-ţi vorbească în franceză, chineză ori arabă ? Ce altceva sînt nenumăratele stele semănate în spaţiu dacă nu litere sfinte, inteligibile pentru oricine, şi care anunţă văzului un Dumnezeu ce se arată ?

[2] Cînd un tînăr e însufleţit de entuziasmul virtuţii, fie el periculos ori fals, nu e bine să-l contrariezi : lăsaţi-l, se va corecta şi singur ; vrînd să-l îndreptaţi, puteţi cu un cuvînt să-i ucideţi sufletul.

cele mai lipsite de suflet : totul e plin de Dumnezeu, spun ei, şi totul ni-l arată [1].

Avem astfel toate motivele să ne îndoim că există vreun necredincios pe toată întinderea regatului [2]. Nu pentru că teama i-ar închide gura : dimpotrivă, ni s-ar părea destul de vrednic de plîns pentru a-i provoca alt chin decît ruşinea. Cel mult, dacă ar deveni pe faţă duşmanul înverşunat al acestui adevăr palpabil, consolator şi salvator [3], l-am alunga dintre noi, nu înainte însă de a-l face să urmeze un curs intensiv de fizică experimentală : nu i-ar mai fi atunci cu putinţă să nege evidenţele aduse de aprofundarea acestei ştiinţe. Fizica experimentală a fost atît de ingenioasă în dezvăluirea raporturilor dintre lucruri, foarte depărtate dar extrem de simple acum că le cunoaştem, a expus la lumina zilei atîtea minunăţii şi a aruncat atîta lumină asupra tuturor aspectelor naturii, încît cine ar nega existenţa unui creator inteligent ar fi privit nu numai ca nebun, dar şi ca o fiinţă perversă, iar naţia întreagă s-ar înveşmînta în haine îndoliate pentru a da expresie durerii ei adînci [4]. Nimeni din oraşul nostru neavînd mîrşava manie de a

---

[1] Anticii aveau un cult deschis tuturor, făcut din serbări, dansuri, imnuri, ospeţe şi foarte puţine dogme. Divinitatea nu era în ochii lor o fiinţă solitară, înarmată cu fulgere, ci binevoia să se comunice şi să se facă văzută. O slăveau în bucurie, nu în tristeţe şi lacrimi. Legislatorul care cunoaşte bine sufletul omenesc îl conduce întotdeauna spre virtute pe calea plăcerii.

[2] Ateul e cel care trebuie să dovedească natura contradictorie a noţiunii de Dumnezeu şi imposibilitatea existenţei unei astfel de fiinţe : datoria celui care neagă e să-şi arate argumentele.

[3] Se vorbeşte despre mandarinii atei din China, care predică o morală cît se poate de admirabilă şi care se consacră trup şi suflet binelui public : nu vreau să spun că istoria minte, dar lucrul acesta mi se pare, dintre toate, cel mai cu neputinţă de închipuit.

[4] Prezenţa intimă şi universală a unui Dumnezeu bun şi măreţ înnobilează firea şi răspîndeşte un nu ştiu ce aer viu şi animat pe care o doctrină sceptică şi care îndeamnă la disperare nu-l poate da.

vrea să se distingă prin opinii extravagante, diametral opuse judecății universale a oamenilor, mulțumim cerului că sîntem cu toții de acord asupra acestei chestiuni importante și, o dată acceptat acest lucru, nu-mi va fi greu[1] să-ți arăt că pe o asemenea bază de neclintit, pot fi deduse toate principiile moralei celei mai pure.

Se credea în veacul dumitale că nu se poate da poporului o credință pur spirituală : eroare gravă. Mulți dintre filosofii de atunci răneau natura omenească prin profesarea unei opinii atît de false. Cu toate acestea, nu ar fi fost greu să se ajungă la o idee de divinitate eliberată de orice aliaj impur. Nu e inutil să amintesc că *sufletul e cel care-l simte pe Dumnezeu*. De ce ar fi minciuna mai firească omului decît adevărul ? V-ar fi fost de ajuns să-i alungați dintre voi pe impostorii ce făceau trafic cu cele sfinte, se pretindeau mediatori între divinitate și om și răspîndeau prejudecăți mai josnice chiar decît aurul pe care-l primeau. În sfîrșit, idolatria — monstrul acela antic zeificat laolaltă de pictori, sculptori și poeți spre orbirea și nenorocirea lumii — a fost răsturnată de mîinile noastre triumfătoare. La temeiul religiei noastre stă ideea unității dumnezeirii, ființă increată, ființă spirituală. Nu e nevoie decît de un soare pentru întreg universul. Nu e nevoie decît de o idee luminoasă pentru a pune pe calea cea bună rațiunea omenească. Suporturile străine și false oferite ei nu făceau decît să o înăbușe. I se atribuia uneori, trebuie să recunoaștem, o energie pe care nu o dă întotdeauna vederea simplului adevăr, dar era vorba de o periculoasă stare de beție. Spiritul religios a făcut să apară fanatismul, care a vrut să impună cutare ori cutare obiect de adorație, dar libertatea omului, rănită în cel mai scump privilegiu, s-a răzvrătit pe bună dreptate. Avem oroare de genul acesta de tiranie și nu cerem inimii nimic ce nu poate ea simți :

[1] *Mă tem de Dumnezeu*, spunea cineva, *și, după el mă tem de cel ce nu se teme de el.*

dar există, întreb, o inimă care să refuze dovezile luminoase și emoționante oferite spre propria ei fericire ? Ai aduce un prejudiciu ființei infinit de perfecte dacă ai calomnia rațiunea prezentînd-o drept o călăuză șovăielnică și înșelătoare. Legea divină ce vorbește de la un capăt la celălalt al lumii e cu mult preferabilă religiilor artificiale inventate de preoți. Dovada falsității lor e însuși faptul că nu au decît efecte funeste : sînt niște edificii care se înclină și veșnic trebuie proptite. Legea naturală e însă un turn de neclintit[1] : ea nu aduce discordia, ci pacea și egalitatea. Viclenii care au cutezat să vorbească de Dumnezeu potrivit pasiunii lor au făcut să treacă drept virtuți acțiunile lor cele mai negre ; anunțînd o divinitate barbară, nefericiții de ei au aruncat în brațele ateismului acele inimi simțitoare care preferau să nimicească pînă și ideea unei ființe răzbunătoare decît să supună întregul univers unei asemenea ființe înspăimîntătoare[2].

[1] Legea naturală, atît de simplă și de pură, vorbește aceeași limbă tuturor neamurilor : e înțeleasă de orice ființă simțitoare, nu e înconjurată de tenebre, de mistere, e vie și e gravată cu litere de neșters în toate inimile. Decretele ei sînt la adăpost de schimbările pămîntului, de injuriile timpului, de capriciile obiceiurilor. Orice om plin de virtute îi este preot. Greșelile și viciile sînt victimele sale, universul îi este templu, iar creatorul unica divinitate pe care o slăvește. Lucrurile acestea au fost spuse de mii de ori, dar nu e inutil să le mai spun o dată. Da, singura religie necesară omului este morala : e credincios de cum devine rațional și virtuos de cum devine folositor. Coborînd în străfundurile inimii sale, întrebîndu-și ființa, omul află ce îndatoriri are față de sine însuși și față de ceilalți.

[2] Doar strivindu-i pe oameni sub teroare, doar tulburîndu-le mintea au putut cei mai mulți dintre legiuitori să-i transforme în sclavi și să se amăgească singuri că-i vor menține veșnic sub jugul lor. Infernul creștin e fără putință de tăgadă cea mai injurioasă blasfemie la adresa bunătății și dreptății divine. Întotdeauna răul produce asupra omului o impresie cu mult mai puternică decît binele. Un zeu rău vorbește imaginației mai mult decît unul bun : iată de ce toate religiile din lume sînt dominate de o tentă lugubră și neagră, de ce îi predispun pe muritori la

Noi dimpotrivă, ne deschidem inimile atît de vizibilei bunătăţi a creatorului. Tenebrele de pe pămînt, relele trecătoare ce ne lovesc, durerea, moartea, nimic nu ne sperie : toate acestea sînt, fără doar şi poate folositoare, necesare, şi chiar ne sînt impuse pentru fericirea noastră deplină. Cunoştinţele noastre au un hotar şi nu putem să ştim ceea ce numai Dumnezeu ştie. Dispare universul : ce ne pasă ? Orice schimbare s-ar produce, tot în sînul Domnului vom cădea.

CAPITOLUL XXII

UN MONUMENT DEOSEBIT

Ieşind din templu, am fost condus într-o piaţă nu prea depărtată pentru a mă putea desfăta cu priveliştea unui monument construit de puţină vreme. Era din marmoră. Aţîţată, curiozitatea îmi inspiră dorinţa de a pătrunde misterul emblemelor aflate de jur împrejur, dar nimeni nu vru să mi le explice : mi se lăsa plăcerea şi cinstea de a le ghici singur.

Privirea mi-a fost atrasă cu osebire de figura centrală, în care, după blînda maiestate a frunţii, nobleţea atitudinii şi atributele concordiei şi păcii, am recunoscut sfînta umanitate. Alte statui închipuiau femei în genunchi, într-o atitudine plină de durere şi căinţă. Vai, nu era greu să înţelegi sensul emblemei : ele figurau naţiile, care cereau umanităţii iertare pentru rănile îngrozitoare provocate de mai bine de douăzeci de veacuri ! Îngenuncheată, Franţa cerea iertare pentru oribila

melancolie. Numele celui sfînt înnoieşte fără încetare în ei sentimentul de teamă. Autorul a tot ce e bun ar fi mai pe deplin cinstit de un sentiment de respectuoasă speranţă.

noapte a Sfîntului Bartolomeu, pentru aspra revocare a Edictului de la Nantes şi pentru persecutarea înţelepţilor ce s-au născut în sînul ei ; cum a putut oare comite asemenea sumbre atentate, ea, a cărei frunte e atît de blîndă ! Anglia îşi renega fanatismul, cele două roze, şi dădea mîna filosofiei, promiţînd să nu mai verse decît sîngele tiranilor [1]. Olanda îşi exprima dezgustul pentru partidele ei, al lui Gomar şi al lui Arminius, precum şi pentru supliciul la care-l supusese pe Bernevelt cel plin de virtute. Germania îşi ascundea fruntea trufaşă şi nu privea decît cu înfricoşare istoria luptelor intestine, a izbucnirilor demonice şi a furiei teologice, într-un atît de ciudat contrast cu firea ei rece. Polonia era indignată de confederaţii ei nesocotiţi care, pe vremea mea, îi sfîşiaseră trupul şi reînviaseră atrocităţile cruciadelor. Şi mai vinovată decît surorile ei, Spania gemea la gîndul că îngropase noul continent sub treizeci şi cinci de milioane de cadavre, că hăituise în adîncul pădurilor şi în peşterile munţilor puţinii nefericiţi ce mai rămăseseră din vreo mie de naţiuni şi că dresase animale, mai puţin crude decît ea, să bea sînge omenesc [2]... Dar degeaba gemea, degeaba se ruga, căci înceata tortură a nenorociţilor osîndiţi să coboare în minele de aur era o mărturie veşnică împotriva ei [3] şi făcea cu neputinţă iertarea.

[1] Şi s-a ţinut de cuvînt.

[2] Europenii în Lumea Nouă, ce subiect de carte !

[3] Cînd mă gîndesc la nenorociţii care nu au comun cu firea decît suferinţa, îngropaţi cum sînt de vii în măruntaiele pămîntului, tînjind după lumina soarelui pe care au avut nefericirea să o vadă şi pe care nu o vor mai vedea, gemînd în temniţa lor îngrozitoare de fiecare dată cînd respiră, ştiind că nu vor ieşi din înfricoşătoarea noapte decît pentru a intra în întunericul veşnic al morţii, un fior îmi străbate fiinţa şi am impresia că mă aflu şi eu în mormintele unde ei locuiesc şi că respir mirosul torţelor ce luminează înspăimîntătorul loc ; văd atunci aurul, idol al pămîntului, sub înfăţişarea lui adevărată şi simt că providenţa a legat de metalul acesta, izvor al atîtor barbarii, şi pedeapsa nenumăratelor rele pe care le aduce cu el, înainte chiar de a ajunge la lumina zilei.

Sculptorul închipuise mai mulți sclavi mutilați cerînd îndurare cu privirea ațintită la cer : aveai impresia că le auzi strigătele și te trăgeai îndărăt cu groază. Corpurile erau dintr-o marmură cu vene sîngerii, astfel că înfricoșătoarea culoare era de neșters, ca și amintirea fărădelegilor [1].

Ceva mai departe vedeai Italia, cauza primă a atîtor rele, izvor al nebuniei ce a cuprins cele două lumi : prosternată cu fruntea în țărînă, stingea sub corpu-i torța aprinsă a excomunicării și părea a nu îndrăzni să ceară iertare. Am vrut să-i privesc mai de aproape trăsăturile, dar un trăsnet, care o lovise de puțină vreme, o desfigurase, așa că mi-a fost greu să o recunosc, într-atît o înnegrise focul.

Victorioasă, umanitatea își înălța capul în mijlocul femeilor umile și umilite. Sculptorul îi dăduse trăsăturile curajoasei și liberei națiuni care a sfărîmat lanțurile tiraniei : pe cap purta pălăria marelui Tell [2], cea mai de cinstit diademă ce a încununat vreodată fruntea unui monarh. Zîmbea augustei filosofii, sora ei, ale cărei mîini pure și albe se înălțau spre cer și care își ținea îndreptate spre ea privirile pline de dragoste.

Eram pe punctul de a părăsi piața cînd, în dreapta, pe un piedestal minunat, am văzut un negru, cu brațul întins, privirea mîndră și ținuta nobilă, impunătoare. Ră-

---

[1] Douăzeci de milioane de oameni au fost tăiați de sabia unei mîini de spanioli, iar imperiul Spaniei de-abia dacă numără șapte milioane de suflete !

[2] Dacă Platon ar învia din morți, privirea i-ar cădea negreșit cu admirație asupra Republicilor helvetice. Elvețienii au excelat în ceea ce constituie esența republicilor, adică în păstrarea libertății lor, fără ca aceasta să impieteze cu ceva asupra libertății celorlalți. Buna-credință, candoarea, dragostea pentru muncă, bunele relații cu toate națiile, lucru unic în lume, puterea și curajul menținute într-o atmosferă de pace adîncă, în ciuda deosebirilor de religie, iată ce ar putea servi drept model celorlalte popoare, care ar trebui să roșească de nebunia lor.

mășițele a douăzeci de sceptre zăceau la picioarele lui, unde mai puteai citi și cuvintele *Eroului lumii noi !* Din piept îmi scăpă un strigăt de surpriză și bucurie.

— Da, mi se răspunse cu o căldură ce era pe măsura emoției ce mă cuprinsese, natura l-a zămislit în cele din urmă pe minunatul, pe nemuritorul bărbat care avea să scape o întreagă lume de tirania cea mai crudă, cea mai lungă și mai insultătoare. Geniul său, îndrăzneala, răbdarea, fermitatea, virtuoasa indignare i-au fost răsplătite : a sfărîmat lanțurile în care gemeau compatrioții săi ! Mulțimea robilor oprimați de cea mai odioasă sclavie păreau a nu fi așteptat decît semnalul lui pentru a se transforma în tot atîția eroi. Torentul ce rupe zăgazurile ori trăsnetul care lovește sînt mai puțin iuți și mai puțin violente. Toți au făcut în aceeași clipă să curgă sîngele tiranilor lor : francezi, englezi, spanioli, olandezi, portughezi, toți au căzut, secerați de fier, otravă ori foc. Însetat, pămîntul Americii a băut sîngele pe care-l aștepta de atîta vreme, iar osemintele strămoșilor indigenilor, omorîți cu mișelie, părură a se ridica și a tresălta de bucurie. Băștinașii și-au recăpătat drepturile, imprescriptibile de vreme ce erau ale naturii. Eroul răzbunării lor a eliberat lumea aceasta al cărei zeu a devenit, iar vechiul continent l-a încununat cu laudele sale. A apărut ca furtuna ce se abate asupra orașului plin de păcate, pe care fulgerele îl vor nimici. A fost îngerul exterminator, căruia Dumnezeul dreptății i-a înarmat brațul. A fost pilda vie a faptului că providența ține mereu în rezervă asemenea suflete tari pe care le lasă pe pămînt pentru a reface echilibrul distrus de fărădelegea ambiției feroce [1].

---

[1] Eroul acesta îi va cruța fără îndoială pe generoșii quakeri, care au redat singuri libertatea robilor lor negri, fapt ce m-a mișcat și mi s-a întipărit în memorie, făcîndu-mă totodată să-i detest pe creștinii ce nu le vor urma pilda.

CAPITOLUL XXIII

PÎINEA, VINUL ŞI CELELALTE

Eram atît de fermecat de călăuza mea, încît mi-era mereu teamă să nu mă părăsească. Se făcuse de cină şi cum eram departe de cartierul meu şi toţi cei pe care-i cunoscusem muriseră, căutam din ochi un han unde să-l invit cuviincios să cineze cu mine spre a-i arăta măcar recunoştinţă pentru bunătatea sa, dar trebui să mă dau bătut căci străbătusem mai multe străzi fără să întîlnim măcar un birt.

— Ce s-a întîmplat cu toţi birtaşii, hangiii şi cîrciumarii care, uniţi într-o singură breaslă şi totodată dezbinaţi, se tîrau unii pe alţii pe la judecătorie, toţi cîţi erau în acest mare oraş [1] ? Întîlneai cîte doi — trei la fiece colţ de stradă.

— Iată încă o eroare pe care veacul dumitale o lăsa să subsiste. Era tolerată falsificarea ucigătoare pentru nişte cetăţeni altfel sănătoşi. La sfîrşitul lucrului, mînaţi de sete şi de nevoia de a recăpăta puteri, cei săraci, adică trei sferturi din oraş, neputînd să-şi procure costisitoarele vinuri naturale, îşi găseau încetul cu încetul moartea în băutura aceea detestabilă, a cărei folosire zilnică sfîrşea prin a-i ascunde perfidia. Temperamentele erau slăbite, măruntaiele atacate...

— Ce vrei ? Taxele se făcuseră atît de mari încît depăşeau cu mult preţul articolului şi ai fi zis că vinul era interzis de lege ori că pămîntul Franţei era precum al Angliei. Dar ce conta că un oraş întreg era otrăvit de vreme ce arenda pe ferme putea creşte de la un an la altul [1] ? Taxele fiscale ruinau familii întregi, vinul costa cît ochii din cap, dar totul era spre satisfacţia înfiorătoarei avidităţi a cîrciumarilor. Şi cum mărimile acestei lumi nu mureau de otrava ascunsă, nu le păsa că dispărea prostimea, cum era numită partea truditoare a naţiunii.

— Dar cum le era oare cu putinţă să-şi întoarcă privirea, cu bună ştiinţă, de la un abuz atît de criminal, atît de funest societăţii ? Cum ! se vindea pe faţă în oraş otravă şi rigoarea magistraţilor nu intervenea ? Ah, popor barbar ! La noi, amestecul necinstit e considerat o crimă capitală şi cel ce face un asemenea lucru e condamnat la moarte. Dar trebuie să spun că i-am măturat şi pe toţi acei mizerabili perceptori ce puneau taxe incredibil de mari şi corupeau toate bunurile de care se atingeau. Vinurile sosesc pe piaţă aşa cum le-a făcut natura şi tîrgoveţul parizian, că e bogat ori sărac, bea un vin binefăcător în sănătatea regelui, rege pe care îl iubeşte

[1] Cel ce face fripturi n-are voie să pună masa, iar cel ce pune masa n-are voie să facă fripturi. Statutele breslelor bunului Paris sînt pline de lucruri curioase. Grav, Parlamentul se adună în mai multe şedinţe pentru a fixa definitiv drepturile unui birtaş. S-a petrecut de curînd un lucru unic în felul său : breasla librarilor parizieni pretinde că geniul unui Montesquieu ori al unui Corneille îi aparţine de drept, că tot ce emană din creierele ce gîndesc sînt patrimoniul ei, că, fixate pe hîrtie, cunoştinţele omeneşti sînt un articol pe care ea singură poate să-l comercializeze şi că autorul unei cărţi nu va avea alt beneficiu decît cel pe care va catadicsi ea să-l acorde. Toate pretenţiile acestea ciudate au fost făcute publice într-un memoriu tipărit. Om de litere plin de elocinţă şi de geniu, domnul Linguet a acoperit cu ridicol pe toţi aceşti ridicoli negutători ; întreg ridicolul cade însă, în mod firesc, asupra prăpăditei legislaţii din Franţa privitoare la comerţ.

[1] Un sătean avea un măgar pe spinarea căruia puse odată două coşuri mari, în echilibru. Coşurile fură umplute cu mere, mai mult decît puteau ele să cuprindă. Deşi astfel împovărat, bietul animal mergea cu paşi ascultători, docili. Foarte aproape de sat, ţăranul văzu într-un pom cîteva mere bine coapte. „Dacă tot cari atît, le vei putea duce şi pe astea", spuse el şi le aruncă în coş. Răbdător pe cît de pretenţios îi era stăpînul, măgarul se încordă atît cît îi fu cu putinţă : era la limita puterilor. Ţăranul mai găsi un măr pe drum. „O, spuse el, n-ai să refuzi un măr, unul singur." Bietul măgar nu putu să răspundă nimic, dar căzu de extenuare şi muri sub povară.

şi care e sensibil atît la stima cît şi la dragostea pe care i-o poartă supusul lui.

— Dar pîinea, pîinea e scumpă ?

— Are un preţ aproximativ constant[1], căci s-a luat înţeleapta măsură de a institui hambare publice, pline în permanenţă pentru caz de nevoie şi din care nu vindem necugetat grîul în străinătate ca să-l cumpărăm trei luni mai tîrziu de două ori mai scump. S-au pus în cumpănă interesele cultivatorului şi ale consumatorului şi amîndoi au fost mulţumiţi. Nu e oprit exportul, căci e folositor, dar i s-au dat limite înţelepte. Un bărbat luminat şi integru veghează la menţinerea echilibrului şi închide frontierele de îndată ce balanţa se înclină prea mult într-o parte[2]. Regatul e brăzdat de canale ce permit libera circulaţie : am unit rîurile Saône, Mosella şi Loara şi am legat astfel cele două mări, joncţiune mult mai folositoare decît cea veche. Comerţul îşi răspîndeşte tezaurele de la Amsterdam pînă la Nantes, Rouen şi Marsilia. Am construit în Provenţa canalul de care frumoasa provincie, răsfăţată de razele cele mai blînde ale soarelui, ducea lipsă. Degeaba unul dintre cetăţenii voştri vă punea la dispoziţie gîndurile şi curajul lui : l-aţi lăsat să lîncezească într-o inactivitate silită vreme de douăzeci de ani, dar plăteaţi cu aur frivolităţile făcute de alţii.

---

[1] Cea mai bună cale de a micşora numărul crimelor e de a îndestula şi mulţumi poporul. Mizeria şi nevoia zămislesc trei sferturi din fărădelegi, iar poporul ce trăieşte în îmbelşugare nu are în sînul său nici ucigaşi, nici hoţi. Prima maximă pe care trebuie s-o ştie un rege e că moravurile oneste depind de o onestă îmbelşugare.

[2] Facem cele mai minunate speculaţii din lume, calculăm, scriem, ne îmbătăm cu idei politice şi niciodată n-am făcut mai multe greşeli. Mai sigur ne-ar conduce fără doar şi poate sentimentul. Am devenit barbari şi sceptici ţinînd în mînă o pretinsă balanţă. Să redevenim oameni. Inima, nu geniul, face acţiunile mărețe şi generoase. Henric al IV-lea a fost cel mai bun dintre regi nu prin întinderea cunoştinţelor, ci prin dragostea lui sinceră de oameni : inima îi spunea ce le va aduce fericirea. Nefericit e veacul care doar raţionează.

Ce să mai lungim vorba, pămînturile ne sînt atît de bine lucrate, meseria de cultivator e atît de cinstită, ordinea şi libertatea domnesc într-atît la sate încît, dacă vreun potentat ar abuza de funcţiile lui pentru a crea cine ştie ce monopol, justiţia, care e deasupra palatelor, ar pune imediat stavilă îndrăznelii sale. Justiţia nu mai e un cuvînt van, ca în veacul dumitale : spada ei se abate asupra capului vinovat, şi exemplul e menit să-i înspăimînte mai degrabă pe cei mari, căci aceştia sînt, mai mult decît poporul, dispuşi la furt, jaf şi delapidări de tot soiul.

— Spune-mi, rogu-te, mai multe despre lucrul acesta atît de important. Aţi adoptat, aşadar, înţeleapta metodă de a face rezerve de grîu, lucru bun, căci se evită astfel, cum nu se poate mai sigur, calamităţile publice. Veacul meu a făcut greşeli grave în această privinţă : era tare în calcul, dar nu făcea niciodată să intre în socoteală înfiorătoarea sumă de abuzuri. Scriitori bine intenţionaţi presupuneau fără nici o noimă ordinea ca fiind dată, căci cu un asemenea element calculul se făcea cum nu se poate mai uşor. O, ce mai dispute în jurul faimoasei legi a exportului[1] şi, în timpul acesta, cît mai suferea poporul de foame !

---

[1] Faimoasa lege, în loc să fie semnalul fericirii publice, a fost de fapt semnalul foametei : a pus stăpînire pe snopii recoltelor celor mai bogate şi l-a devorat pe omul sărac la uşa hambarelor ce se prăbuşeau sub belşugul de grîne. Un flagel moral, necunoscut pînă atunci naţiei, a înstrăinat-o de propriul ei pămînt şi a aruncat o lumină crudă asupra depravării omeneşti. Omul s-a dovedit cel mai nemilos duşman al omului, exemplu înfiorător, primejdios ca însuşi flagelul. Legea a venit în cele din urmă şi a consfinţit neomenia. Cred în profunda omenie a autorilor acestei legi, ce va face poate bine într-o bună zi, dar aceştia ar trebui să-şi reproşeze veşnic că, fără să vrea, sînt cauza morţii mai multor mii de oameni şi a suferinţelor celor pe care moartea i-a cruţat. Prea s-au grăbit şi au văzut totul în afară de cupiditatea omenească puternic excitată de această amorsă primejdioasă. *Au pus în mîna comerţului un teasc,* spune cu energie domnul Linguet,

— Mulţumeşte providenţei ce conducea destinele regatului, căci fără ea aţi fi ajuns să paşteţi iarbă pe cîmp. Dar s-a îndurat de voi pentru că nu ştiaţi ce faceţi. Dintr-o greşeală se nasc multe altele. Dacă există o ocupaţie comună aproape tuturor cetăţenilor, aceasta e agricultura, luată în sensul ei general. Fiind mai firave şi destinate treburilor pur domestice, femeile nu lucrează niciodată pămîntul : mîinile lor torc lîna, inul. Le-ar fi ruşine bărbaţilor să le pună la o muncă grea. Trei lucruri se bucură în ochii noştri de preţuire : să faci copii, să însămînţezi pămîntul şi să ridici o casă. Aşadar, munca la cîmp e la noi moderată şi nu vei vedea nicicînd pălmaşi trudind din zori şi pînă-n seară, înfierbîntaţi de arşiţa zilei, prăbuşindu-se storşi de vlagă, pentru a cere în van o fărîmă din bunurile pe care le-au făcut să se nască. Exista oare soartă mai îngrozitoare, mai nefericită, decît cea a muncitorilor pămîntului, care nu aveau parte, după muncă, decît de noi trude şi care umpleau de obidă scurta şi măru̦nta lor viaţă ? Ce robie nu era oare preferabilă luptelor nesfîrşite cu josnicii tirani veniţi să jefuiască, prin birurile pe care le cereau, pînă şi căminul celor ajunşi în neagra sărăcie ? Excesivul dispreţ cu care erau trataţi slăbea în ei chiar şi disperarea ; în această situaţie vrednică de plîns, strivit, umi-

cu care acesta a stors vlaga poporului. Oftatul public trebuie să atîrne în balanţă mai mult decît *Efemeridele.* Se aud strigăte de durere : înseamnă că instituţia de azi e rea. Nu contează că motivul e local, el trebuia ghicit, prevăzut, prevenit. Trebuiau să se gîndească la timp că nu se lasă o nevoie de primă necesitate în seama întîmplării şi că o atît de ciudată noutate într-un regat întins va provoca o zdruncinătură de pe urma căreia va avea de suferit partea sa mai slabă. Economiştii au promis că lucrurile se vor petrece exact invers şi ar trebui să mărturisească acum că, furaţi de însăşi dorinţa lor de bine general, nu şi-au gîndit suficient proiectul şi l-au izolat, cînd se ştie că în politică totul se leagă. Nu e de ajuns să ştii să calculezi, mai trebuie să fii şi bărbat de stat, să-ţi dai seama că pasiunile distrug, alterează ori se transformă şi să te gîndeşti ce efecte poate avea asupra celor săraci acţiunea celor bogaţi. Din obiect n-au vrut să vadă decît

lit, ţăranul pleca şi mai mult capul trăgînd cu plugul o brazdă adîncă şi nu se mai deosebea de boul înjugat.

Cîmpurile noastre mănoase răsună acum de strigăte de bucurie. Fiecare cap de familie dă exemplul, munca e moderată şi, odată terminată, bucuria renaşte. Pauzele de odihnă fac zelul şi mai activ, zel menţinut prin cîntece şi dansuri cîmpeneşti. Altădată mergeai să te distrezi la oraş, azi cauţi plăcerile la ţară, unde nu vezi decît chipuri zîmbitoare. Munca nu mai are înfăţişarea aceea hîdă şi revoltătoare, căci nu mai pare să fie soarta sclavilor. Eşti îndemnat spre datorie de o voce blîndă şi totul devine uşor, chiar plăcut. În sfîrşit, nemaiavînd imensul număr de trîndavi care, precum umorile stagnante, împiedicau circulaţia prin venele corpului politic, fiind dar stîrpită lîncezeala, fiecare dintre noi are parte de plăcute ceasuri de tihnă şi nici una dintre clase nu se vede asuprită spre a uşura condiţia alteia. Neavînd nici călugări, nici preoţi, nici nenumăraţi servitori, nici valeţi nefolositori, nici meşteşugari de puerile obiecte de lux, îţi dai desigur seama că într-un mic număr de ceasuri, fructificate în tot felul de lucruri de calitate, se produce mai mult chiar decît e nevoie, iar surplusul e îndreptat către străinătate, de unde ne vin în schimb alte noi articole. Priveşte-ne numai pieţele îmbelşugate, pline de tot ce e

trei feţe, uitînd-o pe cea mai importantă : cei ce muncesc, adică trei pătrimi din naţie. Preţul zilei de muncă nu a crescut, iar fermierul îl ţine într-o dependenţă şi mai strictă, aşa că nu pot linişti plînsul copiilor chiar dacă ar munci mai mult. Scumpirea pîinii a fost un termometru pentru celelalte alimente şi fiecare s-a trezit pe jumătate mai puţin bogat decît înainte. Legea n-a fost aşadar decît un jalnic văl ce a permis cele mai înfiorătoare monopoluri. Menită să ducă patria pe culmile strălucirii, a fost folosită împotriva ei. Plîngeţi acum, voi, autorii ei, şi, deşi aţi dat urmare imboldului generos al unor inimi cu adevărat patriotice, priviţi cît e de primejdios ca, necunoscîndu-ţi veacul, necunoscînd oamenii, să le dai totuşi ceva binefăcător, pe care ei îl transformă în otravă. Sînteţi acum chemaţi să alinaţi bolnavul în timpul tratamentului ce-l omoară şi să-i recomandaţi un leac, să-l salvaţi de mai e cu putinţă : *hic labor, hoc opus.*

necesar vieţii : legume, fructe, peşte, păsări şi tot ce-ţi doreşti. Bogaţii nu-i mai înfometează pe cei lipsiţi de avere. Sîntem departe de a ne teme că nu ne vom bucura îndeajuns de viaţă şi nu cunoaştem aviditatea de nepotolit de a strînge de trei ori mai mult decît putem consuma : avem oroare de risipă ! De se întîmplă în vreun an ca natura să ne fie vitregă, nu mai mor de foame cîteva mii de oameni : ne adresăm rezervelor obşteşti şi, în felul acesta, vedem cum spiritul prevăzător al omului a îmblînzit vitregia vremii şi mînia cerului. O mîncare neconsistentă, uscată, prost pregătită, nezemoasă e refuzată de stomacul celor mai laborioşi dintre noi. Bogatul nu mai alege făina cea mai pură pentru a lăsa celorlalţi doar tărîţa, ultragiu de neînchipuit, ce ar fi considerat o crimă ruşinoasă. De ne-ar ajunge la ureche ştirea că unul dintre noi a fost atins de suferinţele foamei, ne-am considera cu toţii vinovaţi şi întreaga naţie ar fi îndurerată.

Aşa se face că pînă şi cel mai sărac e lipsit de orice grijă privitoare la cele trebuincioase vieţii. Nu mai e smuls din culcuşul în care uita pentru cîtăva vreme durerea de către spectrul ameninţător al morţii şi se trezeşte fără să privească trist primele raze de soare. Mîncînd pentru a-şi potoli foamea, nu se teme defel că va face astfel să-i circule prin vene cine ştie ce otravă. Cei avuţi îşi folosesc banii întreprinzînd noi experienţe folositoare, ducînd la desăvîrşire ştiinţele şi meşteşugurile, ridicînd clădiri maiestuoase şi făcînd tot felul de alte lucruri demne de întreaga cinstire. Avuţiile nu se mai scurg în sînul impur al unei concubine ori pe tîlhăreasca masă pe care zornăie trei zaruri, ci, dimpotrivă, iau o formă, o consistenţă respectabilă în ochii încîntaţi ai cetăţeanului. Posesiunile nu mai sînt atacate astfel de săgeţile invidiei : se aduc, din contră, binecuvîntări mîinilor generoase care, avînd în păstrare bunurile providenţei, îndeplinesc intenţiile acesteia, construind monumente atît de folositoare. Gîndindu-mă însă la bogătaşii de pe vremea dumitale îmi vine în gînd că nici măcar canalizările nu cărau atîta materie scîrbavnică precum sufletele lor : cu mîinile pline de aur, cu inimile pline de josnicie, făcuseră parcă o coaliţie împotriva celor săraci, abuzînd de munca, de truda, de oboseala, de eforturile acestor nefericiţi, nesocotind sudoarea frunţii lor şi teama lor îngrozitoare în faţa viitorului, care le deschidea perspectiva unei bătrîneţi uitate de toţi. Violenţa devenise literă de lege, justiţia nemaiacţionînd decît pentru a le consfinţi tîlhăriile. Şi aşa cum un incendiu se întinde din aproape în aproape, devorau tot ce se învecina cu pămînturile lor, dar de li se fura te miri ce, începeau să strige ca din gură de şarpe şi numai moartea putea să spele enormitatea crimei...

Ce-aş fi putut răspunde ? Lăsai nasul în pămînt şi, într-o adîncă reverie, îmi continuai concentrat mersul.

— Vei mai avea subiecte de reflecţie, îmi spuse călăuza. Şi pentru că tot ai privirea plecată, remarcă, te rog, că pe străzi nu mai sînt bălţoace de sînge animal şi că nu mai sînt astfel stîrnite în noi imagini de măcel. Aerul e ferit de mirosul acela de cadavru care dădea naştere atîtor boli. Dintr-o precauţie salubră, aş îndrăzni chiar să spun morală, tăierea animalelor se face numai în afara oraşului şi astfel, dacă firea ne-a osîndit să mîncăm carne de animal, ne cruţăm cel puţin de priveliştea morţii. Meseria de măcelar e exercitată de străinii siliţi să se expatrieze ; sînt apăraţi de lege, dar nu fac parte din clasa cetăţenilor. Nimeni dintre noi nu se dedă acestei îndeletniciri, de teamă ca nu cumva fraţii noştri să-şi

piardă pe nesimţite sentimentul natural de compasiune, căci ştii foarte bine că mila este cel mai frumos şi mai de cinste dar pe care ni l-a făcut natura [1].

CAPITOLUL XXIV

PRINŢUL HANGIU

— Plimbarea ţi-a făcut poftă de mîncare, mă întrebă călăuza, şi vrei să cinezi ? Să intrăm în hanul acesta...

M-am tras trei paşi îndărăt.

— Glumeşti fără doar şi poate, căci uite ce intrare maiestuoasă, armoarii, blazoane ! Trebuie să fie palatul unui prinţ.

— Ai dreptate ! Şi e un prinţ bun, căci ţine în permanenţă întinse trei mese : una pentru el şi pentru familia sa, a doua pentru străini şi cea din urmă pentru săraci.

— Şi se găsesc multe astfel de mese întinse în oraş ?

— La toţi prinţii.

— Dar nu îndeamnă asta la trîndăvie şi parazitism ?

— Nicidecum, căci de îndată ce observă că cineva a devenit obişnuitul unei astfel de mese, după ce îi sondează aptitudinile, cenzorii oraşului îi dau o slujbă. Dacă se dovedeşte bun doar la mîncare şi băutură, e alungat din cetate, aşa cum în republica albinelor sînt alungate din stup toate acelea care nu ştiu decît să se înfrupte din partea comună.

— Aveţi aşadar cenzori !

— Da, sau mai degrabă li s-ar cuveni un alt nume, acela de monitori, căci poartă peste tot făclia raţiunii şi vindecă spiritele neascultătoare sau răzvrătite folosind rînd pe rînd elocinţa inimii, blîndeţea şi abilitatea. Mesele acestea sînt făcute pentru bătrîni, convalescenţi, femei însărcinate, orfani, străini, care vin să se ospăteze fără să le fie ruşine sau să-şi facă probleme. Găsesc aici o mîncare sănătoasă, uşoară, îndestulătoare. Iubind umanitatea, prinţul nu se lăfăie într-un lux pe cît de revoltător pe atît de fastuos ; nu pune la muncă trei sute de slujitori ca să dea un dineu de douăsprezece persoane ; nu-şi transformă masa într-un decor de operă ; nu-şi face un titlu de glorie din ceea ce, la drept vorbind, e o ruşine, şi anume abundenţa fără margini, nesăbuită [1] : aşezîndu-se la masă, se gîndeşte că nu are decît un stomac şi că ar însemna să facă din el un zeu dacă i-ar prezenta, precum idolilor antichităţii, o sută de feluri de mîncare din care nu va ajunge să guste decît cîteva.

Vorbind aşa, intrarăm, după ce am traversat două curţi, într-o încăpere deosebit de lungă : sala străinilor. Toată lungimea era ocupată de o singură masă, la care fuseseră deja servite cîteva persoane. Dată fiind vîrsta mea înaintată, mi se făcu cinstea de a fi aşezat într-un fotoliu. Ni se dădu o supă suculentă, legume, puţin vînat şi fructe, toate foarte simplu preparate [2].

---

[1] Banianii nu mănîncă nimic din ce a avut odată viaţă şi le e teamă să nu omoare din greşeală pînă şi insecta cea mai neînsemnată. Hrănesc peştii aruncînd orez şi bob în apa rîului şi păsările presărînd grăunţe pe pămînt. De le iese în cale un vînător ori un pescar, îl roagă pe dată să renunţe ; dacă acesta rămîne surd la rugăminţile lor, se oferă să-i cumpere puşca ori năvodul, iar dacă oferta le e refuzată, tulbură apa să sperie peştii şi încep să strige din toate puterile pentru a alunga vînatul şi păsările (*Istoria călătoriilor*).

[1] Privind o stampă cu Gargantua a cărui gură, mare cît un cuptor, înghite la o singură masă o mie două sute de livre de pîine, douăzeci de vaci, o sută de oi, şase sute de pui, o mie cinci sute de iepuri, douăsprezece butoaie de vin, şase mii de piersici etc. cine nu-şi spune : *gura aceasta imensă e de rege ?*

[2] Am văzut un rege intrînd la un prinţ după ce traversase o curte plină de nefericiţi care cerşeau cu o voce stinsă : *Dă-ne pîine ! dă-ne pîine !* Şi după ce a traversat fără să spună nimic întreaga curte, regele l-a întîlnit pe prinţ şi s-a aşezat la un ospăţ care a costat aproape un milion.

— Ce lucru minunat, spusei la un moment dat. Să-i ospătezi pe flămînzi, iată o nobilă folosire a bogăției. Felul acesta de a gîndi îmi pare potrivit și demn de rangul prinților...

Totul avea loc în cea mai mare ordine, iar o conversație cuviincioasă și însuflețită dădea acestei mese publice noi plăceri. Apăru și prințul spre a da porunci într-un fel nobil și politicos. Surîzînd, veni spre mine și, rugîndu-mă să fiu sincer, îmi ceru să-i spun cîte ceva despre veacul meu.

— O, primii dumneavoastră strămoși nu erau așa de generoși precum sînteți. Tot timpul și-l petreceau la vînătoare [1] ori benchetuind, iar cînd împușcau un iepure, o făceau din lipsă de ocupație, nu pentru a-l da să-l mănînce celor ce mureau de foame. Sufletul lor nu se înălța niciodată spre ceva măreț și folositor. Aveau milioane pe care le cheltuiau pe cîini, valeți, cai, adulatori. În fine, s-au făcut curteni și au uitat cauza patriei.

Toți ridicau mîinile spre cer de mirare și le venea greu să-mi dea crezare.

[1] Vînătoarea trebuie privită drept un divertisment rușinos și josnic. N-ar trebui să ucidem animale decît la nevoie, și dintre toate îndeletnicirile aceasta este fără îndoială cea mai tristă. Recitesc cu o atenție din ce în ce mai mare ceea ce Montaigne, Rousseau și alți filosofi au scris împotriva vînătorii. Îi iubesc pe indienii care respectă pînă și sîngele animalelor. Firea omului se lasă văzută în amuzamentele sale preferate. Ce plăcere îngrozitoare e să faci să se prăbușească din tăria cerului o prepeliță însîngerată, să strivești sub copita calului iepuri, să te iei după o haită de douăzeci de cîini ce urlă ori să vezi cum e sfîșiat un sărman animal! Acesta e slab, nevinovat, timiditatea personificată. Locuitor liber al pădurii, moare sub mușcătura crudă a dușmanilor lui; vine apoi omul și îi străpunge inima cu sulița. Barbarul zîmbește la vederea pieptului scăldat de sînge și a lacrimilor inutile ce-i șiroiesc din ochi. O astfel de petrecere a timpului își are izvorul într-un suflet aspru de felul lui, iar caracterul vînătorului nu e altceva decît o indiferență gata să se schimbe în cruzime.

— Istoria, zicea cîte unul, nu ne spune nimic din toate acestea.

— Aveți dreptate, spusei atunci, mai vinovați decît principii sînt istoricii.

CAPITOLUL XXV

O SALĂ DE SPECTACOL

După cină, mi se făcu propunerea să mergem la teatru. Întotdeauna mi-au plăcut spectacolele și îmi vor place încă o mie de ani, de voi trăi atît. Inima îmi bătea de bucurie. Ce piesă se va juca ? Care e piesa de teatru ce trece drept capodoperă în ochii acestui popor ? Vedea-voi roba persană, cea grecească, romană ori veșminte franțuzești ? Fi-va detronat un tiran oarecare sau va fi înjunghiat un imbecil neatent ? Vedea-voi o conspirație sau o umbră ce iese din mormînt în zgomot de tunet ?

— Domnilor, aveți măcar actori buni ? Pe vremea mea, aceștia erau tot atît de rari ca și marii poeți.

— Firește. Își dau osteneala, studiază rolul, se lasă sfătuiți de cei mai buni autori spre a nu da naștere unor rizibile contrasensuri. Sînt ascultători, deși mai puțin analfabeți decît cei din vremea dumitale. Se zice că găseați cu greu un actor sau o actriță cît de cît acceptabili, restul fiind buni doar pentru scenele de pe bulevarde. Capitala ce rivaliza cu Roma și Atena de abia dacă avea un teatru meschin și sărăcăcios ; și mai era pe deasupra și prost administrat. Actorul, plătit cu o avere, pe care nu o merita defel, îndrăznea să fie orgolios și să-l șica-

neze pe omul de geniu [1], care se vedea silit, să-l lase să facă ce vrea din capodopera lui. Oamenii aceştia nu mureau de ruşinea de a fi refuzat ori de a fi jucat fără tragere de inimă cele mai bune piese de teatru, în vreme ce acelea pentru care se entuziasmau purtau, prin însuşi acest fapt, însemnul dezaprobării generale şi al eşecului. Pe scurt, publicul nu se mai interesă de murdarele şi micile lor afaceri. Avem patru săli de spectacol, în cele patru cartiere principale ale oraşului. Sînt subvenţionate de către guvern, căci au devenit o şcoală publică de morală şi bun gust. Am înţeles întreaga influenţă pe care superioritatea geniului o poate avea asupra sufletelor simţitoare [2]. Fără sforţare şi nici violenţă, geniul a întreprins lucruri uimitoare. Mari poeţi au în mîna lor, ca să zic aşa, sufletele concetăţenilor, pe care le modifică după cum le e voia. Cît sînt deci de vinovaţi atunci cînd emit maxime primej-

[1] În Franţa, guvernul e monarhic şi teatrul republican. Nu e bine pentru perfecţionarea rapidă a artei dramatice şi aş îndrăzni chiar să spun că orice piesă excelentă pentru popor va fi respinsă de guvern. Domnilor autori, faceţi tragedii pe teme antice : nu vi se cer decît romane, nu icoane capabile să mişte şi să instruiască naţia ; adormiţi-ne cu basme vechi, ca pe nişte copii, şi nu mai zugrăviţi evenimentele şi mai ales oamenii de azi.

[2] La bîlci ori pe meterezele oraşului, se dau poporului piese grosolane, obscene, ridicole, cînd ar fi atît de uşor să i se ofere mici scene morale, instructive, vesele, pe măsura înţelegerii lui. Dar ce le pasă celor ce guvernează că la cîrciumă sînt otrăvite trupurile turnîndu-se în cănile de cositor un vin falsificat şi că la bîlci sufletele sînt corupte cu farse jalnice. Dacă va lua *ad litteram* lecţiile de hoţie oferite la Nicolet şi prezentate drept acte nevinovate, spînzurătoarea îl aşteaptă. Există chiar o ordonanţă a poliţiei ce condamnă în mod expres poporul la scene burleşti licenţioase, interzicînd histrionilor de pe metereze să spună ceva raţional în barăcile lor, toate acestea din consideraţie pentru respectabilele privilegii ale comedienilor regelui. Iar această ordonanţă a fost dată într-un veac rafinat, în anul de graţie 1767. Cît dispreţ pentru popor ! Cîtă indiferenţă pentru instruirea lui ! cîtă teamă să nu cumva să i se introducă în suflet ceva din strălucirea luminii pure ! E drept că, în schimb, sînt puricate cu toată grija emistihurile ce urmează să fie recitate pe scena franceză.

dioase ! Dar totodată cît de mărginită ne este recunoştinţa atunci cînd biciuiesc viciul şi slujesc umanitatea ! Singura ţintă a autorilor noştri dramatici e perfecţionarea naturii omeneşti şi toţi năzuiesc să înalţe şi să întărească sufletele, să le facă de sine stătătoare şi virtuoase. Iar bunii cetăţeni se grăbesc să vadă şi să revadă capodoperele care mişcă, interesează, întreţin în inimă emoţia salutară ce te înclină la milă, trăsătură distinctivă a adevăratei măreţii [1].

Ajunserăm într-o piaţă frumoasă în mijlocul căreia se înălţa o construcţie cu proporţii maiestuoase. Mai multe figuri împodobeau partea de sus a faţadei : în dreapta, Thalia smulgea masca viciului şi-i arăta cu degetul hidoşenia ; în stînga, Melpomena deschidea cu un pumnal pieptul tiranului, lăsînd să se vadă inima acestuia, devorată de şerpi.

Teatrul era în formă de semicerc, astfel încît spectatorii aveau cu toţii locuri bune. Stăteai jos, ceea ce, amintindu-mi cît de obosit ieşeam de la un spectacol de al nostru, îmi arăta înţelepciunea acestui popor ce se preocupa de confortul cetăţeanului. Nu constatai insolenta aviditate de a face să intre în sală mai multe persoane decît putea ea cuprinde în mod firesc, dimpotrivă, avuseseră grijă să lase mai multe locuri libere, spre folosul străinilor. Asistenţa era elegantă, femeile îmbrăcate fermecător, însă decent.

[1] Ce forţă, ce energie şi ce triumf n-ar cunoaşte teatrul nostru dacă, în loc să-l privească drept un lăcaş pentru oameni fără ocupaţie, guvernul l-ar considera o şcoală de virtute unde cetăţeanul îşi învaţă îndatoririle ! Dar ce au făcut geniile noastre cele mai de seamă ? Şi-au luat subiectele de la greci, romani, persani etc. şi ne-au înfăţişat moravuri străine sau, mai degrabă, artificiale : poeţi armonioşi, pictori infideli, ei au zugrăvit tablouri fanteziste. Cu eroii lor, cu versurile lor sforăitoare, cu monotonia lor, cu actele în număr de cinci, au stricat arta dramatică, al cărei rost e de a fi icoana simplă, fidelă, însufleţită a moravurilor contemporane ori a celor trecute dar care, totuşi, mai dăinuie.

Spectacolul începu cu o simfonie, cu grijă aleasă pentru a se potrivi cu tonul piesei ce urma să fie jucată.

— Sîntem cumva la Operă, căci iată o bucată sublimă ? am întrebat eu.

— Am știut să îmbinăm, fără a le contopi totuși, cele două spectacole într-unul singur sau, mai exact, am reînviat vechea alianță în care se găseau, la antici, poezia și muzica. În antracte, se interpretează arii înaripate, care zugrăvesc sentimente și pregătesc sufletul să guste din plin ceea ce îi va oferi drama. Departe de noi muzica efeminată, barocă, zgomotoasă, care nu ne spune nimic. Operele voastre erau un amestec bizar, monstruos : am ales din ele tot ce aveau mai bun. Așa cum era el constituit, veacul dumitale nu era ferit de întemeiatele critici ale înțelepților și ale oamenilor de gust [1], dar azi...

Tocmai cînd pronunța aceste cuvinte cortina se ridică. Scena se petrecea la Toulouse, din care am recunoscut capitoliul, magistratura municipală, judecătorii, călăii, poporul fanatizat. Apăru familia nefericitului Calas și-mi smulse lacrimi. Bătrînul avea părul alb, o fermitate calmă, o blîndețe eroică. Destinul implacabil îngrămădea pe fruntea lui toate însemnele mincinoase ale crimei. Am fost mișcat de adevărul ce se degaja din piesă și, din grija cu care fuseseră ocolite neverosimilul și monotonia versurilor noastre rimate, vedeai intenția de a evita orice desfigurare a emoționantului subiect. Poetul urmărise progresia acelei întîmplări atît de crude și nu avusese alt gînd decît de a surprinde acel ceva pe care-l înfățișa situația vrednică de plîns a fiecărui personaj sau, mai degrabă, de a împrumuta limbajul victimei, căci toată arta este să repeți cu fidelitate strigătul ce scapă naturii. La sfîrșitul tragediei, eram arătat cu degetul în vreme ce se spunea : „Iată un om din acel veac nefericit ! A auzit strigătele populației nestăvilite ridicate de acest David ! A fost martorul acestui fanatism absurd !“ M-am înfășurat în mantie, mi-am ascuns obrazul și am roșit pentru veacul meu.

Se anunță pentru a doua zi tragedia *Cromwell sau Moartea lui Carol I* [1], iar toți cei prezenți părură extrem de satisfăcuți. Mi se spuse că era o capodoperă și că niciodată cauza regilor și a popoarelor nu a fost înfățișată cu mai multă forță, elocință și adevăr. Cromwell era un răzbunător, un erou demn de sceptrul pe care-l făcuse să cadă dintr-o mînă perfidă și criminală față de stat, iar regii, a căror inimă era înclinată spre o anumită nedreptate, nu au putut niciodată să citească drama fără ca fruntea lor orgolioasă să nu pălească.

Spectacolul continuă cu *Partida de vînătoare a lui Henric al IV-lea*, nume ce continua să fie adorat, memoria lui neputînd fi umbrită de cei cîțiva regi buni ce i-au urmat. Asistînd la piesă, nu aveai nici o clipă impresia că omul ar fi fost mai prejos decît eroul și nicicînd învingătorul Ligăi nu mi s-a părut mai măreț decît în clipa cînd, îndatoritor față de oaspeții lui, cu brațu-i victorios se apucă să care un teanc de farfurii. Poporul bătea din palme cu entuziasm, căci, aplaudînd dovezile de bunătate și de măreție sufletească date de monarh, își copleșea cu aplauze propriul rege.

Am ieșit satisfăcut cum nu se mai poate.

— Dar aveți actori excelenți, care joacă din tot sufletul, simt, exprimă, actori care nu au nimic fals, prefăcut și nu sînt nici grandilocvenți ori exagerați. Pînă și confidenții joacă așa cum se cuvine. Ca să fiu drept, iată ce mă convinge : un confident ce se ține de rol !

---

[1] Deși nu poate fi decît periculoasă, nu e spectacol mai îndrăgit de guvern ca opera : e singurul, dealtfel, care-l interesează.

[1] Unde vă stă gîndul, poeților tragici ? Aveți un asemenea subiect și-mi vorbiți de greci și de persani, îmi oferiți romane versificate : zugrăviți-mi-l mai bine pe Cromwell !

— Lucrul acesta se datorează faptului că la teatru, ca şi în viaţa civilă, încercăm cu toţii să ne facem cît mai bine meseria, care, oricît ar fi ea de măruntă, devine izvor de mîndrie de îndată ce excelăm în ea. Declamaţia e la noi un meşteşug important şi îndrăgit de guvern. Moştenindu-vă capodoperele, le interpretăm cu o desăvîrşire ce te va minuna. Ne facem un punct de onoare din a şti să redăm ceea ce geniul a zugrăvit, căci există oare artă mai frumoasă decît aceea de a da chip şi de a reda toate nuanţele sentimentului prin privire, voce şi gest ? Ce ansamblu armonios şi mişcător şi cîtă energie e în simplitatea lui !

— Aţi renunţat la multe prejudecăţi. Bănuiesc că actorii nu mai sînt umiliţi de nimeni.

— De cînd au renunţat la viaţa amorală. Există prejudecăţi primejdioase, dar sînt şi unele folositoare. Pe vremea dumitale trebuia, desigur, pus frîu periculoasei ispite ce îndrepta tineretul spre o meserie a cărei bază era libertinajul. Dar lucrurile s-au schimbat. Regulamente înţelepte i-au făcut pe actori să iasă din uitarea de sine în care se aflau, le-au deschis calea spre fericire şi azi fac parte din clasa cetăţenilor. De curînd chiar, însuşi Prelatul l-a rugat pe rege să ofere o pălărie brodată unui actor care-l emoţionase în mod deosebit.

— Cum, bunul prelat merge la teatru ! ?

— De ce nu, dacă teatrul a devenit o şcoală de morală, de virtute şi de sentimente înălţătoare ? Scrie undeva că părintele creştinilor se amuza teribil în templul divin auzind vocile echivoce ale nefericiţilor lipsiţi de bărbăţia lor. N-am ascultat niciodată asemenea accente vrednice de plîns, ce întristează deopotrivă urechea şi inima. Cum de au putut unii să îndrăgească o atît de crudă muzică ? E îngăduit atunci, cred, să mergi să vezi minunata tragedie *Mahomet* în care e arătată, în adevărata ei lumină, inima unui scelerat ambiţios şi unde nebunia fanatismului e atît de bine zugrăvită încît se înfioară pînă şi sufletele simple ori mai puţin luminate care ar fi oarecum predispuse la aşa ceva. A, uite-l pe pastorul cartierului care tocmai se întoarce de la teatru împreună cu fiii lui discutînd despre tragedia lui Calas. Le formează astfel gustul, le luminează mintea şi cum are oroare de fanatism, gîndindu-se la furia atrabilară care a pustiit, precum o epidemie, jumătate de Europă vreme de douăsprezece secole, mulţumeşte cerului că a venit pe lume mai tîrziu. În anumite perioade ale anului, ne desfătăm cu un lucru ce vă era absolut necunoscut : am reînviat pantomima, atît de îndrăgită de cei vechi. Cîte organe n-a primit de la fire omul, animalul acesta inteligent, şi cîte posibilităţi de a-şi gîndi şi exprima numărul aproape infinit de sentimente ! Totul e expresie la aceşti oameni elocvenţi : ne vorbesc cu degetele cu tot atîta claritate cu cît poţi dumneata să o faci cu gura. Hippocrate zicea că degetul mare al mîinii umane revelă existenţa unui Dumnezeu ordonator. Îndemînaticii noştri mimi arată de cîtă magnificenţă a vrut acesta să facă uz cînd a alcătuit capul omului !

— Nu mai am nimic de spus : totul e cum nu se poate mai bine !

— Ce spui dumneata ? Ne mai rămîn multe de perfecţionat. Adevărat, am ieşit din barbaria în care eraţi cufundaţi ; mai întîi doar cîteva capete au fost mai luminate, dar naţia luată ca un tot era stupidă şi puerilă. Încetul cu încetul minţile s-au format. Ne rămîn însă de făcut mai multe decît am săvîrşit pînă acum, căci nu ne aflăm decît la jumătatea scării. Cu răbdare şi resemnare faci multe, dar mi-e teamă că binele absolut nu-i de găsit în lumea asta. Cred totuşi că doar căutîndu-l vom face ca lucrurile să fie măcar acceptabile.

CAPITOLUL XXVI

LAMPADARELE

Ieşirăm din sala de spectacole fără regrete şi fără a ne îmbulzi : ieşirile erau multe la număr şi largi. Lampadare atîrnate de ziduri luminau desăvîrşit străzile, iar luminile lor, combinîndu- se, nu lăsau nici umbră dar nici nu aveau strălucirea aceea de felinar, primejdioasă pentru vedere, căci opticienii de aici nu slujiseră cauza oculiştilor. Pe la colţuri nu vedeai prostituate care, cu un picior în şanţul canalizării, faţa boită, privirea îndrăzneaţă precum gestul să vă propună pe un ton neruşinat plăceri pe cît de grosolane pe atît de insipide. Nu mai erau îngăduite locurile de dezmăţ unde mergeau odinioară bărbaţii spre a se degrada, spre a se înjosi şi a roşi în proprii lor ochi, căci nu există din nefericire adevăr mai bine dovedit decît acela, trist, că o instituţie vicioasă nu e o frînă pentru celelalte vicii, care, dimpotrivă, sînt verigile de neseparat ale unui mic lanţ [1].

Cîţiva guarzi vegheau la odihna publică şi împiedicau tulburarea ceasurilir de odihnă.

— Iată singurii oşteni de care avem nevoie, îmi zise călăuza. Nu mai avem de întreţinut în vreme de pace o armată de dogi flămînzi pe care-i hrăneau pentru a-i asmuţi, la nevoie, asupra străinilor şi care au fost gata să-i

[1] Nefericit e oraşul cu multe curtizane. Tinereţea se uzează ori piere în jalnice voluptăţi vinovate, iar tinerii dezmăţaţi se căsătoresc doar atunci cînd, surmenaţi şi cu totul stinşi, nu mai pot să-şi fecundeze soţia tînără şi înşelată care tînjeşte după ei :

„*Semblables à ces flambeaux, à ces lugubres feux,*
Qui brûlent près des morts, sans échauffer leur cendre."
(Asemenea torţelor, lugubrelor făclii,
Ce ard lîngă cadavru, fără a-l încălzi.)
Colardeau

înfulece pe cei ai casei. Dar torţa războiului odată consumată s-a stins pe vecie, iar suveranii au avut bunăvoinţa să-şi plece urechea la vocea filosofului [1]. Prinşi în cea mai trainică dintre legături, şi anume aceea a propriului interes, pe care l-au recunoscut după atîtea veacuri de rătăcire, au lăsat lumina raţiunii să le cuprindă sufletul. Li s-au deschis ochii în ceea ce priveşte datoria pe care o aveau faţă de fericirea şi liniştea popoarelor şi nu au conceput altă glorie decît pe aceea de a guverna bine, preferînd să facă un mic număr de oameni fericiţi decît să dea cale liberă freneticei ambiţii de a domni peste ţări pustiite în care inimile sînt îndurerate şi puterea cuceritorului pe veci detestată. Înţelegîndu-se între ei, regii şi-au dat frontiere imperiilor, frontiere impuse parcă de natura insăşi, atunci cînd a separat statele respective prin mări, păduri ori munţi. Au înţeles că un regat mai puţin întins poate

[1] Carol al XII-lea e în mîinile unui guvern neputincios. Urcă pe tron ; e la vîrsta la care nu trăieşti decît prin simţuri şi iei primele senzaţii drept adevăruri imuabile. Toate ideile i se par bune pentru că nu ştie pe care s-o prefere. Fiind în această stare pernicioasă de activitate, îl citeşte pe Quintius Curtius, unde vede exaltat şi prezentat călduros ca model caracterul unui rege : îl adoptă. Doar războiul i se mai pare bun pentru a deveni ilustru. Ridică o armată, trece la fapte. Cîteva succese îl confirmă în pasiunea sa măgulitoare. Pustieşte sate, distruge oraşe, devastează provincii şi state, răstoarnă tronuri. Îşi imortalizează pe veci nebunia şi îngîmfarea. Să presupunem că ar fi fost învăţat din tinereţe că un rege nu trebuie să caute decît pacea şi bunăstarea supuşilor săi ; că adevărata glorie e dată de dragostea acestora ; că un eroism liniştit, preocupat de legi, de arte, e mai de preţ decît unul belicos. Să mai presupunem că i s-ar fi dat o idee dreaptă despre pactul pe care popoarele l-au făcut în mod necesar cu regii lor şi că i-ar fi fost arătaţi cuceritorii stigmatizaţi de lacrimile contemporanilor şi de blamul posterităţii : dorinţa lui înnăscută pentru glorie s-ar fi îndreptat spre lucruri folositoare ; şi-ar fi ocupat raţiunea şi luminile ei cu civilizarea statelor sale şi cu fericirea lor ; n-ar mai fi devastat Polonia, ar fi guvernat Suedia. Iată cum o singură idee falsă intrată în mintea unui monarh îl îndepărtează de adevăratele sale interese şi aduce nefericirea pentru o bună parte a globului.

avea o formă mai bună de guvernămînt. Tratatul general a fost dictat de înțelepții tuturor națiunilor, a fost adoptat în unanimitate și astfel ceea ce un secol de fier și noroi, ceea ce un om lipsit de virtute numea visurile unui om de bine a fost realizat de bărbați și luminați și simțitori. Vechile prejudecăți, nu mai puțin primejdioase, care-i învrăjbeau pe oameni în ceea ce privește credința au fost și ele uitate. Sîntem cu toții frați, iar indianul ori chinezul ce pun piciorul pe pămîntul nostru ne devin de îndată compatrioți. Îi obișnuim pe copii să privească întregul univers ca pe o singură familie adunată sub privirea părintelui comun. Felul acesta de a vedea lucrurile este fără doar și poate cel mai bun, de vreme ce luminoasa idee s-a răspîndit cu o neînchipuită rapiditate. Excelente cărți scrise de bărbați sublimi au fost făcliile de la care s-au împărtășit și alții, iar oamenii, îmbogățindu-și cunoștințele, au învățat să se iubească unii pe ceilalți și să se stimeze. Vecinii noștri cei mai apropiați, englezii, au devenit aliații noștri intimi : două popoare generoase nu se mai urăsc pentru simplul motiv că îmbrățișează nebunește rivalitatea proprie doar conducătorilor lor. Ne-am pus în comun luminile minții și darurile primite de la natură, spre avantajul tuturor. Englezoaicele, de pildă, pline de sensibilitate, au fost cum nu se poate mai pe placul francezilor, puțin cam prea ușurateci, iar franțuzoaicele au îndulcit în mod fericit umoarea melancolică a englezilor. Amestecul acesta este un izvor bogat de plăceri, de lucruri folositoare, de idei noi, primite cu bucurie și îmbrățișate. Marea schimbare a fost fructul tiparului [1], acest mare învățător al omenirii.

[1] Tiparul mai prezintă avantajul de a fi cel mai de temut frîu al despotismului, căci dezvăluie totul, face publice și cele mai mărunte abuzuri, comunică eternității prostia și chiar și slăbiciunile regilor. Dezvăluirea unei nedreptăți își prelungește ecoul pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale universului și revoltă toate sufletele libere și simțitoare. Prietenul virtuții trebuie să iubească tiparul, în schimb omul hain trebuie să tremure la vederea acestui instrument ce va răspîndi în cele patru vînturi povestea nedreptăților pe care le-a săvîrșit.

Săream de bucurie și-l îmbrățișam pe vestitorul acestor realizări care te consolau pentru ce a fost.

— O, cerule ! strigai mișcat, oamenii au devenit în sfîrșit demni de privirea ta, căci au înțeles că adevărata lor forță stă în unire. Voi muri împăcat, căci mi-a fost dat să văd ceea ce îmi doream cu atîta înfocare. Cu cîtă liniște te desparți de viață, cînd vezi în jur doar inimi fericite, înaintînd împreună, ca niște surori, spre ținta lungului lor drum, și anume autorul vieții !

CAPITOLUL XXVII

CONVOIUL

Acoperit în alb, un dric înainta, precedat de instrumente muzicale și încununat cu lauri de triumf ; îl conduceau bărbați în haine de culoarea cerului, ținînd în mîini ramuri de laur.

— Ce este ? întrebai.

— Carul victoriei, mi se răspunse. Cei ce părăsesc viața, cei ce au triumfat asupra mizeriilor existenței, fericiții care au ajuns la sînul Ființei Supreme, izvor a tot ce este bine, sînt priviți drept învingători. Ne devin sfinți : îi purtăm cu respect spre locul ce le va fi veșnicul lăcaș. Intonăm imnuri care exprimă disprețul nostru față de moarte. În locul descărnatelor închipuiri ce vă împodobeau sarcofagele nu vezi aici decît chipuri zîmbitoare, căci așa privim noi moartea. Nimeni nu-l plînge pe cel dispărut, ci fiecare își deplînge mai degrabă propria soartă. Adorăm

mîna divină ce i-a chemat la el pe unii dintre noi. Supuşi irevocabilei legi a firii, de ce să nu îmbrăţişăm din toată inima starea aceasta care nu poate decît să ne amelioreze fiinţa [1] ? Trupurile ne sînt transformate în cenuşă la trei mile depărtare de oraş, unde cuptoare veşnic aprinse în acest scop calcinează rămăşiţele pămînteşti. Laolaltă cu cetăţeni de rînd, acelaşi car funebru poartă doi prinţi şi un duce. Moartea şterge toate diferenţele şi ne readuce în starea de egalitate dată de natură copiilor ei. Înţeleptul obicei slăbeşte în inimile populaţiei groaza de moarte şi interzice mai-marilor lumii să fie orgolioşi. Rangul ţine de virtuţile pe care le ai, restul dispare, demnităţi, bogăţii, onoruri, care nu au nimic comun cu materia coruptibilă din care ne e făcut trupul şi care se face una cu cenuşa egalilor. Nimeni nu acordă vreo importanţă învelişului trecător. Nu cunoaştem epitafe, mausolee, amăgiri orgolioase şi puerile [2]. Nici măcar regii nu cheamă cînd mor prefăcuta groază în imensele lor palate : murind, nu găsesc mai mulţi linguşitori decît au avut în timpul vieţii. Coborînd în mormînt, mîinile lor nu ne mai smulg puţinele bunuri rămase nouă, iar moartea lor nu mai ruinează un oraş întreg [3]. Pentru a se evita greşelile, mortul nu e scos din casă pînă ce nu s-a întocmit un certificat de deces de către un inspector, om priceput, care specifică sexul, vîrsta şi boala defunctului. Se înscrie în registrele publice numele medicului, care l-a îngrijit, iar dacă, aşa cum spuneam, în cartea pe care tot omul o lasă după moarte se găseşte vreo cugetare frumoasă şi folositoare, aceasta e extrasă şi făcută publică : iată în ce constă tot elogiul funerar. E răspîndită la noi credinţa salutară că, despărţindu-se de trup, sufletului îi e îngăduit să viziteze locurile îndrăgite să-i revadă pe cei apropiaţi. Pluteşte în tăcere deasupra capetelor acestora şi are spectacolul prietenilor care îl regretă. Nu a pierdut acea înclinaţie, acea tandreţe care, aici, pe pămînt, îl unea cu alte inimi simţitoare şi îşi face o plăcere din a le sta în preajmă şi din a îndepărta primejdiile ce ameninţă firavele trupuri. Convingerea aceasta plăcută şi consolatoare insuflă, atît pentru acţiunile ce îţi sînt cerute cît şi pentru cele pe care singur le întreprinzi, încrederea de care duceaţi lipsă, tu şi ai tăi, pentru că, departe de a avea asemenea imagini înduioşătoare, vă vîraţi în cap himere triste şi negre. Îţi închipui ce adînc respect inspiră o asemenea credinţă tînărului care, pierzîndu-şi părintele, şi-l închipuie martor al acţiunilor sale cele mai neştiute. Prinde a-i vorbi în singurătatea lui, care se însufleţeşte mulţumită augustei prezenţe ce îl îndeamnă spre virtute, şi dacă e încercat de gîndul de a face ceva rău, îşi spune : *Mă vede tata ! mă aude tata !* Tînărul îşi şterge lacrimile, căci sufletul nu-i e întristat de groaznica idee de neant. I se pare că e aşteptat de umbrele strămoşilor lui, care nu-şi încetinesc mersul decît pentru a-l avea alături. Şi spune-mi, cine ar putea să refuze speranţa în nenumurire ? Şi chiar de n-ar fi decît o închipuire, nu ar trebui ea oare să ne fie dragă şi sfîntă ?

[1] Dacă nu are un suflet de babă fricoasă, cel care se teme excesiv de moarte e cu siguranţă un om hain.

[2] O moarte, fii binecuvîntată ! tu eşti cea care loveşti tiranul şi-l iei de pe faţa pămîntului ; tu pui frîu cruzimii şi ambiţiei, făcîndu-i una cu ţărîna pe cei adulaţi de o lume întreagă şi care dispreţuiau pe toţi ; ei cad, iar noi răsuflăm uşuraţi. Fără tine durerile ne-ar fi veşnice. O moarte, impui respect bărbaţilor cruzi şi fericiţi, vîrînd groaza în sufletele lor vinovate. Speranţă a celor neajutoraţi, întinde-ţi mîna asupra persecutorilor patriei mele ! Şi voi, viermi hulpavi ce mişunaţi prin morminte, prietenii mei răzbunători, veniţi în grabă asupra acestor cadavre îngrăşate de crimă !

[3] Pompelor funebre fastuoase cu care regii sînt duşi spre un cavou oarecare, ceremoniilor lugubre, festinurilor, mulţimii de imagini ale durerii generale, doliului universal nu le lipseşte decît un lucru : o lacrimă sinceră.

Cel ce vorbeşte e un singuratec [1]

Am o căsuţă la ţară, care contribuie mult la fericirea mea. Oferă două privelişti diferite : una e făcută din cîmpii fertilizate unde germinează preţiosul bob ce-i hrăneşte pe oameni ; cealaltă, mai puţin întinsă, e adăpostul cel de pe urmă al rasei umane, hotarul trufiei lui, spaţiul mărginit în care, indiferent, braţul morţii îşi îngrămădeşte victimele liniştite.

Departe de a stîrni în mine obişnuita repulsie izvorîtă din frică, vederea cimitirului face să mi se nască în minte înţelepte şi folositoare reflecţii. În el, nu mai aud vacarmul oraşelor ce paralizează sufletul. Singur cu augusta melancolie, gîndul mi-e plin de lucruri mărețe. Aţintesc o privire imobilă şi senină asupra mormîntului în care omul adoarme spre a renaşte, aducînd mulţumiri naturii şi justificînd înţelepciunea veşnică.

Fastul zilei mi se pare trist. Aştept crepusculul şi dulcele întuneric care, dînd farmec tăcerii nopţii, încurajează avîntul gîndurilor sublime. De îndată ce pasărea nocturnă, scoţînd un ţipăt lugubru, despică într-un fîlfîit greoi materia de umbră, apuc lira. Vă salut, tenebre maiestuoase ! Înălţaţi-mi sufletul ascunzînd ochilor mei scena schimbătoare a lumii, dezvăluiţi-mi tronul strălucitor al augustului adevăr !

Urechea a urmărit singuratica pasăre în zborul ei : se năpusteşte acum asupra unor oseminte şi, cu o lovitură de aripă, face să se rostogolească tigva unde odinioară sălăşluiau ambiţia, trufia, proiectele de o îndrăzneală nebună.

[1] Cred că pot introduce aici această pagină, căci e destul de potrivită cu subiectul, pe care chiar îl dezvoltă. E în stilul lui Young, dar am compus-o în franţuzeşte.

Se odihneşte din cînd în cînd, pe piatra rece unde orgoliul a gravat nume pe care nimeni nu le mai citeşte, pe groapa sărmanului împodobită cu flori !

Ţărînă a omului orgolios ! dispari pentru totdeauna din univers. Mai cutezaţi să aduceţi aici himerice titluri ! Trufie vrednică de plîns în tărîmul morţii ! Am văzut oase devenite praf închise în trei rînduri de sicrie : refuzau pasă-mi-te să se amestece cu cenuşa semenilor lor.

Apropie-te, trufaş muritor ; aruncă-ţi privirea pe aceste morminte. Ce importanţă mai are un nume pentru cine nu mai are nici unul ! Mincinosul epitaf menţine tristele silabe într-o lumină mai puţin avantajoasă decît noaptea uitării : e o banderolă bătută de vînt, plutind încă o clipă în aer înainte de a urma nava scufundată.

O, cît de fericit e cel ce n-a ridicat zadarnice piramide, ci a urmat neabătut calea onoarei şi a virtuţii. A privit cerul şi, văzînd căderea fragilului edificiu în care roiul necazurilor îi chinuia nemuritorul suflet, a binecuvîntat spada care seamănă groaza în sufletul hain ; iar cînd ne amintim chipul dreptului muribund, o facem pentru a învăţa să murim ca el.

A murit, acest om drept, şi ne-a văzut plîngînd, nu asupra trupului său, ci asupra noastră înşine ! Înainte de a se stinge, fraţii lui făceau cerc în jurul patului mortuar, iar noi îi vorbeam de adevărurile consolatoare de care-i era sufletul plin : i-l arătam pe Dumnezeul a cărui prezenţă o simţea mai bine decît noi toţi cîţi eram. Un colţ al cortinei părea să se fi ridicat pentru privirea ce se stingea... şi-a ridicat figura fericită, ne-a întins o mînă liniştită şi ne-a zîmbit înainte de a muri.

Nemernic vinovat ! tu, tiran ce semeni frica, tu care ai fost un scelerat, fericit în tot ce ai întreprins, moartea nu-ţi va fi blîndă ! Palid acum, pe patul de moarte, trecerea ta în lumea de dincolo îţi va arăta un spectru în-

grozitor ! bea pînă la fund caliciul amar, bea tot ce congrozitor ! bea pînă la fund caliciul amar, bea tot ce con-
ţine el mai oribil. Nu-ţi poţi ridica privirea nici la cer, n-o poţi aţinti nici pe pămînt, căci amîndouă te părăsesc, te resping : mori cuprins de groază, ca să nu mai trăieşti în infamie !

Dar clipa aceea teribilă, la al cărei gînd hainul pă-leşte, nu-l înfricoşează defel pe cel nevinovat. Inima-mi recunoaşte irevocabila lege a năruirii şi privesc mormintele acestea drept tot atîtea creuzete încinse în care materia se topeşte şi se dizolvă, aurul se purifică şi se desparte pentru totdeauna de metalul de rînd. Resturile pămînteşti se desprind, iar sufletul se avîntă spre frumuseţea începuturilor. De ce să priveşti cu groază rămăşiţele odinioară locuite de suflet ? Ele nu trebuie să fie decît icoana fericită a eliberării lui : un templu antic păstrează ceva din maiestate pînă şi în ruine.

Cuprins de un sfînt respect pentru ceea ce rămîne din om, cobor pe pămîntul presărat cu sfînta cenuşă a fraţilor mei. Pacea, tăcerea, nemişcarea rece, totul îmi spune : se odihnesc ! Înaintez, ocolesc mormîntul unui prieten, mormînt care poartă urmele lopeţii ce l-a săpat. Mă reculeg cinstindu-i memoria. Mă opresc. Ascult cu atenţie, ca pentru a auzi măcar cîteva din sunetele armonioase de care are parte în ceruri.

Astrul nopţilor lumina din plin, cu razele-i argintii, funebra scenă. Îmi ridicai ochii spre firmament spre a urmări mulţimea de lumi, norii în flăcări semănaţi în spaţiu cu o magnificenţă ce stîrneşte uimirea. Îmi lăsai apoi privirea tristă peste mutul coşciug unde putrezeau ochii, limba, inima celui ce odinoară vorbea cu mine despre sublimele minuni şi admira pe autorul fastuoaselor miracole.

Brusc, se produse o eclipsă de lună la care nu mă aşteptam. Nu-mi dădui seama decît în clipa în care întunericul mă învăluise deja şi nu mai distingeam decît un punct infim şi strălucitor pe care bezna avea să-l cuprindă curînd. O beznă adîncă îmi opreşte paşii, nu disting nimic. Merg la întîmplare, mă învîrt în loc. Ieşirea se ascunde. Norii se strîng, aerul şuieră, se aude în depărtare un tunet, ce soseşte zgomotos pe aripile de foc ale fulgerului. Mi se învălmăşesc gîndurile, sînt cuprins de un fior, mă împiedic de o grămadă de oase : groaza îmi iuţeşte paşii. Dau de o groapă în aşteptarea unui mort : cad în ea. Mormîntul mă primeşte de viu şi mă trezesc îngropat în măruntaiele umede ale pămîntului. Deja mi se pare că aud vocea morţilor salutîndu-mi venirea. Un fior de gheaţă mă străbate, o sudoare rece mă face să-mi pierd cunoştinţa şi mă prăbuşesc într-un somn letargic.

De ce oare n-am murit cînd eram în această stare de pace ! Doar eram îngropat ! Vălul ce ascunde veşnicia ar fi acum dat deoparte pentru mine. Nu mai am oroare de viaţă, ştiu să mă bucur de ea şi mă străduiesc s-o trăiesc în mod demn : dar în fundul sufletului meu o voce strigă că viaţa viitoare e preferabilă celei prezente.

Îmi revin. O lucire slabă începe să albească bolta înstelată. Raze, puţine la număr, brăzdează marginile norilor, cuprinşi încetul cu încetul de o lumină mai puternică, mai vie ; toţi dispar curînd la orizont, în timp ce eu privesc discul lunii pe jumătate ieşit din beznă. Iată-l acum în toată strălucirea, lucind ca înainte. Singuratecul astru îşi continuă mersul. Îmi recapăt curînd curajul şi mă smulg mormîntului. Pacea aerului, seninul cerului, razele albe ale norilor, totul mă linişteşte, îmi întăreşte sufletul şi risipeşte teama zămislită de beznă.

În picioare, privesc zîmbitor groapa care mă primise în sînul ei. N-avea nimic hidos. Ţărîna, doica mea, avea să-mi ceară, cînd va veni ceasul, pumnul de lut pe care mi l-a împrumutat. Nici urmă de fantomele cu care tenebrele îmi îngroziseră imaginaţia credulă.

Numai ea, imaginaţia, zămisleşte imagini sinistre. Prieteni dragi ! Am crezut că văd icoana morţii în această întîmplare. Am căzut în groapă cu teamă, această teamă pe care firea a dat-o vieţii ca unic sprijin în lupta cu relele ce o împresoară. Am fost însă cuprins de un somn dulce, nelipsit de o anumită voluptate. Dacă scena a fost îngrozitoare, n-a durat decît o clipă, aproape că nici nu a existat pentru mine : m-am trezit în dulcea lumină a unei zile pure şi senine, am alungat copilăreasca teamă şi pacea s-a pogorît în străfundurile sufletului meu. Tot aşa, după scurtul somn numit moarte, ne trezim în splendoarea soarelui veşnic, care, luminînd mulţimea fiinţelor, ne face să vedem nebunia prejudecăţilor noastre pline de teamă, precum şi izvorul nesecat şi neînceput al unei fericiri pe care nimic nu o va mai curma.

Dar ca să nu ai nici un motiv de frică, fii plin de virtute, muritorule drag ! Înaintînd pe scurta cărare a vieţii, fă în aşa fel încît inima-ţi să poată spune : „Nu-ţi fie teamă de nimic, mergi urmărit de privirea lui Dumnezeu, tatăl tuturor oamenilor. Nu te gîndi temător la el, adoră-i dimpotrivă bunătatea, speră în mila lui, umple-te de încrederea fiului care iubeşte, nu de groaza sclavului vinovat ce tremură ca varga."

CAPITOLUL XXVIII

BIBLIOTECA REGELUI

Uite ce visam cînd o blestemată de uşă aflată la căpătîi se deschise scîrţîind din balamale şi produse o adevărată revoluţie în somnul meu. Pierdui din vedere şi ghidul şi oraşul, dar, continuînd să fiu impresionat de tabloul ce mi se întipărise în minte, mă regăsii din fericire în acelaşi

vis. Acum eram singur, lăsat să mă descurc cum pot : era ziuă şi, prin simpatie desigur, mă aflam în biblioteca regelui, lucru de care a trebuit să mă asigur de nenumărate ori.

În locul celor patru săli lungi, nesfîrşite, care conţineau mii de volume, am descoperit doar un cabinet micuţ cu cărţi despre care puteai spune orice, numai că ar fi fost voluminoase nu. Surprins de o atît de mare schimbare, nu îndrăzneam să întreb dacă nu cumva cine ştie ce incendiu fatal a devorat bogata colecţie.

— Un incendiu, desigur, veni răspunsul, aprins însă cu bună ştiinţă de mîinile noastre.

Am uitat poate să vă spun că poporul acesta este cum nu se poate mai îndatoritor, că se arată deosebit de respectuos cu cei în vîrstă şi că răspunde întrebărilor ce i se pun, nu cum făceau fluşturaticii francezi care răspundeau punîndu-vă întrebări. Adevărat cărturar, bibliotecarul se apropie de mine şi, după ce-mi cîntări obiecţiile şi reproşurile, îmi răspunse după cum urmează :

— Convinşi de experienţele cele mai riguroase că spiritul îşi ridică el însuşi în cale mii de dificultăţi inutile, am descoperit că o bibliotecă bogată e locul de întîlnire al celor mai mari extravaganţe şi al celor mai deşănţate himere. Spre ruşinea raţiunii, pe vremea dumitale întîi se scria şi de-abia după aceea se gîndea. Autorii noştri urmează calea inversă şi i-am sacrificat pe toţi cei ce-şi îngropau cugetările într-un uimitor noian de cuvinte şi citate. Nimic nu rătăceşte mai mult mintea decît cărţile prost alcătuite, căci o dată ce ai acceptat fără un examen prea atent primele noţiuni, cele ce urmează devin concluzii pripite şi mergi tot aşa, din prejudecată în prejudecată şi din greşeală în greşeală. Soluţia care ni se impunea era reconstruirea întregului edificiu al cunoştinţelor omeneşti, proiect ce părea de nerealizat, într-atît era de vast, dar n-a trebuit în fapt decît să înlăturăm lucrurile inutile care ascundeau adevăratul punct de vedere : tot aşa, pen-

tru a ridica Luvrul, nu a fost nevoie decît să fie dărîmate cocioabele ce îl ascundeau privirii. În labirintul cărților, cunoștințele circulau la întîmplare, revenind neîncetat la punctul de plecare fără a putea să se înalțe, iar ideea exagerată pe care și-o făceau oamenii în legătură cu bogăția lor ascundea de fapt o sărăcie lucie. Într-adevăr, ce se găsea în mulțimea de tomuri ? Cele mai multe repetau lucruri știute și răsștiute. Întotdeauna filosofia ni s-a înfățișat sub aparența unei statui celebre, copiată fără încetare, dar niciodată înfrumusețată : originalul ne apare ca o întruchipare a perfecțiunii, în vreme ce copiile, fie ele din aur ori argint, parcă degenerează treptat. Filosofia este fără doar și poate mai frumoasă dacă e cioplită în lemn de o mînă aproape primitivă decît dacă e decorată cu podoabe de împrumut. De îndată ce se lasă în voia înclinării lor spre lenevie și se abandonează opiniei celorlalți, chiar și oamenii talentați devin imitatori servili și-și pierd darul invenției și al originalității. Cîte proiecte ambițioase și cîte speculații sublime nu au fost spulberate de uraganul opiniei ! Timpul nu a adus pînă la noi decît lucrurile facile și poleite care au avut aprobarea mulțimii, dar a înghițit cugetările bărbătești și energice, fie prea simple, fie prea înalte pentru a fi pe gustul vulgului. Dar cum zilele ne sînt numărate și nu trebuie irosite într-o filosofare puerilă, am dat o lovitură decisivă măruntelor controverse scolastice.

— Și ce-ați făcut ? Termină-ți, rogu-te, povestirea.

— Într-o înțelegere deplină am adunat, pe un cîmp, toate cărțile pe care le-am socotit frivole, nefolositoare ori primejdioase, și am făcut din ele o piramidă, care, ca înălțime și lărgime, părea un enorm turn : era fără posibilitate de tăgadă un nou turn Babel. Bizarul edificiu era încununat de ziare și pe laturi era sprijinit cu instrucțiuni episcopale, avertismente parlamentare, rechizitorii și panegirice. Era alcătuit din cinci ori șase mii de dicționare, din vreo sută de mii de tomuri de jurisprudență,

din cam tot atîtea poeme, din vreo mie șase sute de relatări de călătorie și dintr-un miliard de romane. Am dat foc îngrozitorului vraf, sacrificiu expiator făcut adevărului, bunului simț, bunului gust. Flăcările au luat cu ele, precum torenții, prostia omenească, mai veche sau mai nouă. Focul a durat mult. Cîțiva autori au fost arși de vii, dar țipetele lor nu ne-au oprit ; în inima cenușii am găsit pagini din operele lui P., ale lui De la H., ale abatelui A., care, dată fiind extrema lor răceală, n-au putut în nici un chip să ardă.

Zelul nostru, condus de luminile rațiunii, ne-a făcut așadar să repetăm ceea ce făcuse odinioară orbul zel barbar. Dar cum nu sîntem nici nedrepți și nici asemănători acelor sarazini ce-și încălzeau apa de baie cu capodopere, am procedat la o triere și spiritele savante au extras substanța a mii de volume *in-folio*, transferînd-o într-o mică plachetă, aproape la fel cum procedează priceputii alchimiști, care separă esența unei plante, o închid într-o fiolă și aruncă grosolana drojdie [1]. Am făcut compendii cu ce era mai important, am retipărit ce era mai bun și totul a fost îndreptat în acord cu adevăratele principii ale moralei. Compilatorii noștri sînt bărbați vrednici de toată cinstirea și îndrăgiți de întreaga națiune ; aveau gust și, cum erau capabili să creeze, au știut să aleagă numai ce era bun și să arunce restul. Ne-am dat seama

[1] Totul e schimbare pe globul acesta : mintea oamenilor modifică la infinit caracterul național, transformă cărțile făcîndu-le de nerecunoscut. Există oare un singur autor care, dacă gîndește drept, se poate lăuda cu motive temeinice că nu va fi batjocorit de generația viitoare ? Nu ne batem oare joc de înaintașii noștri ? Știm oare ce progres vor aduce copiii noștri ? Avem măcar idee de secretele pe care, brusc, ni le va dezvălui natura ? Cunoaștem noi temeinic spiritul uman ? Arătați-mi lucrarea care se întemeiază pe cunoașterea aprofundată a inimii omenești, a firii lucrurilor și a rațiunii drepte ! Nu ne prezintă fizica un ocean din care de-abia cunoaștem marginile ? De unde atunci rizibila trufie de a ne închipui, nebunește, că am trasat limitele unei științe ?

(căci trebuie să fim drepţi) că numai veacurilor însufleţite de un suflu filosofic le este dat să producă doar puţine lucrări, dar că al dumitale, secol în care cunoştinţele adevărate şi solide nu erau îndeajuns de înaintate, nu putea face ceva mai bun decît să adune cît mai multe materiale. Întotdeauna arhitecţii sînt precedaţi de salahori. La început, o ştiinţă se face bucăţică după bucăţică, fiecare îşi îndreaptă privirea asupra porţiunii ce îi revine şi astfel nimic nu scapă atenţiei, căci sînt analizate pînă şi detaliile. Nu se putea să nu scrieţi o puzderie de cărţi, dar nouă ne-a revenit asamblarea fragmentelor răspîndite. Cei care nu au nimic în cap ori cel mult sclipiri de o clipă sînt şi cei mai mari palavragii : bărbatul înţelept şi învăţat vorbeşte puţin, dar bine. Priveşte, rogu-te, cabinetul în care te afli : vei găsi în rafturile lui tot ce a scăpat mîniei focului. Puţine la număr, cărţile acestea au primit aprobarea veacului meu.

Mînat de curiozitate, m-am apropiat de primul raft şi am văzut că nu păstraseră, în ceea ce-i priveşte pe greci, decît pe Homer, Sofocle, Euripide, Demostene, Platon şi mai cu seamă pe prietenul Plutarh şi că Herodot, Safo, Anacreon ori măruntul Aristofan fuseseră cu toţii arşi. Am încercat eu să-l apăr pe defunctul Anacreon, dar îmi fură opuse cele mai bune argumente cu putinţă, pe care nu le voi mai scrie aici căci n-ar fi deloc pricepute de veacul în care trăiesc.

Al doilea corp al bibliotecii, destinat autorilor latini, îi cuprindea pe Virgiliu, Plinius, în întregime, ca şi pe Titus Livius dealtfel [1]. Lucreţiu fusese însă ars, cu excepţia cîtorva pasaje poetice, fizica fiindu-i eronată, iar morala pernicioasă. Fuseseră suprimate şi lungile pledoarii ale lui Cicero, mai degrabă retor abil decît filosof plin de elocinţă, dar fuseseră păstrate lucrările lui filosofice, una

[1] L-am recitit de curînd pe acest istoric şi mi-am dat seama că virtutea romanilor consta în a sacrifica specia umană pe altarul patriei : erau buni cetăţeni, dar oameni îngrozitori.

din realizările cele mai de seamă ale antichităţii. Îl găseai acolo şi pe Sallustius. Ovidiu şi Horaţiu [1] fuseseră epuraţi, iar odele acestuia din urmă păreau cu mult inferioare propriilor sale epistole. Din Seneca mai rămînea un sfert. Tacit fusese menţinut, dar cum în scrierile sale găseşti un ton sumbru ce zugrăveşte umanitatea în culori închise şi cum nu trebuie să ne facem o idee greşită despre natura umană, căci nu trebuie să o identificăm cu tiranii, citirea lui nu era îngăduită decît minţilor bine alcătuite. Catul dispăruse, ca şi Petronius de altfel, iar Quintilian era subţirel de tot.

Al treilea corp cuprindea cărţi englezeşti şi era cel mai bogat dintre toate. Îi găseai pe toţi filosofii produşi de insula aceasta războinică de negustori şi oameni politici. Milton, Shakespeare, Pope, Young [2] şi Richardson conti-

[1] Scriitorul are toată delicateţea, toată vioiciunea spirituală, toată urbanitatea cu putinţă, dar prea a fost admirat în toate secolele. Muza lui inspiră la odihnă voluptoasă, un somn letargic, o indiferenţă dulce şi primejdioasă. Place probabil curtenilor şi tuturor acelor suflete efeminate a căror morală se reduce în întregime la dorinţa de a nu vedea decît ziua de astăzi şi la îndrăgirea plăcerilor solitare.

[2] Domnul Le Tourneur a publicat o traducere din acest poet care s-a bucurat la noi de succesul cel mai mare, mai categoric, şi mai îndreptăţit : toată lumea i-a citit cartea plină de morală şi a admirat sublimul limbaj ce înalţă sufletul, îl hrăneşte şi încîntă, deoarece se sprijină pe adevăruri importante şi vorbeşte despre lucruri din a căror autentică măreţie îşi extrage întreaga elevaţie. Niciodată nu am citit ceva mai original, mai nou şi chiar mai interesant. Îmi place sentimentul acesta adînc care, mereu acelaşi, se nuanţează şi se diversifică la nesfîrşit. E un fluviu ce mă poartă. Îi gust imaginile vii şi energice a căror îndrăzneală e pe potriva subiectului. Găseşti şi la alţii dovezi, mai sistematice chiar, în favoarea nemuririi sufletului, dar nimeni n-a ştiut mai bine să trezească simţămintele. Poetul învinge inima, o supune, o pune în imposibilitatea de a aduce raţiuni contrare. Iată cît de mare poate fi magia expresiei, forţa elocinţei, care-şi înfige acul în suflete şi-l lasă acolo.

După mine, nu cenzorul care a cerut traducătorului o notă, ci Young are dreptate atunci cînd spune că din perspectiva veşniciei şi a recompenselor virtutea nu e decît un cuvînt, o himeră. Şi

nuau să fie tot atît de vestiţi. Geniul lor creator, pe care nimic nu-l putea ţine prizonier, în vreme ce noi trebuia să ne măsurăm cuvintele, energia fecundă a sufletelor lor libere stîrneau admiraţia acestui veac dificil. Uşuraticul reproş de a fi fost lipsiţi de gust dispărea în ochii acestor oameni care, îndrăgostiţi de ideile adevărate şi energice, îşi dădeau osteneala de a citi ştiind să şi mediteze la ce au citit. Din rîndul filosofilor fuseseră totuşi înlăturaţi scepticii periculoşi care voiseră să clatine temeiurile moralei. Condus de sentiment, poporul acesta virtuos dispreţuise

---

nu ne lăsăm duşi de fantome metafizice, căci ce poate fi un bine din care nu rezultă alt bine, nici în lumea aceasta nici în cealaltă ? De cîtă bucurie are parte în lumea aceasta omul drept şi virtuos ? dar cel năpăstuit ? Întrebaţi-i pe Brutus, pe Cato, pe Socrate bînd otrava ; încolţit, stoicul de bună credinţă va descoperi zădărnicia sectei lui. Îmi amintesc şi-mi voi aminti mereu excelentele cuvinte spuse de J.-J. Rousseau unuia dintre prietenii mei. Vorbind despre propunerea de îmbogăţire ce i se făcuse, întovărăşită de condiţii ruşinoase şi de cerinţa de a o ţine secretă, J.-J. Rousseau a adăugat : *Domnule, slavă cerului, nu sînt deloc materialist. Dacă aş fi, n-aş valora mai mult decît ei : recunosc doar recompensa adusă virtuţii.*

Mărturisesc că nu mă ridic la înălţimea lui Rousseau şi că mi-ar fi plăcut ca Dumnezeu să fi vrut altfel. Dar dacă m-aş crede în întregime muritor, în aceeaşi clipă m-aş considera dumnezeul meu, aş raporta totul la divinitatea mea, adică la persoana mea : aş practica aşa zisa virtute cînd mi-ar fi folositor, şi viciul la fel. Azi aş fura pentru prietenul sau pentru iubita mea ; certîndu-mă cu ei, mîine i-aş fura pentru a-mi face măruntele plăceri. Şi în toate acestea aş fi cum nu se poate mai consecvent, de vreme ce aş face ceea ce e plăcut divinităţii mele. Iubind însă virtutea pentru recompensa legată de ea, iar recompensa neavînd nimic arbitrar, trebuie să-mi reglez conduita nu după fantezia mea de moment, ci după inflexibila regulă fixată de veşnicul remunerator, care e şi legiuitorul. Aşa se întîmplă că adesea fac ceea ce trebuie să fac, deşi nu-mi place prea mult ; iar dacă libertatea mea se hotărăşte să facă binele, fac, în ciuda ispitei contrare, ceea ce vreau şi nu ceea ce-mi place. Dacă cerul ar fi vrut să ne conducă numai prin gustul pentru frumos, nu ne-ar fi dat decît un suflet ce raţionează, fără a mai adăuga şi sensibilitatea inimii : făcînd din noi fiinţe simţitoare urmează că a vrut să ne conducă prin atracţia exercitată asupra noastră de recompense

găunoasele subtilităţi şi nimic nu-l putuse convinge că virtutea ar fi o himeră.

Al patrulea corp conţinea cărţi italieneşti. *Ierusalimul eliberat*, cel mai frumos dintre toate poemele cunoscute, era la loc de cinste şi fusese arsă o întreagă bibliotecă de lucrări critice îndreptate împotriva încîntătorului text. Faimosul tratat intitulat *Despre delicte şi pedepse* fusese adus în starea de desăvîrşire pe care importanta lucrare o putea atinge. Am fost plăcut surprins să văd numărul mare de scrieri pline de cugetări filosofice date la iveală de această naţie, semn că sfărîmase talismanul ce părea să perpetueze în sînul ei superstiţia şi ignoranţa.

Am ajuns în cele din urmă la scriitorii francezi şi am atins cu o mînă avidă primele trei volume din raft : Descartes, Montaigne, Charron. Montaigne fusese scurtat pe alocuri, dar, cum este filosoful care a cunoscut cel mai bine natura umană, scrierile îi fuseseră păstrate în ciuda ideilor nu totdeauna scutite de orice reproş. În schimb, fuseseră arşi şi Malebranche vizionarul şi tristul Nicole, şi nemilosul Arnauld şi Bourdaloue cel crud. Tot ceea ce avea vreo legătură cu disputele scolastice dispăruse, aşa încît, atunci cînd am pomenit de *Scrisorile unui provincial* şi de desfiinţarea iezuiţilor, învăţatul bibliotecar a comis un anacronism dintre cele mai mari; i-am arătat greşeala şi mi-a mulţumit din inimă. Nu mi-a fost cu putinţă să găsesc *Scrisorile unui provincial*, şi nici măcar istoria mai recentă ce povestea amănunţit marea dispută : li se părea atît de măruntă ! Vorbeau despre iezuiţi cum vorbim noi astăzi despre druizi.

Fuseseră trimişi din nou în neantul din care nici n-ar fi trebuit vreodată să iasă numeroşii teologi botezaţi *părinţi ai bisericii*, scriitori plini de sofisme, de bizarerii, de obscurităţi şi de inepţii, diametral opuşi unui Locke ori unui Clarke : păreau a fi depăşit (spunea bibliotecarul) limitele demenţei de care e în stare omul.

Luam cîte o carte, o frunzăream, căutam cîte un autor pe care îl cunoşteam. Cerule, ce distrugere ! Ce de cărţi de mii de pagini transformate în fum !

— Dar unde-i celebrul Bossuet, tipărit pe vremea mea în paisprezece tomuri *in-quatro* ?

— Nimic n-a mai rămas din el.

— Cum ! vulturul ce se avînta în tăria cerului, geniul care...

— Cu mîna pe conştiinţă, ce-am fi putut păstra din el ? Avea geniu, e drept [1], dar ce jalnic l-a folosit. Ne-am însuşit maxima lui Montaigne care zice că *nu trebuie să ne întrebăm cine ştie mai multe, ci cine ştie mai bine. Istoria universală* a numitului Bossuet nu era decît un sărman schelet cronologic [2] lipsit de viaţă şi culoare. Iar reflecţiilor nesfîrşite cu care-şi întovărăşeşte subţiratica-i lucrare le-a dat un aspect atît de artificial şi de nefiresc încît cu greu ne vine să credem că a fost citit mai bine de cincizeci de ani.

— Cel puţin elogiile lui funerare...

— Ne-au indignat peste poate, fiind un jalnic exemplu de limbaj slugarnic şi linguşitor. Cum e cu putinţă ca un reprezentant al Dumnezeului păcii şi adevărului să urce în amvon spre a aduce laude politicii funeste, ministrului zgîrcit, femeii vulgare ori eroului criminal şi, descriind precum poeţii bătăliile, să nu verse nici o lacrimă asupra flagelului ce pustieşte pămîntul ? Nu se gîndea deloc în acele clipe să apere drepturile umanităţii, spunînd monarhului trufaş, prin vocea sfîntă a religiei, adevăruri mari şi înfricoşătoare. Mai degrabă voia să se zică : „Iată un om care ştie să vorbească. Îi elogiază pe morţi cînd cenuşa mai e caldă : cu atît mai mult îi va tămîia pe regii ce trăiesc." Nu sîntem prietenii lui Bossuet. Nu numai că era orgolios şi dur, un curtean suplu şi ambiţios, dar a şi acreditat elogiile funerare, ce s-au înmulţit după el precum torţele şi care, ca şi acestea, răspîndesc pe unde trec o duhoare otrăvită. Genul acesta de discursuri ni s-a părut a fi cel mai rău, cel mai frivol, cel mai primejdios din cîte există, căci e artificial, rece, mincinos, fad, neruşinat : contrazicea întotdeauna strigătul obştei ce se repercuta de zidurile între care oratorul, declamînd pompos, rîdea în sinea lui de culorile mincinoase cu care îşi împodobea idolul. Gîndeşte-te însă la Fénelon, rivalul şi învingătorul său, blînd şi modest, prevenitor şi simţitor, autorul lui *Telemah* şi al mai multor scrieri pe care le-am păstrat cu grijă, căci găseşti în ele, lucru rar, un fericit acord între raţiune şi sentiment [1]. Să compui *Telemah* la curtea lui Ludovic al XIV-lea ni se pare de o tărie vrednică de toată admiraţia. Regele n-a înţeles desigur cartea şi e tot ce se poate

---

[1] Ce servicii n-ar fi adus raţiunii umane bărbaţi ca Luther, Calvin, Melanchton, Erasm, Bossuet, Pascal, Arnauld, Nicole etc. de şi-ar fi folosit geniul întru nimicirea greşelilor minţii omeneşti, perfecţionarea moralei, a legislaţiei, a fizicii în loc să combată ori, dimpotrivă, să întărească nişte dogme ridicole ?

[2] Ca să se dea o aparenţă de adevăr cronologiei au fost inventate epocile, temelie iluzorie pe care s-a ridicat edificiul acestei ştiinţe imaginare. A fost lăsată pradă capriciului. Nu ştim să situăm principalele schimbări survenite pe glob, dar vrem să precizăm în ce veac a trăit cutare ori cutare rege. Suma de erori îşi duce liniştită traiul mulţumită înseşi calculelor cronologice. Se pleacă, de pildă, de la întemeierea Romei, dar această întemeiere e socotită pe baza unor probabilităţi, ori mai degrabă pe baza unor supoziţii.

[1] Elogierea sa a fost propusă de către Academia franceză drept temă concurenţilor apropiatului premiu de elocinţă. Dacă lucrarea va fi ce trebuie să fie, Academia nu o va putea premia. De ce să mai propui atunci subiecte pe care nu le poţi trata sub toate aspectele ?

De altminteri, îmi place genul acesta, căci, discutînd geniul unui bărbat de seamă, discuţi şi adînceşti arta căreia i s-a dăruit. Există lucrări excelente în acest domeniu, mai cu seamă cele ale domnului Thomas, care sînt lectura cea mai instructivă pe care o poate face un tînăr, căci îi dă cunoştinţe folositoare şi îi insuflă o dragoste raţională pentru glorie.

spune spre cinstea sa. Scrierea ar fi putut avea vederi mai largi, cunoştinţe mai adînci, dar cîtă forţă în simplitatea ei, cîtă nobleţe şi cît adevăr. Alături am pus operele bunului abate de Saint-Pierre, a cărui pană era lipsită de har, dar care a dat dovadă de o inimă sublimă. În şapte veacuri, ideile lui îndrăzneţe şi frumoase au ajuns la maturitatea necesară şi s-a dovedit că nu el era condus de himere, ci toţi acei care-l ridiculizau spunînd că e vizionar. Visurile lui s-au transformat în realitate.

Dintre poeţii francezi figurau Corneille, Racine, Molière, dar comentariile pe care le prilejuiseră fuseseră arse [1]. Am pus bibliotecarului întrebarea ce va mai fi pusă probabil încă şapte sute de ani :

— Dintre cei trei, pe care îl preferaţi ?

— Nu-l mai pricepem deloc pe Molière, căci au dispărut moravurile pe care le zugrăvea. Credem că a stigmatizat mai mult ridicolul decît viciul, iar voi aveaţi mai multe vicii decît trăsături ridicole [2]. În ceea ce îi priveşte pe cei doi tragici, ale căror plăsmuiri sînt mai durabile, mă mir că un om de vîrsta dumitale poate pune o asemenea întrebare. Pictorul prin excelenţă al inimii omeneşti, cel

[1] Comentariile sînt opera invidiei şi neştiinţei. Zelul de care dau dovadă pentru regulile gramaticale îmi stîrneşte mila şi cred că bărbatul de geniu nu poate avea destin mai crud decît de a fi judecat, în timpul vieţii ori după, de pedanţi, care nu te fac să vezi sau să simţi nimic. Nefericiţii critici, ce merg din cuvînt în cuvînt, seamănă cu miopii care, în loc să cuprindă dintr-o privire tabloul lui Le Sueur ori Poussin, se uită prosteşte la fiece trăsătură de penel fără să vadă vreodată ansamblul.

[2] E greşit să spui, aşa cum am găsit într-un elogiu adus lui Molière, că mai uşor e să vindeci ridicolul decît viciul. Şi chiar de ar fi aşa, cărei maladii a inimii trebuie date primele îngrijiri ? Va fi poetul complicele perversităţii generale adoptînd, primul, jalnicele convenţii prin care hainii încearcă să-şi ascundă fărădelegile ? Blestemat fie cel care nu simte întregul efect posibil al unei piese de teatru excelente şi care nu vede cît de sublimă e arta, în stare să unească atîtea inimi într-una singură !

care înalţă şi îmbogăţeşte sufletul, cel care a cunoscut cel mai bine ciocnirea dintre pasiuni şi adîncurile politicii avea fără îndoială mai mult geniu [1] decît rivalul său melodios, care, într-un stil mai pur, mai exact şi mai puţin energic, mai puţin strîns, nu a avut nici privirea lui pătrunzătoare, nici elevaţia, nici căldura, nici logica şi nici minunata lui diversitate de caractere. Adaugă la toate acestea scopul moral, mereu prezent la Corneille, care îl imboldeşte pe om să caute elementul tuturor virtuţilor, libertatea. După ce şi-a efeminat eroii, Racine îşi efeminează spectatorul [2]. Gustul e arta de a exalta lucrurile mărunte : în această privinţă, Corneille e mai puţin înzestrat decît Racine. Timpul, judecător suveran ce azvîrle în neant atît elogiile cît şi criticile, şi-a dat verdictul punînd o mare distanţă între cei doi scriitori : unul e un geniu de prima mărime, celălalt, cu excepţia cîtorva elemente luate de la greci, e doar un scriitor preţios, cum l-a caracterizat însuşi veacul său. Pe vremea dumitale, oamenii nu mai aveau tot atîta energie, voiau lucruri migălite, în timp ce măreţia are întotdeauna ceva aspru şi necioplit. Meritul principal devenise acum stilul, aşa cum se întîmplă la toate naţiile vlăguite şi corupte.

Am găsit şi un Crébillon, înfricoşătorul Crébillon, care a zugrăvit crima folosind îngrozitoarele culori ce o caracterizează. Mai era citit din cînd în cînd, dar nimeni nu mai consimţea să-l vadă jucat pe scenă.

[1] Corneille e original adesea prin aparenţa lui de sinceritate, de libertate şi de simplitate şi are chiar mai multă naturaleţe decît Racine.

[2] Racine şi Boileau erau doi curteni oarecare, ce se apropiau de monarh cu mirarea burghezului din strada Saint-Denis. Nu aşa se comporta Horaţiu în faţa lui Augustus. Nu găseşti ceva mai meschin decît scrisorile celor doi poeţi, extaziaţi că se află la Curte : cu greu îţi poţi închipui platitudini mai josnice. Cît despre Racine, a murit de supărare, că Ludovic al XIV-lea l-a privit chiorîş pe cînd traversa anticamera unde se adunau curtenii.

Vă închipuiţi că l-am recunoscut şi pe prietenul meu La Fontaine [1], ce continua să fie iubit şi citit. E primul printre poeţii moralişti, iar Molière, care avea gustul sigur, îi prezisese nemurirea. E drept că fabula este genul alegoric al sclavului care nu cutează să se adreseze stăpînului, dar, cum îndulceşte totodată tot ce poate avea aspru adevărul, e menită să fie multă vreme la preţ pe globul acesta, pradă a tot felul de tirani. Se prea poate ca satira să nu fie decît arma disperării.

Veacul acesta luminat îl înălţase pe inimitabilul fabulist deasupra lui Boileau [2], care, vorba abatelui Costar, făcea pe dictatorul în Parnas şi care, lipsit de imaginaţie, forţă, geniu, graţie şi sentiment, nu a fost decît un versificator exact şi rece. Fuseseră păstrate şi alte fabule, printre care cîteva de La Motte şi toate cele scrise de Nivernois [3].

Poetul Rousseau mi se păru destul de firav : se păstraseră din el doar cîteva ode şi cantate, dar vă închipuiţi cu siguranţă că jalnicele-i epistole, plictisitoarele şi poticnitele-i alegorii, *Mandragora* şi epigramele, toate acele emanaţii ale unei inimi depravate, toate murdăriile acelea fuseseră încredinţate focului pe care-l meritau de atîta amar de vreme. Nu pot să enumăr aici tăieturile făcute în cărţi vestite de altfel, toate bine venite. N-am văzut pe

[1] Poet prin excelenţă, La Fontaine e confidentul naturii şi admir cutezanţa celor ce scriu după el fabule din dorinţa vană de a-l imita.

[2] Criticul care, în loc să explice un autor, urmăreşte să facă din el un om ca toţi oamenii, se arată a fi trufaş, ignorant şi gelos, iar răutatea nu îl lasă să vadă clar ce e bun şi ce e rău într-o scriere. Critica nu e îngăduită decît celui cu luminile minţii, discernămîntul şi probitatea nealterate de nici un interes personal. O, criticule ! cunoaşte-te bine şi, de vrei să judeci sănătos într-o privinţă anume, adu la cunoştinţa judecăţii tale că, doar cu biata-ţi minte, nu poţi judeca nimic.

[3] Nimeni nu-şi va mai aminti peste şapte sute de ani că încîntătorul fabulist a fost duce şi priceput bucătar, ci doar că a fost un filosof ingenios.

nici unul din fluşturatecii poeţi care n-au făcut altceva decît să flateze gustul veacului şi au aşternut peste cele mai serioase obiecte de meditaţie înşelătorul smalţ numit spirit, amăgitorul raţiunii [1] : toate vorbele lor de duh, fruct al unei închipuiri frivole şi nestăpînite, reduse acum la adevărata lor valoare, se pierduseră în văzduh precum scînteile, care nu strălucesc mai viu decît pentru a se stinge mai degrabă. Toţi romancierii istorici, morali ori politici la care nu întîlneai decît absolut întîmplător adevăruri izolate, căci le lipsise ştiinţa îmbinării lor într-un tot care să le întărească pe fiecare în parte, toţi cei care nu se gîndiseră niciodată la toate aspectele ori raporturile posibile ale unui obiect, toţi cei care, pradă dorinţei lor de speculaţii, nu văzuseră şi nu urmăriseră decît propriile lor idei, toţi scriitori, deci, amăgiţi de geniu sau de lipsa lui dispăruseră ori fuseseră supuşi foarfecelui unei înţelepte critici, care încetase de a mai fi instrument de prejudiciere [2].

Folositoarea curăţire fusese făcută cu înţelepciune şi dragoste de ordine, la fel cum, atunci cînd în codrii deşi în care crengile împletite ascund drumul şi fac să domnească o umbră veşnică şi nesănătoasă, hărnicia omului aduce fierul şi focul : apar cărări presărate cu flori, blîndele raze ale soarelui risipesc întunericul, iar verdeaţa, şi mai însufleţită încă, odihneşte privirea călătorului ce poate să înainteze acum fără teamă ori dezgust. Într-un colţ se afla o carte curioasă, care mi se păru bine scrisă, intitulată *Despre reputaţiile uzurpate*. Expunea motivele care duse-

[1] Cînd a văzut în templul lui Venus statuia lui Adonis, favoritul ei, Hercule a exclamat : *Nu e nimic divin în tine !* Observaţia poate fi aplicată multor scrieri cizelate, delicate, ingenioase, efeminate.

[2] Un spirit înţelept ar trebui să dea un catalog raţional şi aprofundat al celor mai bune cărţi, din toate genurile, precum şi ordinea şi felul în care trebuie citite ; ar mai trebui să ne comunice propriile lui observaţii şi să indice, la ceilalţi, pasajele cele mai fecunde pentru gîndire.

seră la arderea atîtor cărţi şi care făceau ca pana atîtor scriitori, admiraţi totuşi pe vremea lor, să fie acum dispreţuită. Tot ea repara greşelile acelora pe care nedreptatea, invidia ori cine ştie ce altă pasiune îi făcuseră adversarii bărbaţilor de seamă ai timpului lor. [1]

Privirea îmi căzu pe un Voltaire.

— Cerule, dar nu mai e trupeş deloc ! Unde sînt cele douăzeci şi şase de volume *in-quarto* ieşite de sub pana lui strălucită şi neostenită ? Ce mirat ar fi vestitul scriitor de s-ar întoarce pe pămînt !

— Am fost siliţi să ardem bună parte din ele. Ştii desigur că această minte deosebită a plătit un tribut destul de măricel slăbiciunilor omeneşti. Îşi încropea ideile fără să le lase timp să se coacă. În locul tihnitei discuţii conduse de ideea de adevăr prefera tot ce avea un caracter îndrăzneţ, de aceea rar a cugetat adînc. A fost o rîndunică iute, care atingea cu graţie, fără să se ude, suprafaţa unui fluviu larg, care bea, ori mai degrabă îşi umezea ciocul, din zbor : părea un geniu, avînd doar spirit. Nu i se poate totuşi refuza cea mai importantă, mai nobilă şi mai mare dintre virtuţi : dragostea pentru umanitate, căci a detestat şi stigmatizat împilarea şi tirania de orice fel. A făcut să vină pe scenă morala raţională, care mişcă pe oricine şi a zugrăvit eroismul sub înfăţişarea lui adevărată. A fost, în sfîrşit, cel mai mare poet francez. I-am păstrat poemul, în ciuda planului său mediocru, dar numele lui Henric al IV-lea îl va face nemuritor. Adorăm mai cu seamă frumoasele lui tragedii, izvorîte dintr-un penel de o vioiciune, varietate şi adevăr fără pereche. Am păstrat şi toate piesele în proză în care nu face pe bufonul, nu e indigest ori

[1] Ar trebui scrisă o carte, deja scrisă dealtfel : *Despre marile evenimente pricinuite de cauze mărunte.* Dar cine va găsi adevăratul fir conducător ? Ori o alta, foarte potrivită veacului : *Despre bărbaţii la putere deveniţi persecutori spre a sluji josnicia celor pe care îi dispreţuiesc.* În fine, o alta : *Crimele suveranilor.*

lipsit de sare : în ele e cu adevărat original [1]. Dar ştii prea bine că în ultimii cincisprezece ani de viaţă nu mai avea decît o mînă de idei, întoarse cînd pe-o faţă cînd pe cealaltă. Se repeta. Se lua la harţă cu oameni pe care ar fi făcut mai bine să-i dispreţuiască în tăcere. S-a apucat, din nefericire, să scrie injurii plate şi grosolane chiar la adresa lui Jean-Jacques Rousseau, îmboldit de o furie invidioasă din pricina căreia uita de sine şi scria fără spirit. Am fost siliţi să aruncăm pe foc aceste orori ce n-ar fi putut să nu-l dezonoreze în ochii întregii posterităţi, cîtă va fi fiind ea. Mai grijulii cu onoarea lui decît el însuşi, pentru a-l salva pe marele bărbat, am distrus jumătate din ceea ce a făcut.

— Domnilor, sînt încîntat şi în acelaşi timp edificat de faptul că-l găsesc aici în întregime pe Jean-Jacques Rousseau. Ce carte al său *Emil* [2] ! Ce suflet simţitor transpare

[1] Exactitudinii reci şi regularităţii ce-mi aminteşte neîncetat artificiul şi minciuna le prefer pe pictorul naturii care, aplicînd penelul pe pînză, îi dă frîu liber, optînd pentru o libertate sinceră şi îndrăzneaţă ce însufleţeşte culorile. Cît de strălucit este scriitorul care, lăsîndu-se cu totul în voia geniului său, se abandonează neglijenţelor voite, presară ici şi colo figuri reuşite şi variate, binevoieşte să aibă cusururi, se complace într-o anumită dezordine şi nu e nicicînd mai interesant decît atunci cînd încalcă regulile. Acesta e omul de gust desăvîrşit : ştie că plictisitoarea simetrie nu-i încîntă decît pe proşti, că toate închipuirile vii vor să li se dea şi aripi, că doar vioiciunea ce reuşeşte să scoată din torpoare sufletul face să ai cititori şi că, precum focul elementar, scriitorul trebuie să fie mereu în acţiune. Secretul nu-i ştiut însă decît de puţini ; ceilalţi se trudesc, transpiră, fac nenumărate eforturi, năzuiesc spre o perfecţiune scîrţîitoare. Numai cine s-a născut scriitor e energic, sclipitor, rapid, deasupra regulilor, introducînd în sufletul cititorului, dintr-o trăsătură de penel, atît ideea pe care o are cît şi plăcerea. Aşa e Voltaire : un cerb care străbate în goană cîmpul literelor, în vreme ce aşa-zişii lui imitatori, recii lui epigoni, cum ar fi La H. şi alte asemenea sloiuri de gheaţă, nu-s decît nişte broaşte ţestoase ce de-abia se tîrăsc.

[2] Cîte platitudini nu s-au tipărit împotriva nemuritoarei opere ! Cum de cutează cineva să scrie atunci cînd nu ştie să citească ?

în frumosul său roman *Noua Eloiză !* Cîtă energie, pătrundere și simț politic în ideile cuprinse în *Scrisori de pe munte* ! Cîtă demnitate și cîtă vigoare în toate celelalte scrieri ale sale ! Gîndește și te face să gîndești ! Mi se pare că totul merită să fie citit.

— Așa am gîndit și noi, îmi luă vorba bibliotecarul. Meschină și crudă cum nu se mai poate a fost trufia veacului dumitale. Ca să fim drepți, nici nu l-ați înțeles : superficialitatea spiritului vostru nu și-a dat osteneala să-l priceapă și nu putem tăgădui că avea oarece dreptate să vă disprețuiască. Pînă și filosofii voștri s-au purtat ca prostimea... Dar găsesc că sîntem amîndoi de acord în ceea ce-l privește : ne înțelegem și e de ajuns.

Răsfoind volumele de pe ultimele rafturi, am revăzut cu plăcere cîteva din scrierile îndrăgite odinioară de nația mea: *Spiritul legilor, Istoria naturală, Despre spirit,* aceasta din urmă avînd și pasaje comentate [1]. Nu fuseseră uitate *Prietenul oamenilor, Belisarie, Operele* lui Linguet, elocventele *Discursuri* ale lui Thomas [2], Servan, Dupaty, Le Tourneur și nici *Convorbirile lui Focion.* Recunoscui astfel numeroasele scrieri filosofice ale secolului lui Ludovic al XV-lea [3]. *Enciclopedia* fusese refăcută după un plan mai bine gîndit, căci în loc de a mai da urmare jalnicului gust de a reduce totul într-un dicționar, adică de a îmbucătăți științele, fiecare era dată acum în întregul ei, iar privirea cuprindea dintr-o dată, sub forma unor ta-

[1] Din trandafirul din care își extrage albina dulcea miere, păianjenul extrage otravă ; tot așa omul hapsîn își întreține perversitatea cu aceeași carte ce aduce înțeleptului cea mai mare mulțumire.

[2] Nu mai există tribune pentru discursuri, dar elocința n-a murit : vorbește, ridică uneori tonul, iar dacă nu poate uneori să reinsuflețească în noi virtutea, ne face măcar să ne rușinăm și să roșim.

[3] Filosofia care se ocupă cu natura omului, cu politica și morala răspîndește lumini folositoare ; detractorii ei sînt fie imbecili, fie proști cetățeni.

blouri vaste înșirate în ordine, toate părțile ei constitutive. Științele, meșteșugurile, erau legate între ele prin firul unei metode interesante și simple, iar tot ce se scrisese împotriva religiei creștine fusese ars ca un lucru devenit absolut nefolositor.

La cererea mea de a vedea cărțile de istorie, bibliotecarul îmi spuse :

— Locul le-a fost luat în parte de picturi, faptele avînd o certitudine fizică și fiind deci de resortul penelului. La urma urmei, istoria e știința faptelor, raționamentele și reflecțiile aparținînd numai istoricului, nu lucrului însuși. Pe de altă parte, faptele sînt puzderie. Ce de credințe adînc înrădăcinate, ce de legende, ce de amănunte, fără sfîrșit ! Problemele veacului lor sînt cele mai interesante pentru contemporani și totuși, veac de veac, sînt singurele care nu au fost adîncite.

Istoricii au descris cu răbdare evenimentele antice, străine, dar nu și-au îndreptat atenția asupra prezentului. Spiritul conjectural a strălucit în defavoarea exactității, iar oamenii și-au cunoscut atît de puțin slăbiciunea încît unii au cutezat să scrie istorii universale, mai nesăbuiți în aceasta chiar și decît naivii indieni, care puneau totuși la temelia lumii fizice patru elefanți. Istoria a fost pînă la urmă într-atît de desfigurată, într-atît de plină de minciuni și de reflecții infantile, încît, în comparație cu poveștile acelea în care navigi fără busolă ca pe o mare nețărmurită, romanul a părut să găsească înțelegere la oamenii întregi la minte [1].

[1] De cugetăm la natura minții omenești, putem ușor recunoaște imposibilitatea de a face o adevărată istorie veche. Cea modernă șochează mai puțin părerea noastră despre verosimil, dar de la aceasta la adevăr e aproape tot atît ca de la adevăr la minciună. Nu învățăm deci nimic din istoriile moderne. Fiecare istoric modifică faptele după ideea pe care și-o face despre ele, aproape tot așa cum fiecare bucătar își are felul său de a pregăti mîncărurile : ești nevoit să mănînci după gustul bucătarului și să citești după gustul scriitorului.

Am alcătuit așadar un mic compendiu, în care am creionat secolele, atenția fiind reținută de personajele care au avut cu adevărat o influență asupra destinului imperiilor [1]. Am lăsat deoparte domniile în timpul cărora nu vezi decît bătălii și exemple de nebunie. A trebuit să le trecem sub tăcere și să nu prezentăm decît ceea ce poate face cinste omului. E poate primejdios să înregistrezi toate excesele crimei, căci numărul celor ce s-au făcut vinovați poate fi privit drept scuză și cu cît vezi mai puține fărădelegi, cu atît ești mai puțin tentat să comiți. Am tratat natura umană așa cum fiul respectuos, temîndu-se să nu-și facă tatăl să roșească, a aruncat un văl peste urmele beției.

Apropiindu-mă de bibliotecar, i-am cerut la ureche istoria veacului lui Ludovic al XV-lea, urmarea *Veacului lui Ludovic al XIV-lea* de Voltaire.

Această istorie a fost scrisă în secolul XX. N-am citit vreodată ceva mai curios, mai ciudat, mai neobișnuit. Pentru a zugrăvi ciudățenia circumstanțelor, istoricul nu lăsase deoparte nici un amănunt, iar curiozitatea și mirarea mea creșteau la fiece nouă pagină. Mi-am schimbat multe din părerile mele și am înțeles că veacul în care trăiești e, pentru tine, cel mai îndepărtat cu putință. Am rîs, m-am minunat, dar am și plîns, cel puțin tot atît... Nu pot spune aici mai multe, deoarece actualitatea e precum acele pateuri ce nu sînt bune de mîncat decît atunci cînd s-au răcit [2].

---

[1] Nu știu de ce atunci cînd se scrie o istorie se spune „veacul lui Carol al VI-lea", „al lui Ludovic al XIII-lea" etc. Această exprimare greșită induce în eroare pe cititorul nefilosof. Monarhul care, așa cum se întîmplă cel mai adesea, nu și-a influențat cu nimic veacul trebuie trecut printre oamenii de rîd și, de pildă, după moartea lui Henric al IV-lea ar trebui spus „vom zugrăvi acum veacul lui Richelieu" etc.

[2] Totul se află cu vremea. Secrete pe care le credeai păzite cu strășnicie vor ajunge publice așa cum rîurile ajung în mare: nepoții noștri vor ști tot.

CAPITOLUL XXIX

LITERAȚII

Părăsind biblioteca, am fost oprit de un bărbat care nu scosese nici o vorbă vreme de trei ceasuri și cu care am început să discut. Conversația ajunse la literați.

— Nu am cunoscut mulți, îi spusei, dar cei pe care îi frecventam erau blajini, cumsecade, modești și cinstiți. Iar dacă aveau și cusururi, le răscumpărau prin atîtea calități prețioase încît, doar dacă nu erai în stare de prietenie, nu te lăsai cucerit. Caracterul celorlalți era desfigurat de invidie, ignoranță și calomnie, deoarece orice persoană publică e expusă idioatelor vorbe ale mulțimii, care, deși oarbă, susține sus și tare tot ce-i trece prin minte [1]. Puternicii zilei, lipsiți de talent și virtute, erau geloși pe literați, țintă a privirilor națiunii, și se prefăceau că-i disprețuiesc [2]. Scriitorii mai aveau de luptat și cu gustul nesocotit al publicului, care, zgîrcit cu aplauzele în măsura în care era copleșit de atîtea opere, întorcea uneori capodo-

---

[1] Cutare, incapabil să scrie un rînd, dar avînd talentul oral al satirei, tot criticînd orice carte, tot disprețuindu-i pe autori, dînd astfel apă la moară răutății, s-a convins pe sine însuși că e om de gust și de finețe; se înșeală însă, atît în judecata despre sine, cît și în judecata despre ceilalți.

[2] Cele mai multe state nu își datorează splendoarea, puterea și gloria de care se bucură puternicilor monarhi, celor mai bogați principi ai lor sau guvernatorilor. Nu oamenii politici au făcut să înainteze atît de mult artele, științele și chiar și arta de a cîrmui. Cine a măsurat Pămîntul? cine a descoperit sistemul astrelor? cine a scris istoria naturală? cine a scrutat secretele chimiei, anatomiei, botanicii? Numai și numai oamenii obișnuiți, care, în ochii înțeleptului, trebuie să-i pună în umbră pe așa-zișii mai-mari ai lumii, pitici trufași care nu se hrănesc decît cu propriul lor orgoliu. Într-adevăr, nu regii, miniștrii sau cei investiți cu autoritate sînt adevărații stăpîni ai lumii, ci bărbații superiori, a căror voce tunătoare spune veacului lor: „Renunță la cutare prejudecată prostească, gîndește într-un fel mai nobil, calcă în

perelor spatele, pentru a se extazia la cine știe ce bufonerie. Mai aveau nevoie și de un curaj deosebit ca să rămînă credincioși unei cariere pentru care trufia omenească le dădea mii de ocazii de dezgust. Dar au înfruntat și insolentul dispreț al unora, și cuvintele imbecile ale prostimii : stigmatizîndu-le dușmanii, dreptul renume le-a încununat nobila strădanie.

— Îi recunosc în descrierea pe care mi-o oferi, îmi spuse, atent, interlocutorul. Literații au devenit între timp cei mai respectabili cetățeni. Nu e cineva care să nu simtă nevoia să fie mișcat, înduioșat, aceasta fiind plăcerea cea mai vie pe care o poate sufletul gusta. Lor le-a încredințat statul acest principiu al virtuților, iar ei, zugrăvind tablouri maiestuoase, înduioșătoare ori înfricoșătoare, îi fac pe oameni mai capabili de iubire și, perfecționîndu-le simțirea, îi înclină spre toate marile calități ce-și găsesc în ea izvorul. Gîndim cu toții că scriitorii veacului dumitale i-au întrecut cu mult pe cei de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea in ceea ce privește morala ori ideile adînci și folositoare, căci au zugrăvit greșelile regilor, nefericirile prin care au trecut popoarele, ravagiile produse de pasiuni, strădaniile virtuții și chiar efectele crimei. Credincioși vocației lor [1], au avut cutezanța să sfideze trofeele însîngerate închinate tiraniei de către servitute și neștiință. Niciodată n-a fost mai bine apărată cauza umanității și, deși au pierdut-o printr-o fatalitate de neînțeles, întreprinzii ei avocați n-au fost mai puțin încununați cu lauri. Toate adevărurile luminoase izvorîte din aceste suflete tari și cutezătoare au fost păstrate și transmise din generație în generație [1]. Multă vreme călcată în picioare, sămînța e deodată purtată de un vînt prielnic ; de găsește un teren prielnic, crește, se înalță, se transformă într-un copac al cărui frunziș stufos e totodată podoabă și adăpost. Dacă, fiind mai înțelepți cu privire la ce este adevărata măreție, disprețuim fastul și ostentația celor puternici și ne îndreptăm privirile de la un timp spre lucruri demne de năzuința omului, aceasta o datorăm literaturii [2]. Scriitorii noștri au fost și mai curajoși decît ai voștri. Dacă vreun prinț ar încălca legea, ei ar face să retrăiască vestitul tribunal din China, i-ar grava numele în bronzul înfricoșător în care rușinea lui ar trăi veșnic : în mîinile lor istoria este un obstacol pentru falsa glorie, o acuzație la adresa criminalilor iluștri, creuzetul în care, dacă nu a fost om, eroul dispare. Fie ca stăpînii lumii, care se plîng că toți cei ce

---

picioare ceea ce ai respectat nebunește și respectă ceea ce ai călcat neștiutor în picioare, profită de greșelile trecute spre a cunoaște mai bine drepturile omului, adoptă-mi ideile ; aceasta e calea pe care trebuie s-o urmezi, acum mergi singur și-ți garantez reușita."

[1] Neron dăduse găzduire în palatul său vestitei Locusta, pricepută ca nimeni alta în pregătirea otrăvurilor subtile. Într-atît dorea s-o aibă în preajmă pe femeia folositoare planurilor sale încît a înconjurat-o cu paznici. Ea a pregătit băutura ce i-a adus lui Britannicus moartea. Cum efectul otrăvii a fost și înnegrirea feței nefericitului prinț, Neron a pus să fie dat cu un fard alb, ce oferea privirii doar paloarea unei morți naturale. Pe cînd era însă dus spre mormînt, a început o ploaie care a spălat fardul și a arătat lumii întregi ceea ce împăratul voia să ascundă. Alegoria e destul de potrivită : regilor le place să încălzească la sîn monștri credincioși ; fie că sînt orbiți, fie că disprețuiesc legea, fie că sînt prea încrezători în propria lor putere, cred că înșeală privirile ațintite asupra lor ; curînd însă, istoria se dovedește a fi ploaia abundentă ce spală pudra mincinoasă dînd crimei culoarea firească.

[1] Mințile de rînd și cele ce nu au adîncit îndeajuns problemele ocîrmuirii sînt departe de a vedea legătura dintre științe și speculații, pe de o parte, și fericirea și bogăția statului, pe de altă parte.

[2] Se poate susține cu destulă certitudine că, progresînd pe zi ce trece și cuprinzînd treptat toate statele, luminile minții vor distruge definitiv ciudata mulțime de legi, înlocuindu-le cu altele mai firești, mai raționale. Rațiunea publică va avea o voință puternică și înțeleaptă ce va schimba la față națiunile. Tiparul va aduce omenirii acest important serviciu. Să tipărim deci ! și toată lumea, femei, copii, valeți, să citească. Să nu tipărim însă decît ceea ce e adevărat și folositor și să chibzuim bine înainte de a scrie.

vin la ei o fac silit ori cu viclenie, să-şi dea seama de greşeală : nu se află oare întotdeauna în preajma lor aceşti oratori muţi, intreprizi, independenţi, ce nu cer favoruri şi nu au aşadar a se teme de vreo disgraţie şi de la care ar avea de învăţat, fără să se simtă ofensaţi [1] ? Să fim drepţi cu nobilii scriitori : nu există breaslă care să-şi fi îndeplinit mai bine menirea. Unii au nimicit superstiţia ori au susţinut drepturile popoarelor, alţii au săpat noi galerii în fecunda mină a moralei ori au zugrăvit virtutea dîndu-i chipul unei sensibilităţi îngăduitoare [2]. A uitat slăbiciunile de care au dat dovadă ca oameni şi nu mai vedem decît uriaşa lumină pe care au creat-o sau mărit-o, adevărat soare moral ce nu se va stinge decît o dată cu făclia universului !

— Mi-ar face mare plăcere să-i pot vedea pe bărbaţii voştri iluştri, căci m-am simţit dintotdeauna puternic atras de scriitorii buni ; îmi place să-i privesc şi mai cu seamă să-i ascult.

— Ai noroc, Academia este azi deschisă : va fi primit un literat.

— Va ocupa locul unuia care a murit, fireşte.

---

[1] Am citit o excelentă tragedie de Eschil, şi anume *Prometeu* : alegoria — un geniu strivit de un despot — e frumoasă şi limpede. Pentru că i-a luminat pe oameni, pentru că le-a adus focul celest, e legat de vîrful unei stînci ; ars încetul cu încetul de razele soarelui, corpul îşi schimbă culoarea ; nimfele pădurilor şi cîmpurilor îl înconjoară cu gemete, îl plîng, dar nu-i pot alina suferinţa. Furiile îi leagă lanţuri de picioare, lanţurile îi intră în carne. Deşi supus la atîtea cazne, în inima lui nu poate pătrunde remuşcarea de a fi fost virtuos.

[2] Ce răsplată pentru autorul, prieten al binelui şi adevărului, care te face să-ţi cadă pe carte-i o lacrimă fierbinte ori, lăsînd-o din mînă, să oftezi din adîncul sufletului şi să-ţi ridici pentru cîteva clipe privirea spre cer jurînd că vei fi virtuos ? Iată desigur cea mai frumoasă plată pe care o aşteaptă. Ce pot fi pe lîngă acest triumf rumorile contradictorii zămislite de un renume pe cît de van pe atît de trecător, pe cît de nesigur pe atît de invidiat ?

— Ce spui ? Să trebuiască oare ca meritul să aştepte ca secera morţii să ia capul cuiva pentru a-i ocupa locul ? Nu avem număr fix pentru academicieni : fiecare talent îşi găseşte aici cununa şi avem suficiente pentru a-i răsplăti pe toţi [1].

CAPITOLUL XXX

ACADEMIA FRANCEZĂ

Ne îndreptarăm, deci, spre Academia franceză. Îşi păstrase numele, dar cît de schimbată era ! Cît se transformase locul în care îşi ţinea adunările ! Nu mai ocupa o parte din palatul regilor. O, uimitoare schimbări aduse de timp ! Un papă s-a instalat în locul Cezarilor ! Neştiinţa şi superstiţia au locuit la Atena ! Artele frumoase au luat drumul Rusiei ! S-ar fi putut oare crede pe vremea mea că muntele odinioară ridiculizat pentru că lăsase să se vadă pe culmile lui nişte măgari păscînd ciulini avea să devină imaginea fidelă a Parnasului antic, sediu al geniului, locul ales de vestiţi scriitori ? Se renunţase de aceea la numele de *Montmartre*, concesie făcută opiniei din pură complezenţă.

Umbrit din toate părţile de păduri venerabile, augustul loc era consacrat solitudinii. O lege specială interzicea producerea oricărui zgomot discordant în preajma sa. Carierele de ipsos erau epuizate, iar pămîntul zămislise noi straturi de piatră spre a sluji de temelie nobilului refugiu.

---

[1] Autorul care nu a făcut prea mare senzaţie se poate uşor consola zicîndu-şi că într-un veac mai puţin luminat ar fi fost un scriitor ilustru. Dacă ar fi mai sensibil la progresele cunoaşterii omeneşti decît la interesele vanităţii lui, s-ar bucura că rămîne doar un obscur autor.

Mîngîiat de cele mai blînde priviri ale soarelui, muntele acesta hrănea copaci ale căror coroane înalte fie se împleteau în văzduh, fie desenau, din loc în loc, un început de deschidere prin care ochiul avid evada spre ceruri.

Urc în urma călăuzei, zăresc din cînd în cînd frumoase ermitaje situate la oarecare distanță unul față de altul. Am întrebat atunci cine stă în acele locuri înconjurate de verdeață, pe jumătate întunecate, pe jumătate luminate, al căror aspect avea ceva interesant.

— Vei afla îndată. Grăbește-te, se apropie momentul.

Și, într-adevăr, am văzut un mare număr de persoane venind din toate părțile, și nu în trăsură, ci pe jos. Vorbeau cu aprindere. I-am urmat într-o clădire destul de vastă, dar foarte simplu ornamentată. La ușa sanctuarului muzelor nu vedeai vreun ostaș de pază sprijinit în halebarda grea : nimic nu mă împiedică așadar să intru, amestecat în mulțimea oamenilor de bine [1].

Sala avea o acustică atît de bună încît și cea mai șoptită voce de academician se făcea auzită pînă în ungherele cele mai îndepărtate. Nu mai puțin remarcabilă era ordinea ce domnea în ceea ce privește locurile : de jur-împrejurul sălii se înșiruiau mai multe rînduri de gradene, căci poporul acesta știa prea bine că la Academie urechea trebuie răsfățată, așa cum ochiul e răsfățat într-un salon de pictură. Am privit pe îndelete totul. Numărul fotoliilor academice nu mi se păru limitat prostește și, lucru curios, deasupra fiecăruia flutura un steag pe care se citeau deslușit titlurile scrierilor academicianului așezat în el. Oricine putea să se așeze într-un fotoliu, cu singura condiție să desfășoare deasupra capului un astfel de drapel pe care să-i stea scrise titlurile. Vă închipuiți, desigur, că nimeni n-ar fi îndrăznit să arboreze un steag alb, precum pe

[1] Am fost întotdeauna ispitit să privesc cu atenție personajele importante și am constatat că totul — înfățișare, gesturi, atitudinea capului, ținută, privire — le deosebește de oamenii de rînd. O nouă știință, fizionomia, se cere dusă la capăt.

vremea mea episcopii, ducii, mareșalii, preceptorii [1]. Cu atît mai puțin ar fi cutezat cineva să ofere privirii severe a publicului titlul unei scrieri mediocre ori al unei imitații servile : se cereau lucrări care au împins înainte cunoașterea, iar publicul nu îngăduia nici o carte care să nu fie mai bună decît ulima scrisă pe aceeași temă [2].

Călăuza mă trase de mînecă.

— Văd că te miri. Dar iată ce te va minuna și mai mult. Pe drum, mai multe căsuțe singuratice și fermecătoare ți-au atras privirea. Ei bine, în ele se retrage ori cine se simte cuprins de necunoscuta putere ce-i poruncește să scrie. Academicienii noștri sînt un fel de călugări [3], căci doar în mijlocul singurătății crește geniul, se întărește și poate părăsi bătutele cărări pentru a se avînta spre noi orizonturi. Cînd se naște entuziasmul ? Cînd autorul se apleacă asupra lui însuși, cînd scormonește în sufletul său, mină adîncă a cărei valoare e uneori neștiută chiar de stăpînul ei. Ce zei inspiratori pot fi singurătatea și prietenia [4] ! Ce-și poate dori mai mult cel ce caută natura și adevărul ? Unde își fac ele mai bine auzită vocea sublimă ? În vîltoarea orașului, în mijlocul puzderiei de mărunte pasiuni ce ne asediază, fără să știm, sufletul ? Nu, doar la țară sufletul întinerește, simte măreția universului, mă-

[1] S-a putut vedea pe bulevarde un automat care articula sunete și toată lumea s-a grăbit la spectacol. La curte, în barou, în academii, ce de automate cu chip de om își datorează accentele suflului invizibil și ascuns care le dezleagă limbile ! Dacă acesta încetează, automatul amuțește.

[2] Se spune că nu poți să te distrugi. Oameni avizi de fumul acesta care e gloria, vă mai rămîne calea virtuții, unde nu veți avea mulți concurenți. Dar nu aceasta e gloria pe care o căutați. Pricep, vreți să se vorbească despre voi. Vă plîng și plîng specia omenească.

[3] Cine vrea să aibă forță sufletească încearcă s-o dobîndească prin asiduitate : cel mai leneș e și cel mai înrobit.

[4] Omul e silit să facă uz mai multă vreme de minte decît de simțuri : e mai înțelept așadar să cauți plăcerile primeia, decît pe ale acestora din urmă.

rețic elocventă și calmă : expresia țîșnește, se înflăcărează, e însuflețită de sentiment, e colorată, iar imaginea devine grandioasă, precum orizontul. Pe vremea dumitale literații frecventau saloanele spre a amuza vreo femeiușcă și a o face să zîmbească echivoc. Își sacrificau ideile virile și energice imperiului modei : vrînd să placă veacului își schimonoseau sufletul. În loc să se gîndească la augustul șir de veacuri viitoare, cădeau sclavii gustului zilei și înăbușeau în ei vocea ce le spunea : *Fii sever ca timpul care zboară ! fii inexorabil ca posteritatea*[1] ! Se lăfăiau de altfel în fericita mediocritate ce era la voi bogăția cea mai de preț. În ce ne privește, nu mergem să-i întrerupem spre a ne amuza ori a pîndi operațiile sufletului lor sau, pur și simplu, spre a ne putea lăuda că i-am văzut : le respectăm timpul așa cum respectăm sfînta pîine a săracului. În schimb, sîntem atenți la tot ceea ce au nevoie și la cel mai mărunt semn sărim să-i ajutăm.

— Fără doar și poate că, așa stînd lucrurile, aceste locuri atrag multă lume. Nu sînt oare unii ce-și iau titlul de academician doar pentru a-și sluji lenea ori neputința reală ?

— Nu, e un loc luminos unde orice pată ar fi pe dată văzută. Vicleanul și impostorul se feresc să dea pe aici, căci nu ar putea privi în ochi pe omul de geniu a cărui privire pătrunzătoare nu se lasă de nimic înșelată. Cît despre cel pe care o înfumurare direct proporțională cu incapacitatea l-ar face să vină aici, el ar atrage atenția unor persoane caritabile care s-ar grăbi să-l lecuiască, făcîndu-l să renunțe la un proiect ce s-ar dovedi cu siguranță nefolositor lui însuși. În fine, legea spune că....

Aici am fost întrerupți de tăcerea generală lăsată brusc. Sufletul mi se concentră în întregime în ochi la

[1] Omul de merit e întotdeauna modest ; omul mediocru își trîmbițează peste tot măruntele calități. La fel, maiestuoasele ape ale fluviului curg în tăcere, în vreme ce pîrîul sare zgomotos din piatră în piatră.

vederea unui academician ce se pregătea să dea citire manuscrisului pe care-l ținea în mînă, cu grație, ceea ce nu e puțin lucru.

Memorie nerecunoscătoare, fii blestemată ! Ce mi-a făcut vicleana ! O, de ce nu-mi pot aminti discursul său plin de elocință ! Forța lui, ordinea, trăsăturile de stil mi-au ieșit din minte, dar impresia de atunci și-a lăsat amprenta în sufletul meu. Fețele celor prezenți exprimau același sentiment cu cel încercat de mine și care a fost una din cele mai delicioase plăceri gustate vreodată de inima mea. Cîtă înțelepciune ! ce imagini ! ce adevăruri ! Cîtă augustă înflăcărare și ce ton sublim ! Oratorul vorbea despre invidie[1], despre izvoarele funestei pasiuni și despre oribilele ei efecte, zugrăvind infamia cu care a pîngărit laurii de pe fruntea mai multor bărbați de seamă. Tot ce are ea josnic, nedrept, detestabil era exprimat cu atîta forță încît, plîngînd soarta nefericitelor victime ale oarbei pasiuni, fremătam la gîndul că am în piept o inimă infectată de otrăvurile ei. Cu atîta îndemînare fusese pusă oglinda în fața fiecărui caz particular, sub atîtea fațete ridicole și diferite erau arătate micimile sufletești, cu atîta finețe, noutate și pătrundere se analiza sufletul omenesc încît îți era cu neputință să nu te recunoști și, recunoscîndu-te, să nu lași să se nască în tine gîndul de a abjura această slăbiciune de nimic. Teama ce te cuprindea ca nu cumva să semeni cît de cît cu groaznicul monstru al invidiei avea un efect salutar. O, spectacol plin de învățăminte, o, clipă nemaiîntîlnită în analele literaturii ! Am văzut cum persoanele din asistență se priveau cu ochi blînzi și mîngîietori. I-am văzut pe

[1] Cît îi plîng pe cei roși de invidie și gelozie ! Trec peste ce are frumos o carte și nu știu să găsească în ea o hrană, necăutînd decît ce e prost, adică pe măsura lor. Omul de litere care își fortifică rațiunea și gustul printr-un exercițiu continuu și își creează astfel bucurii mereu noi e cel mai fericit dintre oameni dacă știe să se ferească de invidie și de o sensibilitate exagerată.

academicieni îmbrățișîndu-se, plîngînd de bucurie, cu inima palpitînd. Veți crede oare ? I-am văzut pe autorii răspîndiți prin sală imitîndu-i într-un elan plin de afecțiune și, recunoscînd talentul confraților lor, jurîndu-și o prietenie veșnică și de nezdruncinat. Pe toți obrajii șiroiau lacrimi de înduioșare și iubire de aproape : formau un popor de frați care înlocuiseră stupidele noastre bătăi din palme cu aceste atît de nobile manifestări [1].

După ce fură bine gustate toate aceste clipe delicioase, după ce fiecare cugetă la diferitele sentimente încercate, după ce fiecare cită pasajele care îl mișcaseră cel mai mult și după ce toată lumea își mai jură o dată dragoste veșnică, unul din membrii augustei societăți se ridică zîmbind. O rumoare măgulitoare se făcu auzită în sală, căci avea reputația unui ironist socratic [2]. Dregîndu-și vocea, spuse :

„Domnilor,

Mai multe motive mă fac să vă ofer astăzi un mic tablou, destul de curios cred, a ceea ce era Academia noastră în copilăria ei, către veacul al XVIII-lea adică. Întemeietorul său, acel cardinal pe care înaintașii noștri îl lăudau peste poate și căruia i se atribuiau, în instituția noastră, vederile cele mai adînci cu putință, nu a întemeiat-o decît pentru că făcea versuri proaste, pe care însă le diviniza și le voia admirate. Invitîndu-i pe scriitori să se unească într-un corp, cardinalul își dezvălui firea despotică și îi făcu supușii unor reguli pe care geniul întotdeauna le-a nesocotit. Neavînd habar de ceea ce trebuia să fie o societate ca a noastră, a crezut de cuviință să nu-i acorde decît

[1] Cînd o replică mișcătoare ori sublimă îi surprinde pe cei prezenți la un spectacol sau la academie și cînd, în locul suspinului venit din adîncul sufletului, în locul emoției tăcute, aud furtunoasele plesnete cutremurînd plafonul, îmi zic : degeaba bat din mîini, căci nu simt nimic ; niște oameni de lemn, care lovesc una de alta două scînduri.

[2] Ironia mușcătoare e fructul inechității, așa cum gluma ingenioasă e fructul înțelepciunii : gluma și veselia au fost cele mai tăioase arme ale lui Socrate.

patruzeci de locuri, fapt care, avînd în vedere împrejurările, i-ar fi făcut pe un Corneille ori un Montesquieu să aștepte la ușă toată viața fără să poată intra. Cardinalul își mai închipuia că, lăsat în nevolnicia lui, geniul ar rămîne neștiut dacă titlurile și onorurile nu l-ar scoate din neant. Fără îndoială că ciudata părere și-o făcuse gîndindu-se la versificatori precum Colletet și alții, pe care îi făcea să trăiască din pur orgoliu.

Deveni așadar un obicei ca aceia care aveau aur în loc de merit să ocupe un fotoliu printre cei al căror renume străbătea întreaga Europă. Cardinalul a dat exemplul și mulți nu s-au codit să-l urmeze. Bărbații de seamă ce reținuseră atenția veacului, asupra cărora erau ațintite toate privirile contemporanilor în așteptarea viitorimii, bărbații aceștia care acoperiseră cu glorie locul unde își țineau adunările și-au văzut ușa luată cu asalt de către cei cu titluri și avere. Aceștia le-au dat aproape să înțeleagă că strălucirea fireturilor ce-i împodobeau avea să se răsfrîngă și asupra lor, marii bărbați, și că le era de ajuns să se așeze alături de aceștia pentru a le semăna.

Fură astfel văzuți mareșali, învingători sau învinși, capete încununate de mitră dar care nu putuseră să-și facă singuri strigările către mulțime, avocați, perceptori, financieri dîndu-se drept spirite luminate și, deși nu erau decît cel mult figuranții spectacolului, crezîndu-se veritabilii lui actori. De-abia dacă din cei patruzeci, opt ori zece figurau pentru meritele lor : restul erau impostori.

Cu toate acestea trebuia ca un academician să moară pentru a i se ocupa locul, care nu rămînea astfel, cel mai adesea, mai puțin gol.

Ce poate fi mai rizibil decît faptul că academia aceasta, al cărei renume se răspîndise în toată capitala, își ținea adunările într-o săliță strîmtă și joasă ! În fotoliile odinioară roșii vedeai din cînd în cînd cîțiva bărbați plictisiți, cîntărind, într-o atitudine neglijentă, silabele sau cenzu-

rînd cuvintele unei piese în versuri ori ale unui discurs în proză, pentru a încununa apoi cu lauri, grav, pe cel mai rece dintre toate. Dar luaţi aminte, domnilor, nu se înşelau niciodată la numărătoarea bilelor, pe care şi le împărţeau în absenţa confraţilor şi, nu mă veţi crede, învingătorul primea nu o ramură de stejar, ci o medalie de aur purtînd ridicola deviză *Pentru Nemurire !* Dar vai, nemurirea aceasta ajungea chiar a doua zi în creuzetul unui aurar, folosul cel mai real cu care se alegea atletul încoronat.

Nu o să-mi daţi crezare de vă voi spune că bietul învingător îşi pierdea uneori minţile [1], într-atît de nebunească şi de ridicolă îi devenea trufia, şi că judecătorii nu aveau altceva de făcut decît să decerneze inutile premii, pe care nimeni nu ţinea să le afle.

Singurii admişi drept public erau autorii, dar îşi plăteau intrarea. Dimineaţa, cei de la Operă intonau o mesă pusă pe note; urma panegiricul lui Ludovic al IX-lea (nu prea pricep de ce), făcut de un preot care abia se mai ţinea pe picioare şi care-l lăuda mai bine de un sfert de ceas, cu toate că monarhul a fost, desigur, un rege de nimic[2]; venea de obicei rîndul unui orator ce vorbea despre cruciade, ceea ce ce-l umplea de furie pe arhiepiscop şi îl făcea să demită din funcţie pe preotul orator care avusese curajul să se arate de bun simţ. Seara se mai pronunţa un elogiu, dar cum din fericire era de natură profană, arhiepiscopul nu-şi mai dădea verdictul în ceea ce priveşte doctrina lui.

Locul unde academicienii îşi arătau luminile minţii era straşnic păzit de puşcaşi şi de nişte vlăjgani de soldaţi aşa-zişi elveţieni care nu pricepeau franceza. Nimic mai nostim decît contrastul dintre piperniceala savanţilor şi statura uriaşă, înfricoşătoare, a acestora din urmă. Întrunirile lor erau numite *adunări publice*. Adevărat, publicul venea, dar era împiedicat să intre, ceea ce constituia o lipsă de recunoştinţă pentru osteneala pe care şi-o dăduse să vină să-i asculte.

Cu toate acestea, singura libertate de care se mai bucura naţiunea era de a-şi spune suveran cuvîntul în legătură cu proza şi versurile ce i se ofereau, de a-l fluiera pe cutare autor, de a-l aplauda pe cutare altul şi, uneori, de a-şi bate joc de amîndoi.

Furia academică pusese totuşi stăpînire pe toate minţile : nu exista om care să nu vrea să fie cenzor regal [1], după care academician. Se făceau calcule cu anii ce-i mai avea de trăit fiecare membru al academiei, în socoteli intrînd gradul de vigoare de care-i mai dădea stomacul dovadă la masă, dar, avînd în vedere dorinţa aspiranţilor, secera morţii nu se abătea pe cît ar fi trebuit de repede. *Sînt nemuritori !* spunea lumea, iar cînd trecea vreunul dintre ei, auzeai pe cîte cineva şoptind în barbă : «Ah ! de-ar veni mai repede clipa în care, în capul mesei, cu pălăria pe cap, să-ţi fac elogiul declarîndu-te un om de seamă, împreună cu Ludovic al XIV-lea şi cancelarul Séguier, cînd, deja uitat, te vei odihni în sicriul ornat cu epitafe.»

[1] După premiile universităţii, sămînţă de orgoliu prostesc pentru minţile infantile, nu ştiu să existe ceva mai primejdios decît medaliile academiilor noastre literare. Laureatul se crede cu adevărat cineva, boală ce-l va măcina restul vieţii. Îi va dispreţui pe toţi cei ce nu au primit laurii pe cît de rari pe atît de iluştri. În *Mecure de France* din septembrie 1769, p. 184, r. 13, puteţi găsi unul dintre cele mai rizibile exemple de egoism : un autor ce n-a scris prea mult aminteşte publicului că, pe cînd era la colegiu, traducea în latină mai bine decît colegii lui şi îşi face din aceasta un merit închipuindu-şi că ocupă acelaşi rang şi în republica literelor... *Risum teneatis amici...*

[2] Primul edict penal împotriva sentimentelor şi opiniilor individuale a fost dat de Ludovic al IX-lea, numit de popor şi Ludovic cel Sfînt.

[1] Cenzor regal ! Niciodată nu m-am putut stăpîni să nu rîd la auzul acestei expresii. Nu ne dăm seama, noi francezii, cît sîntem de ridicoli şi cîte motive dăm viitorimii să ne privească, pe drept, cu milă.

În sfîrșit, în veacul în care aurul era mai presus decît orice, bogații făcură ce făcură și îi goniră pe literați, astfel că, la generația următoare, perceptorii regali ajunseră singurii stăpîni ai celor patruzeci de fotolii, în care sforăiră la fel de bine ca și înaintașii lor, mai abili chiar decît aceștia la împărțirea bilelor. Atunci a apărut proverbul *Nu poți fi academician de nu ai trăsură la scară.*

Disperați, neștiind cum să-și recîștige domeniile uzurpate, literații conspirară la rîndul lor, cu armele lor obișnuite, adică epigrame, cîntece, vodeviluri [1], epuizînd toate săgețile satirei. Dar vai ! se dovediră neputincioși în fața stratului de duritate ce acoperise într-atît inimile încît nu mai erau simțitoare nici măcar la împunsăturile ridicolului. Ar fi rămas domnii autori fără vorbe de duh de nu i-ar fi ajutat grava indigestie abătută asupra academicienilor reuniți în jurul unei mese splendide. Apolon, Plutus și zeul digestiei sînt certați între ei, așa că, indigestia afectîndu-i atît ca bancheri cît și ca academicieni, muriră aproape cu toții. Oamenii de litere își recăpătară vechiul lor domeniu și Academia fu salvată..."

Un hohot de rîs cuprinse întreaga adunare, iar cineva veni să mă întrebe dacă cele spuse erau adevărate.

— Da, cu excepția unor mici detalii. Cînd din înălțimea a șapte sute de ani îți arunci privirea în trecut, e ușor să-i ridiculizezi pe cei ce au murit. Academia mărturisea, dealtfel, chiar pe vremea mea că, singur, oricare din membrii ei era mai de valoare decît ea ca tot. Ce poți spune mai mult ? Nenorocirea e că de îndată ce oamenii se adună la un loc, capetele lor se îngustează, cum zicea Montesquieu, care știa el ceva.

Am intrat în sala în care se aflau portretele academicienilor, în viață ori de odinioară. I-am contemplat pe cei ce au urmat academicienilor de pe vremea mea, dar ca să nu întristez pe nimeni mă voi feri să-i numesc, căci :

[1] Biete arme, ce pe deasupra le sînt și interzise ; cei mari se tem de ele și în același timp le doresc.

Vai ! adevărul e adesea foarte crud.
Ne e drag, dar aduce nefericirea.

Voltaire

Nu mă pot însă împiedica să nu vă povestesc ceva ce va face neîndoios multă plăcere sufletelor cinstite care iubesc dreptatea și urăsc tirania, și anume faptul că portretul abatelui de Saint-Pierre fusese reabilitat și își recîștigase locul cu toate cinstirile datorate virtuții lui deosebite. Fusese ștearsă astfel mîrșăvia de care se făcuse în mod laș vinovată Academia atunci cînd s-a supus jugului unei servituți de care ar fi trebuit să fie străină. Locul demnului și virtuosului scriitor era între Fénelon și Montesquieu, ceea ce mă făcu să laud nobilul simț de dreptate. Nu am mai văzut însă nici portretul lui Richelieu, nici pe cel al reginei Cristina, nici pe al lui..., nici pe al lui..., nici pe al lui..., care, deși imagini zugrăvite, erau cu totul nelalocul lor.

Am coborît muntele, lăsîndu-mi de mai multe ori privirea să rătăcească asupra boschetelor dese în spatele cărora locuiau minunatele genii care, în pace, contemplînd natura, lucrau la modelarea inimii concetățenilor lor pentru a o face virtuoasă, iubitoare de frumos și de adevăr, și-mi spusei în sinea mea : *Cît aș vrea să fiu demn de această Academie !*

CAPITOLUL XXXI

CABINETUL REGELUI

Nu departe de aceste locuri de basm se afla un vast templu ce mă umplu de admirație și respect. Pe frontispiciu stătea scris : *Compendiu al Universului.*

— E cabinetul regelui, mi se spune. Nu înseamnă că e proprietatea lui, ci a statului, dar i-am dat acest nume ca semn al stimei pe care i-o purtăm. Ca şi vechii regi, practică şi el, dealtfel, medicina, chirurgia, artele. S-au întors acele vremuri fericite cînd cei puternici, care au în mîna lor fondurile necesare experienţelor, atraşi de gloria de a face descoperiri importante pentru specia umană, se zoresc să ducă ştiinţele la gradul de perfecţiune care aştepta de mult interesul şi zelul lor. Persoanele cele mai de vază ale naţiunii se folosesc de bogăţiile lor pentru a smulge naturii secretele, iar aurul, altădată germene al crimei şi imbold la lenevie, slujeşte acum omenirea şi îi înnobilează eforturile.

Intru şi am o plăcută surpriză ! Templul era un palat însufleţit al naturii : tot ce a zămislit ea era aici adunat cu o ambundenţă ce nu excludea defel ordinea. Avea patru aripi de o întindere imensă şi era încoronat de cel mai vast dom ce mi-a fost dat vreodată să văd. Oriunde te întorceai, vedeai statui de marmoră în dreptul cărora puteai citi : *Inventatorului fierăstrăului, Inventatorului rindelei, Inventatorului strungului, cabestanului, scripetelui, macaralei* etc., etc.

Toate soiurile de animale, de vegetale şi de minerale se găseau în cele patru aripi, în aşa fel încît le vedeai pe toate dintr-o privire. Ce imensă şi minunată asamblare !

În prima aripă vedeai de la cedru pînă la isop.

În cea de a doua, de la vultur pînă la muscă.

În cea de a treia, de la elefant la arahnidă.

În ultima, de la balenă la guvizi.

Mijlocul domului era ocupat de jocurile naturii : monştri de tot soiul, făpturi ciudate, necunoscute ori unice în felul lor. Căci natura, cînd lasă deoparte legile ei obişnuite, dă dovadă de o inteligenţă şi mai pătrunzătoare decît atunci cînd nu se abate de la drumul cel drept. Pe margini, blocuri întregi smulse minelor dezvăluiau secretele laboratoare în care natura lucrează metalele pe care omul le-a făcut rînd pe rînd folositoare şi primejdioase. Lungi straturi de nisip, inteligent prelevate şi aranjate artistic, ofereau imaginea interiorului pămîntului şi a planului urmat de acesta în stivuirea blocurilor de piatră, argilă, ipsos.

Cît de mirat am fost cînd, în locul celor cîteva oase descărnate, am văzut balena însăşi, în imensitatea ei, hipopotamul monstruos, înfricoşătorul crocodil. Aranjamentul urma gradele şi varietatea de care natura a dat dovadă, astfel încît privirea cuprindea, fără efort, lanţul fiinţelor, de la cea mai mare la cea mai mică. În depărtare vedeai tigrul, pantera, în ţinuta mîndră ce le caracterizează. Animalele vorace erau închipuite atacîndu-şi prada, iar energia mişcărilor şi suflul acela creator care le însufleţeşte aproape că fuseseră păstrate. Animalele mai blînde ori mai inteligente nu-şi pierduseră nici ele nimic din fizionomie : viclenie, inventivitate, răbdare, totul fusese reprezentat de îndemînarea omenească. Alături de fiecare animal se găsea scrisă istoria sa naturală, iar ceea ce ar fi fost prea lung pentru a fi notat era explicat verbal de oameni anume puşi s-o facă.

Scara fiinţelor, atît de combătută de contemporanii mei, dar pe care mai mulţi filosofi au avut înţelepciunea s-o bănuiască, era acum lucru evident. Vedeai cu claritate cum se întrepătrund speciile, cum se topesc, ca să zic aşa, una într-alta ; cum, prin treceri delicate dar sensibile, nimic nu era întrerupt, de la plante pînă la animale ; în fine, vedeai cum aceleaşi cauze le făceau să crească, să dureze şi să moară. Se observase că, prin toate operaţiile ei, natura tindea energic spre creerea omului şi că elaborînd cu răbdare şi îndelungă chibzuinţă importanta lucrare, făcuse repetate încercări pînă să ajungă, treptat, la această perfecţiune care pare să fie ultimul efort pe care trebuie să-l facă.

Cabinetul nu era un haos, o adunătură indigestă în care obiecte răspîndite ori îngrămădite nu dau nici o idee clară

sau precisă, ci urmărea și făcea inteligent să se vadă o anumită gradație. Dar ceea ce favoriza mai cu seamă ordinea era o substanță pe care o descoperiseră și care apăra exponatele de insectele născute din putrezirea lucrurilor.

Mă simțeam strivit de povara atîtor miracole. Privirea-mi îmbrățișa tot luxul naturii. Cît l-am mai admirat în aceste clipe pe autorul ei ! ce fervent omagiu am adus inteligenței, înțelepciunii și bunătății sale, aceasta din urmă mai prețioasă decît toate ! Ce măreț era omul plimbîndu-se printre atîtea minuni pe care le strînseseră mîinile lui și care păreau create pentru el, căci el singur are posibilitatea să le vadă și să le simtă. Lanțul acesta gradat, nuanțele lui, aparentele lacune întotdeauna umplute, ordinea aceastạ progresivă, planul care nu permitea intermediar, ce spectacol e mai măreț, după priveliștea cerurilor, pe pămîntul acesta care, el însuși, nu-i totuși decît un atom [1] ?

— Dar de cît curaj uimitor a trebuit să se dea dovadă pentru realizarea acestor mărețe opere !

---

[1] Trebuie să mărturisim că istoria științelor fizice e aceea a slăbiciunii noastre. Puținul pe care-l știm ține de întinderea neștiinței noastre. La fel ca pentru cei din vechime, pentru noi fizica e o știință ocultă. Nu poți să-o negi în întregime, are unele părți merituoase. Are însă vreo axiomă proprie ? E foarte demn de elogii proiectul unei istorii naturale, dar e puțin cam prea vast de te gîndești că unui om îi trebuie o viață întreagă pentru a observa o măruntă proprietate a unui mineral și că moare înainte de a-și epuiza cercetarea. Imensitatea obiectelor, a animalelor, a arborilor, a plantelor trebuie să înfricoșeze inteligența unui om. Dar trebuie oare să se lase descurajat ? Nu, căci în această privință îndrăzneala e virtute, încăpățînarea e înțelepciune și nesăbuința lucru folositor. Trebuie să pîndești natura îndelung, pînă își dezvăluie secretele. Nu e cu neputință spiritului uman s-o pătrundă, dar trebuie pentru aceasta ca lanțul observațiilor să nu fie întrerupt și ca fiecare savant să se arate mai preocupat de perfecțiunea științei decît de glorie, sacrificiu rar, dar necesar, ce va arăta cine este adevăratul prieten al oamenilor.

— Este lucrarea mai multor regi. Năzuind cu toții să-și cinstească titlul de ființă inteligentă, s-au lăsat înflăcărați de focul întreținut cu grijă al acestei pasiuni sublime și generoase care este curiozitatea de a destrăma vălul ce acoperă sînul naturii. În loc să numărăm războaiele cîștigate de regii noștri, orașele luate cu asalt, cuceririle nedrepte și sîngeroase, spunem : au făcut cutare descoperire în oceanul lucrurilor, au realizat cutare proiect folositor omenirii. Nu se mai cheltuiesc azi milioane pentru a-i duce la moarte pe oameni în cine știe ce războaie: banii sînt utilizați întru creșterea adevăratelor bogății, întru folosul geniului și ingeniozității, întru mărirea puterii și desăvîrșirea fericirii. În toate timpurile au fost pătrunse secrete de către oameni în aparență necizelați ; unele s-au pierdut, nestrălucind decît o clipă : dar ne-am dat seama că nu pierzi decît ceea ce ții cu tot dinadinsul să pierzi. Toate dorm în sînul naturii, nu trebuie decît să le cauți : sînul ei e vast și cuprinde mii de soluții pentru tot ce ai nevoie. Nimic nu e distrus în ordinea ființelor. Agitînd în continuu masa ideilor, poți face să renască întîlniri între lucruri dintre cele mai depărtate [1]. Intim convinși de posibilitatea unor descoperiri uimitoare, nu am întîrziat să le facem. Nu am lăsat nimic la voia întîmplării, cuvînt de

---

[1] Dacă vom compara punctul de unde au pornit științele fizice și punctul unde au ajuns azi, va trebui să recunoaștem că, în ciuda mașinilor, nu ne-am folosit cum se cade înțelepciunea și forța noastră de pătrundere. Omul ce nu se avea decît pe sine pare să fi fost mai puternic decît noi și pîrghiile noastre de împrumut. Cu cît am dobîndit mai mult, cu atît ne-am făcut mai leneși. Infinitul șir de experiențe n-a folosit decît la consfințirea greșelii. Mulțumiți că vedem, am crezut că am atins ținta și n-am mers mai departe. Savanții noștri trec cu ușurință peste mii de lucruri importante, a căror soluție e totuși de datoria lor să o dea. Iar fizica experimentală a devenit un soi de spectacol ori, mai exact, o șarlatanie publică, căci fizicianul ajută adesea cu mîna experiența anunțată și care se arată leneșă ori neascultătoare. Ce constatăm azi ? Descoperiri izolate, nefolositoare ; savanți dogmatici ce sacrifică totul sistemului ; o vorbărie care uimește pros-

demult, lipsit de sens și de aceea izgonit din limba noastră. Întîmplare e un sinonim pentru neștiință. Munca, perspicacitatea, răbdarea, iată instrumentele care silesc natura să-și dezvăluie cele mai ascunse comori. Omul a știut să tragă folos în întregime din toate darurile sale și, zărind culmea pe care putea ajunge, s-a avîntat pe drumul infinit deschis în fața sa.

Se spunea că viața unui om este prea mărginită. Ei bine, ce-am făcut noi ? Am înmănuncheat forțele tuturor indivizilor și așa au o putere de-a dreptul uimitoare. Unul desăvîrșește lucrul început de altul. Lanțul nu se întrerupe nicicînd, fiecare inel unindu-se strîns cu următorul : acest lanț de idei și de lucrări străbate astfel mai multe veacuri și urmează ca într-o bună zi să înconjoare, să îmbrățișeze universul. Nu doar grija pentru gloria personală, ci interesul pentru spеța umană, aproape necunoscut pe vremea dumitale, e cel care fecundează întreprinderile cele mai dificile. Nu ne mai lăsăm rătăciți de vane teorii [1] : mulțumită cerului (și nebuniei voastre), toate s-au epuizat și au murit. Nu ne mai lăsăm călăuziți decît de făclia experienței. Scopul nostru e cunoașterea resorturilor secrete ale

---

timea, dar care stîrnește mila celui ce dă deoparte lucioasa coajă a cuvintelor goale. Memoriile Academiei de Științe prezintă o mulțime de fapte, întîlnești în ele observații curioase, dar toate seamănă cu istoria acelor popoare necunoscute vizitate de un singur om și la care nimeni nu mai poate vreodată să ajungă. Călătorul și naturalistul trebuie crezuți pe cuvînt și trebuie să-i crezi chiar dacă s-au înșelat : nu poți trage din scrierile lor nici un folos, avînd în vedere distanța și greutatea de a le aplica spusele la un obiect real.

[1] Să-mi explice autorii de teorii fizice ori metafizice următorul fapt. În tinerețea lui, părintele Mabillon era cam sărac cu duhul. La douăzeci și șase de ani cade și se lovește cu capul de treapta unei scări de piatră. Imbecilul e supus unei trepanații și, după operație, dă dovadă de o inteligență pătrunzătoare, o uimitoare memorie și un zel deosebit pentru studiu. Acționînd asupra creierului său, trepanul a făcut din el un alt om.

lucrurilor și lărgirea dominației omului prin dobîndirea mijloacelor de a executa toate lucrările ce-i pot împlini ființa. Avem cîțiva ermiți (singurii pe care-i tolerăm) ce trăiesc în mijlocul pădurii : dar pentru a studia plantele ! Au ales această viață, și o iubesc. În anumite zile, vin aici spre a ne împărtăși multe din prețioasele lor descoperiri. În vîrful munților am ridicat turnuri, unde se fac încontinuu observații ce se înmulțesc și completează reciproc. Am creat torente și cataracte artificiale pentru a avea forța necesară producerii celor mai puternice efecte ale mișcării [1]. Am construit băi aromatice pentru a reface corpuri vlăguite de vîrstă, pentru a le împrospăta forțele și substanța, căci Dumnezeu nu a creat mulțimea plantelor tămăduitoare și nu a dat omului priceperea de a le cunoaște decît pentru a încredința ingeniozității sale grija de a-și păstra sănătatea și firul fragil și prețios al zilelor.

Pînă și locurile de plimbare, ce nu păreau făcute în ochii voștri decît pentru plăcere, și-au plătit tributul lor de utilitate. Teiul, sterilul castan și ulmul pitic au fost înlocuiți cu pomi fructiferi, care bucură ochiul și te îmbată cu mirosul lor. Spre a răspunde fericitei mărinimii a firii lipsită doar de mîna stăpînului căruia, ca să spun așa, creatorul a supus-o, altoim copacii sălbatici. Avem imense crescătorii pentru tot soiul de animale. În adîncul deșerturilor am întîlnit specii ce vă erau necunoscute. Am făcut descoperiri extraordinare și foarte folositoare, iar speciile au devenit de mai bine de două ori mai mari și mai vi-

---

[1] Cele mai strălucite și mai costisitoare monumente nu sînt și cele mai de admirat atunci cînd nu-s ridicate decît pentru fastul inutil. Mașina ce pune în mișcare apele reședinței regale de la Marly nu are, în ochii înțeleptului, valoarea simplei roți învîrtite de un pîrîiaș pentru a măcina făina de mîine a mai multor sate ori pentru a ușura munca unui manufacturier laborios. Un geniu poate fi viguros, dar nu e mare decît atunci cînd slujește omenirea.

guroase. În sfîrşit, am constatat că rareori e inutilă osteneala pe care ţi-o dai cu natura, aşa că am regăsit multe din secretele pierdute pentru voi, fiindcă nici nu vă oboseaţi măcar să le căutaţi. Vă plăcea mai degrabă să îngrămădiţi cuvinte în cărţi decît să resuscitaţi, cheltuindu-vă energia, minunate capodopere. Precum cei din vechime, avem azi sticla maleabilă, pietrele speculare, purpura tyriană a veşmintelor împărăteşti, oglinda lui Arhimede, arta egipteană a îmbălsămării, maşinile care, tot la egipteni, au ridicat obeliscurile, materia giulgiului în care corpurile se transformau în cenuşă pe rug, arta de a topi pietre, lămpile inextingibile şi chiar şi sosul apician.

Plimbă-te prin grădinile acestea, unde botanica a ajuns la întreaga perfecţiune de care era în stare [1]. Orbi, filosofii voştri se plîngeau că pămîntul e acoperit de otrăvuri : am descoperit că sînt cele mai active doctorii. Providenţei i s-a făcut dreptate şi i s-ar face dreptate în toate privinţele de nu ne-ar fi atît de firave şi de mărginite cunoştinţele. Nu mai auzi plînsete pe acest glob. Voci înlăcrimate nu mai strigă : *Totul e rău !* Sub privirea celui de sus spui : *Totul e bine !* Au fost studiate şi descrise chiar şi efectele otrăvurilor, cu care acum ne jucăm. Am izbutit atît de bine să extragem sucul plantelor încît facem din ele licori pe cît de pătrunzătoare pe atît de plăcute, care se infiltrează în pori, se amestecă imediat cu fluidele şi refac temperamentele, dînd corpului fermitate, supleţe, robusteţe. Am descoperit secretul de a dizolva piatra în corp fără a arde intestinele. Vindecăm ftizia, tuberculoza şi

[1] Tu, care traversezi cîmpiile gîndindu-te poate la corabia ce-ţi poartă comorile şi brăzdează mările, opreşte-ţi paşii, imprudentule ! Calci în picioare o iarbă necunoscută şi tămăduitoare, capabilă să-ţi aducă în inimă bucuria şi sănătatea. E o comoară mai de preţ decît toate cele cu care vasul tău poate fi încărcat. După ce ai alergat după mii de năluci, sfîrşeşte, ca J.-J. Rousseau, prin a te apleca asupra plantelor.

toate bolile considerate altădată mortale [1]. Dar cea mai frumoasă reuşită a noastră e stîrpirea îngrozitoarei hidre, a ruşinosului şi crudului flagel ce ataca însăşi izvoarele vieţii şi ale plăcerii. Speţa umană mergea la ruină : am descoperit minunatul medicament ce avea să o redea vieţii, precum şi plăcerii, mai preţioasă chiar [2].

Mergînd, noul Buffon îmbina cuvîntul cu demonstraţia, arătîndu-mi obiectele fizice şi însoţindu-şi gestul cu reflecţii proprii.

Ce m-a surprins cel mai mult a fost cabinetul de optică, unde erau strînse laolaltă toate accidentele luminii. Era o veşnică magie : dinaintea ochilor mei fură făcute să treacă peisaje, minunate privelişti, palate, curcubee, meteori, cifre de lumină, mîncăruri inexistente dar părînd mai reale decît cele adevărate. Era un loc fermecat şi însuşi spectacolul genezei, produs cît ai clipi din ochi, nu mi-ar fi dat o senzaţie mai vie şi mai plăcută.

Mi-au fost arătate microscoape cu al căror ajutor am putut să văd fiinţe noi, scăpate privirii pătrunzătoare a observatorilor din vremea mea. Nu-ţi oboseau ochiul, fiind simple dar meşteşugite. Curiozitatea cea mai arzătoare mi-era satisfăcută la fiece pas : cu cît părea mai de nesecat, cu atît găsea ce să o stingă !

[1] E ruşinos ca un om să anunţe că deţine un secret folositor umanităţii şi să-l păstreze pentru el şi familie. Ce răsplată aşteaptă ? Nefericitule ! ai putea să te plimbi printre fraţii tăi spunîndu-ţi : fiinţele acestea care merg îmi datorează o parte din sănătate şi fericire. Dar nu simţi un astfel de orgoliu ? Şi nu eşti mişcat de asemenea idee înduioşătoare ! Ţine aur, nenorocitule, şi închină-ţi sufletul acestei plăceri : tu însuţi pronunţi verdictul, tu singur te pedepseşti.

[2] Sînt trist cînd aud făcîndu-se glume pe seama acestui flagel dureros : nu ar trebui să vorbim despre îngrozitoarea boală decît cu lacrimi în ochi, neurmîndu-l în această privinţă pe măscăriciul numit Voltaire.

— Cît de mare mi se arată a fi aici omul, exclamai eu în repetate rînduri, şi cît de mici erau, în comparaţie, cei pe care veacul meu îi numea mari oameni [1].

Nu mai puţin minunată era acustica. Se pricepuseră să imite toate sunetele articulate ale vocii omeneşti, strigătul animalelor, variatul cîntec al păsărilor. Puneai în mişcare rotiţele unei maşinării şi, auzind răgetul leilor, tigrilor, urşilor, ce păreau să se devore între ei, te credeai brusc într-un codru sălbatic. Auzul ţi-era sfîşiat şi ai fi zis că ecoul, şi mai formidabil chiar, repetă în depărtare sunetele discordante şi barbare. Dar tonurile discordante erau urmate de cîntecul privighetorii, în al cărei gîtlej armonios fiecare particulă de aer devenea melodioasă, iar urechea percepea chiar şi freamătul îndrăgostitelor aripi şi gînguritul acela duios pe care vocea omului nu l-a putut niciodată imita decît imperfect. Beţia plăcerii se îmbina cu surpriza, iar voluptatea născută din fericitul amestec cuprindea toate inimile.

Ţintind către un scop moral chiar şi cînd era vorba de miracole meşteşugite, poporul acesta ştiuse să tragă folos şi dintr-o asemenea invenţie. De îndată ce un tînăr prinţ prindea a vorbi de război ori părea să fie cuprins de o pasiune belicoasă [2] era condus într-o sală pe care găsiseră de cuviinţă s-o numească *infernul*. Aici, maşinistul punea în funcţiune aparatul de care vorbeam şi în ureche se îngrămădeau toate grozăviile unei lupte, răcnetele de furie şi de durere, vaietele muribunzilor, sunetele terorii şi mugetul înfricoşătorului tunet, semn al nimicirii, hidoasa voce a morţii. Dacă, după aceasta, natura nu se făcea auzită în sufletul lui, dacă fruntea îi rămînea calmă şi senină, era închis pentru tot restul vieţii în această sală şi în fiecare dimineaţă i se punea din nou bucata muzicală spre a i se satisface înclinaţia fără ca omenirea să aibă de suferit.

Fără să mă prevină, intendentul cabinetului mă puse la încercare făcînd să răsune deodată infernala operă.

— Cerule, fie-ţi milă! strigai eu din răsputeri astupîndu-mi urechile. Cruţă-mă, te rog, cruţă-mă!

O opri.

— Cum, nu-ţi place chiar deloc?

— Diavol ar trebui să fii ca să-ţi placă acest zgomot îngrozitor.

— Cu toate acestea, pe vremea dumitale era o distracţie la care regii luau parte aşa cum mergeau la vînătoare [1] (aceasta fiind, cum bine s-a spus, fidela icoană a războiului [2]), după care veneau poeţii să-i felicite că au speriat păsările cerului pe zece leghe roată şi că, plini de înţelep-

---

[1] S-ar putea face o carte voluminoasă cu problemele de fizică, morală ori metafizică de care spiritul e asaltat şi în privinţa cărora geniile sînt tot atît de neştiutoare precum proştii. S-ar putea răspunde cu un singur cuvînt mulţimii acesteia de probleme fizice, morale sau metafizice, dar acest cuvînt aparţine celui mai adînc logogrif ce ne înconjoară. Cred că va fi descoperit într-o bună zi, căci îmi pun toate speranţele în spiritul omenesc care-şi va cunoaşte puterile, le va uni, şi-şi va spune că inteligenţa trebuie să pătrundă tot ceea ce este şi să supună tot ce atinge.

[2] Puternici potentaţi ce vă împărţiţi pămîntul, aveţi tunuri, mortiere, nenumărate armate cu nesfîrşite şiruri de soldaţi. Un cuvînt de-al vostru le trimite să extermine un regat ori să cucerească o provincie. Nu ştiu însă de ce, deşi înconjuraţi de flamuri, îmi păreţi prăpădiţi şi mici. Romanii puneau să se lupte pigmei în circurile lor şi rîdeau la loviturile pe care aceştia şi le dădeau, nebănuind că ei înşişi erau în ochii înţeleptului aşa cum păreau a fi pigmeii în ai lor.

[1] Depopularea mi se pare a fi cel mai mare avantaj al calamităţilor ce bîntuie în Europa: dacă soarta omului e nenorocirea, în felul acesta sînt mai puţini nefericiţi. De e barbară cugetarea aceasta, blamul să cadă asupra autorilor calamităţilor.

[2] Ciudată şi vrednică de plîns e alcătuirea lumii noastre politice! Vreo zece capete încoronate ţin în lanţuri întreaga omenire, se vorbesc, îşi acordă unul altuia ajutor pentru a o menţine în mîinile lor regale şi a o strangula după cum le e voia pînă îi provoacă, în cele din urmă, convulsii. Conspiraţia aceasta nu se ascunde, dimpotrivă e făţişă, publică, se face prin amba-

ciune, au avut grijă să dea de mîncare corbilor. Poeţilor le plăcea chiar foarte mult să descrie bătălii.

— Rogu-te, nu-mi mai vorbi de boala molipsitoare ce se înverşunase asupra bietei speţe umane. Avea toate simptomele turbării şi nebuniei. Din înaltul tronului, regi laşi o trimiteau la moarte, iar turma ascultătoare, păzită de un singur cîine, mergea cu zîmbetul pe buze la măcel. Cum s-o vindeci pe asemenea vremuri de amăgire ? Cum să sfarmi talismanul magic ? Un biet baston, un şnuruleţ

---

sadori. Gemetele noastre nu mai ajung la trufaşele urechi. Priviţi Europa : e un vast arsenal în care mii de butoaie de pulbere nu aşteaptă decît o firavă scinteie pentru a se aprinde. De multe ori, mîna unui ministru e cea care provoacă explozia ce incendiază nordul şi sudul, cele două capete ale pămîntului. Cîte tunuri, bombe, puşti, ghiulele, gloanţe, săbii, cîte marionete ucigătoare nu aşteaptă ascultînd de biciul disciplinei, ordinul emanat din vreun cabinet spre a se deda jocurilor lor sîngeroase ? Însăşi geometria şi-a profanat divinele atribute, sprijinind, rînd pe rînd, mîniile suveranilor. Cu cîtă precizie ştim să distrugem o armată, să secerăm o tabără, să asediem o cetate, să incendiem un oraş ! Am văzut academicieni care calculau cu sînge rece încărcătura unui tun. Aşteptaţi, domnilor, să aveţi măcar un principat. Ce contează numele celui ce trebuie să domnească în ţara voastră ? Patriotismul vostru e o virtute falsă, primejdioasă pentru omenire. Să examinăm puţin ce înseamnă cuvîntul *patriotism*. Ca să fii ataşat unui stat, trebuie să-i fii membru. Cu excepţia a două-trei republici nu există, la drept vorbind, vreo patrie. De ce mi-ar fi englezul duşman ? Mă apropie de el comerţul, artele, toate legăturile cu putinţă şi între noi nu există antipatie naturală. De ce vreţi atunci să-mi separ cauza de a celorlalţi oameni, la un moment dat ? Patriotismul e un fanatism inventat de regi şi funest universului, căci dacă naţia mea ar fi de trei ori mai mică aş avea de urît de trei ori mai mulţi oameni şi sentimentele mi-ar depinde de frontierele schimbătoare ale statelor. În aceeaşi zi ar trebui să dau foc casei vecinului şi să mă împac cu cel pe care ieri l-am înjunghiat. N-aş apăra la urma urmei decît drepturile capricioase ale unui stăpîn dornic să comande sufletului meu. Nu ! După mine, Europa nu ar trebui să formeze decît un vast stat şi îndrăznesc să formulez dorinţa de a o vedea unită sub o unică dominaţie. Cîntărind totul, acesta ar fi un mare avantaj şi aş putea să fiu şi eu patriot. Dar ce e libertatea modernă, azi ? Nu e, după cum spune un scriitor, decît eroismul sclaviei.

roşu ori albastru, o cruciuliţă smălţuită răspîndeau pretutindeni ameţeală şi mînie. Unii turbau doar la vederea unei cocarde ori a cîtorva arginţi. A luat mult vindecarea, dar în ceea ce mă priveşte aproape ghicisem că balsamul alinătorilor al filosofiei avea să cicatrizeze ruşinoasele plăgi [1].

Am fost condus în cabinetul de matematici, care mi se păru deosebit de bogat şi cum nu se poate mai bine pus la punct. Fusese înlăturat din această ştiinţă tot ce aducea a joc de copii, tot ce era doar speculaţie aridă, nefolositoare ori depăşea marginile puterilor omeneşti. Erau aici maşini de tot felul menite să uşureze truda braţelor, înzestrate cu puteri cu mult mai mari decît cele cunoscute astăzi. Făceau tot felul de operaţii şi cele mai mari poveri erau pentru ele un fleac.

— Ai văzut obeliscurile, arcurile de triumf, palatele, îndrăzneţele monumente ce miră privirea : nu sînt lucrarea puterii muşchilor, nici a numărului muncitorilor ori a îndemînării acestora, ci a instrumentelor, a pîrghiilor cele mai perfecţionate.

Se găseau acolo, într-adevăr, pînă la ultimul, cele mai exacte instrumente folosite în geometrie, în astronomie ori aiurea, cum se găseau şi busturile de marmoră, cu toate însemnele cuviincioase, ale autorilor de experienţe noi, cutezătoare, chiar dacă acestea duseseră la eşec (căci şi nereuşita e plină de învăţăminte).

Mi se spuse la ureche însă că mai multe secrete deosebite, uimitoare, nu erau încredinţate decît unui mic număr

---

[1] Ce privelişte ! două sute de mii de oameni răspîndiţi pe întinse cîmpuri în aşteptarea semnalului de a porni la măcel. Se omoară sub razele soarelui, deasupra florilor primăverii. Nu ura îi însufleţeşte, ci regii ce le poruncesc să moară. Dacă sîngerosul eveniment s-ar întîmpla pentru prima oară, cei care nu i-au fost martori n-ar fi oare îndreptăţiţi să-l pună la îndoială ? (Cugetarea aparţine D-lui Gaillard).

de înțelepți, ca fiind lucruri de care, deși bune în ele însele, s-ar fi putut abuza [1] : spiritul omenesc nu ajunsese încă, spuneau ei, să se poată sluji fără primejdie de cele mai rare ori mai importante descoperiri [2].

CAPITOLUL XXXII

SALONUL

Cum la acest popor artele se țineau, la propriu și la figurat, de mînă, îmi trebuiră doar cîțiva pași pentru a mă găsi în fața Academiei de pictură. Intrai în uriașe saloane pline cu tablourile celor mai mari maeștri. Fiecare era echivalentul unei cărți de învățătură morală. Colecția nu mai era refrenul eternei mitologii, de mii și mii de ori copiată, căci aceasta, ingenioasă la începuturile artei, își dobîndise din plin dreptul să pară plictisitoare. Chiar și cele mai frumoase lucruri ajung obișnuite : refrenul e limba vorbită de proști. Așa s-a întîmplat și cu lingușelile grosolane ale pictorilor adulatori ce-l zeificaseră pe Ludovic al XIV-lea : asemenea adevărului, timpul devorase pînza mincinoasă tot așa cum pusese la adevăratul lor loc versurile lui Boileau și prologurile lui Quinault. Artelor le era

[1] Biblia spune că regele Ezechias a interzis o carte despre virtuțile plantelor temîndu-se ca acestea să nu fie folosite greșit, ceea ce ar fi dus la îmbolnăviri. Curios fapt, care dă de gîndit.

[2] Îngrozitoare și funestă pentru specia umană a fost ziua în care un călugăr a descoperit că salpetrul e un praf ucigător. Ariosto spune că, după ce a imaginat o carabină, cuprins de milă, diavolul a aruncat-o în apele unui fluviu. Vai, nu mai e adăpost pe pămînt ! Nu mai e nevoie de curaj, devenit inutil, iar cetățeanul temerar nu mai are ce aștepta de la braț. Tunul e încredințat unui mic număr de oameni, ce devin astfel proprietari absoluți pe existența noastră. Dacă ajung la o înțelegere între ei, ce se va întîmpla cu nefericiții de noi ?

interzisă minciuna [1]. Și nu mai existau nici acei necioplіți numiți *amatori*, care, ținînd lingoul de aur în mînă, dădeau geniului porunci. Artistul era liber, nu dădea ascultare decît legilor pe care el le dicta și nu se mai înjosea.

Nu mai vedeai, în saloanele acestea edificatoare nici bătălii sîngeroase, nici desfrîul nerușinat al zeilor din poveste și cu atît mai puțin monarhi înconjurați de virtuțile de care fuseseră lipsiți : peste tot doar subiecte capabile să inspire sentimente de măreție și virtute. Mulțimea zeităților păgîne, pe cît de absurde pe atît de scandaloase, nu mai oprea penelul pictorilor, a căror menire era acum de a transmite viitorimii evenimentele cele mai de seamă. Erau considerați pictori cei care dădeau o idee mai nobilă despre om, cum ar fi clemența, generozitatea, devotamentul, curajul, disprețul pentru trîndăvie.

Fuseseră zugrăvite, am constatat, toate subiectele demne să fie transmise posterității. Imortalizată era mai cu seamă măreția sufletească a suveranilor. L-am văzut pe Saladin plimbînd un giulgiu ; pe Henric al IV-lea aprovizionînd cu alimente orașul pe care-l asedia ; pe Sully numărînd fără să se grăbească suma de bani pe care stăpînul său o destina plăcerilor ; pe Traian sfîșiindu-și veșmintele spre a pansa rănile unui nefericit : pe Marcus Aurelius coborînd de pe calul său avîntat spre a primi jalba unei sărmane femei ; pe Titus împărțind hrană și leacuri ; pe Saint-Hilaire arătînd cu un braț energic fiului său în la-

[1] Văzîndu-l în galeria de la Versailles pe Ludovic al XIV-lea, cu fulgerul în mînă, așezat pe nori de azur, în chip de zeu vindicativ, mila disprețuitoare pe care o resimt pentru penelul lui Le Brun se revarsă aproape asupra întregii arte ; dar gîndul că tabloul supraviețuiește zeului cu fulgerul în mînă și artistului ce i-a dat aceste însemne mă liniștește și mă face să zîmbesc.

Prima dată cînd a văzut pînze de Tenier, Ludovic al XIV-lea a întors capul și a poruncit să fie scoase din apartamentele sale. Dacă monarhul n-a putut să suporte imaginea acelor oameni de treabă ce beau și dansează cu voioșie, dacă le-a preferat pe bărbații în uniforme albastre străbătînd călare fumul și praful unei tabere militare, sufletul său e deja osîndit.

crimi pe Turenne zăcînd în praf ; pe generosul Fabre punîndu-şi lanţul de ocnaş în locul tatălui său, şi aşa mai departe. Subiectele acestea nu erau considerate nici sumbre şi nici întristătoare. Nu auzeai vreun josnic curtean zicînd : „Pînă şi pictorii vor să ne facă morală !“. Dimpotrivă, toată lumea le era recunoscătoare că au strîns laolaltă cele mai frumoase trăsături ale firii omeneşti şi că tabourile le erau copiate după istorie. Pictorii gîndiseră pe bună dreptate că nimic nu putea fi mai folositor decît aceasta şi toate artele participaseră, dacă pot spune aşa, la o admirabilă conspiraţie în favoarea omenirii. Fericita alianţă aruncase o lumină şi mai limpede asupra sfintei efigii a virtuţii, care devenise şi mai demnă de adoraţie şi ale cărei trăsături mereu înfrumuseţate erau o şcoală publică pe cît de sigură pe atît de emoţionantă. Cum să rezişti vocii unanime a artelor frumoase ce-l slăvesc şi încoronează pe cetăţeanul liber şi generos ?

Toate tablourile reţineau privirea, prin subiect cît şi prin execuţie. Pictorii se pricepuseră să îmbine linia italienească şi coloritul flamand sau mai degrabă le depăşiseră pe amîndouă printr-un studiu atent. Însufleţindu-le lucrul, onoarea, singura monedă cu trecere la bărbaţii de seamă, îi răsplătea dinainte. Ai fi zis că natura e redată de o oglindă. Prietenul virtuţii nu putea să contemple frumoasele pînze fără să scoată un suspin de plăcere, în vreme ce omul vinovat nu cuteza să le privească de teamă ca nu cumva figurile neînsufleţite să ia deodată cuvîntul spre a-l acuza şi face de rîs.

Mi se spuse că toate tablourile erau propuse pentru un concurs, la care puteau lua parte şi străini, nefiind cunoscută măサrunta tirania de a proscrie tot ce se află dincolo de hotarele provinciei. Se dădeau patru subiecte pe an, pentru ca fiece artist să aibă vreme să-şi desăvîrşească tabloul. Cel mai reuşit cîştiga în curînd adeziunea poporului. Vocea publicului, era luată aici în seamă, ea fiind îndeobşte însuşi glasul echităţii, ceea ce nu înseamnă că ceilalţi nu primeau laudele cuvenite, fiecare după merit. Nedreptatea de a descuraja elevii nu le stătea în fire, căci maeştrii recunoscuţi nu erau încercaţi de nedemna, josnica invidie ce l-a exilat pe Poussin departe de patrie şi i-a adus lui Le Sueur moartea în floarea tinereţii. Se dezbăraseră de primejdioasa şi funesta încăpăţînare care, pe vremea mea, nu îngăduia discipolilor să urmeze altă manieră decît a maeştrilor. Nu mai făceau nişte imitatori reci din aceia care ar fi putut să urce foarte sus lăsaţi în voia lor şi care ar fi trebuit doar, din cînd în cînd, sfătuiţi. În sfîrşit elevul nu mai era strivit de sceptrul ce-l intimida, nu mai umbla ca o umbră tremurîndă în urma magistrului capricios pe care mai trebuia pe deasupra să-l linguşească : de avea geniu, i-o lua înainte, iar călăuza se mîndrea prima cu perfecţiunea artei învăţăcelului.

Aveau mai multe academii de desen, pictură, sculptură, geometrie practică. Pe cît erau de primejdioase artele în veacul meu, întrucît favorizau luxul, fastul, lăcomia, desmăţul, pe atît de folositoare deveniseră ele acum căci nu urmăreau decît să dea lecţii de virtute şi să imprime oraşului maiestatea, agrementele, gustul simplu şi nobil care, prin legături secrete, înalţă sufletul cetăţenilor. Şcolile erau deschise publicului, iar elevii lucrau sub privirea acestuia. Oricine avea îngăduinţă să vină să-şi spună părerea, ceea ce nu înseamnă că maeştrii titulari erau absenţi. Nici un învăţăcel nu era însă elevul cutărui maestru, ci al tuturor maeştrilor pricepuţi în general. Doar evitînd pînă şi umbra sclaviei, atît de funestă călirii virile şi independente a geniului, reuşiseră ei să formeze bărbaţi care să se ridice deasupra capodoperelor antichităţii. Tablourile lor erau atît de desăvîrşite, atît de perfecte, încît pînzele rămase de la Rafael ori Rubens nu mai erau căutate decît de cîţiva anticari, oameni întotdeauna îndărătnici şi încăpăţînaţi.

Nu e nevoie să vă mai spun că artele şi profesiunile erau cu toate libere, căci numai într-un secol barbar, tiranic,

imbecil pui în lanțuri hărnicia și ceri bani celui ce vrea să muncească în loc să-l răsplătești. Toate acele mici corporații burlești nu-i reuneau pe oameni decît pentru a face să le fermenteze pasiunile într-un grad și mai înalt : din captivitatea în care se găseau se nășteau o mulțime de probleme fără sfîrșit ce-i făceau inevitabil dușmanii vecinului. Tot așa, în închisoare, cei legați cu un singur lanț își transmit accesele de mînie și viciile. Vrînd să le separe interesele, legiuitorul le-a făcut și mai active, exact contrariul a ceea ce urmărea. Piedicile întîlnite de oricine vrea să dea urmare chemării sale erau izvorul a mii de fărădelegi, dădeau naștere trîndăviei și pungășiilor. Cel sărac se vedea în neputința de a ieși dintr-o stare vrednică de plîns căci o mînă neîndurătoare îi închidea toate ușile și singur aurul putea să ridice barierele. Pentru a avea un mic tribut, monarhul distrusese cea mai sfîntă libertate și înăbușise toate forțele curajului și hărniciei.

La poporul acesta luminat în ceea ce privește noțiunile fundamentale ale dreptului omului, fiecare avea ocupația spre care îl înclina gustul, chezășie sigură a succesului. Cei ce nu manifestau nici o dispoziție pentru artele frumoase îmbrățișau o profesie mai ușoară, mediocritatea nefiind deloc acceptată în orice avea legătură cu geniul : gloria întregii națiuni părea să depindă de acele talente ce nu fac mai puțin gloria omului decît pe aceea a imperiilor.

CAPITOLUL XXXIII

TABLOURI EMBLEMATICE

Am ajuns într-o încăpere specială, unde erau închipuite veacurile. Li se păstrase nu numai fizionomia ci și trăsăturile ce le deosebeau. O robă neagră și lungă era veșmîntul veacurilor de neștiință. Cu ochii roșii și scăpărînd de mînie, personajul ce le reprezenta ținea în mînă o torță aprinsă, iar în spatele lui vedeai ruguri, preoți în odăjdii și legați la ochi, nefericiți care, ajutîndu-se unii pe alții, făceau jertfa focului.

Ceva mai departe, fără vreo altă virtute decît o imaginație înflăcărată, un fanatic entuziast învăpăia închipuirea mulțimii concetățenilor, nu mai puțin inflamabilă, făcîndu-i să-l urmeze așa cum turma ascultătoare vine în fugă la chemarea ciobanului. Crezînd că aud vocea cerului, regii își părăsesc tronul, statele pustiite și aleargă să-și piardă coroana, propria persoană și supușii în deșerturile fără margini. În ultimul plan al tabloului, puteai vedea fanatismul cum calcă în picioare capete de oameni și agită torțe asasine. Monstru uriaș ! întreg pămîntul îi încăpea sub talpă, iar mîna-i ce ținea cununa martiriului se înălța pînă-n nori !

Mai puțin înflăcărat, mai contemplativ, iubitor de mister și alegorie, un altul se arunca în brațele miraculosului. Înconjurat tot timpul de enigme, se îngrijea să facă și mai adîncă întunecimea din jur. Vedeai aici inelele platonicienilor, numele pitagoreice, versurile Sibilelor, atotputernicele formule magice precum și iscusitele și totodată prosteștile himere zămislite de spiritul omului.

Ținînd în mînă un astrolab, un altul consulta cu atenție calendarul și calcula zilele favorabile și nefavorabile. Pe fața lungă se întipărise o gravitate rece și taciturnă. La conjuncția a două astre pălea ; prezentul nu exista pentru el, iar călăul lui era viitorul : își dăduse chiar drept loc de cult ridicola știință numită astrologie, fantomă pe care o îmbrățișa ca pe o coloană de neclintit.

Cu corpul învelit în fier, un alt personaj își îngropa capul într-o cască de bronz. Îmbrăcat în zale, înarmat cu o suliță lungă, te făcea să te gîndești doar la lupte pe viață și pe moarte. Sufletul eroilor săi era mai dur decît oțelul veșmîntului. Fierul hotăra care trebuie să fie drepturile,

opiniile, dreptatea, adevărul. În fund se zărea un cîmp de turnire, arbitri şi heralzi ce-l luau pe cel învins ori mai degrabă pe vinovat.

Un alt personaj era de o ciudăţenie extremă : arhitect barbar, înălţa coloane fără nici o proporţie cu masa pe care aveau să o susţină şi le împopoţona cu ornamente ridicole, considerînd toate acestea drept un rafinament pe care nici grecii nici romanii nu l-au cunoscut. Logica îi era stăpînită de aceeaşi dezordine : nesfîrşite certuri pentru detalii, idei abstracte. În ultimul plan fuseseră zugrăviţi un fel de somnambuli care vorbeau şi se mişcau cu ochii închişi şi, scufundaţi într-un somn adînc, nu datorau legătura dintre două idei decît purei întîmplări.

Am trecut în revistă toate veacurile, dar mi-ar lua prea mult să vi le descriu aici în amănunt. Mai mult am zăbovit în faţa veacului al XVIII-lea, pe care odinioară îl cunoscusem. Pictorul îi dăduse înfăţişarea unei femei. Capul, mîndru şi delicat era împovărat de podoabe dintre cele mai alese. Gîtul, braţele, pieptul îi erau acoperite de perle şi diamante. Ochii îi avea vii şi strălucitori, dar gura îi era strîmbată de un zîmbet puţin cam forţat. Obrajii îi avea roşii. Privirea, seducătoare dar nesinceră, lăsa parcă să se întrevadă meşteşugul, ca şi vorbele pe care le-ar fi putut spune. La fiecare mînă avea cîte două panglici trandafirii, podoabă sub care se ascundeau de fapt două lanţuri de fier ce-i îngrădeau libertatea, nu într-atît însă încît să o împiedice să gesticuleze, să sară sprinţar şi să danseze. O făcea chiar prea mult, spre a-şi ascunde, cred, robia ori măcar pentru a o face mai puţin grea şi tristă. Am examinat-o amănunţit şi, urmărind cu privirea faldurile minunatelor veşminte, mi-am dat seama că poalele rochiei erau zdrenţuite şi pline de noroi. Gol, piciorul se scufunda într-un soi de mocirlă şi, pe cît de strălucitoare era partea de sus a corpului, pe atît de hidoasă era cea de jos, ceea ce mă făcu să-i găsesc o mare asemănare cu acele curtezane ce umblă pe străzi la căderea nopţii. Din spate, mai

mulţi copii, slabi şi livizi, strigau ceva mamei lor în vreme ce înghiţeau cu lăcomie o coajă de pîine neagră. Degeaba încerca ea să-i ascundă sub poala rochiei, tot îi zăreai pe micii nefericiţi prin găurile acesteia. În depărtare zăreai minunate castele, palate de marmoră, grădini savant desenate, întinse păduri cu cerbi şi căprioare în care se făcea auzit sunetul cornului. Cîmpurile însă doar pe jumătate lucrate erau pline de ţărani necăjiţi care se prăbuşeau, morţi de oboseală, de-a curmezişul brazdei. Mai veneau şi zbiri să-i înroleze cu sila pe unii şi să le ia celorlalţi bruma de lucruri pe care le mai aveau prin casă. [1]

Firea naţiilor era exprimată cu tot atîta fidelitate. Îl recunoşteai pe gelosul şi răzbunătorul italian după culorile topite pe nesimţite în mii de nuanţe şi după faţa tristă, melancolică. În acelaşi tablou, seriozitatea feţei dispărea în tumultul unui concert, pictorul pricepîndu-se de minune să surprindă uşurinţa, supleţea cu care se transformă, cît ai bate din palme, italienii. În fundal, mimi făceau grimase şi alte gesturi comice.

Din vîrful unei stînci, într-o atitudine mai curînd mîndră decît maiestuoasă, englezul domina oceanul şi făcea semn unui vas că pornească spre Lumea nouă de unde să-i aducă bogăţii. Citeai în privirea lui îndrăzneaţă că pentru el libertatea civilă înseamnă libertate politică. Ciocnirea

---

[1] Tirania e un copac primejdios pe care trebuie să te grăbeşti să-l smulgi din rădăcină de cum răsare. Înşelătoare e strălucirea lui. La început e doar un copăcel acoperit cu flori şi lauri, dar bea pe ascuns sîngele ce-l udă. Curînd creşte şi-şi ridică trufaş capul. Aruncă peste tot ce-l înconjoară o umbră orgolioasă şi funestă. Cad şi floarea şi fructul vecin, lipsite de binefăcătoarele raze de soare. Sileşte pămîntul să nu-l hrănească decît pe el şi sfîrşeşte prin a semăna cu acel copac veninos ale cărui fructe dulci sînt otrăvite, care transformă într-un lichid coroziv picăturile de ploaie distilate de frunzele lui şi care, neputîndu-l supune la cazne, oferă călătorului obosit somnul şi moartea. Trunchiul îi devine noduros, principiile sevei sînt acoperite de un lemn tare, rădăcinile de fier se tot întind, iar barda libertăţii se ştirbeşte şi nu mai poate să-i muşte din carne.

valurilor mugind în vijelie era pentru auzul său dulce armonie. Braţul era pregătit să apuce oricînd sabia războiului civil : zîmbind, privea un eşafod de unde se rostogoleau un cap şi o coroană.

Sub un cer luminat de fulgere, germanul era surd la strigătul elementelor şi nu ştiai dacă sfidează furtuna sau e doar insensibil la ea. Vulturi se sfîşiau furioşi în faţa lui: pentru el era un simplu spectacol. Închis în sine, arunca asupra propriului său destin o privire indiferentă sau filosofică.

Plin de o graţie nobilă şi rafinată, francezul avea trăsături şlefuite. Figura nu era originală, dar se vedea că are multă clasă. În priviri îi citeai imaginaţie şi mult spirit, iar zîmbetul plin de subînţelesuri te făcea să te gîndeşti la viclenie. Ansamblul figurii era regulat, obrajii aveau o culoare plăcută, dar nu vedeai rumeneala şi frumoasele efecte de lumină pe care le admirai în celelalte tablouri. Erai obosit de mulţimea amănuntelor, ce-şi dăunau unul altuia. Nenumăraţi oameni purtînd mici tamburine îşi dădeau toată osteneala să facă zgomot : credeau că imită bubuitul tunurilor. Era o înflăcărare pe cît de impetuoasă şi activă, pe atît de trecătoare şi neputincioasă.

CAPITOLUL XXXIV

SCULPTURA ŞI GRAVURA

Nu mai puţin frumoasă decît sora ei mai mare şi alături de ea, sculptura expunea şi ea minunăţiile ieşite de sub o daltă care nu se mai prostitua vînzîndu-se unor Cresus neruşinaţi ce înjoseau arta cerîndu-i să le cioplească în piatră venalul chip ori comandîndu-i alte subiecte tot atît de jignitoare. Bucurîndu-se de pensii de la guvern,

artiştii îşi puneau talentul în slujba meritului şi virtuţii. Nu mai vedeai, ca în saloanele noastre, alături de bustul regilor pe care-i fura şi pe acelaşi plan cu ei, pe josnicul publican oferindu-şi fără ruşine privirii nevrednicul chip. Vreun bărbat demn de admiraţia viitorimii a presărat pe drumu-i fapte memorabile ? A făcut un altul vreo acţiune măreaţă şi plină de curaj ? Înflăcărîndu-se, artistul lua pe seama sa recunoştinţa generală şi, în secret, dădea chip uneia din faptele acestea de seamă, fără a face însă şi portretul autorului ei. Arăta apoi lumii lucrarea şi primea îngăduinţa să devină nemuritor împreună cu marele bărbat. Lucrarea lui impresiona toate privirile şi nu mai avea nevoie de cine ştie ce rece comentariu.

Era cu desăvîrşire interzisă sculptarea de subiecte ce nu vorbeau sufletului şi, ca urmare, nu mai erau stricate frumoase blocuri de marmoră ori alte asemenea materii preţioase. Toate subiectele licenţioase cu care ne împodobeam noi şemineele erau şi ele prohibite cu severitate, iar bieţii oameni nu înţelegeau nimic din legislaţia noastră cînd citeau în vreo carte de istorie că într-un veac în care se vorbea atît de des de religie şi moravuri capii de familie puteau să prezinte copiilor scene de dezmăţ sub cuvînt că sînt capodopere ale artei ; de fapt nu erau decît lucrări în stare să aprindă imaginaţia cea mai cuminte şi să îmbie la desfrîu sufletele fragede, deschise tuturor influenţelor. Vărsau lacrimi auzind de obiceiul criminal atît de răspîndit de a deprava inimile înainte chiar de a fi formate [1].

[1] Printre abuzurile publice pe care vrem să le arătăm pot figura şi neruşinatele parade ce ofensează bunele moravuri şi tot atît de respectabilul bun simţ. Vorbind de spectacole, i-am uitat pe saltimbanci şi pe cei care merg pe sîrmă, dar ce contează ordinea într-o lucrare dacă autorul reuşeşte să-şi prezinte toate ideile ! Voi face ca Montaigne, folosind orice ocazie, şi nu-mi va păsa de ceea ce vor spune criticii, fiindcă îmi închipui că sînt totuşi mai puţin plictisitor decît ei. Întorcîndu-mă acum la saltimbanci şi la cei ce merg pe sîrmă întreb dacă magistraţii au dreptate îngăduindu-i, căci, după ce şi-au irosit vremea în exer-

Sculptorul cu care mă întreţineam avu grijă să-mi arate toate aceste mari schimbări. Îmi mai spuse că în veacul al XIX-lea a fost o atît de mare lipsă de marmoră încît s-a ajuns să se folosească nenumăratele şi nedemnele busturi de financiari, perceptori regali ori mărunţi slujbaşi ai acestora, blocuri gata pregătite ce au fost cioplite mai cu minte, dîndu-se la iveală chipuri mai cuviincioase.

În cea din urmă galerie, nu mai puţin curioasă prin mulţimea lucrărilor oferite privirii, fusese adăpostită colecţia universală de desen şi gravură. Cu toată desăvîrşirea la care ajunsese aceasta din urmă, fuseseră păstrate şi stampele din veacurile trecute, căci o stampă nu e o carte : aceasta, prin însuşi faptul că nu e bună, e rea, în vreme ce o stampă, pe care o cuprinzi dintr-o privire, poate oricînd sluji ca termen de comparaţie.

Galeria, întemeiată în veacul lui Ludovic al XV-lea, suferise mari schimbări. Nu mai era un cabinet micuţ adăpostind o biată masă la care cu greu se puteau aşeza zece — doisprezece amatori, ceea ce te silea să baţi drumul de pomană zile în şir, negăsind loc ; nu mai era deschis doar în anumite zile, cel mult a zecea parte dintr-un an, mai puţin chiar dacă ne gîndim la toanele directorului. Acum galeriile erau deschise zilnic şi încredinţate unor funcţionari curtenitori şi cuviincioşi, plătiţi cu promptitudine pentru a servi publicul la fel. În spaţioasa sală în care intrasem, găseai fără îndoială replica oricăreia din

ciţii pe cît de uimitoare pe atît de nefolositoare, îşi pun public în primejdie viaţa învăţîndu-i pe nenumăraţii spectatori să nesocotească moartea cuiva. Atitudinea lor e neruşinată şi răneşte atît privirea cît şi sufletul, deoarece pot obişnui sufletele încă necoapte să nu găsească plăcere decît în ceea ce e primejdios şi să gîndească greşit că speţa umană poate fi subiect de amuzament. Se va spune poate că obiectul observaţiei e neînsemnat, dar am făcut constatarea că aceste jalnice spectacole au asupra mulţimii mult mai multă înrîurire decît toate artele dotate cu o cît de mică aparenţă de raţiune.

pînzele ori sculpturile expuse în celelalte galerii : era un compendiu al capodoperelor pe care se învredniciseră să le răspîndească pe cît le stătuse în putinţă.

Gravura e tot atît de fertilă şi de binevenită ca şi tiparul, căci aşa cum acesta înmulţeşte exemplarele unei cărţi, ea înmulţeşte imaginile, făcînd ca orice cetăţean, orice străin, să poată avea o copie pe potriva originalului. Toată lumea îşi împodobea casa, fără invidie, cu stampe interesante ce ofereau exemple de virtute şi eroism ; dispăruseră aşa-zişii amatori, mofturoşi pe cît de ignoranţi, mereu în căutarea unei desăvîrşiri închipuite pentru care îşi cheltuiau sănătatea şi banii, mereu traşi pe sfoară, ceea ce dealtfel meritau.

Am parcurs cu aviditate voluminoasele cărţi în care acul gravorului descria cu atîta uşurinţă şi precizie contururile şi chiar culorile firii. Toate tablourile erau redate cu desăvîrşire, acordîndu-se totuşi o atenţie sporită celor privitoare la meşteşuguri şi ştiinţe. Fuseseră complet refăcute planşele *Enciclopediei*, veghindu-se îndeaproape la riguroasa lor exactitate, merit suprem, căci greşeala cît de mică are aici urmări extreme. Am dat peste un minunat curs de fizică lucrat în felul acesta, căci fizica fiind o ştiinţă ce se adresează mai ales simţurilor, imaginile sînt cele mai în stare, probabil, să te facă să o înţelegi, parte cu parte. Arta de a reproduce imagini folositoare era acum la mare preţ şi i se dădeau, mereu, noi şi noi dovezi de respect.

Totul era făcut cu cel mai desăvîrşit bun gust, în maniera unui Gérard Audra, adîncită, adusă la perfecţiune. Vinietele cărţilor luaseră numele lui Cochin, cuvînt ce înlocuia atîtea expresii nefericite precum „*cul-de-lampe*", adică „fund-de-lampă" [1]. Funesta lupă, cauză a slăbirii vederii atîtor gravori, fusese în sfîrşit părăsită, iar amato-

[1] Domnul Voltaire, care a pledat atîta vreme pentru această importantă reformă, are aşadar motive de mulţumire anticipată.

rii de acum nu mai admirau cerculețele acelea ce făceau tot meritul gravurilor din veacul meu, preferîndu-le desenul mare, precis, firesc, unde totul era spus în cîteva linii potrivite, nobil trasate. Gravorii, modești, învățau de la pictori, iar aceștia se păzeau să aibă capriciile unui maestru : între ei exista stimă, egalitate, prietenie și se fereau cu străşnicie să-și impute unul altuia cusururile vreunei lucrări. Gravura devenise de altfel foarte folositoare statului prin comerțul cu stampe făcut cu străinătatea, astfel încît se putea spune că în mîinile acestor artiști arama devenea aur.

CAPITOLUL XXXV

SALA TRONULUI

Spre marea mea părere de rău trebui să mă despart de bogatele galerii, însă, mînat de curiozitatea mea de nepotolit, de dorința de a vedea totul, mă trezii în centrul orașului unde mi se oferi priveliștea unei mulțimi de bărbați și femei, de toate vîrstele, îndreptîndu-se cu grabă către un portic maiestuos împodobit. Auzeai din toate părțile : „Grăbește pasul ! Poate că bunul rege a și urcat pe tron. Hai, că nu-l mai vedem azi !" Mă luai după mulțime și ce mă minună peste poate fu că nici un fel de străjer fioros nu ațìnea calea poporului grăbit. Ajunserăm într-o sală imensă, susținută de coloane. Înaintînd, reușii să văd tronul monarhului. Nu, e cu neputință să-ți imaginezi ceva mai frumos, mai nobil, mai august, mai consolator despre maiestatea regală. Eram mișcat pînă la lacrimi. Nu vedeai cine știe ce Jupiter cu fulgerul în mînă, cine știe ce aparat înfricoșător ori instrument al răzbunării,

ci patru statui de marmoră albă închipuind puterea, cumpătarea, dreptatea și clemența, pe care era înălțat, doar spre a face ca vocea să fie auzită de departe, un simplu jilț de fildeș alb, încununat de un baldachin ținut de o mînă ce părea să iasă din boltă. De o parte și de cealaltă, cîte două plăci pe care erau gravate legile statului, limitele puterii regale, îndatoririle regelui și ale supușilor. Mai în față, vedeai statuia unei femei alăptîndu-și pruncul, emblemă fidelă a regalității. Prima treaptă a tronului avea forma unui mormînt și purta, cu litere groase, cuvîntul VEȘNICIE. Sub ea odihnea trupul îmbălsămat al monarhului precedent și sub ea avea să odihnească actualul rege, care acum auzea vocea tatălui amintindu-i că e muritor, că a fi rege e un vis și că avea să rămînă singur, față în față, cu renumele pe care și-l va face !

Vasta sală era plină de lume cînd, înfășurat într-o mantie unduind grațios, apăru monarhul. Fruntea îi era încinsă de o ramură de măslin, diadema sa, venerabilă podoabă de care nu se despărțea cînd era în public și pe care toți o respectau. Se auziră aclamații cînd urcă pe tron și nu păru indiferent la aceste strigăte de bucurie. De cum se așeză, numeroasa asistență fu însă cuprinsă de o tăcere cuviincioasă. Eram numai ochi și urechi. Miniștrii dădură citire la tot ce avusese loc mai important de la ultima ședință, iar de ar fi deghizat adevărul, poporul era acolo și i-ar fi făcut de rușine pe calomniatori, cererile lui fiind întotdeauna ascultate. Dădură apoi socoteală de executarea poruncilor primite și, la urmă, citiră, ca de obicei, prețurile zilei la alimente și alte lucruri trebuincioase vieții. Monarhul asculta și, cu un gest al capului, își dădea consimțămîntul ori cerea o analiză mai amănunțită. Dacă s-ar fi auzit, din fundul sălii, cineva spunînd, cu o voce înlăcrimată, că are o întîmpinare de făcut, era chemat în față, chiar de ar fi fost din cea de pe urmă clasă, în mijlocul unui

mic cerc de la picioarele tronului și își prezenta aici ideile [1]. Dacă avea dreptate, era ascultat, aplaudat, i se mulțumea, iar suveranul îi acorda o privire ce îi arăta cît îl prețuiește. Dar dacă, dimpotrivă, nu spunea decît absurdități ori ceva ce lăsa să se vadă vreun interes josnic, era dat afară în mod rușinos și huiduielile celor prezenți îl petreceau pînă la ușă. Fiecare putea așadar să ia cuvîntul, fără a avea a se teme decît de ridicol, în cazul în care ideile îi erau mărginite ori greșite.

În timpul ceremoniilor publice, alături de rege mergeau doi mari ofițeri, purtînd în vîrful lăncii unul un snop de grîu [2], celălalt un butuc de viță de vie, spre a nu se uita vreodată că pe acestea se sprijineau statul și tronul. În urmă venea pitarul, cu un coș plin de pîine din care dădea sărmanilor ce-i cereau. Coșul era cel mai sigur termometru al mizeriei publice și, dacă s-ar fi întîmplat să se golească, miniștrii erau pedepsiți și alungați. Dar coșul rămînea plin, dovadă a abundenței generale.

O ședință ca aceea la care asistam avea loc o dată pe săptămînă și ținea trei ceasuri. Am ieșit, cu inima pătrunsă de tot atîta respect pentru rege cît am pentru Cel-de-Sus, iubindu-l ca pe un părinte și cinstindu-l ca pe un zeu protector.

---

[1] Una dintre cele mai mari nenorociri ale Franței e aceea că poliția și administrația se află între mîinile magistraților sau ale unor oameni cu posturi și titluri și că nimeni nu catadicsește să-i consulte, în numele obștei, pe cei ale căror știință și înțelepciune sînt adesea eminente. Bunul cetățean, luminat, nu-și poate dezvolta talentele folositoare tuturor sau măreția sufletească : de nu are însemnele funcției, trebuie să-și sacrifice intențiile și să fie martorul tăcut al celor mai mari abuzuri.

[2] Împăratul Tai-Sung se plimba la țară cu prințul, fiul său, și, arătîndu-i niște plugari ce-și vedeau de ale lor, spuse : „Privește cît trudesc de-a lungul anului sărmanii oameni spre a ne ține pe noi. Fără munca lor, fără sudoarea lor, nu am mai avea acest imperiu, nici tu, nici eu."

M-am întreținut cu mai multe persoane despre tot ce văzusem și auzisem. Erau surprinse de mirarea mea, totul părîndu-li-se simplu și firesc.

— De ce, îmi spuse cineva, te înverșunezi să compari timpurile prezente cu acel veac de demult, bizar, extravagant, cu idei greșite despre lucrurile cele mai simple, veac în care fastul și părerea celorlalți despre tine era totul iar restul nimic și în care virtutea era considerată simplă nălucire, pură născocire a cîtorva filosofi visători [1] ?

CAPITOLUL XXXVI

FORMA DE OCÎRMUIRE

— Fie-mi îngăduită o întrebare : ce formă de guvernămînt aveți ? Monarhică, democratică, aristocratică [2] ?

— Nici monarhică, nici democratică și nici aristocratică, ci una rațională și făcută pentru oameni. Nu mai există monarhie. Cum prea bine știați, fără să faceți totuși ceva, statele monarhice se îndreaptă spre despotism așa cum fluviile se îndreaptă spre mare, iar despotismul se prăbușește

---

[1] Trebuie să respectăm prejudecățile poporului, spun mințile strîmte, fricoase, pentru care e de ajuns ca o lege să existe pentru a părea sfîntă. Bărbatul virtuos, singurul căruia îi e dat să iubească și să urască, e el oare încercat de această criminală moderație ? Nu, el ia asupră-și vindicta publică. Drepturile lui se întemeiază pe geniul lui, iar dreptatea cauzei pe care o apără pe recunoștința posterității.

[2] Geniul unei nații nu depinde în nici un fel de aerul pe care-l respiră : climatul nu poate fi cauza fizică a măreției ori josniciei lui. Toate neamurile pămîntului sînt puternice și curajoase, dar forțele în stare să le pună în mișcare și să le sprijine decurg din anumite împrejurări care uneori sînt prompte, alteori nu, dar se manifestă negreșit, mai curînd ori mai tîrziu. Fericit poporul care, conștient sau instinctiv, prinde momentul !

apoi şi el, foarte repede [1]. Întocmai aşa s-au şi petrecut lucrurile, şi n-a existat nicicînd profeţie mai sigură. Avînd în vedere luminile dobîndite, ar fi fost fără îndoială ruşinos pentru specia noastră să măsoare distanţa de la Pămînt la Soare, să afle greutatea globurilor, dar să nu descopere legile simple şi fecunde în stare să conducă făpturile raţionale! Adevărat, trufia, dorinţa de cîştig şi interesul ridicau mii de piedici, dar ce triumf poate fi mai mare decît găsirea modului de a pune în slujba bine-

[1] Doriţi să ştiţi ce principii generale conduc de obicei sfatul unui monarh? Iată cam ce se spune sau mai degrabă se face într-o astfel de ocazie: „Trebuie înmulţite impozitele de orice fel, căci niciodată prinţul nu e îndeajuns de bogat dat fiind faptul că e nevoit să ţină oaste, să dea lefuri ofiţerilor casei, aceasta din urmă trebuind să fie cu totul şi cu totul minunată. Dacă, prea împovărat, poporul se va plînge, vina va fi a lui şi va trebui reprimat. Nu e cu putinţă să fii nedrept cu el, căci, la urma urmei, tot ce are se datorează bunăvoinţei prinţului, care poate să-i ceară înapoi la un moment dat ceea ce a avut bunătatea să-i lase, mai cu seamă cînd ar face-o în interesul ori pentru strălucirea coroanei. E dealtfel ştiut că, dacă trăieşte în belşug, un popor e mai puţin harnic şi poate să devină neruşinat. Ca să-l faci mai supus trebuie să-l faci mai puţin fericit. Întotdeauna sărăcia poporului va fi sprijinul cel mai de seamă al unui monarh şi cu cît fiecare în parte va avea mai puţine bogăţii, cu atît naţia va fi mai ascultătoare: odată supusă datoriei, o va îndeplini din obişnuinţă, ceea ce e cea mai bună formă de ascultare. Şi nu e deajuns să fie supusă, mai trebuie şi să creadă că domneşte un adevărat spirit de înţelepciune şi astfel, fără să cuteze a cugeta, va da ascultare decretelor emanate de ştiinţa noastră sigură."

Dacă un filosof, îngăduit de către prinţ, ar înainta în mijlocul sfatului şi ar spune monarhului: „Fereşte-te să dai crezare acestor siniştri sfătuitori ce te înconjoară, duşmani ai familiei tale. Măreţia ta, siguranţa îşi au temeiul mai puţin în puterea ta absolută decît în dragostea poporului. De e nefericit, acesta doreşte mai înfocat revoluţia şi tronul tău ori al copiilor tăi se va clătina din temelii. Poporul e nemuritor, tu eşti trecător. Maiestatea tronului stă mai mult în dragostea părintească decît în puterea nemărginită, violentă şi contrară firii. Mai măsurat, vei fi puternic. Fii primul drept şi crede-mă că prinţii ce se lasă conduşi de morală sînt mai puternici şi mai respectaţi." Filosoful acesta ar fi luat, desigur, drept un vizionar şi poate că prinţul nici nu ar catadicsi să-l pedepsească pentru virtutea de care dă dovadă.

lui general puzderia pasiunilor individuale! În chiar clipa în care se supune puterii lor, corabia ce brăzdează mările porunceşte totuşi elementelor: ascultînd de dublul imbold, reacţionează continuu împotriva lor... Aceasta e poate icoana cea mai fidelă a unui stat: purtat de pasiuni vijelioase, împrumută de la acestea mişcarea şi rezistă furtunilor. Esenţială e măiestria celui ce stă la cîrmă. Luminile voastre în ceea ce priveşte politica erau un crepuscul şi-l acuzaţi prosteşte pe autorul naturii, pe el, care v-a dat inteligenţă şi curaj pentru a vă putea conduce. A fost de ajuns un glas puternic pentru ca mulţimea să se trezească din somnul ce o toropise. Dacă opresiunea îşi învîrtea paloşul asupra capetelor voastre, vinovată era slăbiciunea voastră. Libertatea şi fericirea sînt ale celor ce îndrăznesc să şi le ia. În lume, totul e revoluţie: cea mai fericită dintre toate şi-a avut clipa de maturitate, iar noi culegem acum fructele [1].

Scăpaţi de împilare, ne-am ferit să lăsăm toate pîrghiile şi competenţele guvernării, toate drepturile şi atributul puterii în mîinile unui singur bărbat [2]. Învăţînd din

[1] Pentru unele state bate neapărat o oră: o oră înfricoşătoare, sîngeroasă, dar semnal al libertăţii. E vorba de războiul civil. În tumultul lui apar marii bărbaţii, unii atacînd, alţii apărînd libertatea. Războiul civil dezvoltă talentele cele mai ascunse. Apar bărbaţi extraordinari, demni să comande celorlalţi. E un remediu îngrozitor, dar necesar după starea de abrutizare în care cade statul şi de nesimţire în care cad sufletele.

[2] Conducerea despotică e liga în care se reunesc suveranul şi cîţiva favoriţi spre a înşela şi despuia pe toţi ceilalţi. Suveranul, sau reprezentantul său, eclipsează societatea, seamănă în ea vrajba, devine o făptură unică şi centrală care stîrneşte după plac pasiunile şi le face să-i slujească interesele. Decide ce e drept şi ce nu, capriciul devine lege, iar favorurile acordate devin măsura stimei publice. Sistemul e prea violent pentru a putea dura. Dar justiţia e o barieră capabilă să-i apere în mod egal şi pe supus şi pe prinţ. Numai libertatea poate crea cetăţeni generoşi: din ei, adevărul face fiinţe raţionale. Doar în fruntea unei naţiuni generoase şi mulţumite un rege este puternic. Naţiunea o dată înjosită, tronul se prăbuşeşte.

nefericirile veacurilor trecute, n-am mai fost şi noi necugetaţi. Nici măcar lui Socrate ori lui Marcus Aurelius, de s-ar fi întors pe lume, nu le-am fi încredinţat puterea arbitrară, nu din neîncredere, ci din teama de a nu înjosi cumva calitatea sfîntă de om liber. Nu este oare legea expresia voinţei generale ? Cum să încredinţezi unui singur om o asemenea comoară ? Nu are şi el momente de slăbiciune ? Şi chiar de nu ar avea, ar renunţa oare oamenii la tot ce au ei mai de preţ, anume libertatea [1] ? Viaţa ne-a învăţat cît de potrivnică adevăratelor interese ale naţiei poate fi suveranitatea absolută. Arta de a strînge tributuri rafinate, progresiva înmulţire a forţelor acestui înfricoşător cabestan, încîlcitele legi ce se băteau cap în cap, procesele ce înghiţeau averile particularilor, oraşele pradă tiranilor cu privilegii, venalitatea dregătorilor, a miniştrilor şi a intendenţilor ce luau diversele ţinuturi ale regatului drept ţări cucerite, o subtilă asprime a inimii capabilă să justifice neomenia, ofiţeri regali ce nu aveau de dat socoteală în faţa poporului, pe care-l insultau în loc să-i asculte plîngerile, iată efectele despotismului mereu la pîndă, care-şi punea în joc, spre a abuza de ele, toate luminile, precum lentilele ce nu se încălzesc decît spre a produce un incendiu. Străbăteai Franţa, acest frumos regat asupra căruia s-au oprit privirile benefice ale firii, şi ce vedeai ? Cantoane pustiite de perceptori, oraşe transformate în tîrguri, tîrguri transformate în sate, iar satele în cătunuri ; iar în loc de orăşeni şi săteni, cerşetori ! Relele acestea erau ştiute, dar se închideau ochii în faţa cauzelor lor

[1] Libertatea face minuni, învinge natura, face să rodească piatra, dă o înfăţişare veselă celor mai triste ţinuturi, dă lumini păstorilor făcîndu-i mai înţelepţi decît trufaşii sclavi de pe la curţile cele mai rafinate. Alte climate, capodopere cu care se mîndreşte firea, căzute în servitute nu mai arată decît pămînturi părăsite, chipuri palide, priviri prefăcute ce nu îndrăznesc să se ridice spre bolta cerului. Omule, dacă mai poţi încă alege, alege între a fi fericit şi a fi ticălos ; teme-te de tiranie, urăşte sclavia ! Ia arma, mori sau trăieşte în libertate !

evidente şi toţi se lăsau prinşi în sistemul cupidităţii [1], ale cărui umbre autorizau jaful general.

Nu o să crezi, dar revoluţia a avut loc fără nici o greutate, mulţumită eroismului unui mare bărbat. Un rege filosof, demn de tronul pe care-l refuza, dorind fericirea oamenilor mai mult decît această iluzie de putere, temîndu-se de posteritate şi de sine însuşi, oferi provinciilor şansa de a-şi recîştiga vechile prerogative. Îşi dădea seama că, pentru a fi condus cu înţelepciune, un regat întins avea nevoie de unirea diverselor lui regiuni. Aşa cum, în trupul omenesc, în afară de circulaţia generală, fiecare parte îşi are propria sa circulaţie, tot aşa fiecare provincie, supunîndu-se legilor generale, îşi modifică legile particulare ţinînd seama de sol, poziţie, comerţ, interesele proprii. Aşa se face că totul trăieşte, totul înfloreşte. Rostul provinciilor nu mai este de a sluji şi împodobi capitala[2]. Nici o poruncă oarbă nu mai vine de la tron să tulbure locuri

[1] Vrînd să dea Doamnei de ***, în trecere prin Soissons, o imagine a belşugului din Franţa, un intendent a poruncit să fie smulşi pomii fructiferi din împrejurimi şi să fie plantaţi pe străzile oraşului, căruia i s-a scos pentru aceasta pavajul. De crengi atîrnau ghirlande de hîrtie aurită. *Fără să-şi dea seama,* intendentul acesta era un mare pictor.

[2] Din greşeală şi neştiinţă izvorăsc toate relele ce năpăstuiesc omenirea. Omul nu e rău decît pentru că se înşeală cu privire la propriile lui interese. În fizica speculativă, astronomie, matematici poţi bate cîmpii fără nici un neajuns adevărat, dar politica nu îngăduie nici cea mai mică greşeală. Există vicii de administraţie mai pustiitoare decît flagelurile fizice, o greşeală de a ei putînd aduce decimarea populaţiei şi sărăcirea regatului. Dacă e nevoie vreodată de raţionament sever şi pătrunzător, aceasta nu se poate întîmpla decît atunci cînd apar cazuri obşteşti problematice, unde argumente contrare dar de putere egală împiedică mintea să încline într-o parte ori alta. Nimic nu e atunci mai primejdios decît rutina, aducătoare a unor nefericiri de neînchipuit, de care statul nu-şi dă seama decît în clipa prăbuşirii. Niciodată nu vor fi aşadar prea multe luminile artei complicate de a conduce, cea mai mică abatere de la drumul cel drept ducîndu-te aici pe o cale din ce în ce mai depărtată de ţintă şi pricinuind o eroare imensă. Pînă acum legile nu au fost decît paliative ce se pre-

unde privirea suveranului n-a putut vreodată pătrunde. Provinciile sînt stăpîne pe propria lor siguranţă şi fericire, principiul vieţii nemaigăsindu-se undeva departe, ci în chiar inima lor, mereu gata să fecundeze totalitatea şi să înlăture relele ce s-ar putea ivi. Ajutoarele sînt încredinţate unor persoane de nădejde, care nu vor lucra de mîntuială la însănătoşirea bolnavului şi nu se vor bucura de loviturile ce le-ar putea slăbi patria.

Suveranitatea absolută a fost dar abolită. Şeful statului a păstrat numele de rege, dar n-a fost atît de nesăbuit încît să poarte şi povara ce-i strivea strămoşii. Puterea legislativă a fost încredinţată Stărilor generale, administraţia treburilor obştei, politice şi civile, Senatului, monarhului rămînîndu-i să vegheze la aplicarea legii. Senatul e răspunzător faţă de rege, regele şi Senatul răspund în faţa Stărilor generale, adunate o dată la doi ani, spre a decide, prin vot, de tot ce e de căderea lor, adică legi noi, dregătorii vacante, rele de îndreptat. Cazurile deosebite ori neprevăzute sînt supuse înţelepciunii monarhului. Acesta e fericit [1], iar tronul e de neclintit pe o bază cu atît mai solidă

---

tindeau remedii universale ; cum atît de bine s-a spus, ele au fost zămislite de nevoie, nu de filosofie : acesteia din urmă îi revine datoria să îndrepte tot ce e în ele greşit. Dar cît curaj, cît zel şi cîtă dragoste de om vor trebui să-l însufleţească pe cel ce va transforma informul haos într-o construcţie armonioasă ! Ce geniu va fi însă mai îndrăgit de întreaga speţă umană ? Să-şi spună fiecare că acesta e cel mai înalt ţel cu putinţă, că priveşte cu osebire fericirea omului şi că îi e cu neputinţă să nu-şi exercite influenţa asupra virtuţilor acestuia.

[1] Domnul d'Alembert spune că regele ce îşi face datoria e cel mai nefericit dintre oameni, şi că acela care nu şi-o face e cel mai de plîns. De ce ar fi primul cel mai nefericit dintre oameni ? Din pricina mulţimii treburilor ? Dar munca fericită e o bucurie. Socoate el că e puţin lucru să fii intim satisfăcut de a fi adus oamenilor fericirea ? Ori că virtutea nu-şi conţine răsplata ? Iubit de toţi, urît numai de haini, de ce n-ar gusta plăceri sufleteşti ? Cine nu s-a simţit mulţumit că a făcut un bine ? Regele care nu-şi face datoria e cel mai de plîns. Nimic mai meritat, de

cu cît libertatea naţiunii îi garantează coroana [1].

Suflete ce nu ar fi ieşit cu nimic din comun au acum virtuţi datorită veşnicului imbold al marilor întreprinderi. Cetăţeanul nu mai e separat de stat, ci face corp comun cu el şi să-l vezi cu cîtă însufleţire pune umărul la tot ce poate aduce acestuia măreţie [2]. Decretele Senatului sînt toate întemeiate, iar acesta îşi explică în puţine cuvinte motivele şi intenţiile. Nu putem deloc pricepe cum în veacul dumitale (luminat, zice-se) magistraţii cutezau să vă propună, cu morga lor trufaşă, decizii dogmatice, semănînd cu decretele teologilor, ca şi cum legea nu ar fi raţiune publică şi nu ar trebui explicată poporului, pentru ca acesta să-i dea mai repede ascultare. Domnii cu pălărie de catifea ce-şi spuneau părinţi ai patriei nu ştiau aşadar arta de a convinge, artă ce nu te costă mare osteneală şi are efecte puternice ; sau mai degrabă, neavînd idei precise şi nici o gîndire sigură, rînd pe rînd confuzi, răzvrătiţi, sclavi tîrîtori, tămîiau şi sîcîiau tronul, cînd revoltîndu-se pentru mărunţişuri, cînd scoţînd poporul la mezat pe bani buni. Îţi închipui că am renunţat la asemenea magistraţi obişnuiţi din tinereţe să fie nesimţitori spre a putea dispune la rece de viaţa, averea şi onoarea cetăţeanului. Cutezători cînd era vorba să-şi apere măruntele privilegii, laşi de îndată ce era în joc interesul tuturor, căzuseră pînă la

---

e sensibil la remuşcare şi ruşine : de nu, e şi mai vrednic de plîns. Nimic mai pătrunzător decît această din urmă observaţie.

[1] Chiar şi o republică are nevoie de un şef, cu puteri însă limitate. E un simulacru ce-l impresionează pe ambiţios, făcîndu-l să renunţe la proiectele necugetate. Regalitatea e astfel un fel de sperietoare într-o grădină : alungă vrăbiile venite să ciugulească.

[2] Cei ce au afirmat că într-o monarhie regele e păstrătorul voinţei naţiei au spus o absurditate, căci nimic nu e mai ridicol decît să crezi că oamenii, fiinţe raţionale, pot spune unuia ori mai multora dintre ei : „Voia ta, ori a voastră, e a noastră." Altceva au spus monarhilor popoarele : „Lucraţi în numele nostru, după voia noastră limpede exprimată."

urmă într-o nesfîrşită nepăsare, iar lumea nu-şi mai dădea osteneala nici măcar să-i corupă.

Magistraţii noştri sînt cu totul altfel şi merită pe deplin numele de părinţi ai patriei cu care îi cinstim. Frîiele ocîrmuirii sînt încredinţate unor mîini energice şi înţelepte, ce nu acţionează la întîmplare. Domneşte astăzi legea şi nimeni nu e mai presus de ea, aşa cum se întîmpla, lucru îngrozitor, pe vremea guvernării voastre barbare. Fericirea generală a patriei se întemeiază pe siguranţa fiecărui cetăţean în parte, care nu are a se teme de oameni, ci de lege, pe care chiar şi suveranul o are deasupra sa [1]. Veghea acestuia îi face pe senatori mai grijulii faţă de funcţie şi îndatoriri, încrederea arătată îi face să înfrunte mai uşor greutăţile, iar autoritatea sa le dă puterea, tăria necesară luării de decizii. Sceptrul, a cărui greutate îi strivea pe regii voştri, e astfel uşor în mîna monarhului nostru, care nu mai e o victimă fastuos îmbrăcată, neîncetat sacrificată treburilor statului, ci un om cu doar atîta povară cît îi îngăduie puţina putere primită de la fire. Avem un principe cu frica lui Dumnezeu, pios şi drept, avînd mereu în

[1] Orice ocîrmuire în care un singur om e deasupra legii şi poate s-o încalce nepedepsit e nefericită şi nedreaptă. Degeaba s-a străduit un bărbat de geniu să ne facă să gustăm principiile ocîrmuirilor asiatice : prea rănesc natura umană. Priviţi mîndra corabie stăpînă pe elemente : cea mai mică manevră greşită e de ajuns pentru a face să intre în ea unda amară aducătoare de pieire. Tot aşa, un om singur, aflat deasupra legilor, va introduce în corpul politic toate nedreptăţile şi fărădelegile cu putinţă, care, efect de neocolit, îi vor grăbi ruina. Are vreo importanţă că mori de mîna unuia ori a mai multora ? Ce importanţă că tirania are o sută de braţe, dacă unul singur ajunge dintr-un cap în celălalt al imperiului şi apasă asupra indivizilor şi dacă regenerează în însăşi clipa în care e retezat ? De altfel, nu despotismul sperie, nu el înfricoşează, ci răspîndirea lui. Vizirul, paşa etc. îşi imită stăpînul şi ucid aşteptînd să fie ucişi. În regimurile din Europa, reacţia simultană a tuturor corpurilor, ciocnirea lor întreţin momente de echilibru, cînd poporul respiră : limitele puterii lor respective, mereu mutate, ţin loc de libertate şi te mîngîi cu fantoma acesteia dacă nu-i poţi atinge realitatea.

minte ideea fiinţei veşnice şi a patriei, temîndu-se de pedeapsa divină şi de blamul posterităţii şi pentru care conştiinţa curată şi gloria fără pată sînt cea mai înaltă fericire. Binele e făcut nu atît de talente deosebite în ceea ce priveşte mintea ori cunoştinţele, ci de dorinţa sinceră a unei inimi drepte ce îl iubeşte şi căreia îi place să-l facă. Departe de a mări fericirea regatului, geniul atît de lăudat al cîte unui monarh se întoarce adesea împotriva libertăţii ţării. Cît despre noi, am împăcat două lucruri ce păreau aproape cu neputinţă de armonizat, şi anume binele statului şi binele persoanelor particulare. Pe vremuri, unii pretindeau că fericirea obştească, a statului, e neapărat distinctă de fericirea unora dintre membrii lui. Nu am dat urmare unei asemenea politici barbare, întemeiată pe necunoaşterea adevăratelor legi şi pe dispreţul faţă de oamenii sărmani dar atît de necesari. Erau nişte legi ticăloase şi crude, ce presupuneau că omul e rău din naştere. În ceea ce ne priveşte, sîntem foarte înclinaţi să credem că omul s-a înrăit doar de la instituirea acelor legi : despotismul a obosit inima omului şi, iritînd-o, a uscat-o şi corupt-o.

Regele are toată puterea şi toată autoritatea necesară facerii binelui, dar mîinile legate cînd e vorba de rău. Naţiunea îi e prezentată întotdeauna într-o lumină favorabilă : i se arată meritele, fidelitatea faţă de prinţ, oroarea pentru jugul străin. Am numit cenzori cu dreptul de a-i alunga din preajma lui pe toţi cei l-ar îndemna să uite de religie ori l-ar imboldi la libertinaj, minciună sau la funesta artă de a acoperi cu ridicol virtutea [1]. Nu mai e cunoscută la noi nici acea categorie de oameni care, sub numele de nobilime (venală, culme a ridicolului), se grăbea să se tîrască la picioarele tronului, nu voia să urmeze

[1] Cred cu toată puterea că aproape întotdeauna suveranii sînt oamenii cei mai de treabă de la curte. Narcis era mai negru la suflet decît însuşi Neron.

decît cariera armelor ori pe aceea de curtean, era trîndavă, își hrănea orgoliul cu vechi pergamente și oferea rizibilul spectacol al unei trufii egalate doar de nimicnicie. Infanteriștii își vărsau sîngele cu tot atîta neînfricare ca și cel mai nobil dintre nobili, dar nu-l puneau la tot atît de mare preț. În Republica noastră, un astfel de titlu ar fi fost, dealtfel, jignitor pentru celelalte stări, căci cetățenii sînt egali, singura deosebire dintre ei fiind aceea pe care virtutea, inteligența și munca o pun între oameni [1]. În afara numeroaselor obstacole, bariere, precauții ce se iau pentru ca, în cazuri de calamitate publică, să nu uite nici o clipă cu ce e dator celor sărmani, monarhul mai trebuie să țină, an de an, și un post solemn de trei zile, timp în care suferă de foame, e mistuit de sete, doarme într-un pat sărăcăcios. Teribilul și salutarul post îi înclină inima spre o milostenie mai iubitoare față de cei săraci. E drept că suveranul nostru nu are nevoie să fie luminat de o asemenea senzație fizică, dar aceasta e legea statului, lege sfîntă, urmată și respectată pînă azi. Asemenea regelui, și miniștrii și ceilalți bărbați apropiați de frîiele cîrmuirii își fac o datorie din a se lăsa încercați de nevoie

---

[1] De ce n-ar putea francezii să-și dea o ocîrmuire republicană ? E cineva în tot regatul care să nu cunoască preeminența nobilimii, întemeiată pe însăși instituirea ei și confirmată de obiceiuri mai multe veacuri la rînd ? De îndată ce, în timpul domniei lui Jean, a scăpat de ticăloșenie și a luat parte la adunările neamului, fără a stîrni împotrivirea nobilimii trufașe și orgolioase, starea a treia a fost văzută de aceasta alăturîndu-se celorlalte clase din regat, deși vremurile mai erau pline de prejudecățile civilizației fiefurilor și carierei armelor. Principiu mereu activ, mai presus decît cele mai înțelepte instituții, onoarea franceză va deveni într-o bună zi sufletul unei republici, mai cu seamă cînd gustul pentru filosofie, cunoașterea legilor politice, amintirea atîtor rele vor fi distrus ușurătatea și indiscreția care desfigurează strălucitele calități ce ar face din francezi, de ar ști să-și cîntărească, chibzuiască și urmărească pînă la capăt proiectele, fruntea popoarelor universului.

și a simți ei înșiși durerea născută din ea ; astfel, mai tîrziu, sînt mînați de un imbold mai puternic să ușureze suferințele celor ajunși sub imperioasa și dura lege a mizeriei lucii [1].

— Dar asemenea schimbări au luat fără îndoială multă vreme și a trebuit să înfruntați tot felul de piedici și greutăți ! Cîtă energie ați cheltuit !

Zîmbind cu bunătate, înțeleptul îmi răspunse : „Nu e mai greu să faci binele decît să faci răul. Adevărat, pasiunile omenești sînt obstacole imense, dar de îndată ce spiritele s-au lămurit care le sînt adevăratele interese, devin drepte și nepărtinitoare. Părerea mea e că lumea ar putea fi condusă de un singur bărbat, dacă inimile ar simți un imbold pentru toleranță și echitate. În ciuda inconsecvenței ce vă era firească, ați știut să vedeți că într-o

---

[1] În fața colibei unui filosof se ridica un munte înalt și bogat, mîngîiat de cele mai blînde priviri ale soarelui, acoperit de pășuni frumoase, spice aurii, cedri și plante frumos mirositoare. Păsările cele mai plăcute vederii și cele mai savuroase pentru gust brăzdau în stoluri grăbite cerul și umpleau totul cu ciripitul lor armonios. Pădurile erau pline de cerbi și căprioare jucăușe, iar cele cîteva lacuri hrăneau în apa lor argintată păstrăvi, știuci, merlani. Coasta muntelui era împărțită între trei sute de familii, care trăiau aici în fericire, pace, belșug, cu sufletele pline de virtuțile zămislite de acestea. Toți binecuvîntau cerul la răsăritul și apusul soarelui. Dar iată că pe tron urcă nepăsătorul, voluptuosul, risipitorul Osman și, curînd, cele trei sute de familii, ruinate și alungate, pleacă în bejenie. Frumosul munte încăpu pe mîna vizirului lui Osman, nobil-tîlhar, care, cu ceea ce rămăsese de pe urmele nefericiților, își îmbuibă cîinii, concubinele, lingușitorii. Într-o bună zi, aflat la vînătoare, Osman se rătăcește și-l întîlnește pe filosof, a cărui colibă mai ferită scăpase torentului nimicitor. Fără ca monarhul să-și dea seama, filosoful îl recunoaște și-l tratează cum se cuvine. Ajung să vorbească despre vremurile în care trăiau. „Vai, spuse bătrînul înțelept, nu mai tîrziu de acum zece ani pe aici se mai știa ce e veselia ; dar astăzi nevoia crudă îl stoarce pe sărman, îi întristează sufletul, iar sărăcia extremă cu care se luptă zi de zi sfîrșește prin a-l duce în mormînt. Toți suferă..." Aici monarhul îl întrerupe : „Dar spune-mi, rogu-te, ce e mizeria ?" Filosoful oftează, tace și-i arată drumul spre palat.

bună zi raţiunea avea să facă progrese uriaşe. Efectele acestora s-au făcut simţite, iar primul fruct al reformei au fost fericitele principii ale unei ocîrmuiri înţelepte.

CAPITOLUL XXXVII

MOŞTENITORUL TRONULUI

Mai asaltat de întrebări decît a fost vreodată judecătorul din *Huronul* [1], continuam să pun la grea încercare răbdarea vecinilor.

— L-am văzut pe rege aşezat pe tron, dar mi-a scăpat din vedere, domnilor, să vă întreb unde se găsea fiul lui, numit pe vremea mea delfin.

Unul dintre ei luă cuvîntul, spunîndu-mi în modul cel mai cuviincios cu putinţă :

— Convinşi cum sîntem că de educaţia celor mari depinde fericirea popoarelor şi că virtutea se învaţă aşa cum te molipseşti de un viciu, veghem cu cea mai mare grijă asupra primilor ani de viaţă ai prinţilor. Moştenitorul tronului nu e crescut la curte, unde, linguşitori, unii ar cuteza poate să înrădăcineze în el gîndul că e mai presus decît ceilalţi oameni, aceştia fiind, de fapt, mai prejos decît insectele. I se tăinuieşte cu grijă destinul înalt. La naştere, e însemnat pe umăr cu o amprentă regală, după care urmează să fie recunoscut. E încredinţat apoi unor persoane a căror fidelitate secretă nu a fost pusă la mai puţine încercări decît cinstea şi care se leagă în faţa fiinţei supreme să nu dezvăluie niciodată

[1] *Huronul sau Naivul*, roman de Voltaire, unul dintre cele mai bune ieşite de sub pana sa. Să-l închizi pe Huron la Bastilia împreună cu un jansenist e o închipuire dintre cele mai ingenioase.

prinţului faptul că urmează să fie rege, jurămînt de temut, pe care nu cutează vreodată să-l încalce.

De cum iese de sub îngrijirea femeilor, pleacă în plimbări, în călătorii şi se are grijă de educaţia lui fizică, aceasta trebuind întotdeauna s-o preceadă pe cea morală. E îmbrăcat ţărăneşte, i se dau mîncărurile cele mai obişnuite şi e învăţat din timp să fie sobru: îşi va da astfel seama mai tîrziu că felul în care îşi organizează viaţa de fiecare zi trebuie să slujească drept pildă şi că dărnicia rău înţeleasă ruinează statul şi pătează onoarea nesăbuitului risipitor. Vizitează rînd pe rînd provinciile, află în ce constau muncile cîmpului, lucrul din manufacturi, vede ce produc diversele pămînturi. Vede totul cu proprii lui ochi, intră în coliba plugarilor, stă cu ei la masă, le dă o mînă de ajutor, învaţă să-i respecte. Vorbeşte familiar cu toţi cei întîlniţi în cale. Caracterul lui se dezvoltă astfel în libertate, iar el se crede tot atît de departe de tron pe cît e de aproape.

Mulţi regi au devenit tirani nu pentru că ar fi avut un suflet hain, ci pentru că imaginea sărmanilor din ţările lor nu a ajuns niciodată pînă la ei [1]. Dacă tînărul prinţ ar fi lăsat să se mîngîie cu gîndul plăcut că va avea negreşit puterea, poate că, mai tîrziu, dată fiind ticăloasa inimă omenească, ar încerca să-şi împingă mai departe limitele autorităţii [2]. Din nefericire, aşa au înţeles măreţia

[1] În dreapta tronurilor stă întotdeauna prejudecata, gata să strecoare greşeli în urechea regilor. Timidul adevăr se îndoieşte că va ieşi învingător şi, pentru a se apropia, aşteaptă să i se facă semn. Din gura lui ies însă cuvinte atît de ciudate încît urechea se pleacă iar la ceea ce spune înşelătoarea fantomă pe limba tuturor. Regilor, învăţaţi idiomul sever şi filosofic al adevărului : de nu-i ştiţi limba, degeaba l-aţi mai căuta !

[2] Oamenii au o înclinaţie firească pentru despotism, căci nimic nu e mai uşor decît să-ţi mişti buzele spre a fi ascultate. E cunoscută povestea cu sultanul care vrea să-i fie spuse istorii amuzante şi pentru aceasta ameninţa cu moartea. Alţii fac cam la fel cînd spun popoarelor lor : amuzaţi-mă, şi muriţi de foame !

regală mulți suverani și, prin urmare, interesul lor a fost întotdeauna potrivnic națiunii.

Cînd atinge vîrsta de douăzeci de ani, mai devreme chiar dacă inima i s-a format mai repede, tînărul prinț e condus în sala tronului și e lăsat în mulțime, ca simplu spectator. În acea zi, toate stările statului sînt adunate, la curent cu ceea ce are să se petreacă. Deodată, monarhul se ridică și pronunță de trei ori numele tînărului. Mulțimea deschide cărare și, uimit, acesta înaintează șovăitor spre tron, urcă tremurînd. Regele îl sărută și declară în fața tuturor că acesta îi este fiul.

— Cerul, spune apoi el cu un glas plin de emoție și maiestate, cerul te-a destinat să porți povara regatului. Douăzeci de ani am trudit spre a te face demn de aceasta : nu înșela speranța poporului ce te privește ! Fiule, aștept de la tine un zel pentru treburile statului egal cu al meu.

Ce clipe ! Ce de idei năvălesc în sufletul lui ! Monarhul îi mai arată apoi mormîntul unde odihnește propriul său înaintaș, mormîntul pe care e săpat cu litere groase cuvîntul VEȘNICIE, și-i spune cu o voce nu mai puțin impunătoare :

— Fiule, am făcut tot ce era cu putință pentru clipa aceasta. Calci pe cenușa străbunului tău, pe care trebuie să-l readuci la viață : jură că vei fi drept ca el ! În curînd mă voi găsi în locul lui și gîndește-te că din mormînt te-aș acuza dacă ai abuza de putere. Ah, dragul meu băiat, ființa supremă și regatul își au privirile ațintite asupra ta : nici unul din gîndurile tale nu le rămîne necunoscut. Dacă, în această clipă, se găsește în adîncul sufletului tău o sămînță de ambiție ori trufie, mai ai vreme s-o subjugi : renunță la coroană, coboară de pe tron, pierde-te în mulțime. Obscur cetățean, vei fi mai mare și mai respectat decît monarh trufaș și laș. Inima-ți să nu se lase amăgită de himera autorității, ci să se lase pătrunsă de blînda și măreața idee că vei putea face un bine real oamenilor. Îți promit că vei fi răsplătit cu dragostea poporului ce ne ascultă, cu iubirea mea și că te vei bucura de ajutorul monarhului universului. El e regele, dragul meu fiu, noi sîntem doar umbre ce trecem pe pămînt spre a-i împlini augustele planuri [1]."

Mișcat, înduioșat, avînd întipărită pe față o modestă pudoare, tînărul prinț nu cutează să-și ridice ochii la mulțimea ce-l împresoară și-l judecă din privire. Pe obraji îi șiruie lacrimi, plînge la gîndul nenumăratelor îndatoriri care-l așteaptă. Curînd însă, se poartă ca un erou : a fost învățat că un adevărat bărbat trebuie să se sacrifice pentru semenii săi și că, firea neputînd hărăzi omului o fericire lipsită de umbre, cel căruia nația îi încredințează puterea trebuie să facă mai mult decît a fost natura în stare. Nobilul gînd îi ajunge în suflet, îl întărește, îl înflăcărează : face legămîntul în fața tatălui său jurînd pe cenușa sfîntă a strămoșilor, sărută sceptrul pe care el cel dintîi trebuie să-l cinstească, aduce prinos ființei supreme, e uns rege. Stările statului i se închină și, într-un elan de bucurie, toată lumea strigă : „O, rege care ai ieșit din mijlocul nostru, rege care ne-ai cunoscut atîta vreme și de atît de aproape, fie ca strălucirea coroanei să nu te facă să uiți cine ești și ce sîntem [2].

Nu poate urca pe tron înainte de a fi împlinit douăzeci și doi de ani, fiind împotriva bunului simț să te supui

[1] În piesa lui Garnier, Nabuchodonosor, ajuns în culmea puterii și a victoriilor, spune : Ce e oare acest Dumnezeu ce poruncește ploii, vîntului, furtunii ? Peste ce domnește ? Peste mări, peste stînci.

Supuși nesimțitori, dar eu comand oameni :
Sînt Dumnezeul pămîntului pe care sîntem.

[2] Grecii și romanii încercau senzații mult mai vii decît ale noastre. O religie întru totul sensibilă, numeroase probleme legate de înaltele interese ale republicii, un aparat impresionant fără a fi și fastuos, aclamațiile poporului, adunările nației, discursurile publice, ce izvor nesecat de plăceri ! Pe lîngă acești bărbați parcă am lîncezi, aproape că sîntem morți !

unui rege-copil, și, la fel, la vîrsta de șaptezeci de ani trebuie să lase sceptrul, căci arta de a conduce cere energie, suplețe a organelor și un nu știu ce fel de simțire care, din păcate, se stinge în suflet pe măsură ce trece vremea[1]. Ne temem, de altfel, și că obișnuința de a avea puterea ar face să i se ivească în suflet acea ambiție concentrată numită zgîrcenie, ultima și cea mai tristă patimă cu care are omul de luptat[2]. Moștenirea merge în linie dreaptă, iar monarhul septuagenar mai este încă de folos statului prin sfatul său ori prin exemplul trecutelor virtuți. În perioada dintre recunoașterea sa publică și ziua cînd devine major, tînărul rege mai are de trecut prin cîteva încercări. I se dau în permanență pilde puternice și grăitoare. Vor să-i dovedească faptul că regii nu sînt altfel plămădiți decît restul omenirii, că nu au nici mai mult nici mai puțin păr în cap, că sînt supuși în timpul vieții acelorași slăbiciuni, că în ochii Celui-de-Sus sînt egali cu ceilalți și că singura temelie a măririi lor e bunăvoința pe care le-a arătat-o poporul alegîndu-i? E chemat un hamal de vîrsta lui și de aceeași talie și sînt puși să se ia la trîntă : oricît e el de vînjos, fiul de rege e de cele mai multe ori pus la pămînt și hamalul îl ține așa țintuit pînă se dă învins. Tînărul prinț e apoi ajutat să se ridice, după care i se spune :

— Vezi bine dar că nimeni nu e prin legea firii supus nimănui, că nimeni nu se naște rob, că regii se nasc oameni și nu regi, că, într-un cuvînt, specia umană nu a fost făcută pentru bunul plac al cîtorva familii. După legea

[1] Ce bine ar fi dacă, atunci cînd anii ne vor fi încărunțit părul, am putea să ne odihnim amintindu-ne faptele omenoase și binefacerile cu care ne-am semănat drumul vieții ! Nu ne-ar rămîne atunci, nouă, atîți cîți sîntem, decît sentimentul că am fost plini de virtute, ori rușinea și remușcarea de a fi fost păcătoși.

[2] Și risipa e de temut ! Uneori un tînăr prinț refuză pentru că are în el valoarea pe care o refuză ; bătrînul însă oferă tot timpul pentru că nu are cu ce umple golul lăsat de farmecele dispărute.

naturală, nici măcar atotputernicul nu vrea să conducă lumea cu sila, ci sprijinindu-se pe voințe libere. Să vrei să faci din oameni sclavi înseamnă așadar să sfidezi ființa supremă și să fii tiran cu oamenii. Iar hamalul care l-a învins la trîntă îi face o plecăciune și spune la rîndu-i :

— Pot fi mai vînjos decît tine, dar aceasta nu-mi dă nici un drept și nici motiv de mîndrie. Adevărata forță e dreptatea, adevărata glorie e măreția sufletească. Mă plec ție ca suveran ce-mi ești, păstrător al tuturor forțelor individuale, iar atunci cînd cineva va voi să mă robească va trebui să sari în ajutorul meu : te voi chema și mă vei apăra de omul nedrept și puternic...

I se întîmplă tînărului prinț să cadă în greșeală și să facă un lucru necugetat ? Chiar a doua zi își vede greșeala gravată pentru totdeauna în gazete[1]. Uneori se miră, se înfurie, dar i se răspunde cu răceală :

— Există un tribunal integru ce veghează și zi de zi notează în scris toate faptele prinților. Viitorimea va afla și va judeca tot ce ai făcut ori spus : doar de domnia ta depinde să o faci să gîndească lucruri ce îți vor fi de cinste.

Dacă prințul își dă seama de greșeală și o îndreaptă, gazetele de a doua zi anunță această frumoasă trăsătură de caracter și aduc nobilei acțiuni toate elogiile pe care le merită[2].

Lucrul spre care e cu osebire îndemnat, ce i se sădește în inimă prin numeroase pilde, este oroarea de fast, de fastul acela van care a pierdut atîtea state și a pătat

[1] Mi-ar place ca principii să fie uneori curioși să știe ce crede publicul despre ei : într-un sfert de ceas ar afla cît le-ar ajunge să chibzuiască tot restul vieții.

[2] Spui : „Nu mă tem de sabia oamenilor, sînt curajos". Și te înșeli. Ca să fii într-adevăr curajos ar trebui să nu te temi nici de limba, nici de pana lor. Priviți aștfel, regii cei mai măriți de pe pămînt, din toate timpurile, au fost lașii cei mai mari : gazetarul din Amsterdam nu-l lăsa pe Ludovic al XIV-lea să moțăie.

numele atîtor suverani[1]. I se spune că palatele poleite seamănă cu decorurile de teatru, al căror carton pare aur masiv. Copilul crede că vede un palat adevărat : nu fii așadar, copil. Fastul și alaiurile strălucite sînt rătăciri ale trufiei și vicleniei, menite să insufle mai mult respect și mai multă teamă. Căpătînd datorită lor o fire slugarnică, supușii se obișnuiau cu jugul. Dar înjositu-s-a vreodată într-atît un rege încît să se coboare la nivelul supușilor ? Ce poate fi luxul găunos de zi cu zi pe lîngă un chip sincer și binevoitor care atrage poporul ? Nevoile monarhului nu sînt mai întinse decît ale ultimului supus. „Precum bouarul, nu are mai mult de un stomac, spunea Jean-Jacques Rousseau ; dacă vrea să guste cea mai pură dintre plăcerile care există, s-o guste pe aceea de a fi iubit, dar să facă totul pentru a se arăta vrednic de ea[2].“

În sfîrșit, nu trece zi în care să nu-i fie amintită existența ființei supreme, ochiul ei mereu de veghe, teama pe care trebuie să o aibă de această privire, respectul datorat providenței și încrederea în înțelepciunea ei infinită. Ființa cea mai respingătoare dintre toate e, fără tăgadă, regele ateu. Prefer să mă aflu pe o corabie greu încercată de furtună condusă de un pilot beat : întîmplarea mă poate, oricum, scăpa.

[1] Cauză a prăbușirii statelor și a călcării în picioare a tuturor virtuților, luxul își are izvorul în corupția Curții, de la care toată lumea se inspiră.

[2] Invitat la cină de un prinț suveran, vecinul său, împreună cu alți cîțiva mici potentați, după ce-i ascultă pe toți lăudîndu-se cu puterea și ascultarea de care se bucură, ducele de ***, primul Wirtemberg cu acest titlu, luă cuvîntul și spuse : „Nu vă invidiez pe nici unul dintre voi pentru puterea primită de la cer. Dar cu un lucru mă pot lăuda și eu, anume cu faptul că mă pot plimba în micul meu stat, la orice oră, singur și în siguranță. Rătăcesc uneori prin pădure, mă culc la rădăcina unui copac și, liniștit, în mijlocul poporului meu, nu am a mă teme nici de pumnalul vreunui asasin, nici de sabia unuia care ar vrea să se răzbune.“

Tot la vîrsta de douăzeci și doi de ani îi e îngăduit să se căsătorească. Nu-și caută soție de alt neam, care, de cele mai multe ori, are o fire mult prea deosebită de obiceiurile locului și denaturează sîngele francezilor, făcîndu-i să fie conduși mai degrabă de spanioli și italieni decît de urmașii curajoșilor noștri strămoși. Nu, pe tron urcă o cetățeancă.

Regele nu jignește o întreagă nație gîndind că frumusețea și virtutea cresc doar prin alte părți. Cea care, în timpul călătoriilor, l-a fermecat și l-a iubit pe prinț cînd nu avea nici sceptru nici coroană urcă acum pe tron împreună cu cel ce o iubește și e îndrăgită și respectată de nație, atît pentru afecțiunea ei, cît și pentru că a știut să se facă iubită de un erou. Nu numai că insuflăm în felul acesta fetelor cumințenia și virtutea, oferindu-le perspectiva unei răsplăți vrednice de strădania lor, dar evităm și războaiele de familie care, cu totul străine binelui statului, au pustiit de atîtea ori Europa[1].

În loc de a risipi, în ziua nunții, aurul în festinuri superb plictisitoare, în strălucite serbări fără rost, în focuri de artificii și alte asemenea extravaganțe și nebunii îngrozitoare, prințul pune să se construiască un monument public, cum ar fi un pod, un apeduct, un drum, un canal ori o sală de spectacole, monument ce-i va purta numele. E știut că lumea își amintește întotdeauna de binefaceri, dar că uită risipa necugetată care nu lasă în urmă-i decît nenorociri și accidente înfiorătoare[2]. Mul-

[1] Cele mai multe dintre războaiele noastre vin, se știe, din pretinsele alianțe politice. O, ce bine ar fi dacă Europa și Africa s-ar putea căsători o dată pentru totdeauna cu Asia și America !

[2] Mai trebuie oare să amintesc aici înfricoșătoarea noapte din 30 mai 1770 ? Ea va fi o veșnică acuzație la adresa poliției, care îi favorizează pe bogătași îngăduindu-le barbarul lux de a umbla în trăsură. Trăsurile au fost cauza îngrozitorului dezastru. Iar dacă înfiorătorul accident nu va face să se dea o ordonanță prin care să se permită tîrgovețului să umble fără teamă pe stradă, la ce nu va trebui să ne așteptăm de la celelalte năravuri, cu rădă-

ţumit de generozitatea prinţului, poporul nu mai e nevoit să repete cu voce scăzută fabula de demult în care, din fundul bălţii ei, o sărmană broască se lamentează văzînd splendoarea nunţii soarelui [1].

CAPITOLUL XXXVIII

DESPRE FEMEI

Bărbatul săritor ce-mi lămurea toate cîte erau avu bunăvoinţa să urmeze cu tot atîta sinceritate.

— Trebuie să ştii că virtuţile şi farmecele sînt singura zestre a femeilor noastre. Au aşadar tot interesul să-şi desăvîrşească trăsăturile morale şi astfel, dintr-un condei al legii, am nimicit hidra cochetăriei, cea zămislitoare de atîtea cusururi, vicii, maimuţăreli.

— Cum, nici o altă zestre ? ! Femeile n-au nimic al lor ? cine le mai ia atunci de soţie ?

— Nu au zestre deoarece, prin fire, depind de sexul ce le aduce putere şi glorie. Se cuvine ca nimic să nu le sustragă acestui legitim ascendent care e, oricum, mai puţin înfricoşător decît la ce le împinge funesta lor li-

cini mai adînci chiar şi mai greu de stîrpit ? Aproape opt sute de persoane şi-au pierdut viaţa în urma nemaipomenitei învălmăşeli, şi săptămîni de-a rîndul nu s-a mai vorbit de altceva.

[1] Am citit într-un poem următoarele două versuri :

Ces rois enorgueillis de leur grandeur suprême,
Ce sont des mendiants que couvre un diadème.

(Regii trufaşi de gloria lor supremă,
Cerşetori sînt, pe cap cu o diademă.)

Adevărat, căci cer fără încetare, iar poporul plăteşte rochia augustei mirese, festinul, focurile de artificii, cearşafurile brodate ale patului nupţial şi, imediat după ce se naşte un copil regal, strigătele acestuia se transformă în tot atîtea edicte.

bertate. Se ajunge, dealtfel, la acelaşi lucru : luîndu-şi soţie, bărbatul nu primeşte nimic de la aceasta, dar îşi mărită fetele fără să-şi dezlege punga. Nu mai vezi nici o fată care, mîndră de zestrea avută, pare să facă un hatîr soţului pe care-l acceptă [1]. Bărbatul dă de mîncare femeii care îi face copii, iar aceasta, primind totul din mîna soţului ei, are toate motivele să fie mai fidelă şi mai ascultătoare. Iar legea fiind una pentru toată lumea, nici una dintre ele nu-i simte povara. Femeile nu au altă distincţie decît aceea venită de la soţ : în întregime supuse datoriilor impuse de sexul lor, întreaga lor cinste e să urmeze austerele legi care, singure, pot să le asigure fericirea. Chiar de are o slujbă dintre cele mai umile, un cetăţean care nu şi-a pierdut onoarea se poate căsători cu o fată de cel mai înalt rang, dacă ea consimte şi nu există încercare de seducere ori deosebire de vîrstă. Deşi drumurile în viaţă se despart, toţi cetăţenii îşi regăsesc egalitatea de la începuturi cînd e vorba să semneze un contract atît de pur, de liber şi de folositor fericirii lor, cum e cel de căsătorie. Aici se opreşte puterea părintească [2] şi civilă. Căsătoriile ne sînt fericite, căci interesul ce corupe totul nu pîngăreşte legături atît de dragi. Nici nu-ţi închipui ce uşor a putut o lege atît de simplă să nimicească vicii şi frivolităţi ca bîrfa, gelozia, lenea, dorinţa de a înlătura o rivală şi alte asemenea fleacuri,

[1] Întrebată de o femeie din Lacedemonia ce a adus în zestre soţului ei, o ateniană a răspuns : „Castitatea !"

[2] De cîtă neruşinare şi monstruozitate dă dovadă tatăl ce sîcîie douăzeci de tribunale, însufleţit de barbara trufie de a nu-şi dă fiica unui bărbat pentru că, în secret, a hărăzit-o altuia. Şi mai cutează să citeze ordonanţe civile, el care a uitat că cele mai sfinte legi ale firii îi interzic să aducă la disperare pe fata nefericită asupra căreia nu are vreo altă autoritate legitimă decît de a o copleşi cu binefaceri. Nenorocitul veac în care eu trăiesc se face remarcat din păcate şi prin aceea că numărul taţilor răi e mai mare decît cel al copiilor denaturaţi. Izvorul acestui neajuns ? Legea, din nefericire.

nimicuri[1]. În loc să-și mai ducă trufia la culmea perfecțiunii, femeile și-au cultivat mintea și, nemaiavînd a strînge averi, au strîns bunătate, modestie, răbdare. Muzica și dansul nu mai constituie meritele lor principale, căci au avut bunăvoința să învețe gospodărie, arta de a place soților și de a-și crește copiii. Extrema inegalitate dintre ranguri și dintre averi, cel mai nimicitor viciu din cîte cunosc societățile politice, dispare : nimeni nu are de ce să roșească în fața patriei, căci și cel din urmă cetățean se poate înrudi cu cel mai de vază. Legea i-a unit pe oameni pe cît i-a stat în putință : în loc să creeze deosebiri jignitoare, ce nu zămislesc decît trufie, pe de o parte, ură, pe de altă parte, a preferat să înlăture ceea ce îi învrăjbește pe copiii născuți din aceeași mamă. Femeile sînt la noi, întocmai ca la vechii gali, ființe plăcute și neprefăcute, pe care le respectăm și cărora le cerem sfatul în orice împrejurare. Nu afectează jalnicul jargon prețios[2], ce se bucura de atîta trecere la voi. Nu pretind nici să decidă ierarhia diverșilor oameni de geniu, mulțumindu-se să aibă bun simț, calitate cu mult preferabilă sclipirilor artificiale, frivolelor amuzamente cu care se ocupă cei ce nu au nimic de făcut. Dragostea, principiu fecund în virtuți dintre cele mai prețioase, conduce și veghează la interesele patriei, căci cu cît guști mai multă fericire la sinul ei, cu atît îți devine mai dragă. Gîndește-te, dar, cîtă afecțiune avem noi pentru ea. Femeile au

---

[1] Firea a hărăzit-o pe femeie treburilor casei și altor asemenea îndeletniciri. A pus mai puțină varietate în caracterul ei decît în cel al bărbatului. Aproape toate femeile seamănă între ele : au un singur țel, ce se manifestă, în toate țările, prin efecte asemănătoare.

[2] Neîndemînatecă e femeia care vrea să arate în orice împrejurare că are spirit. Dimpotrivă, întreaga artă ar fi să-l ascundă, căci ce căutăm noi, bărbații, cu adevărat la o femeie ? Inocență, candoare, un suflet proaspăt, simplu, sincer, o timiditate atrăgătoare. Femeia ce-și arată întinderea științei pare să spună : „Iubiți-mă, domnilor : am minte multă și voi fi deci mai perfidă, mai prefăcută, mai abilă decît altele.“

avut și ele, fără îndoială, de cîștigat, căci, în locul găunoaselor și costisitoarelor plăceri căutate din trufie, se bucură acum de întreaga noastră iubire și prețuire. Avîndu-ne inima, gustă o fericire mai temeinică și mai pură decît în obositoarea urmărire a unor triste voluptăți trecătoare. Ele au în încredințare primii ani de viață ai copiilor noștri, care nu au alți preceptori. Mai vigilente, mai instruite decît în veacul dumitale, cunosc mai bine plăcerea de a fi mamă în înțelesul larg al cuvîntului.

— În ciuda perfecțiunii de care dați dovadă, îl întrerupsei eu, omul tot om rămîne, cu fanteziile, slăbiciunile și dezgusturile sale. Ce faceți cînd torțele căsătoriei sînt înlocuite de ale discordiei ? Divorțul e îngăduit[1] ?

— Firește, dacă ai motive legitime pentru aceasta. Pentru ruperea legăturii e de ajuns, de pildă, dacă e cerută de amîndoi soții, nepotrivirea de umori. Căsătoria

---

[1] Atribuindu-și rolul de reformator al legilor divine, naturale și civile, Nicolae I a abrogat, în veacul al IX-lea, divorțul, care se bucurase de aprobarea tuturor neamurilor pămîntului și fusese autorizat și de evrei și de creștini. Ce soartă are și speța umană ! Un singur om o poate lipsi de o libertate prețioasă, dintr-o legătură civilă face un lanț de nesfărîmat, sfînt, și seamănă pe vecie discordii domestice. Inepta și ciudata lege primește sancțiunea inviolabilă a mai multor veacuri, iar capriciul pontifului zămislește războaie intestine ce tulbură interiorul caselor și pustiesc statele. E cum nu se poate mai clar că dacă divorțul ar fi îngăduit căsătoriile ar fi mai fericite. Ar fi mai puțină teamă în fața unei legături ce nu te-ar înlănțui de nefericire. Femeia ar fi mai plină de grijă, mai ascultătoare. Nețiînd decît de voința soților, legătura ar fi mai puternică. De altfel, dacă starea populației e foarte diferită de ceea ce trebuie ea să fie, cauza secretă, care macină pe tăcute monarhiile catolice, e numai și numai indisolubilitatea căsătoriei. Dacă monarhiile acestea vor mai tolera multă vreme atît celibatul ce domnește printre noi, rod al celei mai jalnice administrații cu putință, cît și celibatul ecleziastic, presupus a fi de drept divin, nu vor mai putea opune armatelor numeroase, sănătoase și viguroase ale popoarelor la care divorțul e îngăduit decît niște trupe vlăguite. Cu cît vor exista mai puțini celibatari, cu atît vor fi mai caste, mai fericite și mai fecunde căsătoriile. Scăderea speței umane duce în mod necesar imperiile la ruina completă.

nu e un mijloc de a deveni fericit, ci un contract al cărui scop e pacea și îngrijirea reciprocă. Nu sîntem într-atît de lipsiți de minte încît să ținem cu sila laolaltă două inimi ce se îndepărtează una de cealaltă, înnoind tortura crudului Mezenius, care lega un trup viu de un cadavru. Divorțul e singura ieșire cuviincioasă, căci înapoiază societății doi oameni pierduți unul pentru altul. Nu o să-ți vină să crezi că pe cît de ușor le este oamenilor să divorțeze, pe atît de greu le vine să o facă și numai la gîndul acesta tremură simțindu-se dezonorați că nu pot să îndure împreună necazurile unei vieți trecătoare. Virtuoase mulțumită principiilor pe care le au, femeile găsesc plăcere în împlinirea îndatoririlor casnice. Datoria împletită cu sentimentul e întotdeauna veselă, nimic nu mai pare greu și totul capătă o amprentă emoționantă.

— Mă apucă disperarea la gîndul că sînt așa bătrîn. M-aș căsători pe dată cu una din femeile acestea plăcute. Cele de pe vremea mea erau așa trufașe și-și dădeau atîtea ifose! Cele mai multe erau atît de prefăcute și de rău crescute încît lumea te găsea nebun de legat dacă te bătea gîndul însurătorii. Cochetărie, un gust fără margini pentru plăceri, o completă indiferență pentru tot ce nu ținea de persoana lor, iată din ce le era plămădită firea. Se prefăceau simțitoare, dar nu erau omenoase decît cu iubiții. Ca să nu mai vorbesc de pudoare: era considerată ceva ridicol. Așa se face că orice bărbat cu mintea la cap alegea burlăcia, ca fiind răul cel mai mic. Un alt motiv, nu mai puțin puternic, era greutatea de a-ți crește copiii. Ezitai, apoi, să dai copii unui stat ce avea să-i copleșească sub povara lipsurilor, precum generosul elefant, care, prins de oameni, se potolește singur și se refuză plăcutului instinct spre a nu-și hărăzi urmașii sclaviei. Însăși soții aveau grijă, în focul pasiunii, să înlăture posibilitatea unui copil pentru căminul lor, așa cum alungi departe de casă cine știe ce făptură vorace. Omul fugea de om, căci din traiul laolaltă numai mizeria

ar fi avut de cîștigat. Sărmanele fete prindeau rădăcini în locul unde se născuseră și piereau precum florile care, arse de soare, se usucă și cad. Cele mai multe ajungeau în mormînt fără să-și fi împlinit dorința de a se mărita. Fiecare clipă a vieții torcea pentru ele durere și plictis, iar de încercau să se despăgubească, o făceau riscîndu-și cinstea și sănătatea. Numărul celibatarilor ajunsese înspăimîntător de mare și, culme a nenorocirii, atentatul acesta la umanitate părea să se justifice [1]. Prezintă-mi însă, rogu-te, și restul înduioșătorului tablou al moravurilor voastre. Cum ați reușit să stîrpiți acele flageluri pornite, pare-se, să nimicească întreaga omenire ?

Ridicînd privirea la cer, cu figura însuflețită de ceva nobil și demn, călăuza îmi răspunse pe un ton ceva mai ridicat:

— O, Doamne! dacă omul e nefericit, vina e numai și numai a lui, căci se izolează și nu se mai vede decît pe sine, se risipește ocupîndu-se de mărunțișuri și nu bagă seamă la ce l-ar putea îmbogăți. Hărăzindu-l societății, alături de rele providența a pus și leacurile în stare să-i aline suferințele. Ce îndatorire mai constrîngătoare există oare decît aceea de a ne întrajutora? Nu e și dorința întregii spețe omenești? De ce s-a lăsat atunci de atîtea ori amăgită? Repet: femeile noastre sînt soții și totodată mame, iar din aceste două virtuți decurg toate celelalte. Și-ar pierde cinstea dacă și-ar mîzgăli obrazul cu roșu, dacă ar priza tutun, dacă ar bea și și-ar pierde nopțile, dacă ar avea pe buze cîntece licențioase ori dacă

[1] Gustul pentru celibat începe să domnească atunci cînd ocîrmuirea devine atît de proastă pe cît poate să fie. Lipsindu-se de o legătură atît de duioasă, cetățeanul renunță pe nesimțite la dragostea de viață, iar sinuciderile devin frecvente. Arta de a trăi e atît de grea încît existența devine o povară. Toate relele fizice adunate la un loc ar mai fi de suportat, nu și cele politice, de o sută de ori mai îngrozitoare pentru că nu răspund nici unei necesități. Omul blestemă societatea care ar fi trebuit să-i ușureze suferința și-și rupe lanțurile. În 1769, la Paris, o sută patruzeci și șapte de persoane și-au dat singure moartea.

și-ar permite o cît de mică familiaritate cu bărbații. Armele lor sînt mai sigure : blîndețea, modestia, farmecele neprefăcute și acea decență date doar lor de natură și care e adevăratul lor motiv de mîndrie [1]. Își hrănesc la sîn copilul fără să aibă impresia că fac un efort peste măsură de mare și, cum nu e doar un moft, au lapte îmbelșugat și pur. Corpul copilului e călit de timpuriu : e învățat să înoate, să ridice greutăți, să le arunce cît mai departe cu îndemînare. Educația fizică ni se pare un lucru important și formăm temperamentul înainte de a-i grava cel mai mic lucru în minte, care trebuie să fie de om, nu de papagal. Mama e atentă la mijirea tînărului gînd și, de îndată ce organele pot da ascultare voinței, chibzuiește la felul cel mai potrivit de a-i îndrepta sufletul spre virtute. Cum trebuie să transforme firea sensibilă în omenie, mîndria în măreție sufletească și curiozitatea în cunoaștere a lucrurilor sublime, se hotărăște pentru acele fabule în stare să miște sufletul și folosite nu pentru a pune un văl asupra adevărului, ci pentru a-l face mai atrăgător și pentru a feri o minte încă crudă de tăișul lui ascuțit. Mai are grijă ca nici unul dintre gesturile făcute în prezența copilului și nici unul dintre cuvintele pronunțate să nu-și pună o tristă amprentă pe inima lui, apărîndu-l astfel de suflul viciului, ce veștejește atît de repede floarea nevinovăției.

Educația diferă după funcția pe care copilul va fi chemat s-o îndeplinească într-o bună zi în societatea noastră, căci, după ce ne-am eliberat de jugul pedanților, ar fi ridicol să-i învățăm pe copii lucruri pe care mai tîrziu le uită pentru că nu le sînt de nici un folos. Fiecare profesie își are greutățile ei și ca să excelezi în ea trebuie să i te dedici cu totul. În ciuda unor întăritoare

[1] Atîta vreme cît Franța va fi dominată de femei ce dau tonul și judecă meritele și inteligența bărbaților, francezii nu vor avea nici tărie sufletească, nici gospodărie bună, nici gravitatea și nici caracterul viril ce-i caracterizează pe oamenii liberi.

descoperite de curînd, mintea omului nu poate cuprinde mai mult de un obiect o dată, cu excepția cîtorva genii, așa că nu trebuie să cerem copilului decît să se aplece cu sîrguință asupra unui astfel de obiect, fără să pretindem și incursiuni ce nu pot decît să-l rătăcească. Voi considerați dorința de universalitate drept un lucru ridicol ; pentru noi, e de-a dreptul nebunie ! Cînd mai crește și inima începe să simtă legăturile ce-l unesc cu ceilalți oameni, în locul nefolositoarelor cunoștințe vîrîte fără nici un discernămînt în capul tinerilor, mama, cu acea elocință blîndă și firească pe care o au doar femeile, îl învață ce înseamnă moravuri, decență, virtute. Va aștepta pentru aceasta clipa în care natura ajunsă la apogeul strălucirii ei vorbește chiar și inimii celei mai nesimțitoare și în care vîntul eliberator al primăverii redă văilor, pădurilor și cîmpurilor întreaga lor frumusețe.

— Băiatul meu, îi va spune strîngîndu-l la pieptul ei matern [1], privește cîmpurile înverzite și minunatele coroane ale copacilor ; pînă nu de mult, aceștia păreau morți, lipsiți cum erau de pletele lor strălucite și împietriți totodată de frigul care pătrundea pînă în măruntaiele pămîntului. Dar există o ființă bună, un tată, un tată al nostru al tuturor. Locuiește în ceruri, dar nu-și părăsește copiii și, de acolo de unde este, cuprinde în privirea lui părintească tot ce a zămislit. Cînd zîmbește el, soarele începe să strălucească, pomii se acoperă de flori și pămîntul de daruri, iarba crește spre a hrăni animalele ce ne dau nouă lapte. Și de ce-l iubim pe Domnul, o, dragul meu ? Pentru că e puternic și bun. Tot ce vezi e de mîna lui și ceea ce vezi nu e nimic pe lîngă ce nu ți se dezvăluie încă. Veșnicia, pentru care a fost făcut sufletul său nemuritor, va fi pentru tine un șir nesfîrșit de surprize și bucurii. Bunătatea și măreția îi sînt fără

[1] Kebes ne zugrăvește impostura stînd la poarta dinspre viață și punîndu-i pe toți ce vor să treacă să bea din cupa greșelii. Fericiți cei ce doar au gustat, aruncînd apoi paharul !

margini, şi ne iubeşte, fiind părintele nostru. În fiece nouă zi ne va face şi mai mult bine dacă vom fi virtuoşi, adică dacă vom asculta de poruncile lui. Ei, băiatul meu iubit, cum să nu-l adorăm şi cum să nu-l binecuvîntăm ?

La aceste cuvinte, cad amîndoi cu fruntea în ţărînă şi gîndurile lor împletite urcă spre tronul celui veşnic. Mama îşi obişnuieşte în felul acesta fiul să-l vadă pe Dumnezeu în tot ce-l înconjoară şi îi hrăneşte sufletul cu laptele adevărului, spunîndu-şi :

— Fac voia Creatorului, care mi l-a încredinţat. Voi fi aspră cu patimile dăunătoare fericirii şi voi alătura pornirilor mamei neabătuta vigilenţă a prieteniei.

Ai văzut la ce vîrstă e iniţiat în taina comunicării celor două infinituri. Aşa înţelegem noi educaţia : numai sentiment. Avem oroare de cugetătorul atotbatjocoritor, înfiorător flagel al veacului dumitale, care vestejea, usca tot ce atingea şi ale cărui amabilităţi erau sămînţă de viciu. Dar dacă tonul uşuratec e primejdios, ce poate fi raţiunea lipsită de simţire ? Un corp descărnat, fără culoare, fără farmec şi aproape fără viaţă. Ce este o idee nouă şi chiar adîncă, dacă nu are ceva viu care să vorbească simţirii ? Ce nevoie am de un adevăr ce mă îngheaţă ? N-are nici cea mai mică vlagă, nici urmă de putere : doar ce vine din inimă e plin de farmec şi are forţa torentului. Ne place, în schimb, elocinţa plină de imagini vii şi mişcătoare, în stare să dea aripi de foc gîndului. Ea cuprinde dintr-o ochire obiectul, se duce drept la el, nu-l slăbeşte o clipă, căci plăcerii de a fi mişcat i se adaugă aceea de a afla totul [1]. Astfel filosofia nu e

[1] Mai mult decît pe orice altceva ne bizuim pe moravurile externe, adică pe obiceiuri. Iată de ce am neglijat educaţia. Anticii vorbeau despre toate lucrurile într-un fel ce se adresa simţirii şi dădeau studierii ştiinţelor un nu ştiu ce atrăgător al cărui secret s-a pierdut. Inteligenţa oamenilor de astăzi păcătuieşte prin lipsa sentimentelor : sub nuiaua pedanţilor noştri, pînă şi minţile cele mai înzestrate au devenit seci peste poate. Există oare pe lume instituţie mai ridicolă decît cea a colegilor noştri, dacă punem faţă în faţă maximele lor aride şi lipsite de viaţă şi educaţia pu-

pentru noi deloc aspră. Şi de ce ar fi aşa ? De ce să nu o împodobim cu flori ? Găseşte oare virtutea mai multă cinstire în ideile ciudate şi lugubre decît în acelea vesele şi mîntuitoare ? Nu credem că plăcerea emanată dintr-o mînă binevoitoare a coborît pe pămînt pentru a ne speria cu apariţia sa. Plăcerea nu e un monstru, ci, cum spune Young, un nume mai vesel pentru virtute. Ţinînd departe de noi gîndul de a nimici pasiunile, motorul nevăzut al fiinţei noastre, le privim, dimpotrivă, drept un dar de preţ de care trebuie să ne folosim cu chibzuială. Fericit e sufletul locuit de pasiuni puternice. Ele îi fac mîndria, măreţia, bogăţia. Înţeleptul îşi cultivă, la noi, mintea, izgoneşte departe de el prejudecăţile şi dobîndeşte lumini folositoare şi plăcute. Toate artele care au putut să-i lărgească hotarele minţii şi să-l facă mai drept i-au desăvîrşit şi sufletul. O dată împlinit lucrul acesta, nu mai ascultă decît vocea firii supusă legilor raţiunii, iar raţiunea îi prescrie fericirea [1].

blică pe care Grecia o dădea tineretului, împodobind înţelepciunea cu toate farmecele ce încîntă la această vîrstă fragedă ? Învăţătorii noştri sînt nişte făpturi înspăimîntătoare şi nu trebuie să ne mirăm că primii care fug de ei şi-i părăsesc sînt cei ce ar trebui să le fie discipoli.

[1] Cauza relelor nu e focul pasiunilor, bidiviu nărăvaş şi nestăvilit care, încăpînd pe mîna unui nepriceput, se ambalează, îl răstoarnă şi-l calcă în picioare, dar care, bine strunit de un stăpîn inteligent, ascultă şi poate fi văzut cîştigînd cele mai grele curse. Micimea pasiunilor e semn de sărăcie interioară, căci, într-adevăr, ce altceva poţi spune despre cetăţeanul greoi, tăcut, al cărui suflet insipid nu manifestă gust pentru nimic ? Care e liniştit pentru că nu face nimic ? Care vegetează şi se supune voinţei magistratului pentru că el nu resimte nici o dorinţă ? E om ori stană de piatră ? Puneţi alături de el un bărbat cu sentimente clocotitoare : acesta se va lăsa în voia impetuozităţii pasiunilor sale şi va destrăma vălul ştiinţelor. Va face greşeli, dar va fi un geniu. Duşman al inactivităţii, însetat de ştiinţă, din ciocnirea lui cu lumea se va înălţa o minte luminată, folositoare patriei ; va da poate cenzurii de furcă, dar îşi va fi cheltuit toată energia sufletească şi toate petele ce-l vor fi acoperit vor dispare, căci e un geniu util.

CAPITOLUL XXXIX

IMPOZITELE [1]

— Spune-mi, te rog, cum sînt la voi percepute impozitele ? O fi desăvîrșită legislația voastră, dar niște dări tot plătiți, nu ?

În loc de răspuns, călăuza mă luă de mînă și-mi îndreptă pașii spre o spațioasă întretăiere de drumuri unde, așezată pe patru roți, puteai vedea o casă de bani înaltă de douăsprezece picioare. Partea de sus avea o deschizătură, ca o cutie a milei, ferită de ploaie de o streașină fixată la o oarecare distanță, în dreptul căreia era scris

[1] Ascultați, prieteni, un apolog. Era demult, cam pe la începutul lumii, o întinsă pădure de lămîi, cu fructe zemoase, frumoase și aurii cum nu s-a mai pomenit de atunci. Crengile se lăsau sub povară și parfumul pe care-l împrăștiau îmbălsăma pînă departe aerul. La o vreme, s-a pornit un vînt puternic, care a făcut să cadă lămîi și a rupt chiar și niște ramuri. Pentru a-și potoli setea, cîțiva călători au cules și ei lămîi și, după ce le-au stors, le-au călcat în picioare. Văzînd acestea, neamul lămîiesc a angajat paznici care să-i îndepărteze pe trecători și să ridice ziduri în jurul pădurii spre a stăvili vînturile. La început, paznicii s-au arătat devotați și dezinteresați, dar n-au întîrziat să pretindă că munca grea le dădea o sete grozavă și au făcut lămîilor următoarea rugăminte : „Doamnelor, murim de sete trudind pentru voi ; îngăduiți-ne să facem fiecăreia o mică incizie. Nu vă cerem, pentru a ne umezi buzele uscate, decît o picătură de suc : nu veți fi mai slabe, iar noi și copiii noștri vom căpăta puteri noi pentru a vă sluji."

Încrezătoarele lămîi nu găsesc cererea necuviincioasă și acceptă să li se facă incizia. Dar ce se întîmplă ? De îndată ce le-o făcură, domnii apărători le-au stors cu o mînă devenită pe zi ce trecea mai energică și ajunseră chiar să nu se mai poată lipsi de sucul de lămîie, pe care-l foloseau la toate mesele și în toate sosurile. Domnii regenți constatară că o lămîie dă cu atît mai mult suc cu cît o storci mai tare. Văzîndu-se sleite, lămîile s-au gîndit să amintească înțelegerea de la început, dar paznicii n-au ținut seamă de plîngerile lor și, deveniți mai puternici, le-au pus în teasc și le-au stors întrecînd orice măsură. Nerămînînd din ele decît coaja, o supuseră și pe aceasta forțelor în mișcare ale în-

Tribut datorat regelui, reprezentant al statului ; alături, una mai mică, însoțită de cuvintele *Dar benevol.* Văzui cum mai multe persoane cu o înfățișare degajată și mulțumită aruncau înăuntru mai multe pachete pecetluite, tot așa cum, pe vremea mea, puneai o scrisoare la cutie. În vreme ce admiram simplitatea plătirii impozitului și-mi puneam tot felul de întrebări ridicole, lumea mă privea ca pe un biet moșneag scăpat de o boală cumplită și indulgența binevoitoare a acestor oameni de treabă nu mă lăsă nici acum în așteptarea răspunsului. Mărturisesc că pentru a întîlni oameni așa de săritori trebuie să visezi. O, ce popor cinstit !

— Marea casă de bani pe care o vezi, mi se spuse, e perceptorul nostru general. În ea își depun cetățenii banii cu care sînt datori pentru întreținerea statului. Într-una din despărțituri sîntem obligați să depunem an de an a cincizecea parte din venit. Cel ce primește bani pentru munca sa, dar nu are nici un alt bun, și cel care are doar atît cît se poate ține în viață sînt scutiți de impozite [1],

fricoșătorului cabestan. Pe scurt, s-au scăldat în sîngele lămîilor. Frumoasa pădure fu în curînd o amintire, rasa lămîilor fu nimicită și, după ce se obișnuiseră cu răcoritoarea băutură, tiranii se văzură lipsiți de ea din pricina risipei făcute. Căzură la pat și muriră cu toții de febră putridă. Fie-le țărîna ușoară !

[1] Iată ce ar putea spune suveranilor cultivatorii, locuitorii satelor, poporul : „V-am înălțat deasupra capetelor noastre, garantăm cu averea și cu viața noastră strălucirea tronului și liniștea persoanei voastre. Ne-ați promis în schimb belșug și o viață ferită de primejdii. Cine ar fi crezut că sub ocîrmuirea voastră avea să dispară de prin cantoane bucuria și că serbările aveau să se termine în doliu ? Ori că teama și spaima aveau să înlocuiască blînda înțelegere ? ! Cîmpurile înverzite ne zîmbeau pe vremuri și ogoarele ne promiteau o răsplată pentru truda noastră. Azi, însă, roadele sudorii noastre ajung în mîini străine, cătunele pe care ne plăcea să le înfrumusețăm cad în ruină, iar bătrînii și copiii noștri nu mai au pe ce să-și pună capul. Gemetele ni se pierd în văzduh și fiecare nouă zi aduce cu ea o sărăcie și mai mare decît cea de care ne plîngeam în ajun. De-abia de mai păstrăm ceva

căci cum am putea lua o bucată din pîinea pentru care nenorocitul trebuie să muncească o zi întreagă ? În cealaltă despărţitură se pun daniile, destinate unor fundaţii folositoare ori realizării proiectelor ce se bucură de aprobarea publicului. E uneori mai plină chiar decît cealaltă, căci ne place să fim liberi în darurile pe care le facem şi generozitatea noastră nu are alt temei decît raţiunea şi dragostea de ţară. De îndată ce regele dă un edict folositor, care merită aprobarea tuturor, putem fi văzuţi grăbindu-ne cu toţii să punem în această cutie semnul recunoştinţei noastre. Răsplătim astfel acţiunile luminoase ale monarhului : îi e de ajuns să propună şi îi oferim

---

din înfăţişarea omenească şi animalele ce pasc iarba sînt, fără îndoială, mai puţin nefericite decît sîntem noi.

Soarta ne-a lovit însă şi mai rău. Cei puternici ne dispreţuiesc şi spun că nu avem mîndrie. Ne strică pacea căminelor, ne ademenesc fetele, le răpesc şi ele ajung pradă neruşinării. Degeaba îl implorăm pe cel ce ţine paloşul legii : îşi întoarce privirea de la noi, nu se lasă înduioşat de durerea noastră şi-l sprijină doar pe asupritor.

Vederea fastului ce ne sfidează mizeria ne face şi mai nesuferită starea în care ne găsim. Ni se suge sîngele, dar n-avem voie să ne plîngem ! Omul hain, care trăieşte într-un lux strigător la cer, se bucură de lucrurile făcute de mîna noastră : ars de josnica sete de aur, uită că noi, prin munca noastră, i-l aducem şi ne crede sclavi, căci nu sîntem nici furioşi, nici sîngeroşi.

Nevoia perpetuă în care ne zbatem a alterat blîndeţea moravurilor, iar reaua-credinţă şi hoţia s-au strecurat printre noi, căci de obicei necesităţile vieţii sînt mai puternice decît virtutea. Dar cine ne-a dat exemple de jaf ? Cine a stins în inimile noastre acea nevinovăţie ce ne ţinea laolaltă într-o înţelegere deosebită ? Cine ne-a adus nefericirea, mamă a tuturor viciilor ? Mai mulţi concetăţeni au refuzat să aibă copii pe care foamea i-ar ameninţa chiar în leagăn, alţii, pradă disperării, au pronunţat blasfemii la adresa provindenţei. Cine sînt adevăraţii autori ai acestor crime ?

Fie ca îndreptăţitele noastre plîngeri să pătrundă pînă la tron ! Fie ca regii să se trezească şi să-şi amintească faptul că s-ar fi putut naşte în locul nostru şi că odraslele lor ar putea ajunge ca noi ! Legaţi de solul ţării ori formînd, mai curînd, partea ei esenţială, nu putem să nu muncim pentru a-i satisface nevoile. Tot ce cerem e un bărbat drept, însufleţit de gîndul de a ne cu-

mijloacele de a-şi realiza măreţele planuri. În fiecare cartier se găseşte o astfel de casă de bani. Tot aşa, în toate oraşele din provincie, unde-şi plătesc tributul locuitorii satelor, adică fermierii înstăriţi, căci, în ceea ce-i priveşte pe pălmaşi, singura avere le sînt braţele, capul nefiind dator cu nimic nimănui. Vitele şi porcii sînt chiar scutiţi de odioasa plată la care întîia oară au fost supuşi evreii şi pe care voi o acceptaţi fără să vă daţi seama cît vă înjosea.

— Nu înţeleg, spusei. Mărimea impozitului e lăsată la voia poporului ? Înseamnă că mulţi se scutesc singuri, fără a da măcar de bănuit.

— Absolut deloc, iar teama dumitale e fără temei. Trebuie să-ţi spun mai întîi că dăm din toată inima : tributul nu e mare şi are la bază echitatea şi dreapta judecată. Nu există cineva printre noi care să nu-şi facă o obligaţie de onoare din a-şi plăti pînă la ultimul bănuţ datoria sa cea mai sfîntă şi cea mai legitimă. De altfel, dacă cineva capabil să plătească nu ar face-o, vezi tabloul acesta cuprinzînd numele tuturor capilor de familie ? Imediat s-ar descoperi că nu şi-a depus pachetul pecetluit căci i-ar lipsi semnătura, s-ar acoperi pe vecie de ruşine

---

noaşte puterile, şi să nu ne strivească sub povara pe care, mai bine gîndită, am fi dus-o cu bucurie. Liniştiţi şi îmbogăţiţi de munca noastră, mulţumiţi de soartă, am privi fericirea celorlalţi fără a avea a ne face griji cu privire la cea personală.

Drumul nostru e pe jumătate făcut. Inima ne e pe jumătate pradă durerii. Mai avem puţine clipe de trăit. Dorinţele pe care le exprimăm se referă mai mult la patrie decît la noi, sprijinul ei. Dar dacă asuprirea va fi şi mai mare, ne vom prăbuşi, iar patria se va răsturna : căzînd, îi va strivi pe tirani. Nu cerem această zadarnică şi tristă răzbunare, căci, ajunşi în mormînt, ce importanţă mai are pentru noi nefericirea celorlalţi ? Vorbim suveranilor, dacă mai sînt încă oameni. Dar dacă inima li s-a împietrit cu totul, nu vor întîrzia să afle că ştim să murim şi că moartea ce ne va lua în curînd pe toţi va fi pentru ei cu mult mai îngrozitoare decît pentru noi".

și ar fi privit așa cum privești un hoț : titlul de prost cetățean l-ar urmări pînă la moarte. Cazuri de felul acesta sînt deosebit de rare, dacă ne gîndim că daniile întrec de cele mai multe ori impozitul. Dînd o parte din cîștig statului, cetățeanul știe că e în propriul său folos și că dacă vrea să se bucure de anumite avantaje trebuie să facă și el ceva. Dar ce sînt cuvintele pe lîngă ceea ce pot vedea proprii tăi ochi ? Îți voi arăta ceva pe care n-aș fi în stare să-l exprim cum se cuvine. Azi sosește de pretutindeni dreptul tribut pe care fidelul popor îl datorează binefăcătorului său suveran, simplu păstrător al darurilor ce îi sînt oferite. Vino la palat să asiști la venirea deputaților din provincie.

Într-adevăr, de-abia făcurăm cîțiva pași că întîlnirăm bărbați ce trăgeau cărucioare pline de casete încununate cu lauri. Se scotea sigiliul, iar casetele erau urcate pe cîntar pentru a se vedea pe loc cît atîrnă banii dinăuntru prin scăderea greutății casetei, știută dinainte. Plata se făcea numai în numerar, și suma totală, cunoscută cu precizie, era anunțată tuturor în sunet de trîmbițe și fanfară. După ce se trecea totul în revistă, se afișa rezultatul și se făcea cunoscut bugetul statului, depus în tezaurul regal sub paza controlorului de finanțe.

Era zi de sărbătoare. Lumea își punea flori în păr, striga *Trăiască regele !*, ieșea pe drumurile pe unde aveau să apară purtătorii de tribut, pline de mese întinse. Deputații provinciilor își adresau saluturi, își făceau daruri. Se bea în sănătatea monarhului în zgomotul salvelor de tun, iar din oraș răspundeau alte salve, semn că suveranul le mulțumește. Regele venea în mijlocul mulțimii vesele, răspundea aclamațiilor supușilor cu o privire blîndă și prevenitoare, care inspira încredere și te făcea să răspunzi dragostei cu dragoste. Îi era străin meșteșugul de a se purta viclean cu poporul acesta ce-l privea ca pe un tată.

Vizitele pe care le făcea nu ruinau orașul, mai cu seamă că nu costau decît strigăte de bucurie[1], primire cu atît mai strălucită și mai măgulitoare. Munca nu era întreruptă, dimpotrivă, fiecare își făcea o datorie din a se prezenta privirii regelui cu felul de îndeletnicire pe care-l îmbrățișase.

Avînd scrisori de împuternicire, un intendent străbate provinciile, primește plîngerile, duce direct la picioarele tronului jalbele supușilor ori cîntărește el însuși abuzurile. Ia la rînd orașele și de fiecare dată cînd pedepsește o fărădelege e înălțată o piramidă zugrăvind hidra învinsă. Ce istoric poate fi mai plină de învățăminte decît monumentele acestea morale, mărturie a faptului că suveranul își împlinește cu adevărat îndatoririle domniei ! Intendenții umblă *incognito*, întocmesc rapoarte secrete, se

[1] Am văzut într-o zi intrarea unui prinț într-un oraș străin. Tunurile au început să tragă. Prințul era îmbrăcat cu haine scumpe și avea o trăsură aurită, supraîncărcată cu paji și lachei. Caii călcau mîndru și nechezau, de parcă ar fi purtat fericirea. Acoperișurile erau pline de lume, ferestrele erau toate deschise, pe străzi nu mai puteai arunca un ac. Săbiile călăreților luceau în soare, soldații prezentau puștile și aerul răsuna de sunetul trompetelor. Poetul își acorda lira, oratorul își dregea glasul. Prințul sosește în fața palatului, i se arată drumul și înfățișarea sa inspiră o bucurie respectuoasă. Stăteam la o fereastră de unde priveam totul cugetînd. Mergînd peste cîteva zile pe stradă, tare m-am mai minunat văzîndu-l pe același prinț fără suită, fără trăsură, deghizat. Nu știu de ce, nimeni nu se mai uita la el și, dimpotrivă, toată lumea îl îmbrîncea. Sosește un șarlatan, într-un soi de cărucior la care erau înhămați cîțiva cîini voinici și care avea drept vizitiu o maimuță. Geamurile se deschid, se aud chemări și toate privirile se îndreaptă spre șarlatan. Purtat de mulțime, însuși prințul se numără printre privitori. Mă uitam la el și-mi părea că-l aud zicînd : „Amăgitoare aclamații ale mulțimii, să nu-mi întunecați niciodată mintea cu cine știe ce trufie nesăbuită. Nu omul de colo atrage mulțimea, ci bizarul lui echipaj. Nu eu atrăgeam privirile orașului, ci valeții mei, caii, strălucirea veșmintelor și poleiala trăsurii."

deghizează : adevăraţi spioni, ce lucrează însă la binele patriei [1].

— Controlorul de finanţe [2] trebuie să fie un om deosebit de integru, nu ? Ştii povestea cu cîinele care, escortat de cumpătare, ducea stăpînului cina fără să se atingă de ea pînă în ziua în care, îmbiat de ce vedea în jur, a mîncat şi el o parte. Să aibă bărbatul acesta îndoita virtute de a se înfrîna tot timpul şi de a nu cuteza să pună mîna ?

— Fără îndoială. Nu înalţă nici palate nici castele. Nu e cuprins de furia de a-i ridica în funcţiile cele mai înalte pe verii nepoţilor unchiului dinspre mamă ori pe foştii săi valeţi. Nu risipeşte aurul ca şi cum bogăţiile regatului ar fi ale lui [3]. De altfel, toţi cei cărora li se încredinţează tezaurul public nu pot, în nici un chip, să folosească bani. Te-ai face vinovat de înaltă trădare dacă ai primi din mîna lor cea mai măruntă monedă. Plătesc, e adevărat, cîteva servicii, dar cu bilete semnate de însăşi mîna suveranului. Statul le dă tot ce au nevoie, dar n-au nici un galben în proprietatea lor [4]. Nu pot nici să vîndă, nici să cumpere, nici să construiască. Casă, masă, îmbrăcăminte, distracţii, toate le sînt oferite gratuit de corporaţiile statului. Intră la un negustor de ţesături, iau o stofă şi pleacă. Negustorul trece în catastif : *Dat în cutare zi păstrătorului venitului statului cutare lucru.* Şi statul plăteşte. Şi peste tot la fel. Îţi dai, fireşte, seama că, de are cît de cît ruşine, controlorul de finanţe nu va abuza de drepturile sale ; şi chiar de ar abuza, tot cîştigaţi am fi în comparaţie cu ce vă costau pe voi aceşti domni. Au fost suprimate registrele, căci nu slujeau decît la a ascunde furtul din avutul obştesc, pe care, ca să zic aşa, îl legitimau.

— Şi cine e prim-ministrul vostru ?

— Auzi întrebare ?! Însuşi regele. Războinicul, judecătorul, negustorul pot, desigur, să acţioneze prin intermediari, dar regalitatea nu poate fi împărţită [1]. Dacă e bolnav sau plecat în vreo călătorie, dacă e prins de treburi deosebite, regele însărcinează pe cineva cu împlinirea poruncilor, iar cel însărcinat nu poate fi decît un prieten, căci doar un asemenea sentiment poate sili un om să se înhame de bunăvoie într-o atît de grea întreprindere, iar stima noastră îi dă puterea de moment de care are nevoie. Însufleţit şi răsplătit de prietenie, precum Sully ori D'Amboise el spune stăpînului său adevărul şi, pentru a-l sluji mai bine, nu ezită să-l supere. Îi combate pornirile şi-l îndrăgeşte pe om, căci îi e scumpă

---

[1] În Turcia şi în Franţa de astăzi guvernatorul unei provincii e tot atît de stăpîn ca şi regele cel mai absolut, de unde şi mizeria poporului. Iată cea mai nefericită formă de administraţie civilă.

[2] Fouquet spunea : „Am toţi banii regatului şi ştiu tariful oricărei virtuţi."

[3] După ce deţinătorii de monopoluri, administratorii, perceptorii publici şi-au sacrificat reputaţia de probitate în favoarea dorinţei de îmbogăţire, după ce au acceptat să fie odioşi, nu le trece prin minte să dea avuţiilor strînse o destinaţie folositoare, ci încearcă să-şi facă uitate prin fast naşterea şi soarta şi caută în plăceri de tot soiul uitarea a ceea ce au fost şi a ceea ce au făcut. Dar nu acesta e cel mai mare rău pe care-l fac, ci faptul că bogăţia lor îi corupe într-o şi mai mare măsură pe cei ce-i invidiază.

[4] Viciile interne ce pregătesc ruina statului sînt uriaşa risipă de bani publici, necugetatele cadouri date unor oameni de nimic, fastul necunoscut pînă şi uzurpatorilor cei mai neruşinaţi. Se poate observa din istorie că tiranii cei mai subtili au fost şi cei mai risipitori. Am citit undeva că Augustus, stăpînul lumii, avea patruzeci de legiuni pentru care cheltuia anual 12 milioane. Iată ce ar trebui să ne dea de gîndit.

[1] Istoria generală a războaielor ar putea avea titlul *Istoria pasiunilor miniştrilor*, căci, spre a se răzbuna pentru o uşoară rănire a orgoliului, aceştia pun pe picior de război, prin negocieri perfide, cutare imperiu îndepărtat şi liniştit.

gloria monarhului[1] : împărtășindu-i truda, îi împărtășește venerația pentru patrie, moștenirea cea mai de preț, desigur, pe care o poate lăsa urmașilor și singura care-l preocupă.

— Vorbindu-ți de impozite, am uitat să te întreb dacă mai cunoașteți acele loterii periodice în care, pe vremea mea, sărmanul popor își pierdea toți banii.

— Nu, nu ne trece prin minte să înșelăm speranța încrezătoare a oamenilor. Nu supunem partea săracă a cetățenilor unui impozit de o ingeniozitate atît de crudă. Sărmanul care, ostenit de prezent, nu putea trăi decît în viitor, își arunca prețul sudorii și veghii în fatala roată de unde aștepta să-i zîmbească norocul. Dar mîna crudului zeu înșela întotdeauna așteptările sărăciei sale. Dorința aprigă de a duce o viață mai bună îl împiedica să cugete și, cu toate că șarlatania era vizibilă, fiecare își închipuia că avea să fie pînă la urmă favorizat de soartă, intr-atît e de adevărat că inima încetează să mai fie legată de viață numai înainte de a se desprinde de speranță. Mîndrele clădiri în care venea să cerșească puțină viață erau ridicate cu banii agonisiți de el, poporul flămînd ; luxul altarului era lucrarea lui, dar de-abia de era îngăduit acolo. Întotdeauna străin, întotdeauna alungat, săracul nu avea voie nici să se așeze pe piatra cioplită de el : arca aceasta, ce ar fi trebuit, după dreptate, să fie a lui și să-i slujească de adăpost, era locuită de preoți cu salarii grase.

---

[1] Fidelitatea nu e servila plecare la voința altuia. I se dă drept simbol un cîine ce-și urmează peste tot stăpînul nedrept și barbar, gudurîndu-se și alergînd orbește la cea mai mică poruncă. În ceea ce mă privește, cred că adevărata fidelitate constă în respectarea strictă a legilor rațiunii și dreptății, nu în servila sclavie. Cît de fidel mi se pare Sully cînd rupe promisiunea de căsătorie pe care o făcuse în scris Henric al IV-lea.

CAPITOLUL XL

DESPRE NEGOȚ

— Din ce mi-ai spus mai demult, mi s-a părut că înțeleg că francezii nu mai au colonii în Lumea Nouă și că fiecare regiune a Americii formează un regat aparte, deși unit cu celelalte printr-o legislație comună.

— Am da dovadă de lipsă de minte dacă ne-am gîndi să ne trimitem compatrioții să trăiască la două mii de leghe de noi. De ce să ne despărțim de frații noștri ? Clima e aici tot așa de bună ca și în America, lucrurile necesare le găsim și aici din belșug și de o foarte bună calitate. Coloniile erau pentru Franța ceea ce era casa de la țară pentru o persoană particulară : mai devreme ori mai tîrziu, casa de la oraș era ruinată de cea de la țară. Avem și noi negoțurile noastre, dar le facem numai cu ce ne prisosește. Înțelepți, am interzis cele trei otrăvuri fizice de care nu vă lipseați nici o clipă : tutunul, cafeaua și ceaiul. Vă puneați un praf nenorocit în nară și vă pierdeați memoria, pe care nici așa nu o aveați prea grozavă. Vă ardeați stomacurile cu licori, ce-l distrugeau accelerîndu-i activitatea. Bolile de nervi, atît de răspîndite printre voi, se datorau poșircilor ce spălau sucul hrănitor dătător de viață animală. Nu mai facem negoț decît în interior, și ne este bine : bazat în principal pe agricultură, distribuind așadar alimentele cele mai necesare, el satisface nevoile, nu orgoliul omenesc. Nimeni nu roșește că-și muncește singur pămîntul și că duce arta cultivării cîmpului la cea mai înaltă desăvîrșire. Pînă și monarhul are cîteva pogoane și veghează îndeaproape lucrarea lor. Nu mai e cunoscută categoria aceea de oameni cu titluri a căror unică petrecere a timpului era trîndăvia. Adevăratul părinte al luxului nimicitor a fost negoțul peste hotare. Zic nimicitor, căci a adus o îngrozitoare inegalitate

între averi, făcînd să ajungă în cîteva mîini aurul întregii nații. Pentru ca o femeie să poarte la urechi patrimoniul a zece familii, țăranul asuprit era silit să-și vîndă pămîntul strămoșesc și să părăsească plîngînd locurile unde nu mai vedeai decît mizerie și dispreț, căci nesătuii monștri ce îngrămădeau averi peste averi își îngăduiau să-i disprețuiască pe cei pe care-i dezmoșteneau [1].

Pentru început, am desființat imensele companii ce înghițeau toate averile particulare, înăbușeau cutezanța generoasă a nației și aduceau lovituri atît de puternice moravurilor și țării. Era fără îndoială plăcut să bei ciocolată, să savurezi mirodenii, zahăr și ananas, să bei licori din Barbade ori să te îmbraci cu minunatele stofe din Indii. Dar erau oare senzațiile acestea cu adevărat atît de voluptuoase încît să închideți ochii asupra nenumăratelor și nemaipomenitelor rele pe care slăbiciunea voastră avea să le producă în cele două emisfere? V-ați dus și ați sfărîmat sfintele legături ale sîngelui și firii pe țărmul Guineii, l-ați înarmat pe tată împotriva fiului spunînd că veniți în numele creștinismului și al omului. Orbi și barbari mai erați. Ați aflat-o pe propria voastră

[1] Rîd cu milă văzînd atîtea minunate proiecte de politică agrară sau demografică, în vreme ce impozitele, mai mari ca niciodată, sleiesc poporul truditor, iar grîul e scumpit de cei ce au monopolul asupra lui și a banilor din regat. Cît să mai strigăm în trufașele și surdele urechi: libertate completă, absolută pentru negoț și navigație! Sînt singurele căi de a hrăni poporul și de a evita rapida lui decimare, ale cărei semne se văd deja. Dar vai, patriotismul e o virtute de contrabandă, în vremurile acestea cînd e considerat bun cetățeanul care nu trăiește decît pentru sine, nu se gîndește decît la sine, care tace și închide ochii de teamă de a nu se îngrozi. Îi sînt chiar lăudate prudența, cumpătarea. Cît despre mine, nu pot să tac și voi spune ce am văzut. Trebuie să vii într-o provincie din Franța ca să vezi culmea sărăciei. În 1770 e a treia iarnă consecutiv de cînd pîinea e foarte scumpă. Chiar de anul trecut țăranii ajunseseră la mila publică, dar acum va fi nenorocire, căci cei ce pînă azi au trăit vînzînd de prin casă nu mai au ce vinde. Poporul acesta dă dovadă de o răbdare care mă face să admir puterea legilor și a educației.

piele, și experiența v-a fost fatală. Setea de aur, ajunsă la paroxism în toate inimile; aviditatea ce-a făcut să dispară plăcuta cumpătare; virtutea și dreptatea trecute în rîndul himerelor; avariția, albă la față, neliniștită, brăzdînd pustietățile oceanelor și umplînd cu cadavre fundul mărilor; o întreagă rasă de oameni vînduți, cumpărați, tratați precum cele mai de pe urmă animale; regi deveniți negustori trecînd prin foc și sabie întregul glob pentru flamura unei fregate; în fine aurul, ieșit din minele peruane ca un fluviu de foc, curgînd în Europa spre a usca pe unde trece rădăcinile fericirii și sfîrșind, după ce a chinuit și sleit rasa omenească, prin a se pierde pe vecie în Indii, unde superstiția îngroapă în măruntaiele pămîntului ceea ce avariția se străduiește să-i smulgă. Iată fidel zugrăvite avantajele aduse lumii de comerțul exterior.

Corăbiile nu ne mai fac înconjurul pămîntului pentru a ne aduce coșenilă și indigo. Știi care sînt minele noastre? Munca și ingeniozitatea. Încurajăm cu multă grijă tot ce ne ușurează viața și aduce bunăstarea. Dimpotrivă, proscriem sever tot ce ține de fast, ostentație, trufie, de dorința copilărească de a fi singurul posesor al nu știu cărui fleac. Aruncăm în mare perfidele diamante, primejdioasele perle și toate pietrele strălucitoare ce împietresc inimile. Vă credeați deosebit de ingenioși în rafinamenturile trîndăviei voastre, dar află de la mine că trăiați doar în ce prisosea adevăratei grandori, în umbra ei, și că nici măcar nu erați voluptuoși. Intențiile voastre flușturatece și mărunte aveau drept hotar dorințe de o zi, și, nefiind în stare să vă satisfaceți adevăratele nevoi, nefiindu-vă cunoscută arta de a trăi fericiți, torturîndu-vă departe de țintă, luîndu-vă la fiece pas închipuirile drept realitate, nu erați decît niște bieți copii încîntați de strălucitoare cioburi de sticlă. De ieș din port, corăbiile noastre nu poartă cu ele fulgerul spre a prinde, pe vasta întindere de ape, o pradă ce fuge for-

mînd la orizont un punct de-abia vizibil. Ecoul mărilor nu mai înalţă pînă la cer jalnicele strigăte ale unor nebuni furioşi ce-şi dispută viaţa şi întîietatea pe cîmpiile de apă nemărginite şi pustii. Vizităm şi noi neamuri de la capătul pămîntului, dar nu pentru a le lua roadele cîmpului, ci pentru a vedea ce au mai descoperit folositor în legislaţie, în viaţa de zi cu zi, în ştiinţele fizice, în moravuri. Corăbiile ne mai servesc şi la adunarea diverselor cunoştinţe de astronomie, căci cele mai bine de trei sute de observatoare semănate în lumea întreagă surprind cea mai mică schimbare petrecută în ceruri. Pămîntul e o gheretă în care sentinela firmamentului veghează neadormită. Astronomia a devenit o ştiinţă de seamă şi folositoare, deoarece face cunoscute cu voce de tunet măreţia creatorului şi demnitatea făpturii gînditoare ieşite din mîinile sale... Dar pentru că vorbeam de negoţ, să nu uit realizarea cea mai de preţ din toate vremurile. Mi s-a spus că ai fost foarte bogat şi în tinereţe ţi-ai plasat fără îndoială banii într-o bancă pentru a trăi din rentă ori, şi mai bine, cum făcea jumătate din Paris, într-o „tontină", cum numeaţi voi sistemul bancherului italian. Ingenioasă era loteria aceasta unde jucai pe viaţă şi pe moarte şi unde capetele pleşuve vedeau cum le plouă în pungă banii asociaţilor duşi de pe astă lume. Bună rentă trebuie să fi avut şi dumneata! Renunţaţi la tată, mamă, fraţi, surori, veri şi prieteni numai să vă vedeţi venitul dublat. Îl făceaţi pe rege moştenitorul vostru şi moţăiaţi într-o trîndăvie adîncă, fiecare trăind pentru sine.

— Dar ce spui dumneata ?! Edictele de tristă amintire care au desăvîrşit decăderea şi au distrus sentimente pînă atunci respectate, barbarul rafinament care a consfinţit public egoismul, izolîndu-i pe cetăţeni şi făcînd din fiecare o fiinţă moartă şi singuratecă, toate acestea îmi smulgeau lacrimi amare cînd mă gîndeam la soarta viitoare a statului. Vedeam cum averile particulare se topesc, dispar şi cum masa excesivei opulenţe creşte de pe urma lor.

Dar şi mai mult mă făcea să sufăr fatala lovitură dată moravurilor. Legăturile dintre inimile făcute să se iubească dispăruseră. Răsturnînd bariere pe care interesul nicicînd n-ar fi cutezat să le atace, autoritatea suverană pusese în mîna acestuia, care şi aşa era de temut, o sabie şi mai ascuţită.

— Bunul meu bătrîn, mă întrerupse călăuza, bine ai făcut că ai adormit, căci de nu, ai fi văzut cum rentierii şi statul îşi primesc pedeapsa pentru mutuala lor nesăbuinţă. Mai luminată, politica n-a mai făcut de atunci asemenea greşeli : nu-i mai ruinează pe cetăţeni, dimpotrivă, îi uneşte şi îi îmbogăţeşte.

CAPITOLUL XLI

CINA

Cum soarele se apropia de asfinţit, cel ce-mi slujea de călăuză mă invită să intru în casa unuia dintre prietenii lui unde trebuia să cineze. Nu mă lăsai rugat, căci nu văzusem încă nici un interior şi acesta mi se pare lucrul cel mai interesant într-un oraş. Cînd citesc o carte de istorie, sar multe pagini căutînd înfrigurat amănunte din viaţa de zi cu zi : găsindu-le, nu mai am nevoie să citesc restul, căci îl ghicesc.

Nu mă aflam într-unul din acele apartamente minuscule, ca o celulă de nebun, cu pereţii nu mai laţi de trei degete şi în care iarna îngheţi, iar vara te coci. Dimpotrivă, încăperile erau mari, sonore, te puteai plimba prin ele, iar acoperişul, ridicat pe o şarpantă solidă, sfida atît gerul cît şi razele soarelui. Casele nu mai îmbătrîneau o dată cu cei ce le construiseră.

Pătrunzînd în salon, îl văzui imediat pe stăpînul casei, care îmi ieşi în întîmpinare fără să se fandosească şi fără morgă [1]. În prezenţa sa, soţia şi copiii aveau o atitudine firească, dar respectuoasă, iar *Monsieur*, fiul cel mare, nu-şi persifla tatăl spre a-mi da măsura spiritului său : nici mama şi nici bunica lui măcar nu ar fi aplaudat asemenea vorbe de duh [2]. Surorile lui nu erau nici sclifosite, nici mute şi mă salutară cum nu se poate mai graţios, după care îşi văzură de treburi. Nu trăgeau cu urechea şi nu-mi spionau cele mai mărunte gesturi, iar vîrsta-mi înaintată şi vocea spartă nu treziră la ele nici un zîmbet. Nu mi se făcu onoarea acelor maimuţăreli ce sînt opusul adevăratei politeţi.

În camera de primire nu se îngrămădeau zeci de bibelouri fragile [3] şi de prost gust : nu vedeai lacuri şi porţelanuri chinezeşti ori japoneze, nici ornamente poleite. În schimb, o tapiserie veselă, plăcută ochiului, o curăţenie deosebită şi cîteva stampe desăvîrşite alcătuiau un salon plin de culori zîmbitoare.

Prinserăm a vorbi fără ca nimeni să încerce să arate cît e de deştept [4]. Vorbele de duh, boala veacului meu, nu dădeau sclipiri mincinoase lucrurilor simple din fire şi nimeni nu apăra părerea opusă celorlalţi din plăcerea de a străluci şi a-şi satisface o trufie guralivă. Cine vorbea avea idei clare şi nu se contrazicea de douăzeci de ori în tot atîtea minute. Spiritul acestei adunări nu era schimbător ca fluturele ce zboară din floare în floare şi, nefiind împrăştiat şi greoi, nu trecea fără legătură şi pe acelaşi ton de la felul cum a născut cutare prinţesă la povestea unuia care s-a înecat.

Tinerii nu luau poze copilăreşti, nu aveau vorba tărăgănată şi fluşturatecă, nu-şi întipăreau pe faţă un aer de rece superioritate şi nici nu se tolăneau în fotolii de unde, cu capul pe spate, să-ţi arunce priviri obraznice ori batjocoritoare [1]. N-am auzit vorbe licenţioase şi nici lungi, greoaie şi jalnice diatribe împotriva adevărurilor alinătoare care sînt sprijinul şi bucuria sufletelor simţitoare [2]. Tonul femeilor nu era rînd pe rînd poruncitor şi galeş. Rezervate, decente, modeste, cu îndeletniciri uşoare şi plăcute,

---

[1] Cît de falsă ne e politeţea, şi plină de nimicuri ; şi cît de odioasă şi de jignitoare e cea de care dau dovadă cei mari ! E o mască mai hidoasă şi mai diformă decît însăşi faţa. Bărbatul adevărat nu poate să suporte plecăciunile, aerele, gesturile exagerate. Strălucitoarea artificialitate a manierelor noastre e mai detestabilă chiar decît respingătoarea grosolănie a celor mai rustici dintre noi.

[2] Există un libertinaj al minţii mai primejdios decît cel al simţurilor şi e tocmai viciul de care suferă tineretul capitalei.

[3] Ce jalnică e mania de a strînge porţelanuri ! Cu laba, pisica poate să facă o pagubă mai mare decît devastarea a douăzeci de pogoane de pămînt.

[4] Conversaţia însufleţeşte ideile, le face să trăiască, îmbogăţeşte comorile minţii şi e una dintre cele mai mari plăceri ale vieţii, pe care o apreciez foarte mult. Am observat însă că în lume, în loc să dea vigoare sufletului, să-l hrănească şi înalţe, ea îl sleieşte şi oboseşte. Totul a fost transformat în problemă. Duhul, de care se abuzează, nimiceşte pînă şi evidenţa lucrului. Se face apologia celor mai mari abuzuri şi se găsesc scuze pentru orice. Fără să bagi de seamă, adopţi ideile copilăreşti ale celorlalţi, sufletul ţi se desfigurează în contactul cu atîtea opinii diferite şi nu ştiu ce otravă se strecoară în el, urcă la cap şi-ţi tulbură ideile dintîi, cele mai sănătoase îndeobşte. Zgîrcitul, ambiţiosul, libertinul au o logică atît de ingenioasă încît, ascultîndu-i, ţi se întîmplă să-i urăşti mai puţin, căci fiecare îţi dovedeşte, ca să zic aşa, că are dreptate. Trebuie să te întorci repede în sihăstria ta ca să-ţi recapeţi ura puternică împotriva viciului. Lumea te obişnuieşte cu relele pe care le plănuieşte şi raţiunile lor iluzorii se furişează în tine. Frecventîndu-i prea mult pe oameni, te faci mai puţin om, deoarece luminile lor te rătăcesc. Doar închizîndu-te în casă te regăseşti şi zăreşti lumina pură a adevărului, lumină ce nu se face văzută în mijlocul mulţimii.

[1] Pentru a fi bărbat bine în Franţa trebuie să fii subţire, firav, să nu ai douăsprezece uncii de carne pe oase ; mai îţi trebuie şi un piept plăpînd şi o sănătate şubredă. Bărbatul voinic şi bine hrănit e găsit hidos. Numai soldăţoii şi vizitiii au îngăduinţa să fie înalţi de stat şi să plesnească de sănătate.

[2] Uneori scepticismul presupune mai multe prejudecăţi decît fireasca înclinaţie de a crede tot ceea ce are înfăţişare de adevăr.

nu priveau cu ochi buni trîndăvia : nu reduceau ziua la jumătate ajungînd să nu mai facă nimic pînă seara. Am simțit o deosebită plăcere văzînd că nu-mi oferă cărți de joc : poporul acesta știa mult prea bine să-și înfrumusețeze viața ca să-și omoare timpul într-un chip jalnic și anost, așa că renunțase la o asemenea petrecere searbădă, inventată pentru a alunga plictisul cine știe cărui monarh imbecil și păgubitoare pentru marea turmă de proști ce-și ascund mulțumită ei nevolnicia fără margini. Dispăruseră mesele verzi, adevărate arene unde ucideai ori erai ucis fără milă. Dorința de cîștig nu mai venea să-i tulbure pe cetățenii de treabă în clipele consacrate odihnei, iar aceștia nu-și mai făceau un chin din ceea ce ar fi trebuit să fie o destindere [1]. Jucau dame și șah, iscusite invenții de demult, în stare să ofere gîndirii un șir nesfîrșit de combinații diferite. Mai cunoșteau și niște jocuri pe care le-aș numi amuzamente matematice, știute pînă și de copii.

Fiecare făcea ce îi plăcea, fără să trezească nedumerirea. Femeile nu-și vîrau peste tot nasul spre a-și mulțumi prin critică arțagul ce le macină, arțag dat atît de urîțenie cît și de prostie. Unul discuta, altul răsfoia stampe și examina tablouri, un altul citea într-un colț... Nu stăteam cu toții în cerc pentru a ne molipsi de căscatul din plictis. În încăperea alăturată se auzea un concert de dulci flaute însoțite de o voce. Stridentul clavecin și monotona vioară lăsaseră locul încîntătorului glas al unei

[1] Mă cuprinde teama cînd se apropie iarna, nu din pricina asprimii vremii, ci pentru că aduce cu ea cumplita furie a jocului. E anotimpul cel mai fatal pentru moravuri și cel mai nesuferit pentru filosof. Cu el apar zgomotoasele și searbădele adunări în care își exercită ridicola putere toate patimile flușturatece. Gustul pentru frivol dictează decretele modei. Transformați în robi efeminați, bărbații se supun capriciilor femeilor fără să simtă pentru ele nici dragoste nici stimă.

femei frumoase. Ce instrument poate oare înrîuri mai mult sufletele ? O armonică perfecționată părea totuși să se ia la întrecere cu ea, scoțînd sunetele cele mai pline, mai pure și mai melodioase ce au fermecat vreodată urechea. Era o muzică încîntătoare și celestă, care nu amintea cu nimic de vacarmul operelor noastre unde omul de gust și omul simțitor caută consonanța unității fără a o găsi vreodată.

Eram fermecat. Nu trebuia să rămînem așezați, țintuiți în fotolii de unde, păstrînd în permanență aceeași atitudine, să trebuiască să participăm la o conversație fără sfîrșit în jurul unor fleacuri devenite izvor de dispute grave [1]. Femeile, ființele cele mai fizice de pe lume, nu filosofau cînd vrei și cînd nu vrei, iar de vorbeau despre versuri, tragedii, scriitori o făceau mărturisind că artele ce țin de inteligență, de orice specie ar fi ele, sînt cu mult peste puterile lor [2].

Mi se adresă rugămintea să trec în salonul alăturat pentru cină. Mirat, privii pendula : arăta ora șapte.

— Vino, îmi spuse stăpînul casei luîndu-mă de braț, căci nu ne petrecem nopțile la lumina și-n căldura lumînărilor. Soarele ni se pare atît de frumos, încît ne facem cu toții o plăcere din a vedea primele lui raze mijind la orizont. Iar ca să nu avem un somn greu, bîntuit de vise ciudate, nu ne culcăm cu stomacul plin. Ne îngrijim de sănătatea noastră, căci de ea depinde veselia sufletului [3]. Pentru a ne scula devreme, nu trebuie să ne culcăm

[1] Într-o conversație obișnuită, două feluri de accidente, supărătoare în aceeași măsură, ți se pot întîmpla : să fii silit să vorbești cînd nu ai nimic de spus și să mai ai ceva de spus cînd conversația s-a încheiat.

[2] Femeile nu gîndesc viguros decît atunci cînd aplică lecția bărbatului iubit. Și cîți bărbați nu sînt femei !

[3] Sănătatea e pentru fericire ce este roua pentru fructele pămîntului.

tîrziu și, în afară de aceasta, ne plac visele liniștite și fermecătoare [1].

Se făcu o clipă tăcere. Capul familiei binecuvîntă bucatele întinse pe masă, obicei august pe care-l înviaseră și care mi se pare important, căci te face să ai mereu trează în suflet recunoștința pe care trebuie să o arăți celui ce face să rodească pămîntul. Eram ocupat mai mult cu privitul mesei decît cu mîncatul. Nu vă voi vorbi de albeața feței de masă ori de strălucirea tacîmurilor. Servitorii erau și ei la un capăt al mesei, mîncînd odată cu stăpînii, motiv de a-i iubi și mai mult. În societatea lor, învățau din ce auzeau, iar lecțiile de cinste primite dădeau roade în sufletele lor. Nemaifiind înjosiți, nu erau nici nerușinați nici grosolani. Libertatea, veselia, familiaritatea decentă bucurau sufletul și înfrumusețau chipul fiecărui mesean. Fiecare își punea în farfurie din porția aflată în fața sa și nu mai avea în felul acesta cum să-și deranjeze vecinul cerînd ori întinzîndu-se după un platou îndepărtat. Ai fi fost socotit un mare mîncău dacă ai fi cerut în plus față de porție : aceasta era suficientă. Mulți mănîncă enorm mai degrabă pentru că s-au obișnuit așa decît pentru că simt cu adevărat nevoia [2]. Se

[1] Fericit cel ce știe să guste sănătatea, această stare de calm a corpului, acest echilibru, acest amestec perfect al umorilor, această fericită dispunere a organelor ce-și întrețin puterea și suplețea. Sănătatea completă e o mare voluptate. De acord, nu e senzuală, dar depășește celelalte senzații, dînd sufletului delicioasa liniște interioară care îl face să iubească existența, să admire spectacolul firii și să aducă mulțumiri autorului vieții. Ce plăcere să nu fii bolnav. Pentru mine, e filosof acela care, cunoscînd primejdiile excesului și avantajele cumpătării, știe să-și înfrîneze poftele și să se bucure tihnit de viață : o, ce secret !

[2] Anatomia dovedește că organele plăcerilor noastre prezintă mici ridicături piramidale : cu cît sînt acestea mai puțin tocite prin folosire, cu atît sînt mai sensibile, mai elastice și se refac mai repede. Firea, mamă grijulie și iubitoare, le-a făcut astfel încît să-și păstreze funcțiile și la o vîrstă înaintată, cu condiția

pricepuseră să îndrepte un asemenea defect fără să recurgă la legi somptuare.

Mîncărurile din care am gustat aproape că nu aveau condimente și nu-mi păru rău, căci aveau savoarea, gustul ales primit de la natură și care-mi plăcu foarte mult. Nu se găseau pe masă mîncărurile acelea rafinate trecute prin mîinile mai multor alchimiști, tocanele, zemurile, fierturile și sosurile care te îngreunează și care, însoțind tot felul de bucate costisitoare, grăbesc pierirea speței animale arzînd totodată măruntaiele omului. Poporul acesta nu era un neam carnivor ce se ruinează pentru mîncare și devoră mai mult decît poate produce darnica fire cu toate facultățile ei generative. Dacă în ochii lui luxul era un lucru odios, excesele gastronomice i se păreau o crimă revoltătoare, căci dacă, abuzînd de bunăstarea sa [1], bogatul risipește roadele pămîntului, săracul trebuie să dea pe ele bani mulți și, de multe ori, să renunțe la cîte o masă.

Legumele și fructele erau cele oferite de anotimp, deoarece pierduseră secretul de a face să se coacă în toiul iernii searbedele cireșe, și nu se înnebuneau după trufandale, lăsînd natura să-și urmeze ritmul : gustul era mai răsfățat, iar stomacul mai sănătos. La desert, furăm

să nu le fie distruse delicioasa finețe, mîngîietoarea catifelare. Numai de om depinde, așadar, să se bucure de plăceri toată viața. Dar ce face nesăbuitul ? Își desfigurează prețioasa organizare, își veștejește simțurile prețioase făcîndu-le obtuze și dure : din ființă aproape cerească și capabilă de voluptăți pe care numai ea le cunoaște coboară la rangul de automat suferind. Ce animal a fost mai favorizat decît omul în ceea ce privește plăcerile ? Care altul poate admira firmamentul și mărețul spectacol al firii, care altul deosebește culorile și forma plăcută a corpurilor, miroase florile, respiră parfumuri, cunoaște inflexiunile vocii, e mișcat de sunetul muzicii și de cele mai infime nuanțe ale poeziei, elocinței și picturii ? Cine altul urmărește calculele algebrei și înaintează cu delicii în adîncimile geometriei ? Cine a spus că omul e o imagine sintetică a universului a spus o vorbă mare și frumoasă, căci omul pare să fie legat de tot ce există.

[1] Cel pe care lumea bună îl consideră om cumsecade e fără îndoială un necinstit.

serviţi cu fructe deosebit de bune şi băurăm un vin vechi ce nu aducea deloc cu lichiorurile colorate, distilate cu alcool etilic, atît de preţuite pe vremea mea şi acum sever interzise, precum arsenicul : ajunseseră la concluzia că nu e nici o plăcere în a-ţi da o moarte lentă şi crudă.

— Mărturiseşte că e un desert modest, căci nu vezi nici pomi, nici castele, nici mori de vînt, nici alte figurine din zahăr [1]. Risipa aceea nebunească, lipsită de orice fel de plăcere de altfel, îi atrăgea pe vremuri pe demenţii căzuţi în boala copiilor. Se spune că, la sfîrşitul vacanţelor parlamentare, magistraţii voştri, acei părinţi ai naţiei care ar fi trebuit să dea măcar exemplu de cumpătare şi să nu încurajeze prin consimţămîntul lor luxul neruşinat şi meschin, cădeau în extaz văzînd pe masă asemenea figurine de zahăr. Şi închipuie-ţi cu ce rîvnă încercau celelalte stări să-i întreacă.

— Închipuirea dumitale e în urma realităţii, răspunsei. Admiră, te rog, ingeniozitatea de care dădeam dovadă. Pe o masă lată de zece picioare, a fost construită pe vremea mea o operă cu tot ce are ea, maşini, decoruri, actori, balerini, orchestră, în întregime din zahăr. Spectacolul s-a petrecut exact ca pe scena teatrului de la Port-Royal, iar în vremea aceasta mulţimea lua uşa cu asalt ca să aibă rara fericire de a arunca o privire asupra acestui mîndru desert, pe care mai mult ca sigur că ea îl plătea. Poporul admira magnificenţa prinţilor şi se credea mic de tot în faţa lor...

Rîserăm cu toţii şi ne ridicarăm de la masă mulţumind cerului. Nimeni nu simţi că leşină şi nimeni nu suferi de indigestie.

---

[1] O. Franţa, patria mea ! vrei să ştii ce-ţi aduce azi adevărata glorie, avantajul real faţă de celelalte naţii ? Faptul că excelezi în industria modei, îmbrăţişată în ţările nordice cele mai îndepărtate, la toate curţile din Germania, în seraiuri, în toate colţurile lumii. Bucătarii şi cofetarii tăi sînt primii din univers, iar dansatorii tăi dau tonul în întreaga Europă.

CAPITOLUL XLII

GAZETELE

Întorcîndu-mă în primul salon, privirea îmi căzu pe o masă unde se aflau mai multe foi tipărite, de două ori mai mari decît gazetele englezeşti. Mă repezii la ele şi citii titlul : *Ştiri publice şi particulare*. Şi deşi eram hotărît să nu mă mai mir de nimic, nimic nu-mi putu egala surpriza şi mirarea stîrnită de fiecare rînd, aşa că voi transcrie articolele care m-au interesat cel mai mult, fireşte, în măsura în care memoria mă va ajuta.

*

Pekin, azi...

În prezenţa împăratului, a avut loc premiera tragediei franceze *Cinna*. Clemenţa lui Augustus, frumuseţea şi caracterul nobil al personajelor au făcut o impresie deosebită asupra întregii asistenţe.

— O ! spusei vecinului meu. Ce gazetar neruşinat, ce mincinos ! Citeşte şi dumneata...

— Dar spune adevărul, îmi răspunse el fără să se tulbure. Am văzut cu ochii mei jucîndu-se la Pekin *Orfanul din China*. Află că sînt mandarin şi că-mi place poezia precum dreptatea. Am traversat Canalul Regal [1]

---

[1] Canalul Regal traversează China din sud pînă în septentrion pe o lungime de şase sute de leghe. Întîlneşte lacuri, rîuri etc. Imperiul e plin de asemenea canale folositoare, dintre care multe merg cîte zece leghe în linie dreaptă, servind la aprovizionarea celor mai multe oraşe şi tîrguri. Podurile sînt de o îndrăzneală şi magnificenţă cu mult deasupra a tot ce oferă Europa mai minunat în această privinţă. Iar noi, mici, firavi şi meschini în ceea ce priveşte monumentele publice, ne punem toată priceperea, instrumentele şi cunoştinţele cele mai de preţ în a împodobi trufia şi a construi magnifice nimicuri. Aproape toate capodoperele artelor noastre sînt simple jucării pentru copii.

şi am pornit încoace. Drumul a durat aproape patru luni, pentru că am făcut şi popasuri. Curios să văd faimosul Paris, aşa de mult lăudat, am venit să aflu acele mii de lucruri pe care trebuie neapărat să le vezi cu ochii tăi pentru a le judeca aşa cum se cuvine. Franceza s-a răspîndit la noi acum vreo două sute de ani şi la întoarcere voi lua cu mine cîteva cărţi bune spre a le traduce.

— Domnule mandarin, să se fi renunţat oare la limba hieroglifică şi la ciudata lege ce vă împiedica să faceţi un pas în afara imperiului ?

— Am fost siliţi să ne schimbăm limba şi să adoptăm caractere mai simple de îndată ce v-am cunoscut. Nu ne-a fost mai greu decît învăţarea algebrei şi a matematicilor. Cît despre antica lege, împăratul a abrogat-o, găsind cu înţelepciune că nu sînteţi cu toţii precum acei preoţi de-ai voştri pe care-i numeam *semi-diavoli* din pricină că voiau să aprindă chiar şi printre noi făclia discordiei în care ei trăiau. Dacă epoca mi-e prezentă în minte, aceasta se datorează şi unei cunoaşteri mai profunde şi mai intime prilejuită de cîteva gravuri în aramă făcute de voi, artă pe atunci necunoscută nouă şi deosebit de admirată. De atunci încoace aproape că v-am ajuns din urmă.

— A, ştiu despre ce e vorba. Planşele zugrăveau nişte bătălii. Desenele ne fuseseră trimise de către acel împărat-poet căruia Voltaire îi închinase o frumoasă epistolă, iar regele nostru, însărcinîndu-i cu execuţia pe cei mai buni artişti ai săi, le-a trimis în dar *Fermecătorului rege al Chinei.*

— Aşa e ! Ei bine, de atunci încoace am stabilit legături şi încetul cu încetul ştiinţele au zburat dintr-o ţară în cealaltă, precum poliţele. Gîndurile unui singur om au devenit gîndurile universului, lumina fiind răspîndită de tipar, această augustă invenţie. Înaintarea ei invincibilă nu a putut fi oprită de tiranii cu o sută de braţe ai raţiunii umane şi nimic nu a fost mai rapid decît această co-

moţie mîntuitoare provocată în lumea morală de soarele artelor, care a inundat totul cu strălucirea lui vie, pură şi veşnică. În China nu mai domneşte bastonul, iar mandarinii nu mai sînt un soi de prefecţi de colegiu. Oamenii de rînd nu mai sînt laşi şi pişicheri, deoarece nimeni nu mai încearcă să-i lipsească de suflet, şi, avînd acum ideea demnităţii lor, nu mai sînt striviţi şi înjosiţi de ruşinoase pedepse. Continuăm să-l venerăm pe Confucius, contemporan aproape cu Socrate şi care, ca şi acesta, nu s-a pierdut în subtilităţi privitoare la principiul fiinţei, ci s-a mulţumit să facă tuturor cunoscut că nimic nu scapă privirii lui pătrunzătoare şi că va pedepsi viciul aşa cum va răsplăti virtutea. Confucius a avut chiar şi un avantaj faţă de înţeleptul grec, acela de a nu fi nimicit cu îndrăzneală prejudecăţile religioase, prejudecăţi capabile, atunci cînd nu există un sprijin mai nobil, să slujească de temei moralei poporului. A aşteptat ca, fără zgomot şi osteneală, adevărul să-şi facă singur drum. În sfîrşit, el e cel care a dovedit că, pentru a-şi conduce bine ţara, monarhul trebuie neapărat să fie filosof. Împăratul nostru continuă să împingă plugul, dar nu e vorba nici de o ceremonie vană, nici de un act de puerilă ostentaţie...

Pradă dorinţei de a citi şi totodată de a asculta, pe de o parte trăgeam cu urechea la ce-mi spunea, pe de alta nu mai puţin avida-mi privire parcurgea paginile uimitoarei gazete. Sufletu-mi era ca împărţit între două funcţii contrare... Iată ce citeam.

▪

Jedo, capitala Japoniei, azi...

Urmaşul marelui Taico, acela care a făcut din Dairi un idol puternic şi venerat, a terminat traducerea *Spiritului legilor* şi a tratatului intitulat *Despre delicte şi pedepse.*

Prea cinstitul Amida a făcut o plimbare pe străzi, dar nimeni nu a fost strivit sub roţile trăsurii sale.

În Japonia poate să intre oricine vrea și toată lumea e însetată de meșteșugurile străine. Sinuciderea nu mai e considerată o virtute, căci s-a observat că este opera disperării și a unei sensibilități excesive și vinovate.

*

Persia, azi...

Regele Persiei a cinat cu frații săi, care au ochi foarte frumoși. Frații îl ajută în cîrmuirea imperiului, principala lor îndatorire fiind de a-i citi depeșele. Sfintele cărți, a lui Zoroastru și Sadder-ul, continuă să fie citite și respectate, dar nu se mai vorbește nici despre Omar nici despre Ali.

*

Mexico, azi...

Orașul este pe cale să-și recapete întreaga-i măreție de demult sub augusta ocîrmuire a prinților descendenți, ai ilustrului Montezuma. La urcarea pe tron, împăratul nostru a poruncit reconstruirea palatului așa cum era pe vremea strămoșilor săi. Indienii nu mai merg goi și desculți. În centrul pieții, principale a fost ridicată o statuie reprezentîndu-l pe Gatimozin lungit pe cărbuni aprinși. Dedesubt poți citi cuvintele : *Iar eu stau culcat într-un pat de trandafiri !*

— Lămurește-mă, te rog, spusei mandarinului. Nu e oare îngăduit să numești acest imperiu Noua Spanie ?

Acesta îmi răspunse :

— În clipa în care i-a alungat pe tirani (Mahomet și Cezar nu ar fi ajuns nici împreună pînă la genunchiul acestui bărbat uimitor), mărețul răzbunător al Lumii noi s-a mulțumit să devină un legiuitor și și-a lăsat sabia pentru a arăta națiilor sfîntul cod al legilor. Nu-ți închipui ce geniu a fost. Vocea sa convingătoare părea să fie a unui zeu coborît pe pămînt. America a fost împărțită în două imperii. Împăratul Americii septentrionale a unit sub sceptrul său Mexicul, Canada, Antilele, Jamaica și San-Domingo. Împăratul Americii meridionale luă Peru, Paraguay, Chile, pămîntul lui Magellan, regiunea Amazonului. Fiecare din aceste regate a avut însă un monarh propriu, dar supus el însuși legii generale, tot așa cum, pe vremea dumitale, vedeai în înfloritorul imperiu al Germaniei mai multe state suverane ce nu alcătuiau totuși decît un singur trup, condus de un unic șef. Multă vreme uitat, ascuns, sîngele lui Montezuma a ajuns din nou pe tron. Toți acești monarhi sînt regi patrioți al căror unic țel e menținerea libertății publice. Marele om, celebrul legiuitor, negrul în care firea și-a epuizat geniul, a insuflat tuturor sufletul său mare și generos. Vastele state muncesc și trăiesc într-o desăvîrșită înțelegere, operă tîrzie, dar inalterabilă, a rațiunii. Nebunia lumii vechi, războaiele puerile și crude, inutilitatea atîtui sînge vărsat, rușinea de a fi provocat asemenea nenorociri, prostia celor ambițioși o dată dovedită, toate acestea au învățat pe cei de pe noul continent să facă din augusta pace zeul patriei lor. În ziua de azi, un război ar dezonora un stat așa cum furtul îl face pe cetățean să-și piardă cinstea...

Continuam să ascult și să citesc.

*

Assompcion, azi...

A avut loc o mare serbare în memoria abolirii rușinoasei sclavii în care ne căzuse neamul pe vremea despoticilor iezuiți. De șase veacuri, nimicirea acestor lupi, a acestor vulpi, în ultimul lor bîrlog, este privită drept o binefacere a providenței. Nefiind însă deloc nerecunoscătoare, națiunea mărturisește că a scăpat din ghearele mizeriei și că a învățat agricultura și meșteșugurile mulțumită acelorași iezuiți. Ce fericiți am fi fost dacă s-ar fi limitat să ne învețe doar asemenea lucruri precum și sfintele legi morale !

Philadelphia, capitala Pennsylvaniei, azi...

Acest colţişor de pămînt unde omenia, credinţa, libertatea, înţelegerea şi egalitatea au găsit refugiu acum opt sute de ani e acoperit azi de cele mai frumoase şi înfloritoare cetăţi. Virtutea a făcut aici mai mult decît a făcut curajul la alte neamuri şi, oferind lumii priveliştea unui popor de fraţi, generoşii quakeri [1], cei mai virtuoşi dintre oameni, au fost un model pentru inimile pe care le-au înduioşat. E lucru ştiut că, de cînd sînt pe lume, au toate temeiurile să dea universului întreg mii de exemple de generozitate şi binefacere. Sînt primii care au refuzat vărsarea de sînge şi au privit războiul drept o rătăcire imbecilă şi barbară. Tot ei au deschis ochii popoarelor, arătîndu-le că sînt jalnicele victime ale certurilor dintre regi. Foarte curînd va fi publicată culegerea anuală care consemnează virtuţile practice ce pun pe legile lor pecetea perfecţiunii.

*

Maroc, azi...

A fost descoperită o cometă ce înaintează spre Soare. E a trei sute cincizeci şi una cometă observată de la crearea acestui observator. Observaţiile făcute în interiorul Africii corespund întru totul celor făcute de noi.

---

[1] Cum pot refuza prinţii Nordului să-şi acopere numele cu o glorie nemuritoare abolind în ţările lor sclavia şi dînd cultivatorului măcar libertatea persoanei? Cum de nu aud strigătul omeniei ce-i îmbie la acest glorios act de binefacere? Şi cu ce drept ţin ei într-o robie odioasă şi contrară adevăratele lor interese pe cei mai muncitori dintre supuşii lor cînd au în faţa ochilor pilda acestor quakeri care i-au dezrobit pe toţi sclavii lor negri? Cum de nu-şi dau seama că supuşii le-ar fi mai fideli fiind mai liberi şi că pentru a deveni oameni trebuie să înceteze de a mai fi sclavi?

Un musulman a fost pedepsit cu moartea pentru vina de a fi lovit un francez, conform ordonanţei suveranului care cere ca orice străin să fie privit drept un frate în vizită la cei mai buni prieteni ai săi.

*

Siam, azi...

Flota noastră înregistrează progrese uimitoare. Au fost lansate la apă şase vase cu trei punţi, destinate curselor lungi.

Regele îi îngăduie în preajma sa pe toţi cei care vor să-i vadă augusta fizionomie. Nu există pe lume monarh mai îndatoritor, mai cu seamă cînd merge la pagoda marelui Sommoca-codom.

Elefantul alb e ţinut acum în menajerie, unde e mai mult decît un obiect de curiozitate de vreme ce e dresat cum nu se poate mai bine pentru manej.

*

Coasta Malabar, azi...

Văduva lui..., frumoasă, tînără, în toată splendoarea vîrstei, a vărsat lacrimi sincere la moartea soţului ei, ars pe rug conform datinei, dar singur, şi, după ce a purtat doliu mai mult în suflet decît în felul de a se îmbrăca, s-a unit cu un tînăr pe care-l iubeşte cu tot atîta dragoste. Noua căsătorie îi face pe concetăţenii ei să o îndrăgească şi să o respecte şi mai mult.

*

Pămîntul lui Magellan, azi...

Cele douăzeci de insule fericite care trăiau fără să se cunoască una pe cealaltă, în toată nevinovăţia şi bucuria vîrstei dintîi, s-au reunit într-o asociaţie cu adevărat frăţească şi reciproc folositoare.

*

Țara papuașilor[1] *azi...*

Pe zi ce trece, înaintarea noastră în a cincea regiune a lumii e întovărășită de descoperiri din ce în ce mai întinse și mai interesante. Ești surprins la fiece pas de bogăția și rodnicia sa, de numărul popoarelor care locuiesc aici în bună pace. Ne disprețuiesc meșteșugurile. Psihologia le e chiar mai interesantă decît înfățișarea fizică. Luminînd aceste pămînturi nemărginite, mai întinse decît Asia și Africa, soarele nu întîlnește nici un om nefericit, în vreme ce Europa, mică, plăpîndă și veșnic învrăjbită, și-a clădit un sol de oase omenești.

*

Insula Tahiti, în Marea Sudului, azi...

Cînd Domnul de Bougainville a descoperit această insulă fericită în care domneau moravurile vîrstei de aur, nu a ezitat să o supună în numele stăpînului său. Întorcîndu-se, a adus cu el un tahitian care, în 1770, a fost vreme de opt zile centrul curiozității parizienilor. Nu se știa pe atunci că un francez, mișcat de frumusețea climei, de inocența locuitorilor și mai cu seamă de nenorocirile care pîndeau poporul acesta nevinovat, se ascunsese în vreme ce camarazii lui luau calea întoarcerii. Nu se depărtaseră bine corăbiile cînd francezul acesta se prezentă națiunii adunate într-o cîmpie întinsă, spunîndu-i :

— Vreau să rămîn printre voi, pentru fericirea mea și a voastră. Primiți-mă ca pe un frate și veți vedea că așa și voi fi, căci vreau să vă scap de cel mai îngrozitor dezastru ce poate fi închipuit. O, fericit popor care trăiești în simplitatea naturii ! Știi tu oare ce nenorociri te pasc ? Străinii aceia politicoși pe care i-ai primit și copleșit cu daruri și pe care eu îi trădez acum, dacă

[1] Pămîntul papuașilor se află la 4 000 de leghe de Paris.

a feri un popor virtuos de ruină înseamnă a trăda, străinii aceia, compatrioții mei, se vor întoarce în curînd adunînd cu ei toate flagelurile ce năpăstuiesc celelalte țări. Vă vor face să cunoașteți otrăvuri și boli pe care acum nu le știți. Vă vor aduce lanțuri și, cu raționamentul lor fioros, vor încerca să vă convingă că e spre binele vostru. Priviți ce piramidă au ridicat : ea atestă de pe acum că pămîntul acesta e al lor, parte a imperiului unui suveran al cărui nume vă e necunoscut. Vă vor da, să n-aveți nici o îndoială, legi noi, vă vor scormoni pămîntul, vă vor goli pomii fructiferi, vă vor înrobi. Egalitatea care domnește printre voi și atît de prețioasă va dispare și s-ar putea ca sînge omenesc să fie vărsat deasupra acestor flori ce unduie sub degetele voastre mîngîietoare. Zeița acestei insule e Iubirea și v-ați consacrat, ca să zic așa, cultului ei. Ura și răzbunarea o vor înlocui. Voi, care nici măcar nu știți să vă folosiți de arme, veți afla ce e războiul, ce e uciderea și ce e robia...

Auzind acestea, poporul păli și rămase mut de uimire, așa cum un grup de copii, întrerupți din plăcutele lor jocuri, tremură de teamă cînd o voce severă le anunță sfîrșitul lumii și vîră în mintea lor necoaptă imaginea unor calamități pe care pînă atunci nici măcar nu le bănuiau. Oratorul continuă :

— Popor pe care te iubesc și care m-ai mișcat ! Există o cale de a rămîne fericiți și liberi și anume aceea ca orice străin care va debarca pe aceste țărmuri de vis să fie sacrificat binelui țării. Hotărîrea e crudă, dar dragostea purtată copiilor voștri și viitorimii trebuie să vă facă să îndrăgiți această barbarie. V-ați înfiora și mai tare dacă v-aș povesti grozăviile trăite din pricina europenilor de popoare care, ca și voi, au avut parte de la fire de slăbiciune și nevinovăție. Feriți-vă de răsuflarea lor contagioasă, căci totul, chiar și zîmbetul lor, e un semn al nefericirilor cu care plănuiesc să vă năpăstuiască.

Sfătuindu-se, capii naţiunii încredinţară în unanimitate puterea francezului care devenea binefăcătorul întregului lor neam, punîndu-l la adăpost de cele mai înfiorătoare calamităţi. Pedepsirea cu moartea a străinilor a fost adoptată şi pusă în aplicare cu o străşnicie plină de virtute şi patriotism, ca odinioară în Taurida de către un popor poate tot atît de nevinovat, însufleţit însă de dorinţa aprigă de a rupe orice legătură cu neamuri inteligente, e drept, dar totodată tiranice şi sîngeroase.

Se anunţă că legea a fost abrogată, deoarece mai multe împrejurări au dovedit că Europa nu mai este duşmana celor patru colţuri ale lumii, că nu mai atentează defel la paşnica libertate a naţiunilor îndepărtate, că suveranii ei nu mai ţintesc nebuneşte la ruşinosul despotism, că se învredniceşte să-şi facă prieteni şi nu sclavi şi că vasele ei sînt în căutarea pildelor de moravuri fireşti şi adevărate, nu a josnicelor bogăţii etc.

*

Petersburg, azi...

Titlul de legiuitor e cel mai frumos dintre toate. Dînd legi înţelepte şi neschimbătoare, suveranul e aproape un zeu pentru neamul său. Numele Ecaterinei a II-a continuă să fie pronunţat cu entuziasm, dar nu de cuceririle şi victoriile ei se vorbeşte, ci de legile date. Visul ei a fost să izgonească noaptea neştiinţei şi să înlocuiască barbarele obiceiuri cu legi dictate de omenie. Mai fericită în întreprinderile sale, mai mare decît Petru-cel-Mare dată fiind inima ei mai omenoasă, în ciuda atîtor pilde contrare s-a străduit să aducă poporului ei fericirea şi împlinirea. Şi a reuşit, în ciuda furtunilor publice şi domestice ce i-au zguduit tronul, iar curajul de care a dat dovadă a consolidat o coroană pe care întreg universul o vrea pe fruntea ei. Ar trebui să ne întoarcem în antichitatea cea mai timpurie pentru a întîlni un legiuitor tot atît de demn şi de înţelept. Lanţurile care-l striveau pe cel ce trudea au fost sfărîmate, iar el şi-a înălţat fruntea şi, cu bucurie, s-a văzut intrat în rîndul oamenilor. Meşteşugarul de obiecte de lux a încetat să-şi vadă meseria mai lucrativă şi mai cinstită decît celelalte. Geniul umanităţii a spus întregului Nord : Oameni, fiţi liberi, iar voi, rase viitoare, să aveţi mereu în minte că dacă sînteţi ceea ce sînteţi, totul se datorează unei femei !

Ultimul recensămînt al locuitorilor tuturor Rusiilor arată că populaţia se ridică la patruzeci şi cinci de milioane de suflete, faţă de patrusprezece milioane în 1769. Dar înţelepciunea legiuitorului, codul său plin de omenie, tronul puternic consolidat de urmaşii săi, care s-au dovedit generoşi şi iubitori de popor, totul a făcut ca populaţia să fie pe măsura întinderii imperiului, mai vast decît cel roman şi decît cel ridicat de Alexandru. Ocîrmuirea a încetat însă să mai fie militară, suveranul nu-şi mai spune autocrat, formă odioasă pe care universul e azi prea luminat pentru a o mai îngădui [1].

*

Varşovia, azi...

Polonia nu mai e răvăşită de cea mai absurdă anarhie cu putinţă, atît de jignitoare pentru drepturile omului născut liber şi cum nu se poate mai apăsătoare pentru popor. Augusta Ecaterina a II-a a avut odinioară o mîntuitoare influenţă asupra acestui regat şi ne amintim cu recunoştinţă că ea a dat ţăranului libertatea personală şi dreptul de proprietate asupra bunurilor sale.

---

[1] Cine ar fi spus acum optzeci de ani că la Petersburg se vor purta pălăriile şi perucile noastre, că ne vor fi citite broşurile şi că ne vor fi văzute operele comice ar fi fost luat, neîndoios, drept nebun. Dar cînd ai o idee ce depăşeşte orizontul a ceea ce se gîndeşte îndeobşte, trebuie să accepţi să fii considerat astfel cu pacea în suflet. În Europa, totul se îndreaptă spre o revoluţie bruscă.

Regele Poloniei a murit la ora șase după-amiaza și, în aceeași zi, pe tron a urcat în pace fiul său, primind toate semnele de cinstire din partea nobililor palatini.

*

Constantinopol, azi...

Alungarea turcilor, în veacul al XVIII-lea, din Europa a fost o mare fericire pentru lumea întreagă, neamul omenesc felicitîndu-se pentru prăbușirea funestului imperiu în care monstrul despotismului era mîngîiat de josnici viziri ce nu i se prosternau decît pentru a-l întrece în îngrozitoare fărădelegi. Multă vreme în bejenie, fiul, neumilit, ci, dimpotrivă, victorios, viguros și în stare să o mărească, își recăpătă moștenirea lăsată de părinți. Uzurpatorii tronului Constantinilor au fost înghițiți de noroiul anticelor lor mlaștini, iar piedicile puse de superstiție și de înfiorătoarea tiranie, tovarășa ei de nedespărțit, în calea artelor și a rațiunii, de pe malurile Savei și ale Dunării pînă la vechiul Tanais, au fost înlăturate de un popor venit din Nord sub conducerea unei mîini de fier. Filosofia își reocupă sanctuarul ei dintîi, iar patria lui Temistocle și a lui Miltiades se închină din nou statuii Libertății, redevenind tot atît de mîndră și de măreață ca în vremurile de demult cînd strălucea cu atîta tărie. Și-a recăpătat vechile domenii, în care nu a mai apărut nici un Sardanapale cuprins de somnul barbariei între un vizir și un ștreang de mătase, în vreme ce statele sleite și stoarse de toate bogățiile erau cufundate în somnul morții.

Azi le însuflețește spiritul dătător de viață al libertății, spirit creator ce face minuni pe care popoarele înrobite nu le pot cunoaște. Statele marelui sultan au fost mai întîi împărțite între vecini, dar două veacuri mai tîrziu s-au reunit într-o republică pe care comerțul o face înfloritoare și de temut.

În clădirea în care era adăpostit pe timpuri seraiul a fost dat un bal, în timpul căruia participanții au fost

serviți cu cele mai delicioase vinuri și cu tot soiul de băuturi răcoritoare, într-un belșug ce nu știrbea cu nimic deosebita lor delicatețe. A doua zi, în sala de spectacole ridicată pe locul vechii moschei numită Sfînta-Sofia, a avut loc o reprezentație cu tragedia *Mahomet*.

*

Roma, azi... [1]

Împăratul Italiei a primit la Capitoliu vizita episcopului Romei, care cu plecăciune i-a făcut știute rugăciunile de

---

[1] Ce nesuferit e pentru urechea mea numele de Roma! Cît de funest universului a putut fi acest oraș! Cît de fidel a putut el fi întemeietorilor, o mînă de tîlhari! Unde găsești oare ambiție mai aprigă, mai adînc înrădăcinată în inimi și mai neomenoasă? Și-a întins înrobitoarele lanțuri asupra întregului univers cunoscut, iar neamurile nu au putut scăpa de sclavie nici prin forță, nici prin curaj, nici prin virtuțile cele mai eroice. Ce demon îl îndemna oare la aceste cuceriri și grăbea zborul pajerilor sale? O, republică funestă, ce despotism monstruos a avut vreodată urmări mai îngrozitoare? O, Romă, cît te urăsc! Ce popor e acela care, străbătînd lumea spre a răpi oamenilor libertatea, și-o pierde în cele din urmă pe a sa? Care, înconjurat de toate minunățiile artei, savurează spectacolul gladiatorilor, își ațintește, curios, privirea asupra nefericitului al cărui sînge curge învolburat și căruia îi cere să mintă firea în ultimele sale clipe, alungînd teama de moarte, și să ia un aer măgulit la aplauzele milionului de mîini barbare? Și care popor, după ce a fost nedreptul stăpîn al universului, a putut să suporte ca atîția împărați să-i răsucească în rană cuțitul, dînd dovadă de o servitute tot atît de lașă pe cît de trufașă i-a fost tirania? Dar nu e totul! Pe tronul acestor despoți avea să urce superstiția cea mai absurdă și mai ridicolă, ai cărei miniștri erau neștiința și barbaria. După ce au dat moartea în numele patriei, au ajuns să o dea în numele Domnului și, lucru nemaipomenit pînă atunci, au vărsat sînge pretextînd interesele cerului. Roma e hăul urît mirositor din care au emanat fatalele opinii ce i-au învrăjbit pe oameni și i-au înarmat pe unii împotriva celorlalți în numele unor fantome. Curînd a zămislit monștrii cei mai odioși, al căror nume era cel de pontifi și care-și spuneau reprezentanți ai lui Dumnezeu. Comparați cu tigrii aceștia cu tiară, un Caligula, un Neron sau un Domițian au fost simpli tîlhari. Înlemnind sub lovitura aceasta de măciucă, popoarele vegetează o mie de ani sub despotica teocrație, iar imperiul sacerdotal aco-

viaţă lungă şi de îmbelşugare pentru imperiu înălţate cerului [1], după care a plecat pe jos, cu întreaga umilinţă a unui adevărat slujitor al Domnului.

Toate minunatele monumente antice smulse apelor Tibrului care le-au înghiţit cu atîţia ani în urmă au fost instalate în diferitele cartiere ale oraşului. Au fost scoase cu atîta pricepere încît nu s-a răspîndit în aer nici un fel de duhoare primejdioasă.

Preocuparea episcopului Romei este de a da un cod de morală raţională în stare să mişte inimile. Publică un catehism al raţiunii omeneşti, străduindu-se mai cu seamă să pună într-o lumină şi mai evidentă adevărurile cu adevărat importante pentru om. Notează în scris toate faptele de generozitate, toate faptele de milostenie care

peră totul, înăbuşă totul cu tenebrele sale. Spiritul omenesc nu se mai manifestă decît prin supunerea faţă de un om deificat, al cărui glas e un fulger pîrjolitor. Se organizează cruciade, apare un tribunal de inchizitori care proscrie, excomunică, dă anateme ca nişte fulgere nevăzute ce pot ajunge pînă la capătul pămîntului. Cu sufletul plin de credinţă şi mînie, creştinul nu se mai satură de sînge. Are nevoie de o lume nouă, de o întreagă lume pentru a-şi potoli furia şi, cu forţa, vrea să-i silească pe ceilalţi să-i îmbrăţişeze crezul. Semnalul îngrozitorului pîrjol e imaginea lui Cristos: oriunde apare, curg valuri de sînge şi pînă în zilele noastre religia aceasta îndreptăţeşte înrobirea nefericiţilor ce smulg din măruntaiele pămîntului aurul pentru care Roma arată idolatria cea mai neruşinată. Oraş înălţat pe şapte coline! ce roi de calamităţi a ieşit din pieptu-ţi infernal! Ce eşti tu? De ce striveşti sub puterea ta acest glob năpăstuit? Să-şi fi găsit oare adăpost în tine răufăcătorul Ariman? Îţi împlînţi tu oare rădăcinile în bolta Infernului? eşti uşa la care bate nefericirea? Cînd fi-va oare sfărîmat fatalul talisman care şi-a pierdut, ce-i drept, din putere, dar care mai păstrează încă îndeajuns pentru a nefericii lumea? O, Romă, cît te urăsc. Să se păstreze, totuşi, vie în minţi amintirea fărădelegilor tale ruşinea ta! Fie ca ea să nu se şteargă niciodată şi ca inimile înflăcărate de o dreaptă ură să aibă pentru numele tău oroarea pe care o resimt eu!

[1] Tronul despotismului se sprijină pe altar, care nu-l susţine decît pentru a-l înghiţi.

i-au impresionat pe contemporani şi le publică, arătînd însuşirile fiecărui soi de virtute. Jude al regilor şi al neamurilor mulţumită fierbinţii lui iubiri de om, se află deasupra tuturor prin puterea de neînvins dată de înţelepciunea şi dragostea lui de adevăr şi dreptate. Mediază şi potoleşte certurile dintre naţii, iar bulele lui, publicate în toate limbile, nu dau dovadă de ataşament pentru dogme de neînţeles şi nu oferă nici sentinţe ce pot hrăni o vrajbă veşnică; dimpotrivă, vorbesc de Dumnezeu, de prezenţa lui universală, de viaţa viitoare, de sublimul virtuţii. Îl citesc cu profit atît chinezii cît şi japonezii, atît locuitorii Surinamului cît şi cei ai Kamceatcăi.

*

Neapole, azi...

Academia de litere din Neapole a decernat premiul său numitului ***. Subiectul consta în determinarea cu precizie a ceea ce erau cardinalii în veacul al XVIII-lea, a moravurilor şi opiniilor acestor ciudate personaje, a ceea ce spuneau şi făceau în închisoarea conclavului şi a monumentului în care au redevenit ceea ce erau ei în copilăria creştinismului. Autorul încununat a satisfăcut pe deplin cerinţele Academiei, descriind pînă şi bareta şi pălăria roşie. Disertaţia sa e pe cît de plăcută, pe atît de instructivă.

Într-un teatru de bîlci a avut loc o reprezentaţie cu farsa sfîntului Janvier, atît de serioasă pe vremuri. Se ştie că minunea lichefierii sîngelui său avea loc în fiecare an, extravaganţă vrednică de rîs care a fost parodiată cu umor, făcînd deliciile întregii naţii.

Tezaurul catedralei Notre-Dame de Lorette, pînă acum folosit pentru hrănirea şi îmbrăcarea săracilor, a fost destinat construirii unui apeduct, căci s-a constatat că

nu mai există nevoiaşi [1]. La fel se va face cu bogăţiile catedralei din Toledo, distrusă în 1867. A se vedea în această privinţă disertaţiile savante publicate în 1999 de ***.

*

Madrid, azi...

Nu mai e îngăduit nimănui, prin ordonanţă, să poarte numele de Domenigo, numele barbarului care a instaurat pe vremuri Inchiziţia [2]. Tot prin ordonanţă, numele lui Filip al II-lea e şters de pe lista regilor Spaniei.

Hărnicia acestui neam se manifestă zi de zi prin noi descoperiri folositoare meşteşugurilor, iar Academia de Ştiinţe a publicat de curînd un nou sistem de electricitate, întemeiat pe mai bine de douăzeci de mii de experienţe.

*

Londra, azi...

Oraşul e de trei ori mai mare decît în veacul al XVIII-lea, iar acum întreaga putere a Angliei poate să-şi

---

[1] De o mie cinci sute de ani nu poţi vedea în Europa drept monumente decît biserici de prost gust, cu clopotniţe înalte şi ţuguiate. Tablourile din ele sînt, de cele mai multe ori, nişte zugrăveli hidoase şi dezgustătoare. Ce de mănăstiri bogate! Ce de consilii de canonici! Ce de refugii pentru trîndăvie şi jargon teologic! Şi totuşi, secretul de a dura aceste catedrale şi temple costisitoare a fost găsit într-o vreme de extremă sărăcie a popoarelor. Ce înfloritoare ar fi fost ele de-ar fi folosit pentru apeducte şi canale uriaşele sume inutil risipite întru îmbogăţirea preoţilor şi a călugărilor!

[2] Sufletul în care fanatismul religios nu a stins sentimentele de omenie e sfîşiat de milă şi arde de indignare văzînd barbaria cu care nebunia religioasă l-a împins pe om să închipuie torturile cele mai rafinate. Istoria canibalilor şi a antropofagilor e mai puţin îngrozitoare decît a noastră. Torquemada, inchizitorul Spaniei, se lăuda că a trecut prin foc şi sabie mai bine de cincizeci de mii de eretici. Şi, într-adevăr, întîlneşti pretutindeni, urmele sîngeroase ale ferocităţii religioase. Aceasta să fie oare legea sfîntă care pretinde a fi sprijin politicii şi moralei?

aibă, fără nici o primejdie, reşedinţa în capitală, fiindcă sufletul ei e negoţul, care pentru un neam republican nu are urmările funeste avute într-o monarhie. Ţara şi-a păstrat vechea ocîrmuire, un sistem bun, căci nu monarhul se îmbogăţeşte, ci persoanele particulare, ceea ce e izvor de egalitate, împiedicînd atît excesiva opulenţă, cît şi extrema mizerie.

Englezii continuă să fie primul neam al Europei şi se bucură de vechiul privilegiu de a fi arătat vecinilor lor forma de guvernămînt potrivită unor oameni preocupaţi de drepturile şi fericirea lor.

Nu se mai organizează procesiuni în amintirea lui Carol I: politica lor s-a făcut mai înţeleaptă.

S-a ridicat o nouă statuie protectorului Cromwell, făcută dintr-o marmoră despre care nu ai putea spune dacă e albă ori neagră, într-atît e de amestecată. Adunările poporului vor avea de acum înainte loc în faţa ei, deoarece marele bărbat pe care-l reprezintă e adevăratul autor al minunatei şi imuabilei ei Constituţii [1].

Scoţienii şi irlandezii au prezentat parlamentului o moţiune prin care cer desfiinţarea numelor de Scoţia şi Irlanda spre a nu mai face, în spirit şi prin nume, decît un trup cu Anglia, aşa cum şi este de altfel în ceea ce priveşte patriotismul ce-i însufleţeşte.

*

Viena, azi...

Austria, dintotdeauna în stare să ofere întregii Europe fermecătoare prinţese, anunţă că are şapte frumoase nubile, ce se vor căsători cu acei prinţi de pe faţa pămîntului în stare să aducă cele mai frumoase mărturii de iubire din partea popoarelor lor.

---

[1] J.-J. Rousseau atribuie puterea, strălucirea şi libertatea Angliei distrugerii lupilor de care a fost odinioară bîntuită. Fericită naţie, căci a alungat lupi de o mie de ori mai primejdioşi, ce continuă să pustiască alte ţinuturi.

Haga, azi...

Poporul acesta harnic, care a transformat într-o grădină pămîntul cel mai ingrat şi mai mlăştinos cu putinţă şi care a adus toate bogăţiile de pe lume într-o regiune unde nu creştea nimic, face în continuare dovada minunatei sale inteligenţe şi arată întregului univers de ce sînt în stare curajul, răbdarea şi chibzuita folosire a timpului. Dragostea lui pentru aur nu mai e tot atît de aprigă. Republica a ştiut să devină mai puternică descoperind capcanele ce-i pregăteau pe ascuns căderea şi şi-a dat seama că e mai uşor să te opui oceanului furios ridicînd diguri decît să rezişti corupătorului metal, aşa că astăzi se apără cu tot atîta curaj de ispita luxului şi de atacurile mării.

*

Paris, azi...

Douăsprezece corăbii de şase sute de tone au sosit în capitală, aducînd belşugul. Nu mai plăteşti peştele pe care-l mănînci de zece ori cît face. Noua albie a Senei, săpată între Rouen şi Paris, necesită reparaţii pentru care Tezaureria naţională a alocat un milion cinci sute de mii, sumă suficientă, căci nu vor fi angajaţi nici administratori, nici antreprenori.

Luxul devorator, luxul neruşinat, luxul copilăresc, luxul capricios, luxul nebunesc nu mai domnesc azi pe malurile Senei, înlocuite fiind de luxul hărniciei, ce uşurează viaţa şi măreşte bunăstarea, lux folositor şi necesar, uşor de deosebit şi de neconfundat cu luxul ostentativ şi trufaş ce-i rănea pe cei cu averi modeste [1], risipite şi ele în cele din urmă, direct ori prin puterea exemplului.

[1] Cînd nu vom mai avea oare uimitoarea inegalitate dintre averi, excesiva opulenţă ce înmulţeşte cazurile de mizerie extremă, izvor al tuturor crimelor ? Cînd nu-l vom mai vedea pe sărmanul om truditor străduindu-se fără a reuşi să iasă din sărăcia în care îl menţin legile din propria lui ţară ? Ori pe cel care, întinzînd o mînă tremurîndă, se teme deopotrivă de privirea şi de refuzul semenului său ? Cînd nu-i vom mai vedea oare pe acei monştri refuzîndu-i, cu o privire distrată, bucata de pîine cerşită ? Şi cînd înceta-vor aceşti oameni să înfometeze un întreg oraş în care cele ale gurii costă tot atît cît într-o cetate asediată ? Dar finanţele s-au terminat, negoţul stagnează, poporul e năpăstuit de nenorociri : suferinţa e generală, iar urmarea îngrozitoare e că morala e părăsită. Vai nouă !

Statuia celebrului Voltaire a fost curăţată. E vorba de cea ridicată în timpul vieţii sale de către cei mai remarcabili scriitori atît în privinţa talentului cît şi a simţului dreptăţii. Piciorul său drept striveşte mutra scîrnavă a lui F..., dar cum dispreţul public a desfigurat foarte mult chipul acestui Zoil, s-a cerut repararea monumentului care trebuie să arate tuturor criticilor imbecili ruşinea ce-i aşteaptă. Cum nu s-a păstrat portretul acestui mîzgălitor de hîrtie, care, pentru a-şi ţine zilele, publica un periodic, lumea se întreabă ce cap de animal laş, invidios şi făcător de rele i-ar fi mai potrivit.

Parizianul are idei limpezi în privinţa dreptului natural, politic şi civil. Nu-şi mai închipuie prosteşte că i-a dat altuia în stăpînire persoana şi bunurile sale. Continuă să aibă limba ascuţită şi să alcătuiască vodeviluri şi şansonete, dar a învăţat să dea glumelor o substanţă mai solidă.

*

Întorceam pe toate feţele gazeta, vrînd să mai citesc cîteva asemenea articole interesante. Căutam ceva despre Versailles, dar privirea mea avidă nu găsea nimic. Observîndu-mi încurcătura, stăpînul casei mă întrebă ce caut.

— Lucrul cel mai interesant din lume, răspunsei, şi anume ştirile privitoare la locul unde se găseşte de obicei

curtea. Pe scurt, articolul *Versailles*, atît de plăcut și de bogat în *Gazette de France*[1].

Prinse a zîmbi și-mi spuse :

— Nu știu ce s-a întîmplat cu *Gazette de France*, dar a noastră spune numai adevărul și nu păcătuiește niciodată prin omisiune. Monarhul locuiește în inima capitalei, sub privirile mulțimii, ale cărei strigăte sînt imediat auzite de urechea sa. Nu se mai ascunde într-un soi de deșert, înconjurat de o mulțime de sclavi îmbrăcați în fir de aur, ci rămîne în centrul statului său așa cum Soarele își are reședința în centrul universului. Iată încă un frîu ce-l menține între frontierele datoriei. Singura cale pe care poate să afle tot ce trebuie să știe e vocea aceasta generală ce străbate pînă la picioarele tronului : a înăbuși acest glas ar însemna să te opui legii, fiindcă monarhul aparține poporului, nu poporul monarhului.

CAPITOLUL XLIII

PROHODUL UNUI ȚĂRAN

Curios să aflu ce a devenit acel Versailles unde văzusem atît splendoarea regilor etalîndu-și opulența fără margini, cît și rasa de rîndași și scribi obraznici ce-și împingeau lenea pînă la ultima limită, am visat, precum Josua, că am oprit cursa soarelui : gata să apună, s-a oprit la ruga mea ca pe vremea generalului evreu, dar intenția mea era, cred, mai bună decît a acestuia.

[1] Ce crud flagel e tiparul cînd nu face decît să anunțe întregii nații că, în cutare zi, cutare a făcut pe sclavul la curte, că un altul și-a pătat onoarea cu toată pompa imaginabilă, că, în sfîrșit, un al treilea a cules roadele josniciei de care a dat dovadă ! Ce platitudini ! ce stil laș și tîrîtor !

Ieșisem deja din oraș, purtat de o trăsură care nu era un țucal[1]. Drumul era schimbat și făcea un ocol. Trecînd printr-un sat, am zărit un grup de țărani intrînd în templu cu ochii plecați și plini de lacrimi. Mișcat de ceea ce vedeam am oprit trăsura și am intrat la rîndu-mi. În mijlocul naosului se afla trupul unui bătrîn, îmbrăcat țărănește și ale cărui plete albe atîrnau pînă la pămînt. Apăru și pastorul, care, urcînd pe o mică estradă, spuse celor de față :

— Cetățeni,

Bărbatul pe care-l vedeți a fost vreme de nouăzeci de ani binefăcătorul oamenilor. Fiu de plugar, din fragedă pruncie a încercat cu mîinile lui încă lipsite de vlagă să ridice brăzdarul. Și-a urmat tatăl în arătură de îndată ce piciorul său a putut să treacă peste bulgării de pămînt, iar cînd vîrsta i-a dat puterile după care tînjea, i-a spus părintelui său : „Odihnește-te“, și de atunci încoace fiece răsărit de soare l-a văzut pe cîmp, arînd, semănînd, plantînd, culegînd. A defrișat mai bine de două mii de pogoane, a plantat viță de vie de jur-împrejurul cătunului nostru și lui îi sînteți datori pentru pomii ce ostoiesc foamea și vă feresc de arșița soarelui. Nu avariția nu-i îngăduia să se odihnească, ci dragostea de muncă, pentru care, după cum spunea, e făcut omul, precum și sfîntul gînd că îl privește Cel-de-Sus pe cînd cultivă pămîntul și-și hrănește copiii.

S-a căsătorit și a avut douăzeci și cinci de copii. Tuturor le-a insuflat dragostea de muncă și de virtute, și toți au ajuns oameni adevărați. Le-a dat tinere mirese, pe care el însuși le-a condus, zîmbind, spre altarul fericirii. Ne-

[1] E numele trăsurilor ce te duc la curte. De obicei, sînt folosite de mulțimea de valeți ce mișună prin Versailles și, în acest sens, se poate într-adevăr spune că transportă tot ce poate fi mai josnic în Franța.

poţii au fost crescuţi în casa lui şi ştiţi cu toţii ce bucurie pură şi de neşters li se citea în ochi. Se iubesc cu toţii ca fraţii pentru că el însuşi găsea plăcere în a iubi şi i-a făcut şi pe ei s-o guste.

În zilele de sărbătoare era primul care ciupea corzile instrumentelor obişnuite pe la ţară, iar privirea lui, glasul, gestul erau pentru toţi, după cum bine ştiţi, semn de veselie generală. Nu i-aţi uitat nici voioşia, vie emanaţie a sufletului său pur, nici vorba plăcută şi plină de miez : avînd darul ironiei inteligente, nu a jignit pe nimeni. A refuzat să ajute pe cineva ? S-a arătat în vreo împrejurare nepăsător faţă de necazul ce lovea satul ori pe unul dintre voi ? A fost vreodată lipsit de simţire cînd era vorba de patrie ? Îşi dăruise acesteia inima : chipul ei era veşnicul lui subiect, nu vorbea decît despre ceea ce o poate face mai prosperă şi îndrăgea ordinea mulţumită dragostei pe care o nutrea pentru virtute.

L-aţi putut vedea, gîrbovit de vîrstă şi cu pasul nesigur, urcînd în munţi spre a împărtăşi tinerilor agricultori experienţa sa. Memoria sa era un depozit sigur de observaţii privitoare la diversele anotimpuri făcute de-a lungul a optzeci de ani. Cutare copac plantat de mîinile lui în cutare ori cutare an îi amintea de blîndeţea ori de mînia cerului. Ştia cu exactitate ceea ce alţii uită, morţii, recoltele îmbelşugate, donaţiile făcute sărmanilor. Era înzestrat cu un spirit de profeţie parcă şi, din cugetările lui pe clar de lună, afla ce trebuie să însămînţeze în grădina lui de legume. Cu o zi înainte de a muri, a spus : „Copiii mei, mă apropii de Fiinţă, autoarea a tot ce e bine, pe care am adorat-o întotdeauna şi în care mi-am pus toate speranţele : curăţaţi mîine perii şi, cînd va asfinţi soarele, îngropaţi-mă la marginea ogorului meu."

O veţi face, copii ce aveţi a urma exemplul său ; dar înainte de a arunca ţărînă peste părul lui alb, care, de departe, impunea respect şi-i atrăgea pe cei tineri, priviţi-i mîinile vrednice de cinstire, priviţi-i bătăturile : iată augusta amprentă a lungilor săi ani de muncă.

Ajuns aici, oratorul luă una din mîinile de gheaţă şi o ridică : datorită folosirii zilnice a sapei era de două ori mai lată decît una obişnuită şi părea să nu fi avut de ce să se teamă de înţepăturile mărăcinilor şi de asprimea pietrelor. Oratorul sărută respectuos venerabila mînă şi toţi îi urmară pilda.

Copiii săi purtară trupul culcat pe trei snopi de grîu şi îl îngropară după vrerea sa, punînd apoi pe mormînt secera, sapa şi brăzdarul de care se folosise.

— Ah ! exclamai eu, dacă bărbaţii slăviţi de Bossuet, Fléchier, Mascaron, Neuville ar fi avut a suta parte din meritele acestui ţăran, le-aş ierta elocinţa pompoasă şi futilă !

CAPITOLUL XLIV

VERSAILLES

Ajung în cele din urmă şi caut din privire mîndrul palat de care depindea odinioară destinul mai multor neamuri. Ce surpriză ! ruine, ziduri pe jumătate dărîmate, statui mutilate, porticuri năruite dădeau o idee confuză despre antica sa măreţie. Mergînd printre ruine, am întîlnit un bătrîn aşezat pe capitelul unei coloane.

— Vai, dar ce s-a întîmplat cu vastul palat ?

— S-a prăbuşit !

— Cum asta ?

— S-a năruit pur și simplu. În nerăbdarea lui orgolioasă, un om a vrut să forțeze natura durînd edificiu peste edificiu și, în dorința-i năprasnică de a-și satisface voința capricioasă, și-a vlăguit supușii. Aici s-au pierdut într-un hău toți banii regatului. Aici a curs un fluviu de lacrimi pentru a alcătui fîntîni din care n-a mai rămas nimic. Privește și dumneata ce mai dăinuie din colosul ridicat cu atîta caznă și durere de un milion de brațe. Palatul păcătuia prin ceea ce-și pusese la temelie : era icoana măreției celui ce l-a construit[1]. Regii ce i-au urmat au fost siliți să fugă temîndu-se să nu fie striviți. Fie ca ruinurile acestea să poată spune tuturor suveranilor că aceia care abuzează de puterea lor de moment nu fac decît să-și dezvăluie generației viitoare slăbiciunea...

Spunînd aceste vorbe, bătrînul vărsa un torent de lacrimi și privea cerul cu un aer de adîncă pocăință.

— De ce plîngi ? îl întrebai. Toată lumea e fericită, iar molozul de aici nu anunță vreo calamitate publică.

Ridicînd vocea, îmi spuse :

— Ah, nefericitule ! află că sînt acel Ludovic al XIV-lea care a construit acest jalnic palat. Dreptatea dumnezeiască a reaprins torța zilelor mele spre a putea

[1] Se vorbește cu admirație de magnificele spectacole oferite poporului roman, cu intenția de a-i arăta măreția. Dar el a fost nefericit din clipa cînd a început să vadă fastuoasele serbări în care se risipea rodul victoriilor sale. Cine a construit circurile, teatrele, termele ? cine a săpat lacurile artificiale în care întreaga flotă putea face manevre ca pe mare ? Monștrii cu coroană, al căror tiranic orgoliu strivea jumătate din populație pentru a bucura privirea celeilalte jumătăți. Uriașele piramide cu care se laudă Egiptul sînt monumente ale despotismului. Republicanii construiesc apeducte, canale, drumuri, piețe publice, hale, în vreme ce orice palat ridicat de un monarh e germenele unei viitoare năpaste.

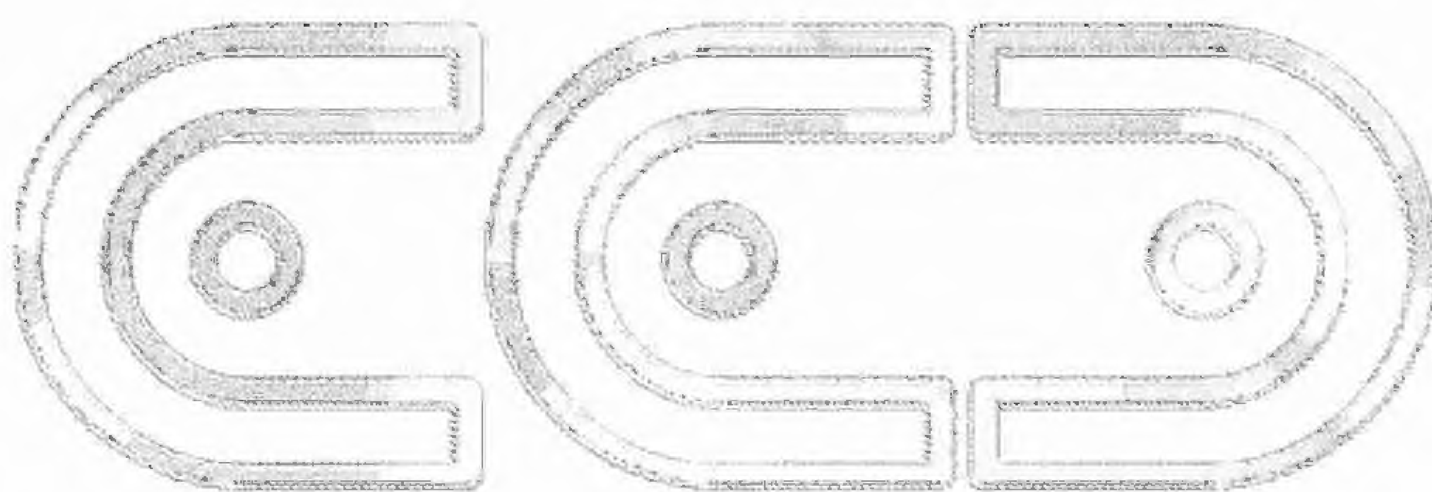
privi mai îndeaproape nefericita-mi lucrare... Cît sînt de fragile monumentele trufiei ! Plîng și voi plînge veșnic... Ah, de ce n-am știut ?[1]

Tocmai voiam să-i pun o întrebare, cînd o șopîrlă dintre cele multe de pe acolo, sărind de pe bucata de coloană în jurul căreia se încolăcise, mă înțepă pe gît. Iar eu m-am trezit.

[1] Aflat în mijlocul Europei, dominînd oceanul prin marea lungime cît și prin dantelăria coastelor sale dinspre mările Flandrei, Spaniei și Germaniei, vecin cu Mediterana, ce regat e și Franța ! și ce popor pare să aibă drepturi mai mari la fericire !

CUPRINS

Scanare și prelucrare digitală

de

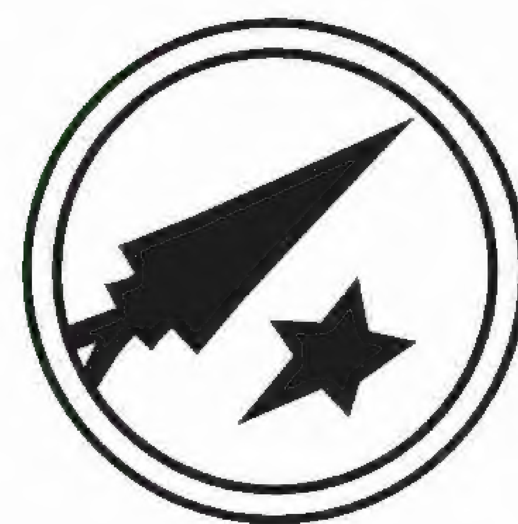

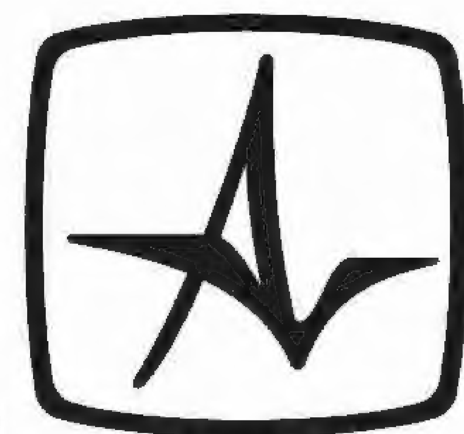
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

